

VERBA IUVENIUM

2019

СЛОВОТО НА МЛАДИТЕ

Университетско издателство
„ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

Verba iuvenium

Словото на младите

Брой 1

Годишник на Националната научна
конференция за студенти и докторанти,
Пловдив

2019

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО
„ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

Voices of the Young, Issue 1

Research Papers from the 20th National Academic Conference
for BA, MA, and PhD Students, Plovdiv

© Красимира Чакърова, Татяна Ичевска – съставители, 2019

© Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2019

Всички права запазени

ISSN 2682-9460

Редакционен съвет:

Проф. д.ф.н. Елена Ю. Иванова –
Санктпетербургски държавен университет, Русия

Проф. д.ф.н. Иван Русков –
ПУ „Паисий Хилендарски“, България

Проф. д.ф.н. Галя Симеонова-Конах –
Познански университет „Адам Мицкевич“, Полша

Проф. д.ф.н. Диана Иванова –
ПУ „Паисий Хилендарски“, България

Проф. д.ф.н. Живка Колева-Златева –
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, България

Проф. д-р Михайло Пантич –
Белградски университет, Сърбия

Проф. д-р Красимира Алексова –
СУ „Св. Климент Охридски“, България

Проф. д-р Илияна Кръпова –
Венециански университет Ка' Фоскари, Италия

Проф. д-р Петя Осенова –
СУ „Св. Климент Охридски“, България

Проф. д-р Хюсеин Мевсим –
Анкарски университет, Турция

Доц. д-р Светлана Василева-Карагъзова –
Университет в Канзас, САЩ

Доц. д-р Христина Марку –
Тракийски университет „Демокрит“ в Комотини, Гърция

Доц. д-р Елена Крейчова –
Масариков университет в Бърно, Чехия

Редакционна колегия:

Доц. д.ф.н. Татяна Ичевска

Доц. д-р Дарина Дончева

Гл. ас. д-р Росица Декова

Гл. ас. д-р Соня Александрова

Гл. ас. д-р Здравко Дечев

Гл. ас. д-р Атанас Манчоров

Ас. д-р Енчо Тилев

Технически редактори:

Докт. Десислава Димитрова

Докт. Илия Точев

Докт. Радостина Колева

Докт. Славей Горанова

Диана Мъркова

Константин Обретенов

(Лингвистичен клуб в ПУ „Паисий Хилендарски“)

Оформление на корицата:

Катерина Обретенова

Главен редактор:

доц. д-р Красимира Чакърва

Editorial advisory board:

Prof. Elena Ivanova, D.Sc. –

Saint Petersburg State University, Russia

Prof. Ivan Ruskov, D.Sc. –

Plovdiv University “Paisii Hilendarski”, Bulgaria

Prof. Galia Simeonowa-Konach, D.Sc. –

Adam Mickiewicz University of Poznan, Poland

Prof. Diana Ivanova, D.Sc. –

Plovdiv University “Paisii Hilendarski”, Bulgaria

Prof. Zhivka Koleva-Zlateva, D.Sc. –

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

Prof. Mihailo Pantić, PhD –

University of Belgrade, Serbia

Prof. Krasimira Aleksova, PhD –

Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria

Prof. Iliana Krapova, PhD –

Ca' Foscari University of Venice, Italy

Prof. Petya Osenova, PhD –

Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria

Prof. Hüseyin Mevsim, PhD –

Ankara University, Turkey

Assoc. Prof. Svetlana Vassileva-Karagyozyova, PhD –

University of Kansas, USA

Assoc. Prof. Christina Markou, PhD –

Democritus University of Thrace, Komotini, Greece

Assoc. Prof. Elena Krejčová, PhD –

Masaryk University, Brno, Czech Republic

Managing editors:

Assoc. Prof. Tatyana Ichevska, D.Sc.

Assoc. Prof. Darina Doncheva, PhD

Senior Assist. Prof. Rositsa Dekova, PhD

Senior Assist. Prof. Sonya Aleksandrova, PhD

Senior Assist. Prof. Zdravko Dechev, PhD

Senior Assist. Prof. Atanas Manchorov, PhD

Assist. Prof. Encho Tilev, PhD

Technical editors:

Desislava Dimitrova, PhD student

Iliya Tochev, PhD student

Radostina Koleva, PhD student

Slaveyah Goranova, PhD student

Diana Markova

Konstantin Obretenov

(Linguistic Club "Prof. Boris Simeonov",
Plovdiv University "Paisii Hilendarski")

Cover design:

Katerina Obretenova

Editor-in-chief:

Assoc. Prof. Krasimira Chakarova, PhD

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР.....	17
ЕЗИКОЗНАНИЕ.....	19
СРАВНЕНИЯТА С ЖИВОТНИ В ТВОРБИТЕ НА СОФИЙСКАТА КНИЖОВНА ШКОЛА.....	21
<i>Димитрия Иванова</i>	
КОНКУРЕНЦИЯ НА ЕЗИКОВИ МОДЕЛИ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО (ПРЕДВАРИТЕЛНИ ПРОУЧВАНИЯ И РАБОТНА ХИПОТЕЗА).....	30
<i>Маргарита Гергинова</i>	
ОФОРМЛЕНИЕ И СТРУКТУРА НА РАЗГОВОРНИЦИТЕ ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ВЪЗРАЖДАНЕТО.....	40
<i>Детелина Овчарова</i>	
НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ЕЗИКОВАТА „АРХЕОЛОГИЯ“ НА НЯКОЛКО ЛЕКСИКАЛНИ ГРУПИ С НЕПРОЗРАЧЕН КОРЕН В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК.....	52
<i>Диана Мъркова</i>	
ЗА ЛЕКСИКОГРАФСКОТО ОТРАЗЯВАНЕ НА СЛОЖНИТЕ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК.....	62
<i>Мария Бялдимова</i>	
СЪЩЕСТВИТЕЛНИТЕ ИМЕНА В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК, НАЗОВАВАЩИ ЛИЦА, С ТУРСКИ ДЕРИВАЦИОННИ ФОРМАНТИ В СЪСТАВА СИ.....	72
<i>Сема Куцарова</i>	
ИМА ЛИ РОДЪТ СЕМАНТИКА? (НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ КАТЕГОРИЯТА РОД НА СЪЩЕСТВИТЕЛНИТЕ ИМЕНА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК).....	85
<i>Радостина Колева</i>	
ПО НЯКОИ ПРОБЛЕМИ НА ВЪПРОСИТЕЛНИТЕ ИЗРЕЧЕНИЯ С К-ДУМИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК.....	96
<i>Христиана Кръстева</i>	

ЗА ЕДИН СПЕЦИФИЧЕН ТИП АНАФОРИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК. ПРИЛАГАНЕ НА СЪЩЕСТВУВАЩИ ТИПОЛОГИИ.....	107
<i>Зара Кънчева</i>	
КОГНИТИВНИТЕ МЕТАФОРИ КАТО СРЕДСТВО ЗА ЕЗИКОВА ДЕМАГОГИЯ В СЪВРЕМЕННИТЕ БЪЛГАРСКИ ПОЛИТИЧЕСКИ РЕЧИ.....	116
<i>Жанета Андреева</i>	
НЯКОИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРИ ИЗУЧАВАНЕТО ОТ ЧУЖДЕНЦИ НА ФУНКЦИОНАЛНО- СЕМАНТИЧНОТО ПОЛЕ НА ПЕРСОНАЛНОСТТА В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК.....	126
<i>Славей Горанова</i>	
ПРОБЛЕМЪТ ЗА ЛЕКСИКАЛНИЯ КОНЦЕПТ В ЛИНГВИСТИЧНАТА ЛИТЕРАТУРА	135
<i>Христина Вихрогонова</i>	
ФИЛОСОФСКИ И ЛИНГВИСТИЧНИ АСПЕКТИ НА ПОНЯТИЕТО <i>ПРОСТРАНСТВО</i> (В БЪЛГАРСКАТА И РУСКАТА НАУЧНА ЛИТЕРАТУРА)	146
<i>Олга Моллова Чапърова</i>	
НЕБРОИМИТЕ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ В БЪЛГАРСКИЯ И НОВОГРЪЦКИЯ ЕЗИК (ОПИТ ЗА СИСТЕМАТИЗАЦИЯ).....	158
<i>Петя Златева</i>	
СПЕЦИФИКИ ПРИ ИЗРАЗЯВАНЕТО НА СТЕПЕН ЗА СРАВНЕНИЕ В БЪЛГАРСКИЯ И В НОВОГРЪЦКИЯ ЕЗИК.....	167
<i>Надежда Кичекова</i>	
ГРАМАТИЧНИ И ФУНКЦИОНАЛНО-СЕМАНТИЧНИ ЕКВИВАЛЕНТИ НА БЪЛГАРСКИТЕ ГЛАГОЛНИ ВИДОВЕ В НОВОГРЪЦКИЯ ЕЗИК	181
<i>Десислава Димитрова</i>	

БЪЛГАРСКИТЕ ПОВЕЛИТЕЛНИ ДА-КОНСТРУКЦИИ И ТЕХНИТЕ ПРЕВОДНИ АНАЛОЗИ В ИТАЛИАНСКИЯ ЕЗИК.....	196
<i>Ружа Манолова</i>	
ПОГЛЕД КЪМ КОНДИЦИОНАЛНИТЕ ГЛАГОЛНИ ФОРМИ В БЪЛГАРСКИЯ И ИСПАНСКИЯ ЕЗИК.....	206
<i>Полина Рекина</i>	
ЗА ИРЛАНДСКИЯ ВАРИАНТ НА АНГЛИЙСКИЯ ЕЗИК	220
<i>Ирина Митърчева</i>	
FOCUS PROJECTION IN <i>BULGARIAN ENGLISH</i> FROM AN EMPIRICAL PERSPECTIVE: COMPARISON WITH BRITISH ENGLISH	234
<i>Georgi Dimitrov</i>	
MANAGING NEOLOGISMS AND POLYSEMY IN BULGARIAN UNDER THE INFLUENCE OF ENGLISH.....	241
<i>Elizabet Kumcheva</i>	
ЕЗИКОВИ ОСОБЕНОСТИ ПРИ ДВА БЪЛГАРСКИ ПРЕВОДА НА БЪОРНСОНОВАТА ПОВЕСТ „СЮНЪОВЕ СУЛБАКЕН“ В СЪПОСТАВКА С ОРИГИНАЛА.....	252
<i>Илия Точев</i>	
ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ.....	267
„КАК МОЖЕ ДА БЪДЕ ПРЕДОТВРАТЕНА ВОЙНАТА?“ – ВОЙНА НА ЖАБИ И ЗМИИ (ПО ТЕКСТОВЕ НА В. УЛФ).....	269
<i>Ванеса Андонова</i>	
МИТОЛОГИЧНИЯТ КОД В „ТРАМВАЙ „ЖЕЛЕНИЕ“ – РЕФЕРЕНЦИИ И АРХЕТИПИ	280
<i>Траяна Латева</i>	
ПРЕДСТАВАТА ЗА ТОМАС УЛФ: ПРЕПРОЧИТАНЕ НА ЕКЗИСТЕНЦИАЛНИ ТЕМИ И МОТИВИ В ТВОРЧЕСТВОТО МУ	291
<i>Даниел Каменов</i>	

РАЙ ИЛИ ВОЙНА: СЪЩНОСТ НА ЖЕНАТА В РОМАНА НА ТОНИ МОРИСЪН „РАЙ“	301
<i>Божидара Бонева</i>	
КОНЦЕПЦИЯТА НА СТИВЪН МОНТЕ ЗА ЖАНРА СТИХОТВОРЕНИЕ В ПРОЗА	311
<i>Александър Христов</i>	
ВИРТУАЛНОТО ТЯЛО И ВЛАСТТА ПРИ ЪРНЕСТ КЛАЙН И СЕРГЕЙ ЛУКЯНЕНКО	324
<i>Николай Генев</i>	
ТРАВМАТА ОТ ЙЕДВАБНЕ В ДРАМАТА „НАШИЯТ КЛАС“ НА ТАДЕУШ СЛОБОДЖАНЕК	337
<i>Кристиян Янев</i>	
АНТОЛОГИИТЕ НА ФАНТАСТИЧНА ПРОЗА В КОНТЕКСТА НА ХЪРВАТСКАТА АНТОЛОГИЙНА ТРАДИЦИЯ	348
<i>Симона Кръчмарова</i>	
СВЕТА ВАРВАРА – ХРИСТИЯНСКИ КУЛТ И НАРОДНИ ПРАКТИКИ	360
<i>Пламена Костова</i>	
СИТУАЦИИТЕ НА РАЗПИТ В АВТОБИОГРАФИЧНИТЕ ТЕКСТОВЕ НА Г. С. РАКОВСКИ	373
<i>Ива Анастасова</i>	
АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ В 1897 ГОДИНА И ИДЕАЛЪТ ЗА ЦЕЛОКУПНА БЪЛГАРИЯ	380
<i>Ана Тобиева</i>	
ВРЕМЕ, ЛИТЕРАТУРА, НОРМИ В РАЗКАЗИТЕ НА Г. П. СТАМАТОВ И МАРИЯ ГРУБЕШЛИЕВА	391
<i>Вера Хинчева</i>	
МАШИНАТА И ОКЕАНЪТ: ОБРАЗЪТ НА ТРАНСАТЛАНТИЧЕСКИЯ ПАРАХОД В ПЪТЕПИСИ ОТ 20-ТЕ И 30-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК	401
<i>Мария Русева</i>	

„ЛИРИЧЕСКИТЕ“ МЕМОАРИ НА ДОРА ГАБЕ – ПАМЕТ И ЗАБРАВА	413
<i>Теодора Кашилска</i>	
ПЕЊО ПЕНЕВ И ДИМИТРОВГРАД – СДВОЕНО МИТИЧНО МИНАЛО	421
<i>Милена Минчева</i>	
ОТ ДАЛЧЕВ ДО ХЪОЛДЕРЛИН: ФИГУРАТА НА ДАЛЧЕВ В „ДРУГО ИМЕ“ НА БОРЯНА КАЦАРСКА И „СКРЪБ ПО ДАЛЧЕВ“ НА МИГЛЕНА НИКОЛЧИНА.....	429
<i>Франческа Земярска</i>	
ОБРАЗИ МАТРИЦИ И ОБРАЗИ КОНСТРУКТИ В РОМАНИТЕ НА ЕМИЛИЯ ДВОРЯНОВА И ВАЛЕРИ СТЕФАНОВ	437
<i>Зорница Гъркова</i>	
СЪДИИ И ПОДСЪДИМИ В РОМАНА НА АНГЕЛ ИГОВ „КРОТКИТЕ“	450
<i>Дора Маринова</i>	
СЪВРЕМЕННИТЕ ТЕХНОЛОГИИ КАТО СРЕДСТВО ЗА ОБУЧЕНИЕ ПО ЧЕТЕНЕ С РАЗБИРАНЕ.....	460
<i>Цанка Маринова</i>	

CONTENTS

FOREWORD.....	17
LINGUISTICS	19
COMPARISONS WITH ANIMALS IN THE WORKS OF THE SOFIA LITERARY SCHOOL.....	21
<i>Dimitriya Ivanova</i>	
COMPETITION OF DIALECT MODELS DURING THE BULGARIAN RENAISSANCE (PRELIMINARY STUDIES AND A WORKING HYPOTHESIS).....	30
<i>Margarita Gerginova</i>	
DESIGN AND STRUCTURE OF THE BULGARIAN RENAISSANCE PHRASEBOOKS.....	40
<i>Detelina Ovcharova</i>	
LANGUAGE “ARCHEOLOGY” OF SOME LEXICAL GROUPS IN CONTEMPORARY BULGARIAN.....	52
<i>Diana Markova</i>	
ABOUT THE LEXICOGRAPHIC DESCRIPTION OF NOUN COMPOUNDS IN BULGARIAN	62
<i>Maria Byaldivova</i>	
PEOPLE-DENOTING NOUS IN CONTEMPORARY BULGARIAN WITH TURKISH DERIVATIONAL FORMANTS	72
<i>Sema Kutsarova</i>	
DOES GRAMMATICAL GENDER HAVE SEMANTICS? (OBSERVATIONS ON THE <i>GENDER</i> CATEGORY OF NOUNS IN BULGARIAN).....	85
<i>Radostina Koleva</i>	
ON SOME PROBLEMS OF WH-QUESTIONS IN BULGARIAN.....	96
<i>Hristiana Krasteva</i>	
ON A SPECIFIC TYPE OF ANAPHORA IN BULGARIAN. AN APPLICATION OF EXISTING TYPOLOGIES	107
<i>Zara Kancheva</i>	

COGNITIVE METAPHORS AS A MEANS FOR LANGUAGE DEMAGOGY IN CONTEMPORARY BULGARIAN POLITICAL SPEECHES	116
<i>Zhaneta Andreeva</i>	
A FEW CHALLENGES TO NON-NATIVE SPEAKERS PRESENTED BY THE FUNCTIONAL-SEMANTIC FIELD OF PERSONALITY IN CONTEMPORARY BULGARIAN	126
<i>Slaveyah Goranova</i>	
THE ISSUE OF THE LEXICAL CONCEPT IN LINGUISTIC LITERATURE	135
<i>Hristina Vihrogonova</i>	
PHILOSOPHICAL AND LINGUISTIC ASPECTS OF THE TERM <i>SPACE</i> (IN BULGARIAN AND RUSSIAN LINGUISTIC SCIENTIFIC LITERATURE)	146
<i>Olga Mollova Chaparova</i>	
UNCOUNTABLE NOUNS IN BULGARIAN AND MODERN GREEK (AN ATTEMPT AT SYSTEMATIZATION)	158
<i>Petya Zlateva</i>	
SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE DEGREE OF COMPARISON IN BULGARIAN AND MODERN GREEK	167
<i>Nadezhda Kichekova</i>	
GRAMMATICAL AND FUNCTIONAL-SEMANTIC EQUIVALENTS OF THE BULGARIAN VERBAL ASPECTS IN MODERN GREEK	181
<i>Desislava Dimitrova</i>	
THE BULGARIAN IMPERATIVE DA-CONSTRUCTIONS AND THEIR TRANSLATION EQUIVALENTS IN ITALIAN	196
<i>Ruzha Manolova</i>	
REFLECTIONS ON THE CONDITIONAL VERBAL FORMS IN BULGARIAN AND SPANISH	206
<i>Polina Rekina</i>	
ON THE IRISH VARIETY OF THE ENGLISH LANGUAGE	220
<i>Irina Mitarcheva</i>	

FOCUS PROJECTION IN <i>BULGARIAN ENGLISH</i> FROM AN EMPIRICAL PERSPECTIVE: COMPARISON WITH BRITISH ENGLISH	234
<i>Georgi Dimitrov</i>	
MANAGING NEOLOGISMS AND POLYSEMY IN BULGARIAN UNDER THE INFLUENCE OF ENGLISH.....	241
<i>Elizabet Kumcheva</i>	
BJØRNSON'S SHORT NOVEL „SYNNØVE SOLBAKKEN“ AND ITS TWO BULGARIAN TRANSLATIONS: LINGUISTIC ASPECTS.....	252
<i>Iliya Tochev</i>	
LITERARY STUDIES	267
“HOW TO PREVENT WAR“ – THE BATTLE OF FROGS AND SNAKES (BASED ON THE WORKS OF VIRGINIA WOOLF)	269
<i>Vanessa Andonova</i>	
MYTHOLOGICAL REFERENCES AND ARCHETYPES IN “A STREETCAR NAMED DESIRE”	280
<i>Trayana Lateva</i>	
THOMAS WOLFE REIMAGINED: EXISTENTIAL THEMES AND MOTIFS IN HIS WORKS.....	291
<i>Daniel Kamenov</i>	
PARADISE OR WAR: WOMANHOOD IN TONI MORRISON’S <i>PARADISE</i>	301
<i>Bozhidara Boneva</i>	
STEVEN MONTE’S CONCEPT OF THE GENRE OF THE PROSE POEM.....	311
<i>Aleksandar Hristov</i>	
THE VIRTUAL BODY AND POWER RELATIONS IN THE WORKS OF ERNEST CLINE AND SERGEI LUKYANENKO	324
<i>Nikolay Genov</i>	

THE JEDWABNE TRAUMA IN TADEUSZ SŁOBODZIANEK’S “OUR CLASS“	337
<i>Kristiyan Yanev</i>	
ANTHOLOGIES OF FANTASTIC PROSE IN THE CONTEXT OF THE CROATIAN ANTHOLOGICAL TRADITION	348
<i>Simona Krachmarova</i>	
ST. BARBARA – A CHRISTIAN CULT AND FOLK PRACTICES	360
<i>Plamena Kostova</i>	
SITUATIONS OF INTERROGATION IN THE AUTOBIOGRAPHICAL TEXTS OF G. S. RAKOVSKI	373
<i>Iva Anastasova</i>	
ALEKO KONSTANTINOV IN THE YEAR 1897 AND THE IDEAL OF BULGARIAN UNION	380
<i>Ana Tobieva</i>	
TIME, LITERATURE, NORMS IN THE TALES OF G. P. STAMATOV AND MARIA GRUBESHILIEVA	391
<i>Vera Hincheva</i>	
THE MACHINE AND THE OCEAN: THE IMAGE OF THE TRANSATLANTIC STEAMSHIP IN BULGARIAN TRAVELOGUES FROM THE 1920S AND 1930S	401
<i>Maria Ruseva</i>	
THE „LYRICAL“ MEMOIRS OF DORA GABE – MEMORY AND OBLIVION	413
<i>Teodora Kashilska</i>	
PENYO PENEV AND DIMITROVGRAD – A COMBINED MYTHICAL PAST	421
<i>Milena Mincheva</i>	
FROM DALCHEV TO HÖLDERLIN: THE FIGURE OF DALCHEV IN BORIANA KATSARSKA’S “ANOTHER NAME” AND IN MIGLENA NIKOLCHINA’S “SORROW A LA DALCHEV”	429
<i>Francheska Zemyarska</i>	

CHARACTER PATTERNS AND CHARACTER CONSTRUCTS IN EMILIA DVORYANOVA'S AND VALERI STEFANOV'S NOVELS.....	437
<i>Zornitsa Garkova</i>	
JUDGES AND DEFENDANTS IN ANGEL IGOV'S NOVEL "KROTKITE" ("THE MEEK").....	450
<i>Dora Marinova</i>	
MODERN TECHNOLOGIES AS A MEANS OF READING COMPREHENSION TRAINING.....	460
<i>Tsanka Marinova</i>	

ПРЕДГОВОР

Вече две десетилетия в Пловдив се провежда едно научно събитие, утвърдило се като значим форум на евристичните идеи в съвременната хуманитаристика: *Националната конференция за студенти и докторанти*. Ежегодно през май Домът на учените в Стария град събира млади изследователи на езика и литературата от редица български и чуждестранни висши училища и институти и се превръща в любимо място за творчески срещи и дискусии, за вдъхновения и открития.

От 2004 г. до сега отличените доклади, представени на конференцията, се отпечатват в сборници, които привличат интереса на читатели от различни поколения. Своеобразно продължение на тази успешна поредица, от една страна, и продукт на иновативна редакционна стратегия, съответстваща на съвременните реалности и изисквания в сферата на научната комуникация – от друга, е новото периодично издание *Verba iuvenium. Годишник на Националната конференция за студенти и докторанти, Пловдив*.

Пред нас е първият брой на *Годишника*, където са публикувани изследванията на докторантите и на наградените студенти, взели участие в юбилейната XX национална конференция „Време, слово, свят“ (17 – 18 май 2018 г.), като всеки от текстовете е рецензиран и редактиран от анонимни рецензенти. Обособени са два тематични раздела (лингвистичен и литературоведски).

Част от докладите в раздел „Езикознание“ са посветени на съвременното състояние на българския език. Вниманието на авторите е насочено към някои актуални (и дискуссионни) въпроси в областта на морфологията, синтаксиса, лексикологията, лексикографията и стилистиката. Не липсват и диахронни изследвания, както и общотеоретични разработки по проблеми на функционално-семантичната граматика, когнитивната лингвистика, теорията и практиката на превода и др.

Приносен характер имат и съпоставителните проучвания, в които българският език се сравнява с несродни езици като новогръцки, испански, италиански, английски. Разгледани са специфични случаи на междуезикова симетрия и асиметрия, коментирани задълбочено и със завидна лингвистична ерудиция.

В литературоведския раздел на *Годишника* прави впечатление засиленият интерес към чуждите литератури. Обект на анализ са не само произведения на вече утвърдени и многократно коментирани в литературната наука автори, като например Вирджиния Улф или Тенеси Уилямс, но и такива, на които тепърва предстои да бъдат откривани от българските читатели. Вероятно именно подобна непознатост ги превръща и в предизвикателство за техните изследователи. Прецизни наблюдения са направени и върху текстове от славянските литератури, като дори са потърсени паралели при осмислянето на използваните в тях образи и мотиви с аналогични творби от западната литература.

Второто тематично ядро – традиционно – си остава българската литература от Възраждането до наши дни. Коментирани са интересни проблеми, свързани с творческите търсения на Георги С. Раковски, Алеко Константинов, Георги Стаматов, Мария Грубешлиева, Светослав Минков, Дора Габе, Пеню Пенев и др. Специално внимание е отделено и на най-новата българска литература, като са обговорени някои от емблематичните имена в нея през последните години – Миглена Николчина, Боряна Кацарска, Емилия Дворянова, Валери Стефанов, Ангел Игов.

Заслужава адмирации стремежът на младите интерпретатори да търсят своя гледна точка към изследваните автори, както и да градят нови сюжети, в които да включват техните творби.

Основната задача на редакционния екип на “*Verba iuvenium*” е не само да удовлетвори изискванията за регулярност на изданието, но и да работи още по-усилено за повишаване на качеството на публикуваните текстове, съблюдавайки Европейския етичен кодекс за почтеност на научните изследвания (ALLEA).

Нека си пожелаем успех!

От съставителите

ЕЗИКОЗНАНИЕ

СРАВНЕНИЯТА С ЖИВОТНИ В ТВОРБИТЕ НА СОФИЙСКАТА КНИЖОВНА ШКОЛА¹

Димитрия Иванова

Институт за български език, Българска академия на науките

COMPARISONS WITH ANIMALS IN THE WORKS OF THE SOFIA LITERARY SCHOOL

Dimitriya Ivanova

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

The following report focuses on a topic which has not been studied yet. We examine comparisons with animals used in the original works of three authors, representatives of the Sofia Literary School. We analyze the comparisons according to the theory of the conceptual metaphor proposed by G. Lakoff and M. Johnson. We point out their orthographic, phonetic, lexical and syntactic features. These features could help us find some similarities or differences between certain works.

Keywords: metaphor, zoonym, cognitive linguistics.

В началото на XVI век град София се е утвърдил като голям административен и културен център на Балканския полуостров. Превърнал се е в сакрално пространство по няколко причини. Първо, той е бил пряко свързан с основни събития от историята на християнството още от времето на император Константин. След превземането на българските земи там са били пренесени мощите на светци с цел те да бъдат съхранени. В него се е зародил и феноменът *новомъченичество*, който е спомогнал за обединението на християните и е залегнал в основата на петте оригинални творби, които са дело на софийските книжовници.

Обект на изследване в настоящия доклад ще бъдат сравненията с животни в двете жития, двете служби и анонимната похвална беседа. Ще опитаме да обясним защо са използвани точно тези названия на животни и каква е тяхната стилистична функция. Ще опитаме да ги разгледаме от гледна точка на теорията за концеп-

---

¹ Изследването е финансирано от Българска академия на науките по програма за подпомагане на младите учени. Изразявам своята благодарност към програмата.

туалната метафора на Лейкф и Джонсън. Ще обособим някои синонимни двойки и ще открием някои особени лексеми, използвани от конкретните автори.

Според тази теория² метафорите са „когнитивни инструменти“, чрез които се формират нови асоциативни връзки с действителността. Според Дж. Лейкф и М. Джонсън метафорите не са обикновени езикови изрази, а начин на мислене, който се определя от идеализирани когнитивни модели. Те, от своя страна, зависят от редица фактори като: бит, култура, фолклор, и са залегнали толкова дълбоко в съзнанието на човека, че вече не се възприемат като метафори. В този доклад ще обърнем внимание на идеализираните когнитивни модели за животни. При тях характерни черти от поведението на животните се асоциират с човешкото поведение и обратно. Могат да отразяват интелектуални и психически, социални, физически, количествени характеристики, действия и състояния, квалифицирани откъм начин на извършване, цветове и степен на признака.

Сравненията се основават на народопсихологията и на вече формирани културни стереотипи и еталони (кроткост – агне, смелост – лъв и т.н.) и притежават своеобразна пространствена ориентация, според която всичко в посока нагоре е добро, а надолу – лошо³. За да онагледим по-лесно тази йерархична организация, можем да използваме митологичния модел за „дървото на живота“.

Горе (корона) – птиците

Ствол – копитните животни (коне, крави, овце, елени)

Долу (корени) – влечуги, земноводни, риби и насекоми

В разглежданите от нас произведения откриваме сравнения с широк кръг представители на животинския свят: 1. бозайници (*лъв, овца, агне, елен, вълк, пес*); 2. птици (*гълъб, орел*); 3. влечуги (*змия, аспида*); 4. насекоми (*скорпион*); 5. митологични създания (*феникс*). Освен посочените видови понятия (хипоними) откриваме и родови (хипероними): риба, птица, звяр, твар, животно. С нито един от изброените зооними не е названо животно. Всички те са използвани метафорично за назоваване на човек или негово-

---

² Lakoff/Лейкф 1987.

³ Ишпекова/Ishpekova 1994.

то поведение. В редица от случаите, в които са използвани названия на животни, откриваме не само метафорично назоваване на човешко поведение, но и внасяне на християнска и митологична образност. Ще опитаме да илюстрираме това в следната таблица:

Зооним	Библейска символика ⁴	Човешко поведение
орел	Възкресението, небето	сила, далновидност
гълъб	Светия дух	доброта, кроткост
агне	жертвен агнец	доброта, кроткост
елен	посредник между горния и долния свят	благородство
вълк	дявола	свирепост, жестокост
скорпион	зло, Сатаната	яд, злонамереност
риба	подземния свят	мълчаливост
змия	смъртта, подземното царство	зъл, лош

Можем да открием три големи групи сравнения. Първите са използвани за мъчениците, вторите – за техните съграждани, а третите – за поробителите. Мъчениците са сравнявани с: орел, гълъб, агне, елен, лъв, феникс. Жителите на София – с овце и риби, а турците – със змии, зверове, вълци, скорпиони. Нито един от изброените зооними не е избран случайно. Чрез тях се създава опозиция едновременно във вертикална и в хоризонтална посока. Наблюдаваме своеобразна йерархичност при сравняването с копитни животни (пример: овца – агне – елен). Съществителното име „овца“ е използвано само в множествено число за изразяване на значение „стадо“. С него са наречени гражданите на София, които Никола Нови Софийски предвожда и на които проповядва. Използвано е и производно на „вълца“ име: *вълчѣ*. То спада към групата съществителни имена със стара *nt*-основа, която е включвала съществителни, които са назовавали малките на селскостопанските животни и човека. Тази лексема е използвана като синоним на агне:

Послѣдова оубо вълкъмъ христовое швѣ въ швѣихъ кожахъ швѣуенныхъ лютихъ звери.

Последва прочее Христовото агне вълците, лютите зверове, облечени в овчи кожи („Житие на Никола Софийски“).

⁴ Шнитер/Shniter 1992.

Зоонимът „лъв“ е употребяван с положителна, но едновременно с това и с отрицателна конотация. От една страна, той е използван, за да изрази смелостта на мъчениците, а от друга – да сравни поробителите със свирепи зверове. Сравняването на мъчениците с жертвен агнец приравнява подвига им с Христовия.

Да тако сѣго въсма твърдениша адаманта доушею тако видевше и тако лъва готова на ловѣ. („Житие на Никола Софийски“)

Като го видяха с душа по-твърда от диамант, подобен на лъв, готов за лов, пренебрегнал гореизказаните мъки, те бяха съвсем изумени.

Ягнѣ христово посрѣдъ склнѣхъ и лъвовъ (Похвална беседа за софийските мъченици) – *Агне Христово сред лъвовете.*

Лексемата „скоумьнъ“ е изчезнала в процеса на историческия развой на българския книжовен език, но се е запазила в някои диалекти. Означава „лъвче/млад лъв“.

Кучето, по принцип, притежава положителна символика и се възприема като закрилник и символ на вярна служба, но в две от разглежданите от нас творби („Житие на Никола Софийски“ и „Похвална беседа за софийските мъченици“) е използвана стилистично маркираната лексема „псе“:

Подовнзи ловитѣвннмиѣ ѡомъ назиряющеѣ и такоже ѡпашію помиздими между собою глаголющеѣ („Житие на Никола Софийски“)

Они такоже ловителннн ѡзи зїающе въ свонхъ възвращаахъ се домзи („Похвална беседа за софийските мъченици“)

В посочените случаи елементи от поведението на животното се асоциират с човешкото. От една страна, откриваме способността на кучето да се нагажда към ситуацията, а от друга – неговата ненаситност и непридирчивост към храната. Чрез употребата на тези зооними се изразява презрение.

Гражданите на София са сравнявани с овце и риби, защото са просто безучастни наблюдатели на случващото се: такоже рѣзва хощениша прѣвзи безгласнь („остана безгласен като най-нищожната риба“).

С още по-отрицателна символика са натоварени сравненията на поробителите с животни. На базата на тяхната жестокост⁵ те са били сравнявани със змии, вълци, скорпиони, животни, твари. В

---

⁵ Барболова/Barbolova 2009.

почти всички, разглеждани от нас творби (без „Служба за Никола Софийски“), откриваме едно и също устойчиво сравнение: „като вълк в овча кожа“ (влькъ ѡвчю кожоу покривле се). То произлиза от Библията и с него са сравнявани лъжепророците. В нашия случай то е използвано за назоваване на османците, които по онова време са се опитвали да подмамят християни да приемат исляма чрез предлагане на всевъзможни облаги, дори и кариера във властта. Отрицателната конотация на тези сравнения не е изненадваща, като се има предвид, че лексемата *вълк* произлиза от индоевропейския корен *wlk⁶ (вълк, влача). Вълкът всъщност трябва да се приравни към влечугите и да стои редом с тях най-ниско по задания по-горе модел. Неговият образ се асоциира и с дявола, също както и този на змията и скорпиона.

На съвсем различно равнище са поставени мъчениците. Те „обитават“ небесното пространство (като орел, гълъб, феникс) или са медиатори между земния и небесния свят (елен). В митологичните представи на българите еленът се бори със силите на злото. Сравняването на мъчениците с елен не е случайно. Те се изправят срещу поробителите и отстояват вярата си. По този начин дават пример на своите съграждани. В християнството образът на това животно се асоциира с възкресението и безсмъртието на човешката душа. Друг символ на прераждането е и фениксът. Сравнението с това митологично създание не е случайно и се основава на съдбата на мъчениците, които са изгорени на клада. Както вече споменахме, орелът и гълъбът са християнски символи, които също служат за доближаване на Георги Нови Софийски, Георги Най-нови Софийски и Никола Нови Софийски до Рая и Бог.

От чисто езиковедска гледна точка ще се спрем на някои правописно-фонетични и лексикални особености. В разглежданите от нас творби откриваме някои интересни правописни особености. Във всички срещаме смесена употреба на двата буквени знака с фонетична стойност „о“, а именно w и o (*ѡрълъ, ѡвчю, но и влькъмъ, ѡвца*).

От една страна, при Матей Граматик и инок Андрей наблюдаваме последователна употреба на ерови гласни на етимологичните им позиции (*влькъ, зѡкърь, тварь, львъ, вѡкъ*), а от друга, при поп

⁶ Pokorny/Покорни 1989.

Пейо откриваме преимуществена употреба само на „б“ (вълкъ вм. вълкъ, вѣсь вм. вѣсъ). Причина за тази замяна вероятно е било влиянието на книжовните традиции в Кратово, където е бил роден Георги Нови Софийски. На мястото на изпуснатата ерова гласна в слаба позиция в някои случаи откриваме паерчик, а в други – не (вр’ль, козлици’, но и животню).

Двете носови гласни ж и љ са били заменени съответно с оу (голѣкъ вм. голѣкъ) и е (овѣче вм. овѣча). В основата на тази замяна лежи Ресавският безюсов правопис, който е бил разпространен в западните български земи от XV – XVII век⁷.

От лексикална гледна точка бихме могли да обособим няколко синонимни двойки: скоумьнъ – лъвъ, агне – овѣча, животню – тварь. В първия случай откриваме диалектна лексема, която не е била общоупотребима и е изчезнала от книжовния български език. Във втория случай откриваме производна дума от старите -nt-основи, която е била използвана като синоним на „агне“. В последния случай наблюдаваме двойна експресивност на изказа. От една страна, със стилистично неутралната лексема „животно“ е названо човешко същество. От друга, използването на стилистично маркираната дума „твар“ още повече принизява човека, към когото е насочено сравнението.

Откриваме и понятия, които бихме могли да определим като хипероними или родови и други като хипоними⁸ (видови). При някои от авторите се наблюдава преимуществена употреба на хипероними, а при други – на хипоними. Ще се опитаме да илюстрираме това в следната таблица:

Творба	Родови понятия	Видови понятия
„Житие на Георги Софийски“	животно, твар, звяр	агне, овца, вълк
„Служба за Георги Софийски“	твар	феникс, овца, гълъб, змия, агне
„Служба за Николай Софийски“	звяр, твар, животню	лъв
„Житие на Николай Софийски“	птица, звяр, риба	овца, агне, елен, лъв, вълк, аспида, псе, змия
„Похвална беседа за софийските мъченици“	твар, звяр	орел, лъв, змия, скорпион, псе, агне

⁷ Цибранска-Костова/Tsibranska-Kostova 2015.

⁸ Бояджиев/Boyadzhiev 2011.

От синтактична гледна точка повечето от сравненията са въведени чрез съюза *яко / както* за въвеждане на подчинени обстоятелствени изречения за сравнение⁹: *якоже вълци течаху къ оугробрахы; както нѣкыи сорьль високо протегъ персо; яко льва готова на лове* и т.н. По-рядко срещаме съгъстени (концентрирани) сравнения във вид на метафори: *самъ посрѣдъ толикихъ неукротимыхъ звѣрь* („сам в съда сред толкова неукротими зверове“).

Единственият зооним, който не е използван за метафорично назоваване на човек или неговото поведение, е лексемата „кит“: и *въ мори погроузити се вълнами движившимъ соуданѣ ны както Исна съ чръка кучова* („Служба за Николай Софийски“, инок Андрей). В този случай отново откриваме сравнение, но то е базирано на сходство в описваната ситуация. Това сравнение също се основава на Библията, и по-точно – на притчата за Йон, който бил погълнат от кит, но след 3 дни и нощи се спасил, след като отправил молитва към Бог.

Можем да посочим някои устойчиви сравнения, които откриваме във всички творби, разглеждани от нас. Мъчениците са „агнета Христови“ и „храбри като лъвове“, а поробителите са „вълци“, „змии“, „зверове“. Сравняването на поробителите с „ловджийски псета“ откриваме само в „Похвална беседа за софийските мъченици“ и „Житие на Никола Софийски“.

Употребата на метафори с компонент зооним като начин за назоваване на човек или човешко поведение е била свързана и зависима от жанровата специфика на всяка от отделните творби, но и от стила на всеки един от авторите. Най-много на брой зооними са използвани в „Похвална беседа за софийските мъченици“ и „Житие на Никола Нови Софийски“. Най-много на брой стилистично неутрални изразни средства за назоваване на поробителите (собствени имена, названия на професии и др.) са използвани в „Житие на Георги Софийски“.

Названията на животни са най-големият източник на фигуративни изрази в езика. Човешкото поведение се преосмисля в сравнение с животинското и обратно. От езикова гледна точка този процес намира отражение в използването на една лексема, както за едната, така и за другата сфера. В разглежданите от нас

⁹ Вж. СТБР1/STBR1 1999.

произведения най-много на брой са онези устойчиви сравнения и метафори с компонент зооним, които назовават интелектуални и психически (злина, лошотия, мълчаливост, кроткост) и количествени характеристики (струпуване на множество субекти на едно място). Чрез тях са изразени емоции (възхищение, омраза, страх, безразличие).

БИБЛИОГРАФИЯ

- Барболова/Barbolova 2009:** Барболова, З. Взаимоотношенията на турците и българите в периода на Османската империя, отразени в българските прецедентни текстове. // *Българска реч*, 2009, кн. 1 – 2, 114 – 125. [Barbolova, Z. Vzaimootnosheniya na turtsite i balgarite v perioda na Osmanskata imperiya, otrazeni v balgarskite pretsedentni tekstove. // *Balgarska rech*, 2009, кн. 1 – 2, 114 – 125.]
- Библия. Нов завет 1925:** Библия. Нов завет. 1925, <<https://m2.chitanka.info/text/2256-biblija-nov-zavet>>. [Bibliya. Nov zavet. 1925.]
- Витанова/ Vitanova 2009:** Витанова, М. Човекът и светът на животните в българските устойчиви сравнения. // *Български език*, 2009, кн. 2, 33 – 45. [Vitanova, M. Chovekat i svetat na zhiivotnite v balgarskite ustoychivi sravneniya. // *Balgarski ezik*, 2009, кн. 2, 33 – 45.]
- Витанова/Vitanova 2010:** Витанова, М. Светът на птиците в българската езикова картина на света. // *Слово и словесност. Сборник в чест на доц. д-р Юлия Николова*. ЕМАС, София, 2010, 60 – 66. [Vitanova, M. Svetat na ptitsite v balgarskata ezikova kartina na sveta. // *Slovo i slovesnost. Sbornik v chest na dots. d-r Yuliya Nikolova*. ЕМАС, Sofiya, 2010, 60 – 66.]
- Zachariadou/Закарияду 1992:** Zachariadou, E. Religious Dialogue between Byzantines and Turks during the Ottoman Expansion. // *Religionsgespräche im Mittelalter. Band 4*. Wiesbaden: Herausgegeben von Herzog August Bibliothek, 1992.
- Ишпекова/ Ishpekova 1994:** Ишпекова, Р. Конвенционалните концептуални метафори и идеализираните когнитивни модели за животни. // *Съпоставително езикознание*, 1994, кн. 6, 38 – 44. [Ishpekova, R. Konventsionalnite kontseptualni metafori i idealiziranite kognitivni modeli za zhiivotni. // *Sapostavitelno ezikoznanie*, 1994, кн. 6, 38 – 44.]
- Ишпекова/Ishpekova 1996:** Ишпекова, Р. Метафорична употреба на имената на животни в английския и българския език. // *Съпоставително езикознание*, 1996, кн. 1, 36 – 50. [Ishpekova, R. Metaforichna upotreba na imenata na zhiivotni v angliyskiya i balgarskiya ezik. // *Sapostavitelno ezikoznanie*, 1996, кн. 1, 36 – 50.]
- Lakoff, Turner/Лейкф, Търнър 1980:** Lakoff, G., M. Turner. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Рокорну/Покорни 1989:** Pokorny, J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. The University of Texas, 02.11.2018, <<https://lrc.la.utexas.edu/lex/master>>.
- СТБР1/STBR1 1999:** Старобългарски речник. Т. 1. София: „Валентин Траянов“, 1999, <http://histdict.uni-sofia.bg/dictionary/show/d_10927>. [Starobalgarski rechnik. T. 1, 1999, Sofiya, Valentin Trayanov.]

- СТБР2/STBR2 2009:** Старобългарски речник. Т. 2. София: „Валентин Траянов“, 2009, <http://histdict.uni-sofia.bg/dictionary/show/d_10927>. [Starobalgarski rechnik. T. II. Sofiya: Valentin Trayanov, 2009.]
- Стойкова/Stoykova 2014:** Стойкова, А. Библейският текст и литературната творба. Поетика на старобългарската литература. Структура на художествения образ. Нормативност. // *Система за електронно обучение e-medievalia*, 04.01.2018, <<https://e-medievalia.uni-sofia.bg/moodle/mod/page/view.php?id=1838>>. [Stoykova, A. Bibleyskiyat tekst I literaturnata tvorba. Poetika na starobalgarskata literatura. Struktura na hudozhestveniya obraz. Normativnost. // *Sistema za elektronno obuchenie e-medievalia*.]
- Цветкова/Tsvetkova 2010:** Цветкова, Л. Метафоризацията и метафорите в българските благословии и клетви. // *Слово и словесност. Сборник в чест на доц. д-р Юлия Николова*. ЕМАС, София, 2010, 358 – 367. [Tsvetkova, L. Metaforizatsiyata I metaforite v balgarskite blagoslovii i kletvi. // *Slovo i slovesnost. Sbornik v chest na dots. d-r Yuliya Nikolova*. ЕМАС, Sofiya, 2010, 358 – 367.]
- Цибранска-Костова, Билярски/Tsibranska-Kostova, Bilyarski 2015:** Цибранска-Костова, М., И. Билярски. Освещаване на градското пространство: примерът на ръкопис ЦИАИ 1521 и новомъченичеството в София през XVI в. // *Paleobulgarica*. 2015, № 3, 39 – 60. [Tsibranska-Kostova, M., Bilyarski, I. Osweshtavane na gradskoto prostranstvo: primerat na rakopis TSIAI 1521 I novomachenichestvoto v Sofiya prez XVI v. // *Paleobulgarica*. 2015, № 3, 39 – 60.]

КОНКУРЕНЦИЯ НА ЕЗИКОВИ МОДЕЛИ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО (ПРЕДВАРИТЕЛНИ ПРОУЧВАНИЯ И РАБОТНА ХИПОТЕЗА)

*Маргарита Гергинова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

COMPETITION OF DIALECT MODELS DURING THE BULGARIAN RENAISSANCE (PRELIMINARY STUDIES AND A WORKING HYPOTHESIS)

*Margarita Gerginova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”*

The incorporation and competition of dialect models during the Bulgarian Renaissance can be explained both with a number of extra-linguistic peculiarities and with deliberately enforced norms, which were probably motivated by a strong sense of the revival of regional linguistic peculiarities. The present research is part of a PhD thesis, whose main task is to typologize in detail certain linguistic phenomena due to a competition between Western and Eastern dialects, by following the complex processes of interaction in texts from the Bulgarian Renaissance era.

Keywords: dialect models, terminological collocation, Bulgarian literary language.

Настоящата статия е част от дисертационно изследване, което си поставя за задача да типологизира в детайли конкуренцията между избрани езикови явления от източните и западните диалекти, като проследи сложните процеси на взаимодействие в текстовете на българските възрожденци. Темата предполага редица терминологични уточнения, които ще бъдат част от теоретичната рамка на проучването – същност и специфика на понятието „езикови модели“ през Възраждането; разширяване на дефиницията, широко застъпена в теорията на книжовните езици, за езиковата конкуренция и конкуренция на езиковите модели, прецизиране на понятието „езиков модел“ с оглед на сложната и динамична ситуация, в която съществуват изразните средства през Възраждането. Въпреки натрупаните сериозни изследвания върху темата за диалектната основа на оформящия се книжовен език изследването

допълва редица научни концепции, като поставя акцент върху специфичните процеси през Възраждането (вж. изследванията на Б. Цонев, Ст. Стойков, Л. Андрейчин, Р. Русинов, М. Виденов, К. Вачкова, Д. Иванова, Н. Николова, Б. Вълчев). Задълбоченият анализ, подкрепен с примери от текстове, в които се преплитат различни диалектни особености, ще даде по-конкретна представа за пътищата, по които конкуриращите се изразни средства си проправят път към книжовноезиковата нормативност.

Широката гама от теми и проблеми, свързани с възрожденския език, предполага ясна дефиниция на понятието „езиков модел“. В научната литература съществуват голям брой определения. С оглед на дисертационното изследване под „езиков модел“ ще се разбират разнообразните варианти на конкуриращите се изразни единици от различните диалекти. Тъй като през Възраждането езиковата ситуация е сложна и динамична, в редица случаи ще бъдат разглеждани и специфичните прояви на конкуренция между т.нар. „народно-разговорно начало“ и черковнославянския език. В своята широта изследването позволява и разбирането, че става дума за конкуренция на езиковите форми и концепциите за езика в граматиките; конкуренция в книжовноезиковата практика или за конкурентни модели в установяването на нормата. На този етап в изследването се поставя акцент върху ранното Възраждане, в което съществува много силна конкуренция между изразните средства, която паралелно с редица екстралингвистични фактори (липса на установена традиция; силно раздробена диалектна територия; неразвита социално-образователна структура; липса на обособен институционален център, което е пряко обвързано с липсата на столица) още повече усложнява езиковата ситуация и затруднява книжовниците. В дисертационния текст се предвижда материалът да бъде ексцерпиран най-вече от текстовете на възрожденци, работили през третата четвърт на 19. век. Това се налага поради установената практика, в която редица специфични конкуренции между езиковите явления са били в процес на надмощие. Всичко това налага и една от основните цели: изследването да събере и да опише, да типологизира в детайли основни лингвистични процеси, в които се конкурират езикови особености в текстовете на възрожденците

и се смесват черти от различните български диалекти. Смесването и конкурирането на диалектни модели в историята на новобългарския книжовен език може да бъде обяснено както с множество екстралингвистични особености, така и с тенденциозно налагане на нормите, вероятно мотивирано от силния усет на възрожденците за надрегионалните езикови особености. И двата процеса са сложни и непоследователни. По тази причина историческата лингвистика въвежда понятия като смяна на диалектната основа (30-те и 40-те години на 19. век); моно- и полидиалектна основа и др., които в редица свои детайли се нуждаят от научна преоценка. Изследването изисква да съобразим научния инструментариум с нови постановки и терминологични уточнения, които задават съвременните изследователи по история на новобългарския книжовен език. Във връзка с анализа се налага например преосмисляне на термина „народно-разговорно начало“, като в текста приемаме съвременното определение на Д. Иванова за „говорна основа“, която според нея се базира на градските говори (Иванова 2017: 218). Тъй като днес се водят спорове за правото на дублетна кодификация при редица езикови явления като ятовия преглас, метатезата, бройната форма при имената от м. р., съгласуването при формите за учтивост, **-ме** окончанието и т. н., съвременната кодификация би трябвало да анализира по-задълбочено историческите процеси от Възраждането, в които различни форми са се конкурирали, а днес са поставени в много сложни и деликатни отношения на надмощие и приспособяване. Първата половина на 19. век е време, в което се поставят основите на книжовния език и протичат ключови процеси, залегнали по-късно в изграждащия се новобългарски книжовен език поради социално-икономически причини (Русинов 1980), замяната на духовниците със светски тип книжовници (Вълчев 2008), което е свързано с въвеждането на светско образование чрез основаване на граждански тип училища, както и редица характерни типологични характеристики (Вачкова 2008), свързани със социалната пирамида на българското общество, с развитието на просветата и образованието, с отпечатването на граматични трудове, които задават водещ модел в разволя на определени езикови явления (Венедиктов 1981).

Когато става дума за конкуренцията между езикови форми и явления през Възраждането, коментирани по-горе в текста, дискусиите обикновено са насочени към конкуренция между така нареченото народно-разговорно начало и черковнославянския език. Дисертационното изследване и в частност настоящата статия запълва необходимостта от детайлно описание, което да анализира и типологизира „борбата“ между конкуриращите се различни средства. Основната задача е не самоцелно да бъдат посочени и анализирани примери, а да се обвържат със спорни проблеми на съвременната кодификация (ятовия преглас, т. нар. мекане, членуването, местоименната система и т.н.), които се дължат на силната степен на конкуренция през Възраждането. В редица класически изследвания е подчертавано, че съвременните спорове, които кодификаторите от различни поколения водят, през Възраждането не само са познати, но и са били значително по-мощно застъпени, коментирани и анализирани.

В историята на новобългарския книжовен език и в частност неговото оформяне през Възраждането ключова е ролята на диалектите и на черковнославянския език, разбран от първите книжовници като старобългарски език. Ядрото на тези градивни елементи е широко проучено в почти всички изследвания – от тези на акад. Ал. Т.-Балан до днес. В детайли са описани характеристиките на вътрешнодиалектните системи, на влиянието на черковнославянския, но не са разгледани задълбочено сложните взаимоотношения в рамките на самия диалект. Конкуренцията между отделните подсистеми в българските диалекти (лингвистичните и екстралингвистичните фактори), които се включват в различно време, в различна степен, с много и специфични конкуриращи се езикови модели, някои от които и до днес продължават своите интересни сфери на пресичане, конкуренция, надмощие и така нататък, налага разнообразието от езикови средства от Възраждането до днес. Научната хипотеза ще бъде изградена на базата на наблюдения върху разнообразието на елементи от всички равнища на езиковата система, които позволяват да бъдат обособени отделни езикови явления и да се проследи при какви условия на конкурентност са се развивали и как днес са достигнали до решение в съвременната кодификация. Един характерен пример е

конкуренцията между бройната форма и така нареченото обикновено множествено число при съществителни имена от мъжки род или пък конкуренцията само в рамките на числовата парадигма. У Паисий Хилендарски например неслучайно се употребяват четири окончания за множествено число при едносричните и многосричните имена от мъжки род: крал**ЕВЕ**, цар**ОВЕ**, царі, орач**Е**, копач**Е**, римлан**Е**. Наблюденията ще дадат повод да се обобщят тенденциите в две посоки:

Езикови явления с установен още през Възраждането непроменилив и устойчив характер. Например днес никой не коментира окончанията за мн.ч. при многосричните съществителни имена, докато непрекъснат повод за коментар са *-ме*-окончанията при глаголите от I и II спр., 1 л. мн. ч., сег. време.

Това определя и възможна хипотеза за втори теоретичен модел, според който от Възраждането до днес някои езикови явления са в процес на непрекъсната динамика и конкуренция: ятов преглас, палаталност – депалаталност и др. На този етап от изследването са предвидени наблюдения върху езикови явления, които днес предизвикват широки дискусии и са повод за различни промени, свързани с книжовноезиковата норма. Тези наблюдения ще обобщят, разбира се, редица класически постановки както за състоянието на книжовната практика и за вариантноста при употребата на различни норми през Възраждането, така и в ретроспективен план – от съвременето ни към Възраждането:

- ятов преглас и проблемът за названието на т. нар. променливо *я*, което се наложи като филологически жаргон (особено в учебниците за български език в средното училище) и се употребява масово вместо коректното *ятов преглас*;
- окончанието *-ме* 1 л. мн. ч., сег. вр. I и II спр. на глагола;
- редукция;
- палаталност – депалаталност в различно обкръжение (*nomina agentis*, суфиксите *-алня* и *-илня* при имената от женски род);
- конкуренция между суфиксите за мн.ч при многосричните съществителни имена от м.р.;
- конкуренция между генерализираните винителни форми при същ. от ж. род;

- конкуренция между чл. морфема *-тъ* и *-та* при имената от женски род;
- конкуренция при метатезата на ликвидните съгласни;
- личностоименната парадигма;
- членната морфема – конкуренция на моделите и ситуационна маркираност, обусловена от спецификата на диалектите;
- конкуренция на словоредата на модификаторите в именната фраза.

Днес по-голяма част от посочените явления са с утвърдени норми и съответна кодификация, но в същото време остава недобре проучена историята и пътят, по който са достигнали до съвременните процеси на нормоутвърждаване.

На пръв поглед избраните езикови явления изглеждат подробно проучени. Липсва обаче целенасочено и задълбочено изследване, което да ги типологизира и да ги систематизира хронологично. Един от възрожденските книжовници, у когото се наблюдава силно изразен модел на преплитане на езикови елементи на всички равнища, е Паисий Хилендарски. В „Историята“ се наблюдават няколко модела на окончание за мн. ч. при едносричните и многосричните имена от мъжки род, които изразяват едно и също граматично значение и представят елементи от различни български говори. В текста се наблюдава и логична закономерност, мотивирана от различните източници, които е използвал – силно влияние от източните говори, свързано с дейността му на монах, който е събирал такси за манастира. Тук езиковата картина допълнително се усложнява и от различните литературни и исторически източници, които е употребявал. Убедителни примери от текстове на Хр. Ботев, П. Р. Славейков и Неофит Рилски също потвърждават научната хипотеза. Обект на коментар например е ятовата гласна и *e*-рефлекс у книжовници от Централните балкански говори: *вЕрно*, *завидЕ*, *свЕт*, *колЕно*, *славЕнски*; *лЕпост*, (П. Р. Славейков „Изворът на белоногата“), но и *сЯкна* (югоизточно диалектно влияние, което се наблюдава, разбира се, ареално и в други български говори, например в Тетевенско); *облЕно*, *премЕна*, *засмЕна*, *наЕден*, *нЕма* (Ботев), *самодиви в бяла премЕна* (Ботев, „Хаджи Димитър“). У Неофит Рилски традици-

онно преобладава екавият изговор и като нормополагане, и като нормоутвърждаване, но въпреки това в текста на „Болгарска граматика“ успоредно с форми като *вЕра, грЕх* се срещат *лЯп, пЯсак* и др. В текста на Неофит Рилски посочените примери се отнасят до особености, свързани с правописа.

Интересно от езикова гледна точка е разпространението на окончание *-ме* у книжовници от Централните балкански говори: *да търпиме, да мълчиме, не можемe, не щеме* (П. Р. Славейков); *И не знаем, не можемe, не щеме, да работим за себе си със време* („Не сме народ“); *Броиме време..., но и броим и с вяра в туй скотско племе...* (Ботев „Елегия“); *се ние си харчиме* („Това ви чака“); *погледнeмe, да се убедимe, броиме епохата* (от статия във вестник „Знаме“) и паралелно с тях употреба на *кажем*; *Нека говори кой що ще, а ние да кажем* (от статия във вестник „Знаме“). Вестникарският език насочва към разговорното и вероятно Ботев възприема тази форма като представителна и по-широко употребима. Интерес за научното изследване представлява конкуренцията:

Западна говорна основа – особености от източнобългарски тип и обратно

Текстовете на Неофит Рилски, в които срещу преобладаващия брой особености, характерни за банско-разложките диалекти, се срещат повече от 300 особености, характерни за източните български говори, което е естествен резултат от „даскалуването“ на Н. Рилски в училищата в Копривщица и в Габрово.

Източнобългарска основа – особености от западните говори

Творчеството на Петко Славейков, в което се откриват различни елементи, традиционно приписвани на западните български диалекти, а един от най-ярките е именно рефлексът на ятовата гласна в Е. Тази научна хипотеза ще бъде особено внимателно наблюдавана, тъй като в част от балканските говори също има екави форми от старобългарската ятова гласна (в окончания на наречия, глаголни окончания и други).

В заключение може да се обобщи, че сложните лингвистически процеси определят динамиката на езиковите процеси от Възраждането до наши дни; Книжовниците – творци и на езика новобългарски, проявяват верен усет към еластичността на конкуриращите се езикови модели и в разбирането си за полидиалектна основа и дават възможност езикови особености от различни говори да се включват полифонично в изграждането на новобългарския книжовен език. Това разбиране постепенно се изгражда у посочените автори като концепция за общ за всички българи книжовен език – единен и монолитен. Редица процеси и до днес не са стихнали и са повод социолингвистите да налагат именно възрожденската представа за конкуриращите се езикови модели. Изследването ще позволи в детайли да се установят елементите на диалектното и припокриването им чрез допускане на различни варианти, които книжовниците са възприемали като **представителни и общоупотребими**. При анализа на повече текстове ще бъдат направени уточнения в детайли за участието на българските диалекти, за изграждането на различни елементи от съвременната кодифицирана система. Например традиционно определяме редукцията при гласните *e-и* като влияние на източните български говори; умерената степен на редукция в книжовния език е заимствана от западните диалекти, но е интересно, че в най-новите проучвания (Жобов/Zhobov 2004) се подчертава, че от съвременна гледна точка няма български диалект, който да не познава редукцията като езиково явление. У редица автори изборът на определена граматическа форма влияе върху стихотворния ритъм. Роля тук играе и фолклорната традиция. У книжовници като Петко Р. Славейков се наблюдава конкуренция между два и три езикови модела: екане от западните говори, т. нар. свръхякане, характерно за югоизточните говори (днес то е особено проблематично при прилагателните, местоименията и миналите св. и несв. деятелни причастия, при които се налагат отклонения от книжовноезиковата норма, но тези отклонения се възприемат от редица съвременни изследователи като налагаща се „нова“ норма). Обобщенията от дисертационното изследване ще покажат на съвременните кодификатори, че динамиката на езиковите модели

днес всъщност преповтаря динамиката на същите процеси през Възраждането, но в много по-различни условия.

БИБЛИОГРАФИЯ

- ИНБКЕ/INBKE 1989:** *История на новобългарския книжовен език*. София: Издателство на БАН, София, 1989. [Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1989.]
- Вачкова/Vachkova 2008:** Вачкова, К. *Типологична характеристика на българския книжовен език*. Шумен, УИ „Епископ Константин Преславски“, 2008. [Vachkova, K. *Tipologichna harakteristika na balgarskiya knizhoven ezik*. Shumen: UI “Episkop Konstantin Preslavski”, 2008.]
- Вачкова К., Николова Н. 2017:** Вачкова К., Н. Николова (рецензия) – вж. Диана Иванова. „История на новобългарския книжовен език“. Второ допълнително преработено издание. Пловдив, УИ „Паисий Хилендарски“, сп. Български език. [Vachkova, K., Nikolova N., retsenzia na “Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik”. Vtoro dopalnitelno preraboteno izdanie. Plovdiv UI “Paisiy Hilendarski”, sp. Balgarski ezik, 2017.]
- Венедиктов/Venediktov 1981:** Венедиктов, Г. К. *Из истории современного болгарского литературного языка*. София, Издателство на БАН, 1981. [Venediktov, G. K. *Iz istorii sovremennogo bolgarskogo yazyuka*. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1981.]
- Вълчев/Valchev 2009:** Вълчев Б. Още веднъж за диалектната основа на българския книжовен език. // *Юбилеен сборник на Филологическия факултет на Югозападния университет по повод 20-годишнината на специалността „Българска филология*. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“ 2009, 34 – 45. [Valchev, B. *Oshte vednazh za dialeknata osnova na balgarskiya nizhoven ezik*. // *Sbornik na Filologicheski fakultet na Yugozapadnia universitet po povod 20-godishninata na spetsialnostta “Balgarska filologiya”*. Blagoevgrad: UI “Neofit Rilski“, 2009, 34 – 45.]
- Генчев/Genchev 1981:** Генчев, Н. *Българско възраждане*. София: Отечествен фронт, 1981. [Genchev, N. *Balgarsko vazrazhdane*. Sofia: Otechestven front, 1981.]
- Жобов/Zhobov 2004:** Жобов, Вл. *Звуковете в българския език*. София: Сема-РШ, 2004. [Zhobov, Vl. *Zvukovete v balgarskiya ezik*. Sofia: Sema – RSH, 2004.]
- Иванова/Ivanova 2017:** Иванова, Д. *История на новобългарския книжовен език*. Второ допълнено преработено издание. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2017. [Ivanova, D. *Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik*. Plovdiv: UI “Paisiy Hilendarski”, 2017.]
- Миланов/Milanov 2017:** Миланов, В. *История на новобългарския книжовен език. Избрани текстове*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, София 2017. [Milanov, V. *Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik. Izbrani tekstove*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2017.]
- Мурдаров/Murdarov 2002:** Мурдаров, В. *Из историята на новобългарския книжовен език и на науката за него*. София: Просвета, 2002. [Murdarov, V.

Iz istoriyata na novobalgarskiya knizhoven ezik i na naukata za nego. Sofia: Prosveta, 2002.]

- Първев/Parvev 1989:** Първев, Хр. За исторически подход към общобългарската народно-разговорна основа на националния ни книжовен език. // *Език и литература*, 1989, кн. 6, 16 – 26. [Parvev, Hr. Za istoricheskiya podhod kam obshnobalgarskata narodno-razgovorna osnova na natsionalniya ni knizhoven ezik. // *Ezik i literatura*, 1989, kn. 6, 16 – 26.]
- Русинов/Rusinov 1980:** Русинов, Р. *История на новобългарския книжовен език.* София: Наука и изкуство, 1980. [Rusinov, R. Istoriyata na novobalgarskiya knizhoven ezik. Sofia: Nauka i izkustvo, 1980.]
- Стойков/Stoykov 2002:** Стойков, Ст. *Българска диалектология.* София, АИ „Проф. Марин Дринов“, 2002. [Stoykov, St. *Balgarska dialektologiya.* Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”, 2002.]
- Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1987:** Теодоров-Балан, Ал. Български изток и запад в книжовния език. // Теодоров-Балан, Ал. *Любов за родна реч.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008. [Teodorov-Balan, Al. Balgarski iztok i zapad v knizhovniya ezik. // Teodorov-Balan, Al. *Lyubov za rodna rech.* Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2008.]

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- Ботев/Botev 1976:** Ботев, Хр. *Събрани съчинения.* Т. 1, Т. 2. София: Български писател, 1976. [Botev, Hr. Sabrani sachinenia t.1 i t.2, Sofia: Balgarski pisatel, 1976.]
- Рилски/Rilski 1926:** Рилски, Н. *Избрани съчинения.* София: Държавна печатница, 1929. [Rilski, N. Izbrani sachinenia. Sofia: Durzhavna pechatnitsa, 1929.]
- Славейков/Slaveikov 1978 – 1981:** Славейков, П. Р. *Събрани съчинения.* Т. 2. София: Български писател, 1978 – 1981. [Slaveykov, P. R. Sabrani sachinenia. T. 2. Sofia: Balgarski pisatel, 1978 – 1981.]

ОФОРМЛЕНИЕ И СТРУКТУРА
НА РАЗГОВОРНИЦИТЕ
ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ВЪЗРАЖДАНЕТО

Детелина Овчарова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

DESIGN AND STRUCTURE OF THE BULGARIAN
RENAISSANCE PHRASEBOOKS

Detelina Ovcharova
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

This article addresses a current and unexplored topic in Bulgarian linguistics, related to bilingual colloquialists in the 19th century. The article deals with 11 phrasebooks from the Bulgarian Renaissance era. An attempt has been made to analyze the external and internal layout of the books of this genre.

Keywords: phrasebooks, Bulgarian Renaissance

Когато говорим за художественото оформление на дадена книга, първо трябва да започнем от нейния формат (размер). За целта на нашето проучване разгледахме единайсет разговорника от втората половина на XIX век. Размерът на тези пособия варира от 14 см до 23 см, което ни дава основание да го определим като джобен формат. Най-малък по размер е разговорникът на Т. Дивичиан¹ (14,7 см.), а най-голям – разговорникът на Ив. Найденов² (23,7 см.). Този формат позволява на ползвателя да носи пособието със себе си и при необходимост да го използва при общуване. Друга важна особеност, която трябва да отбележим, е, че всички разгледани разговорници са с твърди корици, което предполага тяхното по-дълго използване във времето.

Във външния си вид и вътрешно илюстриране българските старопечатни книги са продължение и доразвитие на ръкописните. Всички орнаментни средства и прийоми, с които е оформяна и илюстрирана ръкописната книга, намираме приложени и при

---

¹ Вж. „Разговори български-гречески-турски-французки-англо-италиански за ония, които желаят разговора на тия езици“ – Т. Дивичиан, Цариград, 1858 г.

² Вж. Найденов, Ив. – „Французшко-български разговорник“, Цариград, 1858 г.

старите печатни български книги. През дългия период на своето развитие – от началото на XVI в. до 1877 г. – тези средства претърпяват редица промени (Стоянов/Stoyanov 1978: 130). Разговорниците, издадени през епохата на Възраждането, продължават тази традиция в своето оформление, макар че в тях липсват илюстрации. Но художественото оформление на книгата не включва само илюстрации, а украса на титулната страница и използване на определен шрифт за отпечатване на съдържанието.

Основната съставка на печатната книга е *шрифтът*, от който се изграждат печатните ѝ страници. Кирилският печатен шрифт е изработен въз основа на полууставното писмо на ръкописите от Търновската книжовна школа. Отначало той е т. нар. днес църковнославянски, или старобългарски шрифт. С него са отпечатани всички български книги до към 1840 г. (Стоянов/Stoyanov 1978: 130).

Гражданският кирилски шрифт, създаден в началото на XVIII в. в Русия, в българското книгопечатане се въвежда в края на 40-те години. Отличава се с доста голямо разнообразие по вид и кегел. От ръкописната книга са преминали в печатната и други орнаментни средства – заставката, украсената начална буква, фронтисписът и илюстративната рисунка (Стоянов/Stoyanov 1978: 131).

Заглавната страница е един от основните компоненти на печатната книга. Тя съдържа информация за автора, заглавието и издателя печатар и така представя цялата книга пред читателя. Поради тази причина на нейното изготвяне и украсяване се отделя специално внимание. Когато корицата е твърда, с по-грапава повърхност, какъвто е случаят с разглежданите разговорници, на нея не се отпечатва никакъв текст. Затова вниманието се насочва към заглавната страница. Главното условие за добре оформена заглавна страница е изборът на шрифта и симетричното отпечатване на заглавието и името на автора или преводача. При изготвяне на титулната страница се държи сметка за различната значимост на отделните части, които я изграждат – същинското заглавие и подзаглавието, името на автора и титлите му, преводач, предназначение на книгата (ако има такова), издателски данни и др.

Общо за разглежданите разговорници можем да кажем, че имат много добре оформени заглавни страници, което показва, че авто-

рите и печатарите са проявявали огромно старание при подреждането на информацията. Като пример за красиво подредени заглавни страници бихме могли да посочим следните разговорници: „Краткий турско-българский речник и разговорник“ от П. Радов (Белград, 1851, Правителствена печатница), „Разговори български-гречески-турски-французски-англо-италиански за ония, които желаят разговора на тия езици“ от Т. Дивичиан (Цариград, 1858, Печатницата на Т. Дивичиан), „Францушко-български разговорник“ от Ив. Найденов (Цариград-Галата, 1859, Книгопечатницата на Д. Цанков и Б. Мирков). В заглавните страници на тези разговорници са използвани различни шрифтове за акцентирание на отделните части в заглавията, както и орнаментирани букви.

Отличителен белег на заглавната страница на българските печатни книги от Възраждането е *рамката*. Най-често рамката се състои от единични, двойни или тройни отвесни и хоризонтални линии, образуващи правилен четириъгълник, в който е набран текстът на заглавието. В ъглите линиите се пресичат с чупки или с добавки – разни геометрични или листовидни фигури. Така рамките стават по-живи и привлекателни (Стоянов/Stoianov 1978: 133 – 134).

Рамки на заглавните си страници имат пет от разгледаните разговорници. И ако някои от рамките са направени само от обикновени по-дебели и по-тънки линии (вж. фиг.1) (К. Фофинов, 1845 г.; А. Гранитски, 1859 г.), други впечатляват с богатата си орнаментака и изящество (вж. фиг. 2) (П. Радов, 1851 г.; Т. Дивичиан, 1858 г.; Ив. Найденов, 1859 г.). Вместо от прави линии рамките в пособията на П. Радов, Т. Дивичиан и Ив. Найденов са изградени от отделни наборни фигурки. Изградената от тях чрез симетрично подреждане и повтаряне рамка се превръща в красива лента-шевица, която, от своя страна, се допълва от тънки и по-дебели линии. В помагалата на Радов и Дивичиан рамката от заглавната страница е пренесена и на последната страница (форзац), което можем да определим като рамкиране на самата книга. Рамката на текстовата страница само допринася за красивото ѝ оформяне. То се постига с добре подбрения шрифт и правилното подреждане на буквените редове.

Фиг. 1

Фиг. 2

Изчистената рамка на заглавната страница в пособието на К. Фотинов е компенсирана от хоризонтално поставен мотив над първия разговор, в който се различават растителни елементи (фиг. 3).

Фиг. 3

Подобен похват на украса – хоризонтално поставен мотив над първия разговор – е използван и в разговорника на Т. Кралевски³. Лентата е изградена от повтарящи се симетрично подредени фигурки (фиг. 4).

Фиг. 4

В разговорниците, при които липсва рамка на заглавната страница, за украса е използван орнамент, в който са преплетени линии и различни флорални мотиви.

Важно е да обърнем внимание на самите заглавия на пособията за изучаване на чужд език. Анализът на заглавните страници на възрожденските разговорници ни дава ценни исторически и педагогически сведения. Заглавията на повечето помагала са описателни. В обяснителния им характер са закодирани основните етапи в развитието на разговорниците от разглеждания период, техните първоизточници и образци, както и предназначението на подобни четива. Наименованията на тези пособия са тясно свързани с тяхната функция, с целите и задачите на авторите.

Повечето от разговорниците съдържат в заглавието си уточнението „които *желаят* да приемнат начала“, „които *желаят* разговора на тия езици“, „които *желаят* да се научат“. С използването на глагола *желаят* авторите вероятно са искали да подчертаят, че тези помагала са предназначени не само за училищно обучение, а и за самообучение. Структурата на наръчниците ясно показва целите на авторите. Пособията дават възможност на всеки да се научи да води учтиви светски разговори на различни теми – за времето, за здравето, за облеклото, за религията, за училището и т. н.

В заглавията на някои разговорници откриваме следните описания: „*Методически* разговори...“, „*Ръководство* за изучаване с лекост...“, „*Правила за произношението*...“. Тези пояснения в загла-

---

³ „Разговори француско-греческо-болгарски за българите, които желаят да приемнат начала французского и греческого языка“, 1850.

вията не са самоцелни. Анализът на съдържанието на съответните пособия показва стремеж към усъвършенстване на методиката на обучение. Тъй като повечето автори са били и преводачи, можем да предположим, че те са познавали доста образци на подобни помагала, от които са черпили идеи за своите разговорници.

От информацията, съдържаща се в заглавната страница, разбираме, че разговорниците се печатат предимно извън българските земи. Възрожденски разговорници се издават в различни градове на Румъния, Сърбия, Турция, Русия.

Отличителен белег на заглавната страница в голяма част от българските възрожденски книги е и *символичният знак* (рисуноката), обикновено метална гравюра, който се отпечатва между заглавието и издателските данни. Той е изображение на единичен предмет – цвете, венец, птица, човек и др. Единичният предмет често се допълва с друг или се удвоява. Човешките фигури са представени в процес на извършване на разни действия – майка, учител или ангел учи децата, деца седят на пейка и се забавляват и др. (Стоянов/Stoyanov 1978: 135 – 136).

На заглавните страници на някои разговорници също откриваме този елемент – *гравюрата* – като част от украсата на пособието. Освен на заглавната страница гравюрните щампи (образи) се отпечатват и на корицата, предната и задната, а понякога, обикновено единичните предмети, и в края на текста. Основното предназначение на тези образи е да украсят заглавната страница, като се внесе разнообразие, което да я съживи. Понеже образците предмети се възприемат и като символи, те загатват и съдържанието на книгата (Стоянов/Stoyanov 1978: 136).

Гравюри за украса на заглавните страници са използвани в разговорниците на А. Петрович⁴ („Разговори за сърдечно и душевно образование“, 1847), Т. Кралевски („Разговори француско-греческо-болгарски за българите, които желаят да приемнат началата француского и греческого языка“, 1850), Т. Дивичиан⁵ („Разговори български-гречески-турски-французки-англо-италиански за

---

⁴ В този случай гравюрата *ангелче* вероятно е имала за цел да насочи вниманието към съдържанието на пособието.

⁵ Отпечатана е гравюра на жена, която полива цветя, същата гравюра е отпечатана и на последната страница.

ония, които желаят разговора на тия езици“ (1858), Ив. Найденов⁶ („Францушко-български разговорник“, 1859), А. Гранитски⁷ („Разговори французско-български и Правила за произношението на французските букви“, 1859).

Дотук разгледахме оформлението на разговорниците от епохата на Възраждането. Сега следва да спрем вниманието си върху тяхната структура. Всички анализирани пособия съдържат т. н. разговорна част. В нея са представени въпроси и отговори и дори цели диалози, които са групирани тематично, например: *За ставане, За поздравление, За търгуване* и др. („Българский разговорник за ония, кои обичат да се навикнуват да говорят гречески“ от К. Фотинов, 1845 г.); *За разходката, За писането на търговските книги* и др. („Разговори французско-греческо-български за българите, които желаят да приемнат начала французского и греческого языка“ от Т. Кралевски, 1850 г.); *Разговор с разни приветствия, Разговор заради църквата, Разговор заради трапезата* и т. н. („Краткий турско-българский речник и разговорник“ от П. Радов, 1851 г.). За нашето изследване представляват интерес тези разговорници, чиято структура се различава от традиционната. Ще спрем вниманието си първо на пособията, които започват с предговор.

Предговорът осъществява активния диалог между създателя на пособието и неговия възприемател (читател). Основната му цел е не само да предговаря предстоящия текст на разговорника, а и да набелязва важни според автора проблеми. През Възраждането, когато преобладава преводната литература, предисловието е авторовият текст, от който звучи гласът на възрожденския книжовник (Мицкова/Mitskova 2015: 7).

Българският възрожденски предговор, особено до 40-те и 50-те години на XIX век (когато настъпва избистряне на жанра, от една страна, а от друга, се заражда периодичният печат), е натоварен със свръхфункции, той е поливалентен, защото трябва да „даде отговори на всички за всичко“ (Леков/Lekov 1992: 10).

За да проследим какви са били възгледите на възрожденските автори, какво ги е подтиквало да пристъпят към съставянето на

---

⁶ Гравюрата *учител учи ученици* е отпечатана и на последната страница на пособието.

⁷ Гравюрата *птици и цветя* е отпечатана само на заглавната страница.

разговорници, какви цели и задачи са ги ръководели в работата им, ще спрем вниманието си върху предговорите на три⁸ от пособията:

1. *Разговорник греко-българский за ония, които желаят греческий язык да изучат* от Хр. Павлович.

Разговорникът е отпечатан през 1835 г. В него могат да се разграничат следните части: *Предисловие, Речи от които се съставяват следователните разговори, Лесни и благородни разговори, Из географията, Из Богословията, Притчи общи, Здравни завещания, Нравствени завещания, Съкратена Българска история*. Пособието започва с предисловие. Предговорът прави силно впечатление още с първите си редове. Авторът се обръща към своите сънародници: „Возлюбленнѣйши мои единародници!“ В предисловието Павлович излага аргументите, които го ръководят при създаването на разговорника. От предговора ползвателят разбира и какво може да намери в наръчника, а именно: „4000 рѣчи гречески и 37 разговори, истолкувани сички-те на нашій-а Болгарскій языкъ“⁹. След предговора започва същинският разговорник.

2. *Краткий турско-българский речник и разговорник* от П. Радов е отпечатан през 1851 година в правителствената печатница в Белград. В книгата се разграничават пет части: *Предговор, Речник, Разговорник, Забавни приказки, Разпис на родолюбивите спомоществователи*. В предговора авторът разкрива причините, поради които е решил да напише книгата. Той е предприел това начинание, защото според него турският език е „един от красните езици“, но и защото е нужен на „всеки жител на империята отоманска“. Книжовникът се пита защо въпреки достойнствата на турския език никой от неговите съотечественици не е „принесъл някоя помощ и улеснение“ на своите сънародници за изучаването на „един толкова много потребен език“. Това е подтикнало Радов да събере няколко разговора и определен брой турски думи, които е превел с българските им съответствия. От анализа се вижда, че книжовникът хвали турския език. Не трябва да забравяме, че в периода, когато е издадено пособието, България е под османско владичество и е било нужно разрешение от специално назначен цензор, за да се

⁸ Само три от разгледаните единайсет разговорника имат предговор.

⁹ Запазен е правописът на оригинала.

издаде дадена книга. Можем да предположим, че Радов се старее да покаже уважение към управляващите в своя предговор.

Авторът споделя, че след като е съставил „настоящата книжица“, е побързал да я издаде „в мала полза на читателите“. Самият книжовник отбелязва, че книжката е малка и недостатъчна, за да донесе подобаваща полза, но времето и силите са му позволили толкова.

Радов завършва предговора с пожеланието по-достойните „нека да се постараят да съчинят и издадат по-пълни и по-основателни наставления за изучаването на сега препотребния нам език“.

3. *Францушко-български разговорник* от Ив. Найденов е отпечатан в Цариград през 1859 г. Съдържа следните три части: *Предговор, Разговори, Азбуката и кратки правила за произношението*. В началото на предговора авторът сравнява изучаването на чуждия език със строежа на къща: „Както кога къща ще правиме трябва да приготвиме нужното вещество, тъй и чужди език кога учиме, трябва първо доволна част вещество в ума си да приготвиме, за да можем право да го пишем и говориме“. След това излага своите педагогически схващания как е по-лесно да се изучи даден чужд език. Наблюденията на книжовника показват, че младите хора искат за кратко време да изучат чужд език, като използват речници, но това е много трудно и затова те бързо се отказват. Поради тази причина Найденов решава да преведе френски разговори на български език. Авторът споделя, че разговорите са много „поучителни заради начина, по който са наредени“. Книжовникът казва, че за улеснение на „нашите младежи“ се е опитал да преведе възможно най-точно френските фрази на български език и е „притурил“ френската азбука. Целта на Найденов е, който реши да изучава френски език, да разбира какво е написано в неговата „книжка“ и да не я затвори и остави в „книгопазвата си“.

Авторът препоръчва на тези, които искат да научат френския език, да учат фразите наизуст, да пишат и да повтарят, за да се запечатат в ума им. Препоръката на Найденов е изучаването на чуждия език да става под надзора на учители, които да следят наизустяването на фразите и правилното произношение.

Предговорите към разгледаните разговорници представляват конкретно обръщение на авторите към ползвателите на пособието. Съзнавайки ролята, която имат те в образователния процес, всички автори се обръщат към читателите, за да изразят своите виждания и наблюдения. Тук откриваме какви въпроси и проблеми вълнуват съставителите, както и мотивите, които са ги тласнали към създаването на *Разговорниците*.

Интерес представлява и структурата на *Френско-българския разговорник* на А. Гранитски. Той е отпечатан през 1859 година в книгопечатницата на Йосиф Романов и съдружници в Букурещ. В разговорника могат да се разграничат следните раздели: *Французска азбука книгопечатна, Французска азбука краснописателна, Произношение гласни прости, Произношение на съгласните букви, Приятелски фрази, Приятелски разговори, Разговори на мъртвите*. Можем да предположим, че това пособие е предназначено за учебно помагало в училище, защото книжовникът първо представя книгопечатната (печатни букви) азбука, а след това краснописателната (ръкописната). Под всяка буква е отбелязано как се произнася. След като е представил азбуката, Гранитски прави кратко описание на фонетичната система на френския език, представено е делението на гласните и съгласните звукове, видовете гласни. По-нататък в своята книга авторът прави подробно описание на произношението на гласните и съгласните във френския език, като винаги дава примери с подобно произношение в български. Книжовникът е отделил място и за думите, които са изключения от описаните преди това правила.

Важно е да отбележим, че една част от анализираните разговорници завършват със списъци на спомоществатели. Тази особеност е присъща на част от българските възрожденски книги. Поради липса на печатници и книгоиздателства в България през първата половина на XIX век възрожденските книжовници трябвало сами да издават книгите си, като за отпечатването им търсели печатници в далечни страни. Това затруднявало и оскъпявало издаването, а съставителите им обикновено са били бедни. Затова те се принуждавали да прибегват до помощта на бъдещите си читатели. Отпечатвали покани за книгата, която готвели да издадат, и ги разпраждали до свои познати в разни градове и села с

молба да им запишат купувачи, като записалите се е трябвало да им заплатят по възможност предварително цената на книгата. За благодарност, а също и за отчитане, имената на записалите се били отпечатани в края на книгата като „спомоществатели“ (Стоянов/Stoyanov 1978: 162).

Списъците на спомоществателите на българските старопечатни книги са важен исторически извор. По тях може да се съди за разпространеността на българската книга до Освобождението на България от османско владичество. Селищата, в които прониква старопечатната книга, очертават етническите граници на обширното някога отечество, населено с българи. Наред с това списъците на спомоществателите на българската старопечатна книга показват, че тя прониква в стотици селища в етническите граници на българската народност (Атина, Букурещ, Браила, Виена, Галац и други), в които има малки или големи колонии от българи (Богданов/Bogdanov 1978: 242).

Някои от авторите на разговорници също се сблъскват с липсата на средства за отпечатване на своите помагала и затова прибъгват до спомоществатели. Подобни списъци откриваме в пособията на П. Радов и Ив. Найденов.

На последните две страници на разговорника на Ив. Радов¹⁰ е отпечатан следният списък: „Разпис на родолюбивите спомоществатели: Цариград 141 (абаджийски майстори), Варна 32, Карлово 14, Сопот 10, Пирот 25, Търново 20, Пазарджик 100 и др. – всичко 352 книги“.

В някои книги авторите използват думата „спомощници“. И двата синонима изразяват добре същността на работата – спомоществателите (спомощниците) са лица, които са помагали на автора, ставали са негови сътрудници в издаването. Спомощници за издаването на разговорника си има и Ив. Найденов. На последните седем страници на *Францушко-български разговорник* четем: „Имената на родолюбивите спомощници: Цариград 311 (ученици), Казанлък 95, Калофер 30, Ст. Загора 25, Сливен 15, Котел 63, Джумая 33, Ловеч 15, Габрово 17, Пазарджик 15, Дупница 33, Тулча 40, Одеса 39 (ученици и в Киев) и др. – всичко 824

---

¹⁰ Вж. „Краткий турско-български речник и разговорник“ – П. Радов, Белград, 1851.

книги“. От тези списъци се вижда, че най-много спомоществователи авторите имат от Цариград. И това е логично, защото в този период градът е икономически и културен център, в който живеят много българи – занаятчии, търговци и т.н.

От представения анализ можем да заключим, че разговорниците нямат строго определена композиционна структура. Съставителите се ръководят или от първоизточника (когато пособието е преводно), или от целите и задачите, които са си поставили самите автори. Наименованията на разговорниците, както и цялата заглавна страница, разкриват ценна информация за цялата книга, за нейното предназначение, за автора ѝ, както и за мястото и годината на издаване. Тази информация представлява историята на дадения разговорник.

С книжовното си дело възрожденските автори и преводачи оставят трайна следа в развитието на българския книжовен език, внасят своя дял за унифицирането на книжовните норми. Съставените от тях разговорници са част от дидактичната литература на XIX век. Дадените пособия имат огромно значение не само с това, че разнообразяват този жанр, но те допринасят и за обогатяването на българската лексикална система, като внасят думи от разговорно-битовата лексика и нови заемки от западноевропейските езици.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Богданов/Bogdanov 1978:** Богданов, И. *Българската книга през вековете*. София: Народна просвета, 1978. [Bogdanov, I. *Balgarskata kniga prez vekovete*. Sofia: Narodna prosveta, 1978.]
- Леков/Lekov 1992:** Леков, Д. *Родолюбивий и благоразумний народе българский. Възрожденски предговори. Книга първа 1806 – 1865*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992. [Lekov, D. *Rodolyubiviy i blagorazumniy narode balgarskiy. Vazrozhdenski predgovori. Kniga parva 1806 – 1865*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1992.]
- Мицкова/Mitskova 2015:** Мицкова, М. Възрожденските представи и концепции за книжовен език в предговорите от 20-те – 70-те години на XIX век. Автореферат. // *Academia.edu*, <<http://www.academia.edu/34456257>>. [Mitskova, M. *Vazrozhdenskite predstavi i kontseptsii za knizhoven ezik v predgovorite ot 20-te – 70-te godini na XIX vek. Avtoreferat. // Academia.edu.*]
- Стоянов/Stoyanov 1978:** Стоянов, М. *Букви и книги*. София: Наука и изкуство, 1978. [Stoyanov, M. *Bukvi i knigi*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1978.]

**НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ЕЗИКОВАТА
„АРХЕОЛОГИЯ“ НА НЯКОЛКО ЛЕКСИКАЛНИ
ГРУПИ С НЕПРОЗРАЧЕН КОРЕН
В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

*Диана Мъркова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

**LANGUAGE “ARCHEOLOGY” OF SOME LEXICAL
GROUPS IN CONTEMPORARY BULGARIAN**

*Diana Markova
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”*

The aim of this paper is to observe some lexical groups in contemporary Bulgarian in whose roots traces of Old Bulgarian are found. The article suggests a classification of the excerpted words by phonetical, lexicological and morphological criteria. The “archeological” or etymological analysis follows each level of language. The main part of the study is focused on the root **věd-** and its morphonological alternations.

Keywords: Old Bulgarian language, etymology, lexical groups, morphonological alternation

Настоящият доклад има за задача да представи няколко лексикални групи, образувани от високо продуктивни корени в старобългарския език, които обаче са се загубили в чист вид в съвременния и се пазят в производните от тях лексеми. За тази цел ще бъдат подложени на „археологически анализ“ думи с привидно непрозрачни корени – внимателно се разглеждат един по един езиковите пластове на останките, за да се открие как под влиянието на действали някога фонетични процеси се е преобразувал лексикалният корен на една дума, видоизменяйки се и дори заличавайки се. Изследването е на базата на емпиричен материал, ексцерпиран от *Официалния правописен речник на българския език*¹ от 2012 г., като впоследствие произходът на думите е проверен в *Етимологичен и правописен речник* на Ст. Младенов (1941), *Български етимологичен речник* на БАН (1971, 1995), а

---

¹ По-нататък в изложението ще се използва абривиатурата ОПРБЕ.

съпоставка със състоянието в други славянски езици е направена чрез *Этимологический словарь русского языка* на Макс Фасмер.

Основно място в изследването заема коренът **вѣд-**, съотнесен към други фонетично близки корени, в които е възможно да бъде припознат (напр. **вид-**, **вед-/вод-**, **вѣт-**). В старобългарското състояние на езика от атематичния глагол **вѣдѣти** се създават редица производни думи, чрез които езикът пази следи от корена и до днес, когато вече не се среща в чист вид и неговото място е заето от глагола *знам*, което свидетелства за високата продуктивност на кореновата морфема **вѣд-**. Както е известно, **вѣдѣ** се нарича третата буква от старобългарската азбука и произходът на думата може да се проследи до индоевропейското **void-/*woid-* и староиндийското *vēda* със значение *зная*. В *Теория на основите* на Ив. Добрев **вѣдѣ** е представена и като синонимна форма на **вѣмь** – *1 л. ед.ч. на глагола вѣдѣти* (Добрев/Dobrev 1982: 55). От същия индоевропейски корен **void-* чрез алтернация на ятовата гласна с гласна *и* произлиза и коренът **вид-**, като с това се обясняват доста спорни случаи на смесване на двата корена, които ще бъдат разгледани по-нататък в хода на изложението. Тук ще се обърне внимание и на друга изчезнала коренова морфема, откриваща се в съвременни думи – **вык-** от индоевроп. **ik-*, прасл. **(v)yk-*, **(v)yknoŭi*.

За онагледяване на запазените в съвременния език следи от тези продуктивни в миналото морфемии ще бъдат представени няколко класификации по различни критерии (*фонетичен, лексикален, речниково-морфологичен*), спрямо които ще се систематизира ексцерпираният речников материал.

1. Класификация по фонетичен признак

Тази класификация е най-обхватна с оглед на това, че историческите звукови промени и редувания до голяма степен са причина за видоизменението на лексикалния облик на границите между корена и афиксите. В раздела *Словообразуване на Съвременен български език* се открива следното: „Промените в произвеждащите основи и в наставките се налагат поради взаимното приспособяване на крайните и началните морфемии, на звуковите съчетания и за да се избегне неблагозвучно повтаряне на еднакви срички“ (Бояджиев/Boyadzhiev 1999: 253). Т. Бояджиев определя тези из-

менения като **морфонологични** – „формални изменения, които настават на морфемните граници и в структурата на производните думи“ (Бояджиев/Boyadzhiev 1999: 254). Като най-разпространена словообразователна промяна той посочва **редуването на фонем** вследствие на действието на звуковите закони. Коренът **вѣд-** може да се срещне в следните фонетични варианти – *вед, вест, вещь, веж*, които ще бъдат представени в три групи:

1.1. Ятов преглас. Единствената фонетична промяна при лексемите, групирани по този критерий, е свързана със съдбата на старобългарската ятова гласна, която дава рефлекс *е – я* в новобългарския език, и поради тази причина коренът тук е лесно разпознаваем. Към тази група се включват думи като *веда, ведически, ведомост, ведомство, ведомствен, заповед, заповеден, заповядвам, изповед, изповедалня, изповедание, изповеден, изповедник, изповедня, неведение, неведом, неосведомен, неосведоменост, осведомителен, осведомя(вам)(се), осведомяване, предуведомя(вам), проповед, проповядвам, уведомител/ка, уведомителен, уведомление, уведомя(вам), уведомяване*. Както се вижда, често се среща рефлекс *е*, а рефлекс *я* е по-рядко застъпен – например в производните от *изповед, проповед и заповед* глаголи *изповядвам, проповядвам, заповядвам*. Интересното е, че се срещат думи като *неведение и сведение*, но липсва думата **ведение**, която още в речника на Ст. Младенов е представена като отмяряла (Младенов/Mladenov 1941: 60). Тук се причисляват и такива думи, означаващи лица, които са вещи в дадена област – *езиковед, литературовед, славяновед, стопановед, сърцевед*. Този модел се откроява като изключително продуктивен и в по-ново време, за което свидетелстват думи като *шекспировед и пушкиновед*, неприсъстващи в ОПРБЕ. Трябва да се прави разграничение между корените **вѣд-** и **вед-/вод-** – от втория корен са думи като *въведение, произведение, поведя, преведа, превод, увод* и т. н.

1.2. Дисимиляция вѣд – вест. При дисимиляцията се разпдобяват близки по място на учленение звукове, които се намират в непосредствено съседство. В случая е невъзможно да се артикулира звукосъчетанието **ведт**, затова се налага разпдобяването му до **вест**. Към тази група се причисляват следните лексеми: **вест** (синоним на *сведение* – от същия корен) и производните ѝ –

безизвестен, благовестие, буревестник, вестител/ка, вестник, вестникар/ка, вестникарски, вестникопродавач, вестовой, вестоносец, вестя се, вестявам се, вестяване, небезизвестен, всеизвестен, извѣстен, известѣн, известие, известител/ка, известност, известя, известявам, известяване, навестя, навестявам, навестяване, неизвестен, неизвестност, общоизвестен, общоизвестност, поизвестя, понавестя, предвестие, предвестник/ца, предизвестен, предизвестя(вам), предизвестяване; **повест** – повество(у)вание, повество(у)вател, повество(у)вателен, повество(у)вателност, но повествувам; **съвест** – съвестен, съвестност, безсъвестен, безсъвестност.

При тази група отново се наблюдават еднакви фонетични рефлексии на двата корена **вѣд-** (инфинитив **вѣдѣти** – *зная*) и **вед-** (инфинитив **вести** – *вода*). Поради еднаквите рефлексии съществуват спорни случаи, при които е трудно да се определи от кой от двата корена е образувана дадена лексема. Следва да се обърне особено внимание на думата **невеста**, която според Ст. Младенов е „несъмнено стара дума“, за която „общоприето обяснение няма“ (Младенов/Mladenov 1941: 347), а в речниците на БАН е представена с двояко тълкуване. Ако се приеме (както е и при Ст. Младенов), че етимологията е свързана с корен **вѣд-** (*зная*), а „не“ отбелязва отрицание, значението може да се тълкува като „неизвестна“ или „жена, неопозната от мъж“. Според другата версия думата произлиза от корена **вед-** (*вода*) и привидният префиксоид „не“ не се смята за отрицание, а е съкращение от втори корен **nevo/novo*, като в този случай думата е композитум и е със смисъл „нововъведена“. Доста по-вероятно е обаче коренът да е **вѣд-**, тъй като в останалите славянски езици се открива застъпен рефлекс на ятовата гласна, каквато няма в другия корен: рус. *невеста*, укр. *nevіsta*, пол. *niewiasta*, чеш. *nevěsta*, сърбохър. *nevјesta*, а също за това свидетелства и дублетността в българския език – при *невјаста* и *невеста* ясно личи ятовият преглас. От решаващо значение при подобни спорни въпроси могат да бъдат и заемките в съседните езици (най-често неславянски). Ив. Гълъбов прави наблюдение върху старобългарските заемки в дако- и истрорумънски и намира засвидетелстван широк ятов изговор в думата

nevěstě (от стб. *нѣвѣста*, а в съвременния румънски – *nevastă*), което доказва, че коренът е *вѣд-* (Гълъбов/Galabov 1980: 92).

1.3. Йотация и обеззвучаване (*вѣд + j > веждь > вещь*). В третата група промяната на корена се обяснява с протекла йотация *dj*, която дава характерния само за българския език рефлекс *жд* (*вѣд + j > веждь*), като впоследствие поради краесловното обеззвучаване се стига до вариант *вещ-*. Тук се причисляват думи като *вещ* (прилагателно име от **веждь*, в смисъл на знаещ, умещ – оттук и *вещица* – знаеща, знахарка), *вещаене*, *вещание*, *вещател/ка*, *вещая*, *вещен*, *вещер*, *вещерица*, *вещина*, *предвещавам*, *предвещаване*, *предвещание*, *предвещателен*, *предвещая*, *увещавам*, *увещание*, *увещая*, *увещаване*, *увещателен*. Трябва да се прави разграничение от същия фонетичен рефлекс на друг корен *вѣт-* (**vĕtī*) – например това е коренът в думи като *завет* – *завещание*, *завещавам*, *завещател*; *съвет* – *съвещание*, *съвещавам се*; или *обет* – *об(в)ещание*, *об(в)ещавам*. Към вариант *веж-*, съдържащ руския рефлекс на *dj*, спадат малко лексеми – *невеж*, *невежа*, *невежествен*, *невежество*. Ив. Харалампиев пише за „голямото диалектно разнообразие“, свързано с българските застъпници на *dj* – *г’*, *ждж*, *жг’*, *йг’* (Харалампиев/Haralampiev 2001: 81), но сред тях не се открива вариант *ж*, което показва, че изброените думи са русизми. Чисто звуковото сходство при думи като *вежлив* и *вежда* не са основание, за да бъдат причислени към тази група, понеже при тях няма следи от корен *вѣд-*.

1.4. Като отделна група ще обособим фонетичните видоизменения на другия изчезнал продуктивен корен – *вѣк-* (индоевроп. **ik-*, прасл. **(v)uk-*, **(v)uknonti*). Причината за заличаването му почти до неразпознаваемост е омекчаването *к > ч* (напр. *наука* – *науца*, *поука* – *поуча*, *навик* – *обич*). В *обиквам* – *обичам* освен това е налице и елизия на границата на представката и корена – звук *в* изпада поради съседство с *б* (**obvukъ* – *обич*). Според К. Мирчев случаите на такава елизия не са редки: „Загубването на съгласна *в* от съчетание *бв* е много стар процес, който се е развил още на праславянска почва и е характерен за всички славянски езици, срв. *облак* от **обвѣлакъ*, *област* от **обвѣласть*, *обрат* от **обвѣратъ*, *обет* от **обвѣтъ*, *обич* от **обвѣчы*“ (Мирчев/Mirchev 1978: 157).

В ОПРБЕ се откриват следните лексикални групи, съдържащи останки от корен **вѣк-**: най-ясно коренът личи при *навѣк*, *навѣк-вам*, *навѣкване*, *свѣквам*, *свѣкване*; не е толкова разпознаваем при *заобичам*, *обѣквам*, *обѣкна*, *обѣкновен*, *обѣч*, *обѣчаен*, *обѣчай*, *обѣчайност*, *обѣчам*, *обѣчен*, *обѣчлив*, *обѣчливост*, *обѣчничѣ*, *необѣкновен*, *необѣкновеност*, *необѣчаен*, *необѣчайност*, *необѣчен*, *необѣчлив*; а при производните думи от *уча* почти не се открива: *взаимѣучителен*, *доѣзуча*, *доѣзучавам*, *естѣствѣнаучен*, *научен*, *зауча*, *заучавам*, *заучване*, *заучвам*, *заучен*, *лъжеучѣние*, *лъжеучѣител*, *лъжеучѣитѣлствам*, *наука*, *науковѣд*, *науковѣдски*, *наукознанѣ*, *науца (се)*, *научавам (се)*, *научаванѣ*, *научвам*, *научванѣ*, *научен*, *недоучен*, *недоучѣност*, *неѣзучен*, *ненаучен*, *ненаучност*, *неук*, *нравѣучѣние*, *нравѣучѣителен*, *пѣнауча*, *проучванѣ* *проуча*, *проучвам*, *самоук*, *самоучѣител*, *уча(се)*, *учащ*, *учѣбен*, *учѣбник*, *учѣбникар*, *учѣбникарски*, *учѣн*, *учѣние*, *учѣник/ка*, *учѣничѣски*, *учѣнолюбѣв*, *учѣнолюбѣвост*, *учѣнолюбѣе*, *учѣност*, *учѣщ*, *учѣлищѣ*, *учѣлищѣн*, *учѣител/ка*, *учѣитѣлски*, *учѣитѣлствам*, *учѣитѣлстванѣ*.

Става ясно, че сродни са думи като *уча*, *обѣчам* и *свѣквам*, които в съвременния български език не се осъзнават като такива, понеже са загубили лексикалната си близост. По любопитен начин обаче езикът е съхранил паметта на древния човек за взаимовръзката между *обѣч* и *навѣк* – може да се илюстрира със следния цитат от „Гласѣте ви чувам“ на Димитър Талѣв, където в едно изрѣчение съжитѣлстват и дѣте сродни думи: *В тая потребност на Лазара бѣше и навѣкът след толкова години задружен живот, но бѣше и нова неговѣ обѣч към Нѣя — по-спокойна, по-прѣста, по-трайна*.

2. Класификация по лексикален признак

Спрямо лексикалния критерий ще бъдат съпоставени производните думи от **вѣд-** с близки по значение от други корени (**зна-** и **вид-**). Тук изниква въпросът дали старобългарските глаголи **вѣдѣти** и **знати** са се припокривали по значение, за да измести единият глагол другия в съвременното състояние на езика. Дори и обаче *знам* да заема мястото на **вѣдѣти** в съвременното, от извадения речников материал се вижда преобладаването на **вѣд-** по отношение на производни думи. Като се проследяват отражения и от двата корена в

близкозначни думи, прави впечатление, че за назоваване на лица се използва корен **вѣд-** – *езиковед, литературовед*, но при назоваване на съответната наука се появява корен **зна-** – *езикознание, литературознание*. В ОПРБЕ не се среща наука, завършваща на *ведение* (както е по руски образец), нито присъства самата дума – за разлика от това думата *знание* се открива в речника. Трябва да се спомене обаче, че лексемата **я** има в отрицание – *неведение*, както се среща и синонимът ѝ *незнание*. Други случаи на редуване на двата корена **вѣд-** и **зна-** са при образуваните по сходен начин със същите представки думи *съвест* – *съзнание* и *повест* – *познание*. Ако при първата двойка има близост по смисъл и лексемите могат в определен контекст взаимно да се заменят, при втората не е възможно, понеже думата *повест* вторично е натоварена с друго значение, преосмислена да назовава литературен жанр.

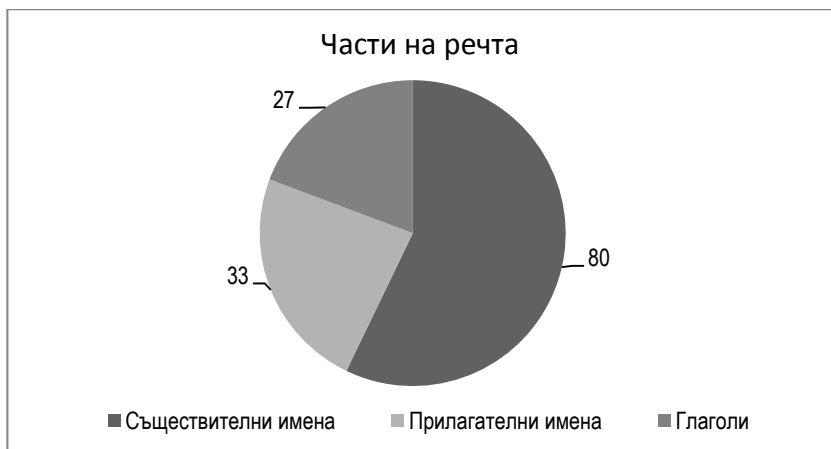
Вече беше обърнато внимание върху етимологичната близост между старобългарските глаголи **вѣдѣти** и **видѣти** (*произлизат от индоевропейския корен *void-*). В ОПРБЕ присъстват лексемите *сведение* и *сведуц*, но *свидетел/ка*, *свидетелство*, *свидетелствам*, *свидетелски* са преосмислени чрез корена **вид-**. При Ст. Младенов се среща старобългарското **сѣвѣдѣтель** – *който с другите знае* (Младенов/Mladenov 1941: 572), но е вероятно поради редукция на **е** – **и** езикът да е преосмислил значението на думата на ‘*който с другите е видял*’. Тъй като присъства лексемата *видение*, но липсва *невидение*, твърде вероятно е по същата аналогия към корен **вид-** да започне да се причислява и *неведение*.

Друго наблюдение е, че в някои случаи коренът **вѣд-** е съхранен при думи с отрицателна семантика, но липсва положителният корелат. Например: *неведение* – *ведение, *неведом* – *ведом, *невеж* – *веж, *невежа* – *вежа. При В. Зидарова се дава за пример думата *невежа* като част от антонимна двойка, която в случая е структурно дефективна, тъй като отсъства позитивния член *вежа (Зидарова/Zidarova 2009: 142 – 143).

3. Класификация по речниково-морфологичен критерий

Спрямо третия критерий ще се разгледат производните думи от корен **вѣд-** като части на речта и ще бъде илюстрирано процентовото им съотношение чрез диаграма. Прави впечатление, че изва-

дените думи от речника се срещат само в три категории – съществителни имена, прилагателни имена и глаголи. Значително голям е дялът на съществителните имена (повече от половината – 80), а прилагателните имена и глаголите са приблизително равен брой – съответно 33 и 27. Това се обяснява с множеството отглаголни съществителни, образувани чрез суфиксите **-не/-ние**, както и чрез **-тел, -ик, -ар, -ка, -ец, -ица** за лица, а също и с абстрактни съществителни, създадени от прилагателни имена чрез суфикса **-ост**.

Групи производни думи за онагледяване на примерите:

вещ (прилагателно име) – *вещая, вещаене, вещание, вещател, вещер, вещица*;

вест – *вестник, вестител, вестителка, вестникар, вестя се*;

известя – *известен, известён, известност, известие, известител*;

изповед – *изповедалня, изповедание, изповеден, изповедник*;

невеж – *невежествен, невежественост, невежество*;

повест – *повество(у)вание, повество(у)вател, повество(у)вателен, повество(у)вателност, повествувам*;

Например от глагола **известя** се образува прилагателното име **известен**, а от него се получава абстрактното съществително **известност**. От едно съществително име могат да бъдат взаимопородени повече съществителни – както е в случая при **вест** – *вест-*

ник, вестител, вестовой, вестникар и т.н., което обяснява сравнително по-големия им брой спрямо другите части на речта.

След изведените наблюдения може да се заключи, че езикът има своя вътрешна логика, чрез която се осмислят езиковите процеси на всяко равнище – фонетично, лексикално, словообразователно, морфологично. Етимологичният анализ, или „археологическият“ прорез дълбоко в сърцевината на езика, е само един от начините да се достигне до вътрешно закодираните му смисли и да се проследи способността на езика да „мисли“ и да се развива.

БИБЛИОГРАФИЯ

- БЕР/BER 1971:** *Български етимологичен речник*. Т. I, София: Издателство на Българска академия на науките, 1971. [*Balgarski etimologichen rechnik*. Т. I, Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite, 1971.]
- БЕР/BER 1995:** *Български етимологичен речник*. Т. IV, София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1995. [*Balgarski etimologichen rechnik*. Т. IV, Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, 1995.]
- Бояджиев/Boyadzhiev 1999:** Бояджиев, Т. Словообразуване – В: Бояджиев, Т., Куцаров, Ив., Пенчев, Й. *Съвременен български език*. София: Издателска къща „Петър Берон“, 1999, с. 227 – 276. [Boyadzhiev, T. Slovoobrazuvane // Boyadzhiev, T., Kutsarov, Iv., Penchev, Y. *Savremenen balgarski ezik*. Sofia: Izdatelska kashta “Petar Beron”, 1999, 227 – 276.]
- Гълъбов/Galabov 1980:** Гълъбов, Ив. *Старобългарски език с увод в славянското езикознание. Част първа. Увод и фонетика*. София: Наука и изкуство, 1980. [Galabov, Iv. *Starobalgarski ezik s uvod v slavyanskoto ezikoznanie. Chast parva. Uvod i fonetika*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1980.]
- Добрев/Dobrev 1982:** Добрев, Ив. *Старобългарска граматика. Теория на основите*. София: Наука и изкуство, 1982. [Dobrev, Iv. *Starobulgarska gramatika. Teoriya na osnovite*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1982.]
- Зидарова/Zidarova 2009:** Зидарова, В. *Лексикология на съвременния български език*. Пловдив: Контекст, 2009. [Zidarova, V. *Leksikologiya na savremenniya balgarski ezik*. Plovdiv: Kontekst, 2009.]
- Мирчев/Mirchev 1978:** Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език*. София: Наука и изкуство, 1978. [Mirchev, K. *Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1978.]
- Младенов/Mladenov 1941:** Младенов, Ст. *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*. София: Книгоиздателство „Христо Г. Данов“ – О. О. Д-во“, 1941. [Mladenov, St. *Etimologicheski i pravopisen rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia: Knigoizdatelstvo “Hristo G. Danov – O. O. D-vo”, 1941.]
- ОПРБЕ/OPRBE 2012:** *Официален правописен речник на българския език*. София: Просвета, 2012. [*Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia: Prosveta, 2012.]

Харалампиев/Haralampiev 2001: Харалампиев, Ив. *Историческа граматика на българския език*. Велико Търново: Фабер, 2001. [Haralampiev, Iv. *Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik*. Veliko Tarnovo: Faber, 2001.]

Електронен източник:

Фасмер/Fasmer: Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*, 30.10.2018, <<https://vasmer.lexicography.online>>. [Fasmer, M. *Etimologicheskij slovar' russkogo yazyka*.]

ЗА ЛЕКСИКОГРАФСКОТО ОТРАЗЯВАНЕ НА СЛОЖНИТЕ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Мария Бялдинова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

ABOUT THE LEXICOGRAPHIC DESCRIPTION OF NOUN COMPOUNDS IN BULGARIAN

Maria Byaldimova
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

It can be said that the vocabulary in almost every language is collected and systematized in different linguistic and encyclopedic dictionaries. The focus of this article is on complex lexemes (and specifically, on noun compounds) in Bulgarian and the interpretation of their semantics in linguistic dictionaries. The object of analysis in the paper is the issue of the different types of lexical definitions in the explanation of the noun compounds.

Keywords: lexicographic description, lexical definitions, noun compounds, semantics, linguistic dictionaries.

В статията си „Съвременната лексикография – извор на познания за богатството и системните връзки в лексиката“ Ем. Пернишка отбелязва, че речниците, като плод на дългогодишно събиране и подготовка на определен езиков материал, са важни за изучаването и описанието на един език, както и за културния напредък на хората (Пернишка/Pernishka 2007). Голяма част от речниковото богатство на всеки език е събрано и систематизирано в различните лингвистични и енциклопедични речници¹.

Обект на изследване в настоящия доклад са някои видове сложни съществителни имена в българския език. Разгледан е въпросът за тяхното дефиниране и класифициране в различни речници, като е поставен акцент върху лексикографските реше-

---

¹ Традиционно в българската лексикография речниците се делят на лингвистични и енциклопедични. Въпросът за класификацията на речниците е важен за лексикографската наука и е подробно разгледан в трудове като статията „Българската лексикография и класификацията на речниците“ (2016) на М. Чоролеева; книгата „Българска лексикология“ (2002) на Т. Бояджиев и други.

ния в „Речник на новите думи в българския език (от края на XX и от първото десетилетие на XXI век)“ от 2010 г., съставен от Ем. Пернишка, Д. Благоева, С. Колковска². Основната цел на научния анализ е да се проучат начините, по които е осъществена дескрипцията на сложните съществителни имена (вкл. и най-новите)³ в съвременния български език.

I. Сложна дума – същност и видове

Определения за сложна дума се срещат в различни граматики на българския език, а също и в предговорите към правописните речници. При дефинирането на композитите се акцентува предимно върху тяхната номинативна функция, по-описателния им характер в сравнение с простите думи, начина на свързване на словообразователните им основи и др.

Лексеми, които са образувани от поне два корена, се наричат сложни думи. Словообразователните им основи се образуват по два основни начина – чрез съединителна морфема (-е, -о, -и) или без съединителна морфема (Стоянов/Stoyanov 1999: 192).

По подобен начин в статията си „За езиковата интерпретация и правописа на някои неологизми в българския език“ (2012) Юлия Балтова назовава сложните лексеми с термина „компози-та“⁴ и ги дефинира като „еднословни езикови единици за номинация, в чийто състав се съдържат не по-малко от две пълнозначни основи (или два корена)“ (Балтова/ Baltova 2012: 223).

Според словообразователната си структура думите се делят на прости, сложни и съставни. Класификацията на видовете сложни думи е свързана с техния правопис. В съвременния бъл-

---

² Още в предговора авторите подчертават стремежа си да включат в него „максимално пълно лексикалните и фразеологичните иновации след 2000 г.“ (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010: 6). Именно този факт насочи вниманието ни към споменатия словник, който се превърна в надежден таксономичен източник.

³ Макар и интересът ни да е насочен към сложните съществителни имена, при представянето на видовете речникови определения ще бъдат използвани и отделни примери за дефиниции на прости (еднокоренни) лексеми.

⁴ В по-съвременните лингвистични проучвания авторите често използват международните термини за сложна дума, каквито са например композити, композиту-ми. Някои автори използват словосъчетанието *двукомпонентни конструкции* (Аврамова, Осенова/ Avramova, Osenova 2003: 68).

гарски книжовен език лексеми, определени като сложни, се пишат слято или полуслято, а т.нар. съставни думи и синтактични съчетания – отделно.

Слято писане: *авиобензин, ароматерапия, биокибернетика, вакууммашина, ветрогенератор, винопроизводител, водопроницаемост, гастроентерология, гръмоотвод, домопритежателка, звероукротител, кинематограф, коминочистач, кукурузохранилище, лъчетерапевт, развейпрах* и др.

Полуслято писане: *акушер-гинеколог, алфа-лъчи, вагон-ресторант, гама-радиация, заместник-ректор, кандидат-студент, кандидат-премиер, кино-фотолаборатория, лагер-сбор, министър-председател, храм-паметник* и т.н.

Разделно писане: *изложба панаир, концерт рецитал, майстор зидар, страна членка, съчинение разсъждение, боулинг център, домино ефект, дроб сарма, *соло изпълнение, *тас кебап, *шах турнир⁵* и пр.

II. Видове дефиниции на думите в лингвистичните речници

Лингвистичните речници съдържат едни от най-важните сведения за думите като езикови единици: описват значенията им, употребата им в речта, характеризират ги откъм лексикалните им особености и граматическите им категории, дават сведения за техния произход, отбелязват някои особености на правописа и изговора им и т.н. (Вътов/Vatov 1998: 339).

В Предговора към многотомния *Речник на българския език* (2001) са посочени следните дефиниции при тълкуването на думите:

1. Описателна дефиниция – с нея се изяснява значението на думата, без да се свързва тълкуването със словообразователната ѝ основа. Това е основният тип речниково определение. Срв.: *гипсокартон м. Строит.* Строителен материал, плоскост от излят гипс, покрита от двете страни със специален картон, която се използва за изграждане на преградни стени и окачени тавани, за топлинна изолация на стени и др. (Пернишка, Благоева, Колковс-

---

⁵ Някои от цитираните думи се реализират дублетно – с отделно и слято писане. В „Официален правописен речник на българския език“ (2012) те са маркирани със знака *.

ка/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010: 114); **тийн поп** Муз. Поп музика, изпълнявана от много млади певци, от тийнейджърски групи (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010: 436).

2. Структурно-описателна дефиниция – с тази дефиниция се посочва отношението на тълкуваната лексема към нейната словообразователна основа и се определя сбито характерът на това взаимоотношение. Срв.: **зоополицай** м. Служител в зоополиция (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010: 184); **бранд мениджър** Икон. Специалист, който се занимава с бранд мениджмънт (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010: 77).

3. Структурна дефиниция⁶ – в нея се посочва отношението на дефинираната дума към нейната словообразователна основа. Тя се използва много рядко (при тълкуване на умалителни или увеличителни имена, отглаголни съществителни и др.). Срв.: **безизходност** Отгл. същ. от безизходен (БАН/VAN 2001: 46); **безинтересно** Нареч. от безинтересен (БАН/VAN 2001: 46).

4. Синонимна дефиниция – това са определения, които разкриват значението на дадена дума чрез съотнасянето ѝ с други лексеми, близки или почти идентични по смисъл. Срв.: **алтерглобализация** ж. Полит. Алтерглобализъм (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010: 33); **биолечител**, -ят, -я, *мн.* -и, *м.* Биотерапевт (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010: 65).

5. Функционална (посочва при какви случаи се използва думата)⁷ – при някои преносни, образни и експресивни употреби на думата се допуска вместо описателна дефиниция да се даде определение, чрез което се показва при какви случаи се употребява тълкуваната дума. Срв.: **плашило** Прен. За грозен, с неприятна външност човек (БАН/VAN 2001: 47); **гълъбче** Галъов. За изразяване на нежно отношение (обикновено при обръщение) към дете, любима, приятел и под. (БАН/VAN 2001: 47).

В своята „Лексикология на българския език“ (1998) Върбан Вътов посочва четири типа речникови дефиниции при тълкуване-

⁶ Сред наблюдаваните сложни думи не се срещат примери с такава дефиниция.

⁷ При анализа на думите не са открити примери с такава речникова дефиниция.

то на думите: семантико-описателна, структурно-описателна, синонимна и граматическа (Вътов/Vatov 1998: 342). Т. нар. семантико-описателни и граматически речникови определения в книгата на този автор са тъждествени с описателната и структурната дефиниция в *Речник на българския език* (2001). Функционалната дефиниция, спомената в предговора на многотомния *Речник*, не е включена в труда на В. Вътов.

В други източници като „Българска лексикология“ (2002) на Тодор Бояджиев и статията на Пенка Пехливанова „Вътрешният мотив на думите в тълковния речник“ (2012) са посочени и петте вида речникови дефиниции.

От казаното дотук може да се обобщи, че няма съществени разминавания в броя или в начина, по който се наименоуват речниковите дефиниции.

III. Речникови дефиниции на сложните съществителни имена в *Речник на новите думи в българския език*

Задачите, които си поставяме в тази част от изложението, са следните:

Селектиране на определен брой примери (в частност сложни съществителни имена с поне една основа от чужд произход) и техните тълкувания в *Речник на новите думи в българския език* (2010).

Съпоставяне и извеждане на заключенията относно видовете дефиниции на композитите в речника.

Изготвяне на статистически анализ за преобладаващия тип дефиниции при тълкуването на сложните съществителни имена.

Ексерциран е корпус от 530 езикови единици, които са групирани според типовете речникови дефиниции по следния начин:

Описателната дефиниция е най-често използваното речниково определение при тълкуването на разгледаните в доклада сложни съществителни имена. От наблюдаваните 530 сложни съществителни имена 345 са с такъв тип дефиниция: **шах-бокс**, *мн. няма, м. Спорт*.⁸ Спорт, при който игра на шах се редува с боксово състезание между същите играчи. *Рубинг организира*

---

⁸ В *Речника на новите думи в българския език* (2010) с главна буква в речниковата статия се отбелязват т.нар. функционални характеристики на думите (стилистична употреба, принадлежност към определена сфера и пр.).

доходни спектакли в Токио и Ню Йорк, подготвя се да открие специална зала за шах-бокс в Кьолн (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010: 506); **чийзбургер** м. Кул. Нежел. Сандвич с плънка от сирене, кашкавал, салати и различни подправки. *Новото поколение закусва, обядва и вечеря хамбургери, чийзбургери, дюнери* (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010: 504); **бънджи катапулт Спорт**. 1. Разновидност на спорта бънджи, при която скачатът, прикрепен със специално ластично въже към върха на две високи колони, бива катапултиран чрез специално съоръжение. *Гарантирано вдигане на адреналина пък очаква летовниците, избрали да се позабавляват с бънджи катапулт*. 2. Използвано при този спорт съоръжение с високи колони за закачане на специално ластично въже (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010: 83); **гангста рок**, съкр. **гангста** Муз. Стил в хип-хоп музиката, появил се в края на 80-те години в САЩ, някои от особеностите на който са взети от гангстерската култура (напр. агресивност, използване на текстове, проповядващи насилие и др.). *„Ноториъс“ става гласът на несъществуващия до момента гангста рап от Източното крайбрежие* (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010: 109).

Може да се каже, че значително по-рядко сложните съществителни имена се тълкуват със **структурно-описателна дефиниция**. 73 от изследваните езикови единици са с такъв вид речниково определение. Важно е да припомним становището на Т. Бояджиев за разликата между описателните и структурно-описателните дефиниции, която се изразява в следното: в първата дефиниция доста по-подробно се описват признаците на денотатите и при самото им тълкуване невинаги участва словообразователната основа на лексемата, докато структурно-описателната дефиниция изяснява семантиката на лексемата в отношение към нейната мотивираща словообразователна основа (Бояджиев/Boyadzhiev 2002: 343). Наблюденията ни върху сложните субстантиви с такава дефиниция показват, че в самото тълкуване на лексемата влиза сродна дума или част от сложната дума, а описателният момент в тълкуването е кратък. Например: **биотерорист** м. Лице, което извършва **биотероризъм**. *Америка е тотално неподготвена срещу биотерористи* (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva,

Kolkovska 2010: 68); **шорттрекаджия**, -ията, мн. -ии, м. Разг. Спортист, който упражнява **шорттрек**. *Под покрива на стадион „Славия“ се боричкат за място всички спортисти на кънки – фигуристи, шорттрекаджии* (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Bлагоева, Kolkovska 2010: 510); **бранд мениджър** Иконом. Специалист, който се занимава с **бранд мениджмънт**. *Отговорността на бранд мениджъра е свързана с финансовия резултат* (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Bлагоева, Kolkovska 2010: 77); (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Bлагоева, Kolkovska 2010: 418)⁹.

Със синонимна дефиниция са 65 от разгледаните езикови единици напр. **шокотерапия** ж. Шоколадова терапия; шоколадотерапия. *Шокотерапия. Този път си осигурете 12 минути и приятна обстановка и се насладете много бавно на всяко блокче шоколад* (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Bлагоева, Kolkovska 2010: 509); **щрихкод**, мн. -ове, м. Спец. Баркод. *Вместо щрихкод всяка стока през новия век ще има вграден чип, който ще съобщава данни за нея* (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Bлагоева, Kolkovska 2010: 512); **юдеофобия** ж. Книж. Антисемитизъм. *Оценката на една отделна личност и отношението към етноса, към който тя принадлежи, са съвсем различни неща. Аналогични обвинения впрочем са отправяни и към Шекспир заради образа на Шейлок. С такива методи при желание можем да открием юдеофобия и в Стария завет* (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Bлагоева, Kolkovska 2010: 514).

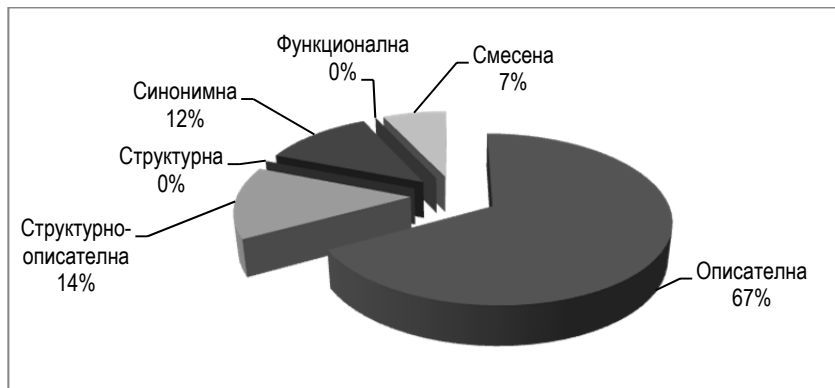
В Речника са открити сложни съществителни имена със **смесен тип дефиниции** при тълкуването на думите. Например 35 от наблюдаваните лексеми са с **описателна и синонимна дефиниция**: **геймзала** ж. Помещение, зала предназначени за игра на компютърни игри срещу заплащане; **геймклуб**. *Най-евтиният единичен Уиндоус лиценз е от порядъка на 100\$, а собственици-*

⁹ Имаме определени резерви по отношение на начина, по който са представени някои от структурно-описателните дефиниции. В част от речниците те в голяма степен се доближават до структурните, тъй като се представят отделните компоненти на сложната дума. Например: **аквааеробика** (от лат. *aqua* „вода“ и аеробика) – аеробика във вода (БАН/VAN 2000: 39); **вакуум-бетон** м. (по вакуум + бетон) Техн. Бетон, който е подложен на вакуумиране (БАН/VAN 1982: 161) и др. Този въпрос ще бъде обект на бъдещо наше изследване.

те на обикновена геймзала са принудени да плащат суми от порядъка на неколкостотин долара (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Vlagoeva, Kolkovska 2010: 110); **геймразработчик**, *мн. -ци, м. Комп.* Специалист, който се занимава с дейност, свързана със създаването, производството на компютърни игри и видеогри; геймдивелъпър. *Време е да ви запозная с най-новите български разработчици.* (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Vlagoeva, Kolkovska 2010: 111); **торент тракер** *Комп.* Разпределителен сайт за торенти, поддържащ и списъци с клиенти, които участват в определянето им; торент; тракер (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Vlagoeva, Kolkovska 2010: 440);

Много по-рядко се среща комбинацията от **структурно-описателна и синонимна дефиниция** при тълкуването на думите. От наблюдаваните езикови единици са открити само два примера от този тип: **биотерапевтка** *ж.* Жена биотерапевт; биолечителка. *Прилив на енергия подобрява работата. За да си го осигурите, последвайте съветите на френската биотерапевтка* (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Vlagoeva, Kolkovska 2010: 68); **биоферма** *ж.* Ферма, в която се развива биофермерство; екоферма. *В биофермите се отглеждат крави, които се лекуват само с хомеопатични средства* (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Vlagoeva, Kolkovska 2010: 68).

Процентното съотношение между различните типове дефиниции на наблюдаваните в доклада сложни съществителни имена е представено в следната диаграма:

Обобщавайки резултатите от анализа на сложните съществителни имена в *Речника на новите думи в българския език* (2010), можем да направим следните изводи:

Преобладаващият тип дефиниция при анализиранияте езикови единици е описателната. Това би могло да се обясни с факта, че повечето думи в *Речника* са от чужд произход. Логично е при тълкуването им да бъдат включени повече от признаците на думата. Следват структурно-описателните, синонимните и смесените речникови дефиниции.

Сред изследваните сложни съществителни имена не са открити примери със структурно и функционално речниково определение.

Съотношението на преобладаващия тип дефиниция при т.нар. съставни думи е същото, както при останалите лексеми. Това показва, че няма връзка между структурата на сложната дума и нейното дефиниране.

В заключение можем да кажем, че при тълкуването на значенията на сложните съществителни имена се използват всички типове дефиниции, но с различна честота. Първоначалната ни хипотеза беше, че предвид прозрачната структурна мотивираност на сложните съществителни по-често лексикографите биха прибегвали до структурна или структурно-описателна дефиниция. Но наблюденията ни върху лексикографската практика не потвърдиха подобно предположение. Безспорно е обаче, че именно описателната дефиниция най-точно и адекватно представя семантичното съдържание на сложните думи, отразявайки най-важните признаци на денотатите.

БИБЛИОГРАФИЯ

- БАН/ВАН 1982:** БАН *Речник на чуждите думи в българския език*. София: Българска академия на науките, 1982. [BAN. Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskiya ezik. Sofia: Balgarska akademiya na naukite, 1982.]
- БАН/ВАН 2000:** БАН. *Речник на чуждите думи в българския език*. София: Наука и изкуство, 2000. [BAN. Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskiya ezik. Sofia: Nauka i izkustvo, 2000.]
- БАН/ВАН 2001:** БАН *Речник на българския език*. Том I. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2001. [BAN. Rechnik na balgarskiya ezik. Tom I. Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”, 2001.]

- БАН/VAN 2012:** БАН *Официален правописен речник на българския език*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2012. [VAN. Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”, 2012.]
- Бояджиев/Boyadzhiev 2002:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. София: ИК „Анубис“, 2002. [Boyadzhiev, T. Balgarska leksikologiya. Sofia: IK “Anubis”, 2002.]
- Вътов/Vatov 1998:** Вътов, В. *Лексикология на българския език*. Велико Търново, 1998. [Vatov, V. Leksikologiya na balgarskiya ezik. Veliko Tarnovo: Abagar, 1998.]
- Зидарова/Zidarova 2009:** Зидарова, В. *Лексикология на съвременния български език*. Пловдив: Контекст, 2009. [Zidarova, V. Leksikologiya na savremenniya balgarski ezik. Plovdiv: Kontekst, 2009.]
- Пернишка/Pernishka 2007:** Пернишка, Ем. Лексикография – извор на познание за богатството и системните връзки в лексиката. // *Литернет*, 10.02.2007, <https://liternet.bg/publish19/e_pernishka/syvremennata.htm>. [Pernishka, Em. Leksikografiya – izvor na poznanie za bogatstvoto i sistemnite vrazki v leksikata. // *Liternet*.]
- Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010:** Пернишка, Ем., Благоева, Д., Колковска, С. *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и от първото десетилетие на XXI век)* София: Наука и изкуство, 2010. [Pernishka, Em., Blagoeva, D., Kolkovska, S. Rechnik na novite dumii v balgarskiya ezik (ot kraia na XX i parvoto desetiletie na XXI vek). Sofia: Nauka i izkustvo, 2010.]
- Пехливанова/Pehlivanova 2012:** Пехливанова, П. Вътрешният мотив на думите в тълковния речник. // *Магията на думите. Езиковедски изследвания в чест на проф. д.ф.н. Лилия Крумова-Цветкова*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2012, 72 – 83. [Pehlivanova, P. Vtreshniyat motiv na dumite v talkovniya rechnik. // *Magiyata na dumite. Ezikovedski izsledvaniya v chest na prof. d.f.n. Lilia Krumova-Tsvetkova*. Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”, 2012, 72 – 83.]
- Стоянов/Stoyanov 1999:** Стоянов, С. *Граматика на българския книжовен език*. Велико Търново: Абагар, 1999. [Stoyanov, S. Gramatika na balgarskiya knzhoven ezik. Veliko Tarnovo: Abagar, 1999.]
- Чоролеева/Choroleeva 2016:** Чоролеева, М. Българската лексикография и класификацията на речниците. // *Лексикографията в началото на XXI в. Доклади от Седмата международна конференция по лексикография и лексикология (София 15 – 16 октомври 2015 г.)*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2016, 49 – 54. [Choroleeva, M. Balgarskata leksikografiya i klasifikatsiyata na rechnitsite. // *Leksikografiyata v nachaloto na XXI v. Dokladi ot Sedmata mezhdunarodna konferentsiya po leksikografiya i leksikologiya (Sofia 15 – 16 oktomvri 2015 g.)*. Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”, 2016, 49 – 54.]

**СЪЩЕСТВИТЕЛНИТЕ ИМЕНА В СЪВРЕМЕННИЯ
БЪЛГАРСКИ ЕЗИК, НАЗОВАВАЩИ ЛИЦА,
С ТУРСКИ ДЕРИВАЦИОННИ ФОРМАНТИ
В СЪСТАВА СИ**

Сема Куцарова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**PEOPLE-DENOTING NOUS IN CONTEMPORARY
BULGARIAN WITH TURKISH DERIVATIONAL
FORMANTS**

Sema Kutsarova

Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

In linguistics, it is a commonly accepted fact that world languages are not isolated from one another. People communicate with each other and establish historical, religious, political and economic ties. As a result of these contacts, elements from one language penetrate the other and lexical borrowings are the most common result.

In the present study, our attention is drawn to the proper nouns, denoting people and having Turkish derivational formants that are part of a dissertation examining nominal derivation in contemporary Turkish. The aim is to determine word formation types and models, their productivity, the semantics of formants, the lexical and grammatical characteristics of the motivating base forms, the synonymous relations, in which, on one hand, derivatives are involved, and, on the other hand, formants.

Keywords: derivation, nominal derivation, derivational type, derivational model, derivational formant.

В лингвистиката е общоприето твърдението, че езиците по света не съществуват изолирано един от друг. Народите контактуват помежду си и осъществяват културно-исторически, религиозни, политически и икономически връзки. В резултат на тези контакти елементи от един език проникват в друг. Случаите на заемане могат да бъдат от различни равнища на езиковата система – фонетично, морфологично, лексикално и синтактично, но най-чести и типични са лексикалните заемки (Бояджиев/Boyadzhiev 2002: 171). Вековните контакти на българския народ с други народи и култури

са довели до наличието на значително количество чужда по произход лексика.

Българо-тюркските контакти датират векове преди създаването на българската държава през VII в. и са породени от многобройните съприкосновения между прабългарите и други тюркски племена. Съществуват различни теории относно характера на етническите и езиковите връзки между прабългарите и тюрките, но те са в голяма степен дискуссионни.

За целите на настоящото изследване по-голям интерес представлява периодът от края на XIV и началото на XV до XIX в., когато при завладяването на българските земи от османските турци контактите между тях и местното население са преки и трайни. Това е и периодът, в който влиянието на турския език е най-силно и оставя солиден лексикален пласт в българския език. По тази причина според някои автори е по-коректно е да се говори за *османизми* (Стаменов/Stamenov 2011: 21), но традицията е много силна и се е наложил терминът *турцизми*. С него се означават и думите с арабски и персийски произход, които навлизат в българския език с посредничеството на турския.

Данните по отношение броя на турските заемки в българския език¹ са различни. В началото на XX в. Б. Цонев класифицира около 2000 турски думи, обединявайки ги в няколко тематични области (Цонев/Tsonev 1984 – 1985: 177). Други автори пък са на мнение, че към края на XIX в. турцизмите в българската лексикална система са между 850 и 1500 (Стаменов/Stamenov 2011: 111). В *“A Dictionary of Turkism in Bulgarian”* (2002) са посочени над 7000 лексикални единици (вж. ДТВ/ДТБ 2002), а в наскоро издаденото изследване на Т. Аджароглу (Asaroglu/Аджароглу 2016) обемът им е значително разширен със съдържащите се в

¹ Използваният лексикален материал обхваща турцизмите от цялата българска езикова територия. Голяма част от тях образуват в книжовния език особен стилистичен пласт, който се характеризира с колорит и експресивност (*мераклия*, *масрафлия*, *мурафетлия*, *зулумджия*, *дертлия*). Основната част на представените съществителни имена днес принадлежат към диалектната лексика и на разговорната реч, като едни от тях са се превърнали в архаизми (*джамджия*, *сахатчия*, *дюкянджия*, *махнаджия*), а други – в историзми (*кюркчия*, *чорбаджия*, *абаджия*, *самарджия*). Ограничен е броят на тези имена, които се отнасят към книжовната лексика в съвременния български език (*магданоз*, *бахар*, *айрян* и др.).

него около 15 000 речникови единици заедно с техните варианти. Големите разлики при опитите на авторите за уточняването на броя на турцизмите произтичат и от спецификата на речниковата система на езика, при която динамиката на активния и пасивния лексикален пласт е съществена. Независимо от това обаче дали те заемат централно или периферно място, дали са характерни за книжовния език, или за народните говори, се наблюдава определена устойчивост в езиковата практика. Най-голям е броят на съществителните имена, по-малко са прилагателните имена и глаголите, а има и неголям брой наречия (*яваш, демек, артък, аджаба*), както и частици (*чунки(м), белки(м), кешки, нейсе, хем, хич, ки, анджак, ама*).

Турските лексикални заемки не само обогатяват речниковия фонд на българския език, но поради факта, че тяхната морфемна структура е прозрачна в турския език, границата между коренната морфема и словообразователните форманти се открива лесно, последните се обособяват като деривационни афикси, придобиват самостоятелна употреба и се използват за образуването на нови думи. Навлизането и утвърждаването на определени турски форманти в системата на българската деривация привлича вниманието на изследователите. В настоящата разработка нашият интерес е насочен към съществителните имена, назоваващи лица, с турски деривационни форманти в състава си, като тя е част от дисертационен труд, изследващ номиналната деривация в съвременния турски език. Целта е да се установят словообразователните типове и модели, тяхната продуктивност, семантиката на формантите, лексико-граматичната характеристика на мотивиращата основа, синонимните отношения, в които влизат дериватите, от една страна, и формантите, от друга.

Нашите наблюдения са осъществени върху лексикален материал, ексцерпиран от различни речници на българския език (Геров/Geov 1975 – 1978, БТР/BTR 1976; Радева/Radeva 2012; Буков, Бонджолова, Пехливанова/Burov, Bondzholova, Pehlivanova 2001; Буков, Пехливанова/Burov, Pehlivanova 2009; ОРС-БЕ/ORSBE 1975; РНДЗ/RNDZ 2001), а също така от съвременната преса и разговорната реч.

**I. ДЕРИВАЦИОННИ ТИПОВЕ И МОДЕЛИ НА МОТИВИРАНИТЕ
СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК,
НАЗОВАВАЩИ ЛИЦА, С ТУРСКИ ФОРМАНТИ В СЪСТАВА СИ**

**а) лични съществителни имена, мотивирани
от съществителни имена:**

Деривационен тип № 1. „Лице, външният вид на което се свързва с част от тялото, назована в основата на мотивиращото съществително име“.

Деривационен модел № 1: US.sub+Form.suf: **-лия (-лиј-а):**
перчем: перчемлия; шкембе: шкембеля; мустак: мустаклия;
баджак: баджаклия.

Деривационен тип № 2. „Лице, състоянието на което се определя от фактор, назован в основата на мотивиращото съществително име“.

Деривационен модел № 1: US.sub+Form.suf: **-лия (-лиј-а):**
късмет: късметлия; пара: паралия; дерт: дертлия.

Деривационен тип № 3. „Лице, което отглежда животни и птици, назовани в основата на мотивиращото съществително име“.

Деривационен модел № 1: US.sub+Form.suf: **-джия (-джиј-а):**
доган: доганджия; катър: катърджия.

Деривационен тип № 4. „Лице, което отглежда и/или продава цветя и плодовете на овоцни дървета и зеленчуци“.

Деривационен модел № 1 : US.sub+Form.suf: **-чия (-чиј-а):**
зарзават: зарзаватчия; кабак: кабакчия.

Деривационен тип № 5. „Лице, което се грижи за земеделски площи, в които се отглеждат плодове или зеленчуци“:

Деривационен модел № 1: US.sub+Form.suf: **-джия (-джиј-а):**
бостан: бостанджия; харман: харманджия.

Деривационен тип № 6. „Лице, което отглежда земеделски растения, назовани в основата на мотивиращото съществително име“.

Деривационен модел № 1: US.sub+Form.suf: **-джия (-джиј-а):**
тютюн: тютюнджия.

Деривационен тип № 7. „Лице, което е любител и употребява продукт, назован в основата на мотивиращото съществително име“.

Деривационен модел № 1: US.sub+Form.suf: **-джия (-джиј-а):** кафе: кафеджия; ракия: ракиджия; тютюн: тютюнджия; шкембе: шкембеджия; шекер: шекерджия.

Деривационен тип № 8. „Лице, което произвежда и/или продава хранителен продукт, назован в основата на мотивиращото съществително име“.

Деривационен модел № 1: US.sub+Form.suf: **-джия (-джиј-а):** боза: бозаджия; дюнер: дюнерджия; кафе: кафеджия; кашикавал: кашикавалджия; кифла: кифладжия; лимонада: лимонададжия; ракия: ракиджия; салам: саламджия; сапун: сапунджия; семка: семкаджия; сода: содаджия; халва: халваджия; сладолед: сладоледаджия.

Деривационен модел № 2: US.sub+Form.suf: **-чия (-чиј-а):** бюрек: бюрекчия; геврек: геврекчия; кебапче: кебапчия; симид: симидчия.

Деривационен тип № 9. „Лице, което добива и/или продава материал, назован в основата на мотивиращото съществително име“.

Деривационен модел № 1: US.su +Form.suf: **-джия (-джиј-а):** вар: варджия; кюмюр: кюмюрджия.

Деривационен тип № 10. „Лице, което обработва материал, назован в основата на мотивиращото съществително име“.

Деривационен модел № 1: US.sub+Form.suf: **-джия (-джиј-а):** бакър: бакърджия; джам: джамджия; калай: калайджия; бетон: бетонджия.

Деривационен модел № 2: US.sub+Form.suf: **-чия (чиј-а):** боклук: боклукчия; кюрк: кюркчия.

Деривационен тип № 11. „Лице, което изработва и/или продава предмети, назовани в основата на мотивиращото съществително име“.

Деривационен модел № 1: US.sub+Form.suf: **-джия (-джиј-а):** гайтан: гайтанджия; дограма: дограмаджия; казан: казанджия; катран: катранджия; мозайка: мозайкаджия; сапун: сапунджия; юрган: юрганджия; самар: самарджия; чадър: чадърджия; кабел: кабелджия; басма: басмаджия.

Деривационен модел № 2: US.sub+Form.suf: **-чия (-чиј-а):** калтак: калтакчия; дюшек: дюшекчия; терлик: терликчия; сахат: сахатчия.

Деривационен тип № 12. „Лице, което е съдържател и/или обслужва обект, назован в основата на мотивиращото съществително“.

Деривационен модел № 1: US.sub+Form.suf: **-джия (-джиј-а):** будка: будкаджия; дюкян: дюкянджия; казан: казанджия; кантар: кантарджия; лавка: лавкаджия; мандра: мандраджия; механа: механджия; фурна: фурнаджия; хан: ханджия.

Деривационен тип № 13. „Лице, чието занимание е свързано с обект, назован в основата на мотивиращото съществително име“.

Деривационен модел № 1: US.sub+Form.suf: **-джия (-джиј-а):** поща: пощаджия; цирк: циркаджия; чейндж: чейнджаджия.

Деривационен тип № 14. „Лице, което свири на музикален инструмент или изпълнява музика, назовани в основата на мотивиращото съществително име“.

Деривационен модел № 1: US.sub+Form.suf: **-джия (-джиј-а):** гайдар: гайдарджия; зурна: зурнаджия; тъпан: тъпанджия; чалга: чалгаджия; рок: рокаджия; рап: рападжия.

Деривационен тип № 15. „Лице, което изработва и/ или управлява превозното средство, назовано в основата на мотивиращото съществително“.

Деривационен модел № 1: US.sub+Form.suf: **-джия (-джиј-а):** гемия: гемиджия; керван: керванджия; сал: салджия; талига: талигаджия; маршрутка: маршруткаджия; такси: таксиджия.

Деривационен модел № 2: US.sub+Form.suf: **-чия (-чиј-а):** каик: каикчия.

Деривационен тип № 16. „Лице, което извършва дейност, назована в основата на мотивиращото съществително име“.

Деривационен модел № 1: US.sub+Form.suf: **-джия (-джиј-а):** завера: завераджия; митинг: митингаджия; погром: погромаджия.

Деривационен модел № 2: US.sub+Form.suf: **-чия (-чиј-а):** гурбет: гурбетчия.

Деривационен тип № 17. „Лице, чието поведение се свързва с предмет или дейност, назовани в основата на мотивиращото съществително име“.

Деривационен модел № 1: US.sub+Form.suf: **-джия (-джиј-а):** гуляй: гуляйджия; далавера: далавераджия; зулум: зулумджия; кавга: кавгаджия; скандал: скандаджия; келепир: келепирджия; махна: махнаджия; муфта: муфтаджия; плячка: плячкаджия; сметка: сметкаджия; далавера: далавераджия; шегга: шеггаджия; дрога: дрогаджия; реклама: рекламаджия; палатка: палаткаджия.

Деривационен модел № 2: US.sub+Form.suf: **-чия (-чиј-а):** джеб: джебчия; любов: любовчия; ключек: ключекчия; рушет: рушетчия; майтап: майтапчия; мухабет: мухабетчия.

Деривационен модел № 3: US.sub+Form.suf: **-лия (-лиј-а):** кибрит: кибритлия; барут: барутлия; кураж: куражлия; кусур: кусурлия; кеф: кефлия; чалъм: чалъмлия; масраф: масрафлия; салтанат: салтанатлия; борч: борчлия.

Деривационен тип № 18. „Лице, любимото занимание на което е назовано в основата на мотивиращото съществително име“.

Деривационен модел № 1: US.sub+Form.suf: **-джия (-джиј-а):** карта: картаджия; комар: комарджия; табла: табладжия; бинго: бингаджия; хазарт: хазартаджия; чат: чатаджия; гейм: геймаджия; брейк: брейкаджия; купон: купонджия; палатка: палаткаджия.

Деривационен тип № 19. „Лице, произходът на което се свързва с града, местността, страната или континента, назовани в основата на мотивиращото съществително име“.

Деривационен модел № 1: US.sub+Form.suf: **-джия (-джиј-а):** Балкан (Стара планина): балканджия.

Деривационен модел № 2: US.sub+Form.suf: **-лия (-лиј-а):** Бургас: бургазлия; Пазарджик: пазарджиклия; Свищов: свищовлия; Добрич: добричлия; Чирпан: чирпанлия; Варна: варналия; Русе: русенлия; Измир: измирлия.

б) Лични съществителни имена, мотивирани от прилагателни имена:

Деривационен тип № 1. „Лице, състоянието на което се определя от качество/предмет, назовано в основата на мотивиращото прилагателно име“.

Деривационен модел № 1: R.adj+Form.suf: **-лия (-лиј-а):** сербез: сербезлия; курназ: курназлия; инат: инатлия; пишман: пишманлия.

в) лични съществителни имена, назоваващи лица, мотивирани от числителни имена:

Деривационен тип № 1. „Лице, знанията на което се определят с оценки, назовани в основата на мотивиращото числително име“.

Деривационен модел № 1. US.num+Form.suf: **-джия (-джиј-а)**: двойка: двойкаджия; петорка: петоркаджия; тройка: тройкаджия; четворка: четворкаджия; шесторка: шесторкаджия.

г) лични съществителни имена, мотивирани от глаголи:

Деривационен тип № 1. „Лице, което извършва дейност, назована в основата на мотивиращия глагол“.

Деривационен модел № 1: US.ver+Form.suf: **-джия (-джиј-а)**: свиря: свирджия; хвала: хвалджия.

Деривационен модел № 2: US.ver+Form.suf: **-чия (-чиј-а)**: изкопам: изкопчия; подигравам: подигравчия.

д) лични съществителни имена, мотивирани от наречия:

Деривационен тип № 1. „Лице, което в своето поведение прибягва до начин, назован в основата на мотивиращото наречие“.

Деривационен модел № 1. US. adv+Form.suf: **-джия (-джиј-а)**: муфта: муфтаджия; етино: етинджия.

Деривационен модел № 2. US. adv+Form.suf: **-чия (-чиј-а)**:gratis: гратисчия.

II. СЕМАНТИКА НА ПРОДУКТИВНИТЕ В БЪЛГАРСКОТО СУБСТАНТИВНО СЛОВООБРАЗУВАНЕ (ПРИ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА, НАЗОВАВАЩИ ЛИЦА) ТУРСКИ ДЕРИВАЦИОННИ ФОРМАНТИ

Тъй като семантиката на дериватите с форманти **-джия, -чия** и **-лия** в българския език вече беше представена в предходното изложение (т. I), тук ще съсредоточим вниманието си върху семантичното съдържание на споменатите морфемии в турския език:

Формант -джия [джиј-а (-си, -сі, -си, -сі)] – след гласни и звучни съгласни] – в турския език е много продуктивен, добавя се към именни и глаголни основи и служи за образуване на съществителни имена. Създадените деривати са с широк семантичен обем, включващ значенията **деятел в различни занятия (potina agentis) arıci (arı-ci) ‘пчелар’; dokımacı (dokıma-ci) ‘тъкач’; хора, занимаващи се с научна специалност: dilci (dil-ci) ‘езиковед’; привърженици на идейни и политически течения: bireyci (birey-ci) ‘индивидуалист’, devrimci (devrim-ci) ‘реформатор’**,

‘революционер’; **склонност към някаква дейност**: *yalancı* (*yalan-cı*) ‘лъжец’, *kinçi* (*kin-cı*) ‘отмъстителен’. Когато формантът се свързва с глаголни основи има следната структура: **-и-ци (-i-cı, и-си, -й-сй)**, добавени към основи с крайна съгласна, напр. *alıcı* (*al-ı-cı*) ‘купувач’ (от *al-mak* ‘вземам’), *koşucu* (*koş-u-cı*) ‘бегач’ (от *koşmak* ‘бягам’) и **-уи-ци (-yi-cı, уи-си, -үй-сй)**, добавени към основи с крайна гласна, напр. *okuyucu* (*oku-yu-cı*) ‘читател’ (от *oku-mak* ‘чета’).

Формант -чия (чиј-а) [-çı (-çi, -çи, -çй)– след беззвучни съгласни] – в турския език е дистрибутивният вариант на суфикса (**-си, -сі, -си, -сй**), изпълнява същите функции и изразява споменатите значения, както е видно в примерите: *bıçakçı* (*bıçak-çı*) ‘ножар’, *ektekçi* (*ektek-çi*) ‘хлебар’, *Atatürkçü* (*Atatürk-çü*) ‘кемалист’.

Формант -лия (лиј-а) [(-lı, -лі, -лу, -лй)] – много продуктивен в турския език, свързва се с именни основи и образува прилагателни имена, които се субстантивират и функционират и като съществителни имена. В семантичен план формантът служи за изразяване на значенията **наличие, снабденост с нещо**: *akıllı* (*akıl-lı*) ‘умен’, ‘разумен’, *bilgili* (*bilgi-li*) ‘информиран’, ‘компетентен’; **притежание** *atlı* (*at-lı*) ‘който има кон’, *analı* (*ana-lı*) ‘който има майка’; **връзка, принадлежност към някаква общност** *Beşiktaşlı* (*Beşiktaş-lı*) ‘привърженик на футболния клуб Бешикташ’, *üniversiteli* (*üniversite-li*) ‘студент’; **местопроизхождение или местоживеене** *Avrupalı* (*Avrupa-lı*) ‘европеец’, *köylü* (*köy-lü*) ‘селянин’.

Не можем да не отбележим още няколко форманта, които обаче са слабо продуктивни в българския език – срв.:

Формант –съз/суз [(-sız, -сіз, -суз, -сйз)] – много продуктивен в турския език, служи за образуване на прилагателни (и съществителни) имена, означаващи **отсъствие, липса на нещо** и по своето деривационно значение е антоним на суфикс **-лі (-li, -лу, -лй)**, напр.: *terbiyeli* ‘възпитан’ – *terbiyesiz* ‘невъзпитан’, *ahlaklı* ‘морален’ – *ahlaksız* ‘неморален’ и т. н. В много случаи формантът служи за образуване на отрицателни (негативни) прилагателни, което дава основание на някои турски езиковеди да го наричат **отрицателен** (*olumsuzluk eki*), т. е. суфикс за образуване на прилагателни с отрицателно значение (Korkmaz/Коркмаз 2009: 64;

Ergin/Ергин 1990: 239), но прилагателните *korkusuz* (*korku-suz*) ‘безстрашен, смел’, *eşsiz* (*eş-siz*) ‘безподобен, изключителен’, *düşmansız* (*düşman-sız*) ‘който няма врагове’ не носят отрицателно значение. Според някои автори формантът служи за образуване на противоположно значение на дериватите с формант **-li** (**-li**, **-lu**, **-lü**), но има примери, които показват, че не всички антоними се образуват по този начин: *evli* ‘женен, омъжена’, но *bekar* ‘неженен’, ‘неомъжена’. В българския език откриваме форманта в структурата на неголям брой заемки – *селямсъз*, *кутсуз*, *урсуз*.

Формант -даш [**-daş**, **-deş**; **-taş**, **-teş**] – **той** е слабо продуктивен и в турския език, свързва се с именни основи и служи за образуване на съществителни и прилагателни имена, изразяващи значението **съдружие**, **сътрудничество**, **съвместност**, **заедност**. Той има четири варианта според **Закона за вокалния синхармонизъм**, като най-продуктивен е фонетичният вариант **-daş**. В българския език се открива в думите *адаш*, *аркадаш*, но той не се свързва с домашни основи и словообразователната структура остава непрозрачна.

Формант -дар [**-dar**/**-tar**] – произхожда от персийски и е значително по-слабо продуктивен от турския формант със същото деривационно значение **-ci**, (**-ci**, **-cu**, **-cü**; **-çi** **-çi**, **-çu**, **-çü**) за образуване на съществителни, които назовават деятел, напр. *emektar* = *emekçi* ‘работник’, ‘трудец се’, *kindar* = *kinçi* ‘отмъстителен’ (Коркмаз/Коркмаз 2009: 42). В българския език **-дар**/**-тар** се среща в думи като *мечкадар* (*мечкар*), (*лихвар*), *главатар*, *канатар* (*мъж*, *който кани на сватба*), *сердар* (*главатар*).

III. Изводи

Суфиксите с турски произход проявяват широки съчетателни възможности, като най-продуктивен е деривационният формант **-джия**. Дериватите имат за произвеждащи (мотивиращи) основи съществителни, прилагателни, числителни имена, глаголи и наречия, като в този процес се наблюдава дисбаланс – най-голям е броят на десубстантивните формации. Някои деривати имат за мотивираща основа лексоид (*катаджия*, *семаджия*, *сотаджия*, *випаджия*, *гербаджия*, *висаджия*, *дансаджия*, *сикаджия*) или съчетание от прилагателно и съществително име (атрибутивна

синтагма), като само първата част от него е изразена (*таксиметров шофьор: таксиметраджия, патрулен отряд: патрулкаджия, маршрутна кола: маршруткаджия*). Но: *черна борса: черноросаджия*. Формантите с турски произход са носители на определено деривационно значение и проявяват самостоятелна словообразователна функция в различни модели; те се свързват както с чужди, така и с домашни основи.

Наблюдават се следните видове синонимия:

1. Синонимия на съществителните имена, назоваващи лице, в българския лексикален фонд както с оглед на мотивираща основа, така и според деривационния формант (*бакърджия – медникар; джамджия – стъklar; калпакчия – шапкар; гайдарджия – гайдар; кюмюрджия – въглищар; кюркчия – кожухар*).
2. Синонимия на деривационните форманти: българска мотивираща дума – турски и български деривационен формант (*двойкаджия – двойкар, тройкаджия – тройкар; ловджия – ловец; свирджия – свирач; скъпчия – скъпар*).
3. Синонимия на деривационните форманти: мотивиращата дума е от чужд произход, а деривационният формант е турски, български или английски (*пощаджия – пощенец; керемидчия – керемидар; чалгаджия – чалгар; чатаджия – чатър; геймаджия – геймър; кабелджия – кабелар; рекламаджия – рекламист; руишет – руишетчия; торент – торентаджия*).

Обикновено в лингвистичната литература се посочва, че деривати, които съдържат турски елементи в словообразователната си структура, се характеризират с разговорност, непрестижност, но има примери, при които се наблюдава стилистична неутрализация – *бояджия, дюнърджия, компютърджия, интернетаджия, стопаджия, кабелджия*, дори и с положителна конотация, както е в младежкия жаргон за появилите се на българска почва *купонджия, хитаджия*.

БИБЛИОГРАФИЯ

Речници:

- Асароğlu/Аджароглу 2016:** Acaroğlu, T. *Türkçeden Bulgarçaya Geçen Kelimeler Sözlüğü*, Edirne: Trakiya üniversitesi, 2016.
- Буров, Бонджолова, Илиева, Пехливанова/Burov, Bondzholova, Ilieva, Pehlivanova 2001:** Буров, С., Бонджолова, В., Илиева, М., Пехливанова, П.

- Съвременен тълковен речник*, Велико Търново: Gaberoff, 2001. [Burov, S., Bondzholova, V., Ilieva, M., Pehlivanova, P. *Savremenien talkoven rechnik*, Veliko Tarnovo: Gaberoff, 2001.]
- Буров, Пехливанова/Burov, Pehlivanova 2009**: Буров, С., Пехливанова, П. *Тълковен речник на българския език*, Велико Търново: Слово, 2009. [Burov, S., Pehlivanova, P. *Talkoven rechnik na balgarskiya ezik*, Veliko Tarnovo: Slovo, 2009].
- БТР/BTR 1976**: *Български тълковен речник*, София, БАН, 1976. [*Balgarski talkowen rechnik*, Sofia: Izd. na BAN, 1976].
- Геров/Gerov 1975 – 1978**: Геров, Н. *Речник на българския език*, Пловдив, 1895 – 1908. Том I – VI. Фот. изд., София: Български писател. [Gerov, N. *Rechnik na balgarskiya ezik* Plovdiv 1895 – 1908, Sofia: Balgarski pisatel, 1975 – 1978].
- ДТВ/ДТБ 2002**: Grannes, A., K. Ra Hauge, H. Süleymanoğlu (Yenisoy). *A Dictionary of Turkism in Bulgarian*, Oslo: The Institute for Comparative Research in Human Culture, 2002.
- Добрев/Dobrev 2009**: *Академичен турско-български речник*. Ред. И. Добрев. София: Рива, 2009. [*Akademichen tursko-balgarski rechnik*. Red. I. Dobrev. Sofia: Riva, 2009].
- ОРСБЕ/ORSBE 1975**: *Обратен речник на съвременния български език*, София: Изд. на БАН, 1975. [*Obraten rechnik na savremenniya balgarski ezik*, Sofia: Izd. na BAN, 1975].
- Радева/Radeva 2012**: Радева, В. *Български тълковен речник*, София: Изток-Запад, 2012. [Radeva, V. *Balgarski talkoven rechnik*, Sofia: Iztok-Zapad, 2012].
- РНДЗ/RNDZ 2001**: Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска *Речник на новите думи и значения в българския език*, София: Наука и изкуство, 2001. [Pernishka, E., D. Blagoeva, S. Kolkovska *Rechnik na novite dumi i znacheniya v balgarskiya ezik*, Sofia: Nauka i izkustvo, 2001].
- РНД/RND 2010**: Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска *Речник на новите думи в българския език*, София: Наука и изкуство, 2010. [Pernishka, E., D. Blagoeva, S. Kolkovska *Rechnik na novite dumi v balgarskiya ezik*, Sofia: Nauka i izkustvo, 2010].
- РЧДБЕ/RChDBE 2007**: *Речник на чуждите думи в българския език*, София: Наука и изкуство, 2007. [*Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskiya ezik*, Sofia: Nauka i izkustvo 2007.].
- ТС/TC 2011**: *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK, 2011.

Монографии:

- Бояджиев/Boyadzhiiev 2002**: Бояджиев, Т. *Българска лексикология*, София, Анубис, 2002. [Boyadzhiiev, T. *Balgarska leksikologiya*, Sofia: Anubis, 2002].
- Бангуоглу/Banguoğlu 1990**: Banguoğlu, T. *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1990.
- Ergin/Ергин 1990**: Ergin, M. *Üniversiteler İçin Türk Dili*, İstanbul: Bayrak Basım/Yayımlar/Tanıtım, 1990.
- Korkmaz/Коркмаз 2009**: Korkmaz, Z. *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK, 2009.

- Николова/Nikolova 2006:** Николова, Н. *Билингвизмът в българските земи през XV-XIX век*, Шумен: УИ Епископ Константин Преславски, 2006. [Nikolova, N. *Bilingvizmat v balgarskite zemi prez XV-XIX vek*, Shumen: UI Episkop Konstantin Preslavski, 2006].
- Стаменов/Stamenov 2011:** Стаменов, М. *Съдбата на турцизмите в българския език и в българската култура*, София: Изток-Запад, 2011. [Stamenov, M. *Sadbata na turcizmitе w balgarskiq ezik i v balgarskata kultura*. Sofia: Iztok-Zapad, 2001.]
- Натпоғлу/Хатипоғлу 1981:** Natipoğlu, V. *Türkçenin Ekleri*, Ankara: TDK, 1981.
- Цонев/Tsonev 1984 – 1985:** Цонев, Б. *История на българския език*, София: Наука и изкуство, 1984 – 1985. [Tsonev, B. *Istoriya na balgarskiya ezik*, Sofia: Nauka i izkustvo, 1984 – 1985].

Студии:

Мирчев/Mirchev 1952: Мирчев, К. За съдбата на турцизмите в българския език. // *Известия на Института за български език*, 2, 1952, 117 – 127 [Mirchev, K. *Za sadbata na turtsizmitе v balgarskiya ezik*. // *Izvestiya na Institutа za balgarski ezik*, 2, 1952, 117 – 127].

Кювлиева/Кyuвлиева 1980: Кювлиева, В. Морфологична адаптация и асимилация на турските заемки, съществителни и прилагателни в българския език. // *Известия на Института за български език*, 24, 1980, 78 – 136. [Kyuvlieva, V. *Morfologichna adaptatsiya i asimilatsiya na turskite zaemki, sashtestvitelni i prilagatelni v balgarskiya ezik*. // *Izvestiya na Institutа za balgarski ezik*, 24, 1980, 78 – 136].

Използвани съкращения:

- [S]: англ. Stem – „основа“;
- [DS]: англ. Derived (compound) stem – „мотивирана, производна основа“;
- [US]: англ. Underlying stem – „производяща, мотивираща основа“;
- [R]: англ. Root – „корен“;
- [Af]: англ. Affix – „афикс“;
- [In]: англ. Inflexion – „флексия“;
- [Pref]: англ. Prefix – „префикс“;
- [Suf]: англ. Suffix – „суфикс“;
- [Form]: англ. Formant – „формант“;
- [DF]: англ. Derivational morpheme – „дериационна (словообразователна) морфема“;
- [Adj]: англ. Adjective – „прилагателно име“;
- [Adv]: англ. Adverb – „наречие“;
- [Num]: англ. Numeral – „числително име“;
- [Sub]: англ. Substantive – „съществително име“;
- [Part]: англ. Participle – „причастие“;
- [Ver]: англ. Verb – „глагол“.

ИМА ЛИ РОДЪТ СЕМАНТИКА?
(НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ КАТЕГОРИЯТА
РОД НА СЪЩЕСТВИТЕЛНИТЕ ИМЕНА
В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК)

Радостина Колева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

DOES GRAMMATICAL GENDER HAVE SEMANTICS?
(OBSERVATIONS ON THE GENDER CATEGORY OF
NOUNS IN BULGARIAN)

Radostina Koleva
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

The present paper deals with the semantics of the lexical-grammatical category of gender in contemporary Bulgarian: the only issue related to that category, which scientists have certain disagreements about. We examine inanimate nouns, nouns that name animals and personal nouns, the last ones being the most challenging ones. We examine points of view of different authors and present our opinion on the formal-semantic opposition in the category.

Keywords: semantics, grammatical meaning, nouns, gender, formal-semantic opposition

Настоящото изследване представя наблюдения, свързани с категорията род на съществителните имена в българския език: семантични особености, брой на членовете на тази категория, формална и семантична немаркираност, семантични взаимодействия, които се откриват в рамките на съществителните имена за лица и др.

Родът в граматиката донякъде пази началната си връзка с естествения (физиологическия) пол. Но езиковата категория род до голяма степен се е разграничила от понятийната категория пол – в природата пол имат само живите същества, а категорията род в граматиката е присъща на всички съществителни в езика – с одушевени и с неодушевени денотати; в природата има мъжки и женски пол и няма „среден пол“, за разлика от граматиката на българския език, в която има три рода – мъжки, женски и среден.

Причината категорията род в много езици да обхваща както одушевените обекти, така и неодушевените имена, се свързва с навивната представа на нашите деди за света – те са смятали, че всяко нещо има душа, одухотворявали са го (Пашов/Pashov 2013: 63).

В рамките на родовостта са се противопоставяли мъжки на женски род. Средният род, от своя страна, представлява отрицание на родовостта, свързано с наличието в езика на явления, които нямат връзка с физиологичния пол. Семантичната опозиция е била *родовост ~ неродовост (субектен род ~ среден род)*, а в рамките на маркираната родовост еквиполентно са се противопоставяли мъжки и женски род (Куцаров/Kutsarov 1999: 369).

Както е известно, категорията род е различна при съществителните имена и при останалите части на речта, при които се среща. При прилагателните, числителните, местоименията и причастията е морфологична, защото при тях формалният критерий е напълно реализиран – прилагателните, завършващи на съгласна, са от мъжки род, завършващите на *-а, -я* са от женски род, а завършващите на *-о, -е* са от среден род. При съществителните, от друга страна, категорията е лексикално-граматична, защото граматичните значения мъжки род, женски род и среден род „се изразяват от морфемите на равнището на лексемата“, т. е. противопоставят се три групи лексеми – съответно от мъжки, женски и среден род, а не словоформи (Куцаров/Kutsarov 1999: 306). За разпределението на съществителните имена в три рода влияе най-вече формалният критерий, за който вече споменахме при прилагателните имена.

В търсене на отговор на въпроса има ли родът семантика, се налага да разгледаме понятието *граматично значение*. Известно е, че то, както впрочем и всяко езиково явление, е двупланово – има план на изразяване и план на съдържание. Съдържанието, от своя страна, не трябва да се разбира буквално, като значение – то може да бъде както семантично, така и структурно. Семантичното съдържание (значението) е инвариантът, онова, което обединява явлението и е налице във всичките му разновидности. Какво е семантичното съдържание, инвариантът на категорията род? Или на всеки от трите рода поотделно? Кой е инвариантът на съществителни като *стол, мъж, кон, бук, сън* и др.? Не се открива

семантика, която обединява тези лексеми. Това кара редица изследователи да твърдят, че родът е лишен от семантични основания. По тази причина А. В. Бондарко търси при рода противопоставяне на формални класове (Бондарко/Bondarko 1976: 37 – 40). Конкретно при разглежданата категория това би означавало, че са налице три групи лексеми – от мъжки, женски и среден род само с ясни формални показатели и без семантика, т. е. имат план на изразяване, но нямат план на съдържание. Но освен семантично, съдържанието може да бъде и структурно. При категорията род е налице структурно съдържание: функция, обвързана с дадена граматична морфема. В този случай функцията е съгласувателна (Куцаров/Kutsarov 1999: 370). Явно част от особеностите на рода се дължат на факта, че морфологичната категория род няма семантично съдържание, а само структурно – служи за целите на съгласуването. Тя е единствената категория в българския език, която има предимно структурно съдържание.

Както вече изтъкнахме, няма инвариантно значение, което обединява всички съществителни от кой да е от трите рода. Другояче стои въпросът при съществителни като *мъж*, *бик*, *старец*, *чичо*, *баща*, *вол* и др. Те имат общо инвариантно значение – назовават одушевени обекти от мъжки пол. От друга страна, съществителни като *жена*, *кобила*, *лъвица*, *героиня*, *девойка* и др. назовават одушевени обекти от женски пол. Според Ст. Георгиев родът се определя от формалния завършек на съществителното име. „При одушевените съществителни имена той отчасти зависи и от принадлежността на предмета към някакъв естествен род, но тази семантична мотивировка не е последователна“ (Георгиев/Georgiev 1999: 243). Тя невинаги е налице при съществителните имена, назоваващи животни. Не при всички животни съществуват названия на мъжкото, женското и малкото животно. Такива наименования откриваме само за най-важните за човека животни.

При категорията род е налице и още едно противоречие: всички други лексикално-граматични категории отговарят на морфологична категория, която има семантика, например лицето при местоименията – най-просто казано, 1 л. е лицето, което говори, 2 л. – лицето, на което се говори, и 3 л. – лицето, за което се говори. На лексикално-граматичната категория род обаче съот-

ветства морфологичната категория род при прилагателните и адективираните части на речта, която е напълно лишена от семантика и това е естествено – не може да имат пол статичните признаци на обектите, а единствено самите обекти, назовани съответно със съществителни имена.

Вече беше отбелязано, че според някои изследователи категорията род е изцяло лишена от семантично съдържание. Други учени обаче откриват семантика при одушевените и най-вече при личните съществителни имена. М. Велева например твърди: „Семантичният признак принадлежност/ не принадлежност към един от двата пола се среща при всички родови грамеми (в рамките на личните имена), поради което може да бъде признат за компонент от съдържателната структура на рода в българския език“ (Велева/Velleva 1998: 14). Ние също се солидаризираме с мнението на тези автори, които откриват семантика при личните съществителни в българския език. Това, което обединява съществителните имена от мъжки род за лица, е фактът, че те назовават лица от мъжки пол. Съществителните лични имена от женски род, от своя страна, именува лица от женски пол. По-късно ще се спрем специално на семантиката на средния род.

По принцип формалната немаркираност винаги е свързана и със семантична. При рода обаче не е така – мъжкият род завършва на съгласна, няма формален маркер, а семантично немаркиран е средният род, който не носи представата за пол. Немаркираният член може да участва в позиции на *неутрализация* – да се използва вместо маркиран член на категорията. Такава употреба няма особен стилистичен ефект. При рода я наблюдаваме, когато със съществителни от мъжки род назоваваме жени според тяхната професия, дейност, звание или длъжност. Поради своята формална немаркираност мъжкият род притежава потенциала да назовава лице изобщо, без оглед на пола. Например, когато назовем жена *инженер Петрова*, това не е обвързано с експресия. Именно при такива употреби може да се говори за неутрализация.

Друг е случаят при така наречената *транспозиция* (или още граматична метафора, преносна употреба на граматичните форми) – „употребата на маркиран член във функциите на друг маркиран член или на главното значение на немаркирания член“ (Куца-

ров/Kutsarov 1999: 304). Ако родът беше напълно лишен от семантика, нямаше да може да се реализира транспозитивно, а Ив. Куцаров (вж. Куцаров/Kutsarov 1999) дава примери за транспозиции именно при категорията род: *докторката Николов* – употребата на женски род вместо немаркирания мъжки род е най-очевидната и безспорна транспозиция при категорията род. Противоречието е явно – от една страна, авторът твърди, че родът няма семантика; от друга – дава пример за употреба на маркиран член вместо главното значение на немаркирания член. Твърди се, че родът е напълно десемантизиран, а от друга страна – притежава значение.

Като говорим за семантиката на категорията род, необходимо е да обърнем внимание и на неличните съществителни. При тях правилото за формално определяне на рода се нарушава единствено от съществителните имена от женски род, завършващи на съгласна, напр. *нощ, мисъл, радост, свежест* и мн. др. Много повече изключения срещаме при личните съществителни – дори сам по себе си, този факт би трябвало да ни подсказва, че при личните съществителни при отнасянето на съществителното към определен род влияят и други фактори (такъв фактор за нас е принадлежността на назованото лице към един от двата пола) (вж. Енглунд/Englund 1998: 15).

Доказателство за разграничението на рода от понятийната категория пол според Ив. Куцаров е фактът, че наименованията на едно и също явление са от различни родове в различните езици. Това обаче се отнася най-вече за съществителни, назоваващи неодушевени предмети и явления. При одушевените в езиците, притежаващи категория род, обикновено родът съвпада с пола.

Безпрепятствената и лесна смяна на рода изглежда е довод в полза на твърдението за липса на категориална семантика. Но варирането по род почти без изключение се среща само при съществителните, назоваващи неодушевени явления. Например съществителното *вечер* в старобългарски е било от мъжки род, а в съвременния български език е от женски род. Съществителни като *вар, жар, гад, газ, кал, пот, прах* и др. в старобългарския език са били от мъжки род, а сега или са от женски род, или имат и мъжкородов, и женскородов вариант с различна семантика (вж. напр. Буров/Burov 1996: 58 – 60).

С оглед целите на настоящото изследване заслужава внимание и въпросът за съществителните имена, назоваващи животни. Характерно за тях е, че семантично немаркиран може да е всеки род, т. е. съществително и от мъжки, и от женски, и от среден род може да назовава вид животно независимо от пола му. Например *кон, лисица, магаре* и др.

Интересни наблюдения за рода прави О. Йесперсен. Неговите обобщения се отнасят за английския език, който според нашето разбиране не притежава категория род. Във връзка със случаите, в които има две отделни думи за мъжко и за женско същество, авторът отбелязва, че едното от тези съществителни „...може да се използва без никакво отношение към пола; или по-скоро [...] думите за общ пол се използват също, за да означат един определен пол, главно мъжки – женският се използва само в случая с някои животни, мъжките на които имат относително малка важност“ (Jespersen/Йесперсен 1993: 189 – 190). Струва ни се, че това наблюдение на Йесперсен е валидно донякъде и за българския език – например при повечето диви животни думата, която назовава мъжкия екземпляр (съответно на български език е от мъжки и рядко от среден род) се използва и за назоваване на вида, напр. *лъв, тигър, слон, вълк, куче* и др. (има и изключения, напр. *мечка, лисица* и др.). При селскостопанските животни обаче, ако женското животно е по-важно за нас (например ако ни дава мляко или яйца и създава потомство), съществителното от женски род се използва и за назоваването на биологичния вид, напр. *овца, коза, крава, патица, кокошка* и др. Това се наблюдава най-често при животните, от които имаме стопанска полза. На български, когато има названия на мъжкото и съответно – на женското животно, има и название на малкото животно, напр. *вълк – вълчица – вълче, лъв – лъвица – лъвче*, като в някои случаи наименованията са суплетивни варианти, напр. *бик – крава – теле*.

Всичко казано дотук цели да докаже, че родът определено има семантика, но само при одушевените (съществителните, назоваващи лица и животни) и най-вече при личните съществителни имена.

Важен е и въпросът за броя на родовете в българския език. Общоприето е мнението, че родът е тричленна категория. По-

различно е становището на П. Костадинова, която говори за петчленна категория род (в нея освен традиционните мъжки, женски и среден род са включени още мъжколичен род и личен род) (Костадинова/Kostadinova 1993 – 1994: 465 – 473). *Личният род* е представен от съществителните от т. нар. *общ мъжко-женски род*. Това са малка група съществителни, които завършват на *-а (-я)* и се използват за назоваване на лица от двата пола, напр. *будала, пияница, симпатяга, хаймана* и др. (вж. Русинов/Rusinov 1978: 94 – 99; Ничолова/Nitsolova 2008: 57; Чакърва/Chakarova 2010: 455 – 468; Чакърва/Chakarova 2011: 324 – 339)¹. Като аргумент за наличието на *мъжколичния род* е отбелязано, че личните съществителни от мъжки род се употребяват не с обикновените числителни бройни, а с т. нар. мъжколични числителни имена – *двама, трима, троица* и т. н. Този род у авторката е представен от личните съществителни от мъжки род. Тя обаче пропуска да коментира факта, че съществителните от обособения от нея личен род, когато с тях се назовават две или повече лица, от които поне едното е мъж, се свързват с мъжколични числителни имена, напр. *двама пияници*, а когато с тях се именуват две или повече лица от женски пол, се използват с обикновени числителни имена, напр. *две пияници*. Т. е. според това с какви числителни се свързват, те могат да се отнесат към мъжколичния или към женския род.

Като цяло родът на съществителните е много разнолика и противоречива категория – една е спецификата ѝ при неодушевените имена, друга – при съществителните, назоваващи животни, трета – при личните съществителни.

При назоваване на лица според тяхната професия, дейност, звание и т. н. е логично да се използват съществителни от мъжки род и съответстващите им лексеми от женски род². Обикновено тези професии, длъжности или дейности не се изпълняват от деца, затова не съществува съответна лексема за среден род. В подобни случаи може да се говори за противопоставяне между два

---

¹ Изчерпателен списък на тези съществителни в съвременния български език предлага Кр. Чакърва (Чакърва/Chakarova 2011: 328).

² Обикновено не се употребяват корелати от женски род, а се предпочитат мъжкородовите названия на професии и длъжности, смятани за престижни (процес, който се нарича маскулинизация).

рода – мъжки и женски, а опозицията е двучленна с формално (с родов завършек, а не с граматична флексия!) и семантично маркиран член – *женски род*, и немаркиран – *мъжки род*.

Нашите наблюдения се подкрепят от становището на Ст. Буров, който твърди: „...на системноезиково равнище те (СИЛ³ от мъжки род – б. м., Р. К.) образуват със СИЛ от женски род привативни опозиции според диференциалния признак „пол“ – СИЛ от женски род са маркирани с този признак, докато СИЛ за мъжки род означават ‘липса на данни за половата принадлежност на лицето’“ (Буров/Вигов 2004: 170).

По-нататък авторът отбелязва: „Опозицията между *българин* и *българка* – за разлика от вече коментираната опозиция между *учител* и *учителка* – по признака ‘пол’ е еквиполентна“ (Буров/Вигов 2004: 172). Това означава, че и двата рода са маркирани. В този случай немаркиран е средният род (напр. *българче*).

Личните съществителни от среден род имат две главни функции: 1) да назовават малки (по възраст) човешки същества, като в повечето случаи изразяването на полова принадлежност е ирелевантно (напр. *дете*, *бебе*, *хлате* и др.), но и да именуваат възрастни лица; 2) да изтъкват качества (положителни или отрицателни) на денотата си. С други думи, съществителните имена за лица от среден род имат номинативна и характеризираща⁴ функция, които често се комбинират помежду си. Прави впечатление, че при субстантивите с характеризираща функция експликацията на полова принадлежност най-често е ирелевантна – срв. напр.: *благородие*, *плямпало*, *страшилище* и др., с които могат да се назовават характерни качества и на мъже, и на жени, а понякога и на деца, напр. *Той/ тя/ това дете е голямо мрънкало*. Поначало назоваването на възрастно лице със съществително от среден род най-често е оценъчно, експресивно; докато именуването на дете с такова съществително обикновено е назоваващо, неутрално в

---

³ СИЛ – съществителни имена за лица.

⁴ Личните съществителни от среден род с характеризираща функция притежават способността да именуваат лица според техни универсални (независещи от пола) качества. Според нас тези субстантиви по семантиката си приличат на съществителните от общ мъжко-женски род като *бараба*, *бабанка*, *симпатия*, *хаймана* и др.

стилистично отношение (по-подробно за семантиката на средния род вж. Колева/Koleva 2017: 44 – 45).

Би могло да се отбележи, че лексикално-граматичната категория род е тричленна само при една група лични съществителни – тези, чиято семантика предполага и съществуването на сродни лексеми от среден род, назоваващи деца – срв. напр.: *българин, българка, българче; гостенин, гостенка, гостенче*. Именно в тези случаи може да се говори за истинска лексикална триада: мъжки род, женски род, среден род⁵.

От друга страна, имаме основание да смятаме, че когато става въпрос за съществителните имена за лица, формално-семантичната опозиция при категорията род е по-коректно да се нарича *половост ~ неполовост* вместо *родовост ~ неродовост*. В рамките на половостта се обединяват мъжки и женски род, а двата заедно се противопоставят на семантично немаркирания среден род. Мъжкия и женският род назовават индивиди, достигнали полова зрялост. Мъжкия род означава мъжкополовост, съответно женският род – женскополовост. Средният род назовава лица, които не са достигнали полова зрялост.

Що се отнася до личните съществителни от типа *писател – писателка*, с които се назовават лица според тяхната професия, дейност, звание, основното противопоставяне е *женскополовост ~ неженскополовост*, с главно значение на немаркирания член – *мъжкополовост*.

В заключение можем да обобщим, че родовата система при личните съществителни имена е формирана на базата на две противопоставяния: *мъжкополовост ~ женскополовост* и *половост ~ неполовост*. Първата опозиция⁶ – *мъжкополовост ~ женскополовост*, е еквиполентна, това е опозицията между маркираните членове на категорията. Втората е привативна – *мъжкия и женският род*, обединени от значението *половост*, се противопоставят на

⁵ При *учител – учителка – учителче* обаче не можем да говорим за същинска триада, тъй като *учителче* не назовава дете и не е неутрална лексема в стилистично отношение.

⁶ На практика теорията за морфологичните опозиции не е напълно приложима при лексикално-граматичните категории, към които спада родът на съществителните имена. При него не става дума за същински морфологични опозиции, т. е. не може да се говори за формално маркиране, за противопоставяне между грамеми.

семантично немаркирания *среден род*. Той, от своя страна, представява специфично отрицание на половостта, дължащо се на съществуването на полово несъзрели индивиди.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бондарко/Bondarko 1976:** Бондарко, А. В. *Теория морфологических категорий*. Ленинград: Наука, 1976. [Bondarko, A. V. *Teoriya morfoloģicheskih kategoriy*. Leningrad: Nauka, 1976.]
- Буров/Burov 1996:** Буров, Ст. *Форми и значение на съществителното име*. Велико Търново: ПИК, 1996. [Burov, St. *Formi i znachenie na sashstestvitelnoto ime*. Veliko Tarnovo: PIK, 1996.]
- Буров/Burov 2004.** *Познанието в езика на българите. Граматично изследване на концептуалната категоризация на предметността*. Велико Търново: Фабер, 2004. [Burov, St. *Poznaniето v ezika na balgarite. Gramatichno izsledvane na kontseptualnata kategorizatsiya na predmetnostta*. Veliko Tarnovo: Faber, 2004.]
- Велева/Veleva 1998:** Велева, М. Съотношението *род – пол* при съществителните нарицателни имена за лица в българския език. // *Помагало по българска морфология. Имена*. Шумен: Алтос, 1998. [Veleva, M. Saotnoshenieto rod – pol pri sashstestvitelnite naritsatelni imena za litsa v balgarskiya ezik. // *Pomagalo po balgarska morfologiya. Imena*. Shumen: Altos, 1998.]
- Георгиев/Georgiev 1999:** Георгиев, Ст. *Морфология на българския книжовен език*. Велико Търново: Абагар, 1999. [Georgiev St. *Morfologiya na balgarskiya knizhoven ezik*. Veliko Tarnovo: Abagar, 1999.]
- Енглунд/Englund 1998:** Енглунд, Бр. За съотношението между естествен пол и граматически род в съвременния български език. // *Помагало по българска морфология. Имена*. Шумен: Алтос, 1998. [Englund, Br. Za saotnoshenieto mezhdu estestven pol i gramaticheski rod v savremenniya balgarski ezik. // *Pomagalo po balgarska morfologiya. Imena*. Shumen: Altos, 1998.]
- Jespersen/Йесперсен 2007:** Jespersen, O. *Essentials of English Grammar*. Abingdon: Routledge Library Editions, 2007.
- Колева/Koleva 2017:** Колева, Р. „Лексикално-граматичната метафора“ и лексемите от среден род в българския език. // *Словото – идеи, идеали, утопии. Сборник с доклади от Деветнадесетата национална конференция за студенти и докторанти*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2017. [Koleva, R. „Leksikalno-gramatichnata metafora“ i leksemite ot sreden rod v balgarskiya ezik. // *Slovoto – idei, idealii, utopii. Sbornik s dokladi ot Devetnadesetata natsionalna konferentsiya za studenti i doktoranti*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 2017.]
- Костадинова/Kostadinova 1993 – 1994:** Костадинова, П. Субкатегоризацията на рода – формални, семантични или формално-семантични критерии. // *Български език*, № 5 – 6, 1993 – 1994, 465 – 473. [Kostadinova, P. Subkategorizatsiyata na roda – formalni, semantichni i formalno-semantichni kriterii. // *Balgarski ezik*, № 5 – 6, 1993 – 1994, 465 – 473.]

- Куцаров/Kutsarov 1999:** Бояджиев, Т., Ив. Куцаров, Й. Пенчев *Съвременен български език*. София: Петър Берон, 1999. [Boyadzhiev, T., Iv. Kutsarov, Y. Penchev *Savremenen balgarski ezik*. Sofia: Petar Beron, 1999.]
- Ницолова/Nitsolova 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008. [Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2008.]
- Пашов/Pashov 2013:** Пашов, П. *Българска граматика*. Пловдив: Хермес, 2013. [Pashov, P. *Balgarska gramatika*. Plovdiv: Hermes, 2013.]
- Русинов/Rusinov 1978:** Русинов, Р. Съществителни имена от общ граматичен род в съвременния български език. // *Помагало по българска морфология. Имена*. София: Наука и изкуство, 1978, 94 – 100. [Rusinov, R. *Sashtestvitelni imena ot obsht gramatichen rod v savremenniya balgarski ezik*. // *Pomagalo po balgarska morfologiya. Imena*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1978, 94 – 100.]
- Чакърова/Chakarova 2010:** Чакърова, Кр. Бележки върху една група nomina communia в съвременния български и полски език. // *Научни трудове на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, том 48, кн.1, сб. А*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2010, 455 – 468. [Chakarova, Kr. *Belezhki varhu edna grupa nomina communia v savremenniya balgarski i polski ezik*. // *Nauchni trudove na Plovdivski universitet “Paisii Hilendarski”, tom 48, kn. 1, sb. A*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 2010, 455 – 468.]
- Чакърова/Chakarova 2011:** Чакърова, Кр. Формално-семантична характеристика на съществителните от общ род в съвременния български език. // *Следите на словото. Юбилеен сборник в чест на проф. дфн Диана Иванова*. Пловдив: Контекст, 2011, 324 – 339. [Chakarova, Kr. *Formalno-semantichna harakteristika na sashtestvitelnite ot obsht rod v savremenniya balgarski ezik*. // *Sledite na slovoto. Yubileen sbornik v chest na prof. dfn Diana Ivanova*. Plovdiv: Kontekst, 2011, 324 – 339.]

ПО НЯКОИ ПРОБЛЕМИ НА ВЪПРОСИТЕЛНИТЕ ИЗРЕЧЕНИЯ С К-ДУМИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Христиана Кръстева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

ON SOME PROBLEMS OF WH-QUESTIONS IN BULGARIAN

Hristiana Krasteva

Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

The research is focused on the different functions of the Bulgarian wh-words *koy* and *kakvo*, namely cases in which they function as an adjective and cases in which they function as a noun. The theoretical base of the research is *The Minimalist program* (probe-goal systems), more specifically the cartography of syntactic structures. The main goal is to test whether there is sufficient evidence for the Bulgarian wh-words *koy* and *kakvo* to be considered D-bases.

While relying on certain generalizations of Boshkovich (Boshkovich 2013), we examined Bulgarian texts and demonstrated the following: a) by analogy with English pronouns, *koy* and *kakvo* are D-bases in Bulgarian since they need definitive or at least specific (in the sense of Penchev 1997:515) answers, but also because they can't be modified (Fukui's test); b) *koy* and *kakvo* do not function as pronouns but as determiners; c) *koy* and *kakvo* demonstrate different behavior due to the presence (in the sense of Dimova 2013) of an empty nominal element [N], which is realized only due to contextual requirements.

Keywords: wh-questions, DP, determiners, functional phrases, syntactic cartography, The Minimalist program

Двойствената природа на българските к-думи е проблем, който занимава редица родни езиковеди (виж Nitsolova/Ницолова 1984, Лакова/Лакова 1991, 2007 др.). В монографията си „Местоименни въпросителни изречения в съвременния български език“ Мери Лакова изследва този проблем от гледна точка на теорията X², като предлага словоредни модели за мястото на к-думите във формалната структура. В заключение авторката посочва, че въпросителните местоименни думи „са смесени знакове, които съдържат в семан-

тичната си структура не само признаци на знакове форматори, но и признаци на знакове десигнатор“ (Lakova/Лакова 1991: 294).

Ако потърсим *кой* в Речник на българския език¹ на БАН, ще видим, че там думата е определена като „въпросително местоимение, въпросителен местоименен съюз“, а впоследствие са описани и нейни по-различни употреби, например със значение на обобщително местоимение или вместо прилагателно. Лакова отчита и възможността на *кой* да функционира при първата си позиция в изречението като сказуемно определение или като подлог според изискванията на контекста. Всичко това подсказва, че българските к-думи имат сложна природа, която изключва еднозначното им дефиниране, но подпомага тяхното функционално многообразие.

В настоящото изследване ще направим опит да сменим ракурса на вглеждане в проблематиката на българските к-думи, като свържем въпроса с темата за синтактичната картография. Целта е да се изследва вътрешната природа на *кой* и *какво* с инструментариума на картографския подход, а задачата – да се провери под чия „функционална шапка“ се намират тези думи. Ще използваме няколко генерализации, направени от Ж. Бошкович (Boshkovich/Бошкович 2013), като ги проверим с материал от български език от гледна точка на това – има ли основание да се приеме, че *кой* и *какво* са D-основи.

„Картографският подход предполага, че съществуват различни йерархии от функционални проекции, които доминират VP, NP, AP, PP, IP и т. н., и че те могат да бъдат универсални по типа основи и спецификатори, които включват, по броя спецификатори и тяхната относителна подредба дори ако езиците се различават по типа движения, които позволяват, или по обсега, до който открито реализират всяка основа и спецификатор“ (Rizzi, Cinque/Рици, Чинкуе 2008: 4²). Тук ще разгледаме случаите на *кой N/кой A* и *какво N/какво A*, т. е. случаите, в които тези две к-думи имат субстантивна и адективна употреба. Проучването на тяхната реализация във функционалните проекции ще даде възможност да се разгледа по-задълбочено природата на к-думите.

¹ <http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/кой/>

² Преводът от английски език тук и по-нататък в изложението е мой, Х. К.

Теоретична основа на изследването

Темата за синтактичната картография и изследванията по нея се базират на общите насоки на Минималистката програма³ (Chomsky/Чомски 1993), а именно:

- според стандартните предположения на минимализма синтаксисът се „захранва“ от лексикона с фонологични, формални и семантични характеристики, които от своя страна биват изчислени чрез структури и изпратени към интерфейсите (Laezlinger/Лезлингер 2010: 2 – 4) – фонологична форма и морфология (ФФМ) и логична форма и информационна структура (ЛФИС);
- чрез т. нар. фази⁴, последователни стъпки, се изпълняват синтактичните деривации (за дискусията относно хипотезата “Multiple Spell Out” вж. Chomsky/Чомски 2001; Platzack/Платзак 2001; Grohman/Громан 2003; Laezlinger & Soare/Лезлингер и Соаре 2014);
- чрез операцията *Сливане* два обекта или категории се комбинират и получават общ етикет по името или на едната, или на другата категория. Етикетът на категорията се диктува от избиращия елемент. Според Кейн свободните адюнкти следва да се анализират като спецификатори (Кауне/Кейн 1994), а Лезлингер приема задвижващия фактор на сливането да е „[...] минималистката техника сонда-цел чрез механизма за напасване на характеристики и оценка“ (Laezlinger/Лезлингер 2010: 4)⁵. В настоящото изследване ние се присъединяваме към това разбиране.

Изследването включва и коментар на идеи в духа на теорията X². Тя най-общо постулира следното: „Всяко просто словосъчетание се състои от две части: главна и подчинена. Главната част,

---

³ Настоящата статия въвежда някои постановки от Минималистката програма единствено в контекста на темата за синтактичната картография.

⁴ Тук ще разбираме „фаза“ в смисъла на Ч. Лезлингер, а именно, че „вътрешните за изречението проекции не представляват бариери в смисъла на Чомски (2001), тъй като те не блокират напр. κ-движението [...]“ (Laezlinger/Лезлингер 2010: 3) (преводът от английски език е мой, Х. К.).

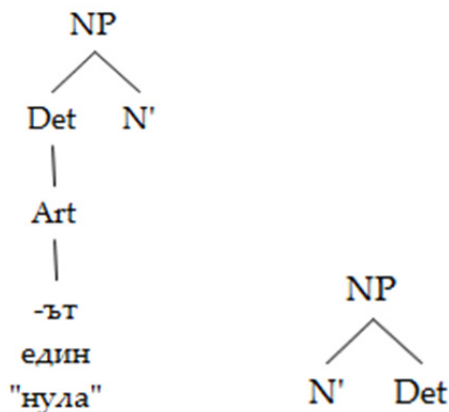
⁵ За дискусията относно техниката „сонда-цел“ (probe-goal) вж. Pesetsky & Torrego/Песетски, Торего 2004.

опората е винаги X-нулево, а подчинената е винаги тип XP [...] XP показва горната граница на проектирането, а това значи, че може да доминира и само над главната част, ако не е разширена, т.е. XP би могло да има само една съставка – X⁰ (Пенчев, цит. по Пенчев, Куцаров, Бояджиев /Penchev, Kutsarov, Boyadzhiev 1998 1998: 511).

DP или NP?

Всъщност тук основният въпрос е дали детерминантата (определителният член) е определяща за етикетирание на фразата на съществителното. Или още – детерминантата ли е „сондата“, която „търси“ цел⁶?

В българския език определителният член се дистрибутира по закона, дефиниран от Й. Пенчев в духа на теорията X⁰: „Определителният член се съединява с първата категория X под N⁰, като се премества в позиция на нейна сестра“ (Пенчев, цит. по Пенчев, Куцаров, Бояджиев /Penchev, Kutsarov, Boyadzhiev 1998: 516, 544). Ако трябва да представим това с графика, тя би изглеждала така:

Фиг. 1

Речниковата спецификация на членните форманти в българския език според Й. Пенчев се дефинира по следния начин (Пенчев 1998: 516):

⁶ Става дума за „търсене“ в смисъла на системите probe-goal с механизъм за напаване на характеристики и оценка.

-ът: Det [+def]

един: Det [-def, +specif]

нула: Det [-def, -specif]

Това означава, че детерминантата е маркирана по признаците дефинитност и специфичност, които съответно се реализират при експлициране на една от възможностите. Според Й. Пенчев Det е опора на NP, но ненулевите членни форманти, тъй като се съгласуват със съществителното име, са зависими от него както фонетично, така и морфологично (Пенчев, цит. по Пенчев, Куцаров, Бояджиев /Penchev, Kutsarov, Boyadzhiev 1998: 516).

Нека да разгледаме какъв би бил казусът, ако приемем, че NP влиза в рамките на функционалната проекция DP. Първо, трябва да направим уточнението, че приемаме DP за възможна само за езици, които имат определителен член (Бошкович/Boshkovich 2013; Longobardi/Лонгобарди 1994; Chierchia/Киеркия 1998). Такъв език е например английският, с който българският има някои типологични прилики, а именно – SVO словоред (макар и необлигаторен); многократно извеждане на к-думи; повдигане на отрицанието (NR – negative raising). Някои синтактични форми също зависят от определеността. Й. Пенчев констатира, че кратките местоименни притежателни форми не може да се явят като несъгласувани определения, ако определяемото не е маркирано с признак за определеност [+def] (Пенчев/Penchev 1993: 39). Тяхната употреба зависи именно от този признак, а не от самата членна морфема. Роднинските имена като *сестра*, *майка* не се употребяват с член в ед. ч., когато се следват от притежателната клитика, а това значи, че са маркирани с определеност, която се експлицира в мн.ч:

1) *Сестра ми – сестрите ми*

Кой традиционно⁷ се дефинира като въпросително местоимение, което функционира като синтактично съществително:

2) *Тя излезе със свещ в пруста и попита: – Кой е?* (Елин Пелин, Съч. I, 54.)

Разликата между *кой* и същинските съществителни имена обаче е, че *кой* не може да бъде модифицирано в общи въпроси⁸,

---

⁷ За справка вж. Речник на българския език:
<<http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/кой/>>

а само когато респондентът има нужда от повтаряне на съобщението, като повторението обикновено се бележи и от повишаване на интонацията:

3) *Високият Иван от първия етаж е в болница. /Високият КОЙ е в болница?**

Тук смятаме подобни случаи за маргинални.

Както нееднократно е акцентирано в литературата по въпроса, наличието или липсата на определителен член създава различия в поведението на езиците (Бошкович/Boshkovich 2013; Fukui/Фукуи 1988; Laezlinger/Лезлингер 2010). В свое изследване от 2013 г. Ж. Бошкович сравнява сръбския език (без определителен член) с английския (език с определителен член и съотв. DP) и извежда някои типологични обобщения, които тук ще използваме като тестове за български (Бошкович/Boshkovich 2013: 190 – 192). По-конкретно това са следните твърдения:

1. Езици без определителен член не разрешават операцията NR (повдигане на отрицанието – negative raising), а тези с определителен член я разрешават.
2. Езици с многократно извеждане на к-думи и без определителен член не демонстрират йерархичност при това извеждане.
3. Езици без определителен член не позволяват удвояване на допълнението.

Нека да сравним две въпросителни изречения на български (език с определителен член и многократно извеждане с йерархичност), сръбски и руски (езици без определителен член и без йерархичност при извеждане на к-думи):

4) *Кой кого обича?/*Кого кой обича? Ко koga voli?/Koga ko voli? Кто кого любит?/ Кого кто любит?*

Докато вторият пример (със звезда) на български е неграматичен, то в сръбски и руски и двата варианта са напълно правилни.

Последният тест е свързан с удвояване на допълнението с клитично местоимение, явление, характерно само за български и македонски сред славянските езици:

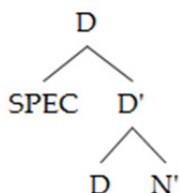
5) *Аз го видях него. Я увидел его.*

---

⁸ Под общи въпроси ще разбираме „въпроси за попълване“, както те са дефинирани от М. Лакова (Лакова 2007:37).

Българският показва типологично еднакво поведение с езиците с определителен член, което приемаме като доказателство за въвеждане на NP в рамките на функционалната проекция DP. Или иначе казано, приемаме, че гореизброените и тествани особености на българския език съставляват различно поведение, което се дължи на категорията детерминанта и това дава основание NP да се етикетира като DP.

D е функционалната основа на DP (вж. Врaме/Брейм 1981 – 1982; Abney/Абни 1987 сред други), която „избира“ N, което от своя страна индуцира съгласуването (Fukui/Фукуи 1988). Нека онагледим казаното с графика:

Фиг. 2

Последният тест, който ще приложим във връзка този път с к-думите, е тестът на Н. Фукуи за D-опори (Fukui/Фукуи 1988; Бошкович/Boshkovich 2013: 194). Накратко Фукуи твърди, че местоименията са D-опори в английски (с изключение на маргинални случаи като *my future self*) и N-опори в японски и в езиците без определителен член, на базата на възможността им за модифициране (Fukui/Фукуи 1988). Нека разгледаме примери от английски, български и сръбски език:

6) *Jesi li ga video juce? Jesam, ali je jucerasnji on bas nekako bio sudan.* (букв. *вчерашият мой беше странен*);

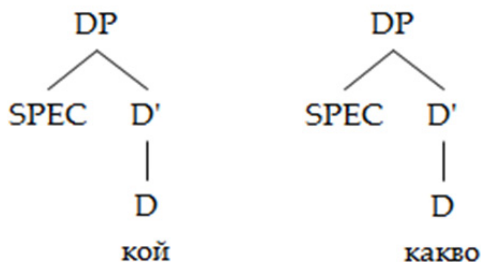
Tu vidja li go vchera? Da, no vchera toj беше наистина някак странен. (Бошкович/Boshkovich 2013: 194);

*Did you see him yesterday? Yes, I did but he was really strange yesterday*⁹.

Българските местоимения, тъй като не могат да се модифицират, минават теста на Фукуи успешно, т. е. те са D-опори. Нека се

⁹ Примерът на английски език е мой – Х. К.

върнем към *кой N/кой А* и *какво N/какво А*. Всичко, казано дотук, ни дава основание да приемем, че *кой N* и *какво N* са части от DP. Още повече по-горе доказахме, че те са D-опори. Графично изразено, това би изглеждало така:

Фиг. 3

Тук вече местоименията *кой* и *какъв* не биват разглеждани като съществителни, а като D° . Това автоматично означава, че те са маркирани спрямо речниковата спецификация на членните форманти съобразно конкретната си употреба. Тъй като обаче не могат да бъдат модифицирани и никоя от горните възможности не се експлицира, изборът на даден формант проличава при отговор – срв.:

7) *Кой е виновен за рушенето на козирката на сградата?/Инвеститорът, който не е спазил условията за безопасно строителство* (из периодичния печат); *Какво купи?/Купих ти играта, която толкова искаше* (устна реч).

Нека разгледаме случаи, в които *кой* и *какво* функционират като прилагателни – срв. напр.:

8) *Ами ти каква служба ще земеш тогава?* (Ив. Вазов, Съч. VI, 71); – *За пъклото, за пъклото, кой път води?* – *поясни високо дядо Матейко* (Елин Пелин, Съч. I, 31.).

Ако *кой* и *какво* са D-основи, те няма как да бъдат спецификатори на N. Затова приемаме допускането на Е. Димова, че *кой* се държи като детерминатор, но съдържа и празен номинален елемент, който се реализира, когато местоимението е в роля на прилагателно (Димова/Димова 2013: 177). Това се допълва и от твърдението на Р. Ницолова, че *кой* не означава никакъв признак на елементи от дадено множество, защото за признака научаваме от

значението на името при атрибутивна употреба или на сказуемо-то/на изречението при предикативна или свободна употреба (Ничолова/ Nitsolova 1984). Същата хипотеза сработва и за *какво*.

Така стигаме до следните изводи:

- *кой* и *какво* в български език, аналогично на английските местоимения, са D-опори, защото предполагат дефинитни или поне специфични отговори съответствия, но също и защото не могат да се модифицират (тест на Фукуи);
- *кой* и *какво* не функционират като местоимения, а като детерминатори;
- *кой* и *какво* демонстрират различно поведение поради наличието на празен номинален елемент [N], който се реализира спрямо изискванията на контекста (Dimova/Димова 2013: 177 – 180).

Настоящата статия доказва чрез проведените по-горе тестове различно поведение на българския език, което се дължи на категорията *детерминанта* и дава основание NP да се етикетира като DP (Vulchanova, Giusti/Вълчанова, Джусти 1995, 1998). Този анализ разрешава най-малко два проблема на българските к-думи:

1. Отменя нуждата от анализ на функционирането на к-думите *кой* и *какво* като подчинено на маркираността по признаци от рода на дискурсна свързаност, адефинитност и т.н. (Кръстева/Krasteva 2017);
2. Доказва, че за български език *кой* и *какво* са D-опори, и въвежда за първи път въпроса за същността и поведението на българските к-думи в темата за синтактичната картография, макар и в доста схематичен вид. В бъдещи изследвания работата по този проблем ще бъде доразвита.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Abney/Абни 1987:** Abney, S. *The English noun phrase in its sentential aspect*. MIT dissertation. // октомври 2018, < <http://www.vinartus.net/spa/87a.pdf> >.
- Бошкович/Boshkovich 2013:** Бошкович, Ж. Каква е проекцията DP или NP? // *Нови изследвания по генеративен синтаксис на съвременния български език*, София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2013. [Boshkovich, J. *Kakva e proektsiyata DP ili NP? // Novi izsledvaniya po generativen sintaksis na savremenniy balgarski ezik*. Sofia AI „Prof. Marin Drinov“ 2013.]
- Brame/Брейм 1981 – 1982:** Brame, M. *The general theory of binding and fusion*. LA 7.277-325, 1981; *The head-selector theory of lexical specifications, and the nonexistence of coarse categories*. LA 10.321-25, 1982.

- Vulchanova, Giusti/Вълчанова, Джусти 1995:** Vulchanova, M., G. Giusti. Quantified Noun Phrase Structure in Bulgarian. // октомври 2018, <https://www.researchgate.net/profile/Mila_Vulchanova>.
- Вълчанова, Джусти/Vulchanova, Giusti 1998:** Vulchanova, M., G. Giusti. *Fragments of Balkan Nominal Structure*. // октомври 2018, <https://www.researchgate.net/profile/Mila_Vulchanova>.
- Grohman/Громан 2003:** Grohman, K. *Prolific Domains*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2003.
- Димова/Dimova 2013:** Димова, Е. За реда на въпросителните думи в българските въпросителни изречения. // *Нови изследвания по генеративен синтаксис на съвременния български език*, София: АИ „Проф. Марин Дринов“ 2013. [Dimova, E. Za reda na voprositelnite dumi v balgarskite izrecheniya. // *Novi izsledvaniya po generativen sintaksis na savremenniya balgarski ezik*. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“ 2013.]
- Кауне/Кейн 1994:** Kayne, R. *The Antisymmetry of Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press, 1994.
- Chierchia/Кнеркия 1998:** Chierchia, G. Reference to Kinds Across Languages. // *Natural Language Semantics*, 6, 1998, 339 – 405.
- Кръстева/Krasteva 2017:** Кръстева, Х. *За словоредните проблеми на въпросителните изречения с к-думи в българския език* (под печат). [*Za slovorednite problemi na voprositelnite izrecheniya s k-dumi v balgarskiya ezik* (pod pechat).]
- Лакова/Lakova 1991:** Лакова, М. *Местоименни въпросителни изречения в съвременния български език* София: Изд. на БАН, 1991. [Lakova, M. *Mestoimenni voprositelni izrecheniya v bulgarskiya ezik* Sofia: Izd. na BAN, 1991.]
- Лакова/Lakova 2007:** Лакова, М. *Въпросите и въпросителните изречения в българския и полския език*. София: АИ „Марин Дринов“, 2007. [Lakova, M. *Vaprosite i voprositelnite izrecheniya v bulgarskiya i polskiya ezik*. Sofia: AI „Marin Drinov“, 2007.]
- Laezlinger, Soare/Лезлингер, Соаре 2014:** Laezlinger, C. & Soare, G. ‘Intervention at the Periphery’. // *Lingua* 143, 56 – 85, Lahousse, 2014.
- Laezlinger/Лезлингер 2010:** Laezlinger, Ch. The CP/DP Parallelism Revised // октомври 2018, <http://www.unige.ch/lettres/linge/syntaxe/journal/Volume6/laezlinger_final.pdf>.
- Longobardi/Лонгобарди 1994:** Longobardi, G. Reference and Proper Names. // *Linguistic Inquiry*, 25, 1994, 609 – 665.
- Ницолова/Nitsolova 1984:** Ницолова, Р. *Българските местоимения*. София: Наука и изкуство, 1986. [Nitsolova R, *Balgarskite mestoimeniya*. Sofia: Nauka i izkustvo ,1986.]
- Пенчев/Penchev 1993:** Пенчев, Й. *Български синтаксис. Управление и свързване*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1993. [Penchev, Y. *Balgarski sintaksis. Upravlenie i svarzvane*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 1993.]
- Пенчев, Куцаров, Бояджиев /Penchev, Kutsarov, Boyadzhiev 1998:** Пенчев, Куцаров, Бояджиев, Т. *Съвременен български език*. София: Петър Берон, 1998. [Penchev, Y., I. Kutsarov, T. Boyadzhiev. *Savremenen balgarski ezik*. Sofia: Petar Beron 1998.]

- Pesetsky & Torrego/Песетски, Торего 2004:** Pesetsky, D. & Torrego, E. The Syntax of Valuation and the Interpretability of Features // октомври 2018, <https://ling.auf.net/lingbuzz/000321/current.pdf?_s=o3x_N0p4ENJTgwu>
- Pesetsky & Torrego/Песетски, Торего 2006:** Pesetsky, D. & Torrego, E. *Probes, Goals and Syntactic Categories*. // октомври 2018, <https://ling.auf.net/lingbuzz/000321/current.pdf?_s=Q14yN85HX-ca0a0j>
- Platzack/Платзак 2001:** Platzack, C. Multiple interfaces. // U. Nikanne & E. van der Zee (eds.) *Cognitive Interfaces*. Oxford: Oxford University Press, 2001, 21 – 53.
- Fukui/Фукуи 1988:** Fukui, N. Deriving the Difference between English and Japanese: a Case Study in Comparative Syntax. // октомври 2018, <<https://pdfs.semanticscholar.org/8c7a/a468ebe92a6f12e5ce826e84ace234e23a6a.pdf>>
- Cinque, Rizzi/Чинкуе, Рици 2008:** Cinque, G., L. Rizzi., Cartography of Syntactic Structures. // октомври 2018, <https://www.jstage.jst.go.jp/article/elsj/1984/5/0/5_0_249/pdf/-char/en>
- Chomsky/Чомски 1993:** Chomsky, N. A Minimalist Program for Linguistic Theory. // *The View from Building 20. Essays in Linguistics in Honor of Sylvain Bromberger*. Eds. K. Halle and S. Keyser. Cambridge, MA: MIT Press, 1 – 52.
- Chomsky/Чомски 2001:** Chomsky, N. Derivation by Phase. // M. Kenstowicz (ed.) Ken Hale. *A Life in Language*. Cambridge, MA: MIT Press, 2001, 1 – 52.

ЗА ЕДИН СПЕЦИФИЧЕН ТИП АНАФОРИ
В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК. ПРИЛАГАНЕ
НА СЪЩЕСТВУВАЩИ ТИПОЛОГИИ

Зара Кънчева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ON A SPECIFIC TYPE OF ANAPHORA
IN BULGARIAN. AN APPLICATION
OF EXISTING TYPOLOGIES

Zara Kancheva
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

The paper attempts to present an adaptation of the existing typology of associative anaphora. The chosen model is based on a scheme that has already been used in a previous annotation project and whose validity has been tested with examples from the contemporary Bulgarian press. The categorization follows the semantic approach and it includes seven types of relations: metareference, class, temporal relations, dissimilation, entailment and attribution.

Key words: associative anaphora, coreference

I. Въведение

Една от основните характеристики на текста е неговата кохерентност, чийто основен инструмент е референцията – съотнасянето на езиков знак с екстралингвистичен факт. Поради същността на текста по-значимо е не единичното, а многократното рефериране на един и същи извънезиков обект чрез няколко различни номинации, което се нарича *корелация*, според определението на Е. Добрева и И. Савова (Добрева и Савова/Dobрева and Savova 2000: 185).

Друг подобен на корелацията езиков елемент, който също е градивна част на кохерентността на текста, е анафората. Анафората е сравнително по-слабо разгледана в специализираната литература и често е погрешно отъждествявана с корелацията. Основната разлика между двете явления е необходимостта на анафората от предварително споменат в контекста антецедент, чрез който интерпретацията на анафората е възможна; обикновено анафората и антецедентът са съгласувани. Анафората е характерна основно за именната група, но може да засяга и събития,

изразени с глаголи. Дефиницията за *типична анафора* намира своя аналог в българското езиковзнание в определението на Е. Добрева и И. Савова за *анафорични конектори* (Добрева и Савова/Dobрева and Savova 2000: 210) – анафоричният конектор препраща възприемащия към antecedента си и най-често представя синонимен или местоименен израз.

Често анафората и кореференцията се появяват едновременно в текста, но това не е задължително (Зиканова/Zikanova и др. 2015: 31), както личи от примерите:

- (1) Джон има книга. Мери също има една.¹
- (2) Харесвам София. София е един от най-красивите европейски градове.

Обект на това изследване е един специфичен тип анафора, който до известна степен се изравнява с концепцията на Е. Добрева и И. Савова (Добрева и Савова/Dobрева and Savova 2000: 186) за *частична кореференция* – отношение на взаимна включеност между референтите (*врата – брава*), и в по-тесен план – с дефинициите на В. Радева за *хиперонимия* и *конверсия* (Радева/Radeva 2017: 168-172). Този тип анафора в различните разработки се среща като *свързваща анафора* (*bridging anaphora*) (Clark/Кларк 1975), *индиректна анафора* (*indirect anaphora*) (Schwarz-Friesel/Шварц-Фризел 2007), *асоциативна анафора* (*associative anaphora*) (Charolles, Mieville/Шарол, Мевил 1999) и *свързваща релация* (*bridging relation*) у редица други автори и най-общо бележи релация между некореферентни изрази.

Един от най-ясните примери за изследвания вид анафора е връзката част – цяло:

- (3) Купих си старинен гардероб. Вратите са развалени и скърцат.

Структурата на статията е следната: следващата част представя кратък преглед на съществуващите типологии на специфичните анафори; в третата се прилага избраната класификация върху български примери, а в последната част е представено заключението.

---

¹ Примери (1), (3), (11), (18), (20) и (22) са преведени от изследването на Зиканова (2015).

II. Съществуващи типологии на специфичната анафора

В лингвистиката има разнообразие от класификации на особения тип анафори, но общото между повечето от тях е, че следват семантичния принцип – типовете анафори са базирани на смисловите връзки между изразите. Много от типологиите включват група анафори с неопределен статут, озаглавявани обикновено „други“, „неопределени“, „разни“. В голям брой класификации са изведени категории, съдържащи релациите *клас – случай* и *част – цяло*, редом с темпорални и функционални групи.

Важно е да се отбележи, че типологиите на специфичната анафора до голяма степен съвпадат с класификацията на концептуално-семантичните отношения в българската лексикология (Колковска/Kolkovska 2005).

Първа по време на възникване е класификацията на Х. Кларк (Clark/Кларк 1975), който въвежда термина *bridging*. Авторът обособява седем типа специфични анафори – *елемент – множество* (*set membership*), *индиректна референция по асоциация* (*indirect reference by association*), *индиректна референция по характеристика* (*indirect reference by characterization*), *причина* (*reason*), *основание* (*cause*), *последствие* (*consequence*), *съдействие* (*concurrency*).

Други автори представят типология от шест типа – *синонимия/хипонимия/меронимия* (*synonymy/hyponymy/meronymy*), *имена* (*names*), *съставни съществителни* (*compound nouns*), *събития* (*events*), *тема на дискурса* (*discourse topic*), *извод* (*inference*) (Poesio, Vieira, Teufel/Пое시오, Виейра, Тойфел 1997).

Повече видове са определени в класификацията на Гарден и кол. (Gardent et al./Гарден и др. 2003) – *множество – подмножество* (*set – subset*), *множество – елемент* (*set – element*), *събитие – аргумент* (*event – argument*), *индивид – функция* (*individual – function*), *индивид – атрибут* (*individual – attribute*), *цяло – част* (*whole – part*), *цяло – парче* (*whole – piece*), *индивид – елемент* (*individual – stuff*), *множество – член* (*collection – member*), *място – площ* (*place – area*), *цяло – подчаст* (*whole – temporal.subpart*), *локация – обект* (*location – object*) и *време – обект* (*time – object*).

Класификациите, насочени основно към аотирането в областта на компютърната лингвистика, най-често имат между четири и шест основни типа и по един допълнителен, в който попадат сложни и по-различни случаи (GCBT: Greek Coreference & Bridging Team 2014).

Типологията, разглеждана в това изследване, е опит за компилиране и усъвършенстване на няколко известни съществуващи класификации и адаптирането им към анафорите в полския език (Ogrodnichuk/Огородничук и др. 2016: 16). Авторите първоначално извеждат седем типа с общо петнадесет подтипа, но след извършване на проверки установяват редица слабости на тази система (разтегнатост на типологията, неяснота в дефинирането на някои секции и основно – прекалено много неопределени типове, наричани *други, останали*).

Финалният вариант, който адаптират, е съставен отново от седем типа с шест подсекции: *метареференция*, *клас*, *дисимиляция* (*темпорална и контекстуална*), *структурална анафора* (*агрегация и композиция*), *следствие*, *аналогична анафора* (*прилика и контраст*) и *атрибуция*.

Важно е да се отбележи, че авторите, изработили тази класификация, налагат ограничение по отношение на глаголната група и не включват анализиране и прилагане на примери с процеси и събития.

Първият тип е *метареференция* – този тип съдържа релации по моделите *има – модел* (*has – model*), *има – име* (*has – name*) и *има – марка* (*has – label*). От други автори типът е определян като металингвистичен. Отбелязва се, че анафората и antecedentът не преpraщат към обект от действителността.

Втората група е *клас* и към нея са отнесени релациите *клас – отделен случай*. Тези анафори са близки до типа на структуралните, които разглеждат връзки като *част – цяло*. Тази категория присъства под различни наименования в почти всички съществуващи типологии. Тя съдържа отношения на *хиперонимия* и *хипонимия*.

Типът *дисимиляция* съдържа темпорални отношения. Стандартните темпорални изрази обикновено включват глаголи в състава си, така че не са обект на тази типология. Класически пример за категорията представлява конструкцията със събитие и местоимение – вж. пример (10).

Четвъртият тип от типологията е *структуралната анафора*. Тя е разделена на две подсекции – *агрегация* и *композиция*, които също имат разновидности. Това е типът, при който има най-малко разлики в подхода на лингвистите и който е най-непротиворечив. Той е дълбоко обвързан с понятието за меронимия (връзки *част – цяло*).

Аналог на тази категория е интересната разработка на Кларк (Clark/Кларк 1975), който дефинира *необходими/вероятни/индуцирани части* (примери (12), (13)).

Типът *последствие* съдържа *причинно-следствени релации* като например *война – окупация*, *дим – миризма*, *конкурс – резултат* и други. Ярки представители на този тип в българския език са редица взаимосвързани глаголи (*спя – хъркам*, *спя – сънувам*).

Аналогичната анафора е разделена на *прилика* и *контраст*. Първият подвид е лесно откриваем, защото обикновено е придружен от изразите „като“ и „както“ – вж. пример (20), а вторият – защото се състои от отношения между *съхипоними* (думи с общ хипероним) – вж. пример (21).

Последният тип от класификацията е *атрибуция* – този тип включва релации между даден обект и мнението на някого за него; изразява вярване, съмнение, несигурност. Авторите отбелязват, че в много случаи този тип анафори се определят като кореференция, но когато съществуват различни мнения в един дискурс, това определение е неподходящо (Ogrodnichuk et al. 2016: 18).

III. Прилагане на избраната типология към българския език

Специално адаптиране на полската типология не е необходимо, защото, както може да се установи от следващите примери, всеки изведен в нея тип се реализира и в българския език.

1. Метареференция

- (4) „Чудовище“ – Детето сложи пръста си на думата, на която спря да чете.²

² Примери (2), (4), (5), (6), (7), (8), (9), (15), (16), (17), (18), (19) и (23) са екскерпирани от интернет платформите на вестниците „Капитал“ (2018) и „24 часа“

Пример (4) ясно демонстрира вида референция и е по-често срещан в българския език, спрямо конструкции, подобни на тези от примери (5) и (6).

- (5) *Ходих в ресторант „Пицата на Джани“. Тяхната пица изобщо не ми хареса.*
- (6) *Младата актриса често е забелязвана да пие вино и да хапва любимите си спагети в столичния ресторант „Спагети кърпъни“.*

2. Клас

Както личи от примерите, типът *клас* е често срещан и лесно разпознаваем.

- (7) *Хорър филмите залагат основно на ужасяващи кадри. „Писък“, от своя страна, има много добър сценарий.*
- (8) *Черните мури са широко разпространени в българските гори, но Байкушевата мура в Пирин се отличава с внушителната си възраст – повече от 1300 години.*
- (9) *Любовните романи са считани за банални, но новият роман на писателката разбива стереотипите.*

В примерите (7), (8), (9) антецедентите (*хорър филмите, черните мури, любовните романи*) отбелязват класове, а анафорите са конкретни представители на този клас (*„Писък“, Мария, Байкушевата мура, новият роман на писателката*).

3. Дисимиляция

(10) *Договорът с американската фирма е сключен през февруари миналата година при голямата обезценка на лева. Тогав Булгаргаз продаваше гориво с огромна загуба поради нереално ниските цени за вътрешния пазар и скока на долара.*

- (11) *Варшава е много красив град, но предвоенната Варшава е била още по-красива.*

За този тип е важно да се отбележи, че във всички типологии има изведена категория, разглеждаща темпоралните отношения, независимо как е именувана.

(2018), както и от българския национален референтен корпус – BulTreeBank, през системата webclark.org.

4. Структурална анафора

Агрегация – множество – подмножество (set – subset), множество – елемент (set – element):

(12) *Влязох в стаята. Подът е дървен.*³

(13) *Джон е убит вчера. Убиецът е избягал.*

В пример (13) се наблюдава концепцията на Кларк (Clark/Кларк 1975) за *необходими части* – в случая убиецът е предполагаема част на събитието „убийство“.

(14) *БДЖ се е допитала до четири компании за изчисляването на парите, необходими за купуване на новите моторни влакове [...] Компанията вече обяви, че за първите 42 броя моториси, които иска да купи до 2023 г., ще са ѝ необходими 450 млн. лв.*

Композиция: цяло – част, цяло – парче, цяло – субстанция:

(15) *Ресторант Сириус ще вдъхне морския аромат и романтиката за бала, смятат от администрацията на комплекса.*

(16) *Направих торта. Изядох едно парче.*

(17) *Фирмата започва да произвежда пътни чанти през 2003 г. Първоначално кожата е внос от Турция.*

Авторите на типологията отбелязват, че *структуралната анафора* е една от най-често срещаните категории в направения от тях анализ за полския език. От изреченията (12 – 17) е видно, че примери от този тип са характерни и за българския език.

5. Последствие

Множество примери за тази категория анафори, включващи глаголната група, могат да се извлекат лесно, но те не са обект на настоящото изследване.

В примери като (18) и (19) възприемащият без затруднение интерпретира естествената причинно-следствена връзка между *огън* (антецедент) и *дим* (анафора); и *конкурс* (антецедент) и *резултат* (анафора).

³ Примери (12) и (13) са преведени от изследването на Кларк (Clark/Кларк 1975).

- (18) Наводнението унищожил десетки сгради в района. Собствениците на оцелелите къщи сега се борят с влагата.
- (19) Специалистът по обработка на данни Сет Стивънс-Давидовиц получава достъп до анонимните търсения в „Гугъл“, „Фейсбук“, „Твитър“ [...] Резултатът е впечатляващ.

6. Аналогична анафора

- (20) Главата му е огромна. Като голям балон.

Връзката между антецедента и анафората се онагледява до голяма степен благодарение на характерния за сравнителни конструкции предлог *като*.

- (21) Някои хора предпочитат да отглеждат *куче*, а други – *котка*.

В пример (21) отношението на контраст е постигнато чрез релацията между съхипонимите *куче* и *котка*, с хипероним – *животно*.

7. Атрибуция

- (22) – Как се казва *съпругът на Мери*?
– Джон, предполагам.
– Аз пък мисля, че е *Питър*.

Както личи от посочения пример (22), *съпругът на Мери* може да не се казва нито *Джон*, нито *Питър*, следователно тази категория анафори не бива да се отъждествява с понятието за кореференция, защото представя различни аспекти на един обект или същия обект, погледнат от различни гледни точки – вж. пример (23).

- (23) Той разполага с огромен капитал, който би бил жизненоважен за оцеляването на *Tesla*. Първоначалните индикации са, че от Саудитска Арабия нямат интерес към една непублична Tesla [...].

IV. Заключение

Разликите в поведението на специфичния тип анафора в българския език в сравнение с други езици са малки – състоят се в честотата на поява на различните типове анафори. Най-висока честота на поява в речта бележат категориите *клас* и *структурал-*

на анафора – типовете, съдържащи отношения на хиперонимия, хипонимия и меронимия, а най-рядко се откриват примери, илюстриращи типовете *метареференция* и *атрибуция*.

Подобен тип изследвания допринасят за влагането на повече лексикални релации в синтактичното изразяване на анафоричните отношения, а от друга страна – полагат основи за изграждане на българска типология на специфичната анафора.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Добрева, Савова/Dobрева, Savova 2000:** Добрева, Е., Савова. И. *Текстлингвистика*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2000. [Dobрева, Е., Savova. I. *Tekstolingvistika*. Shumen: UI “Episkop Konstantin Preslavski”, 2000.]
- Zikanova/Зиканова 2015:** Šárka Zikánová, Eva Hajicová, Barbora Hladká, Pavlína Jínová, Jirí Mírovský, Anja Nedoluzhko, Lucie Poláková, Katerina Rysová, Magdaléna Rysová, and Jan Václ. *Discourse and Coherence. From the Sentence Structure to Relations in Text*. Prague, Czech Republic: Institute of Formal and Applied Linguistics, 2015.
- Clark/Кларк 1975:** Clark, H. *Bridging*. // Proceedings of the 1975 Workshop on Theoretical Issues in Natural Language Processing, TINLAP 1975, Stroudsburg, PA, USA: Association for Computational Linguistics, 1975, 169 – 174.
- Колковска/Kolkovska 2005:** Колковска, С. Модели на концептуално-семантичните отношения между термините в специален (химически) текст с оглед на автоматичното им разпознаване. // *Литернет*, <https://liternet.bg/publish16/s_kolkovska/modeli/content.htm>. [Kolkovska, S. Modeli na kontseptualno-semantičnite otnošenija mezhdur terminite v spetsialen (himicheski) tekst s ogleđ na avtomatičното im razpoznavane. // *Liternet*.]
- Ogrodnichuk/Огородничук 2016:** Ogrodniczuk, M., Zawisławska, M. Bridging Relations in Polish: Adaptation of Existing Typologies. // *Proceedings of the Workshop on Coreference Resolution Beyond OntoNotes (CORBON 2016)*. San Diego, USA: Association for Computational Linguistics, 2016. 16 – 22.
- Радева/Radeva 2017:** Радева, В. *Българска лексикология и лексикография*. София: Изток-Запад, 2017. [Radeva, V. *Balgarska leksikologiya i leksikografiya*. Sofia: Iztok-Zapad, 2017.]

КОГНИТИВНИТЕ МЕТАФОРИ КАТО СРЕДСТВО ЗА
ЕЗИКОВА ДЕМАГОГИЯ В СЪВРЕМЕННИТЕ
БЪЛГАРСКИ ПОЛИТИЧЕСКИ РЕЧИ

Жанета Андреева

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

COGNITIVE METAPHORS AS A MEANS FOR
LANGUAGE DEMAGOGY IN CONTEMPORARY
BULGARIAN POLITICAL SPEECHES

Zhaneta Andreeva

Shumen University “Episkop Konstantin Preslavski”

Cognitive political metaphorology combines together the traditional scientific potential of the old rhetoric and new hyperdynamic linguistic constructs, which are an adequate reflection of the fast-developing society. Research on political speech acts and analyses of its cognitive essence add a specific dimension to contemporary linguistics. Metaphors are a cognitive tool that coordinates cognitive structures such as perception, language, thinking, memory, action. The task of this research is to examine cognitive metaphors in Bulgarian political speeches. It aims to analyse them as a linguistic component in a specific communicative situation, to explain them in terms of linguistic and mental ontology. The material for the research on the metaphors is taken from key media-covered speeches of political figures.

Keywords: metaphor, cognitive linguistics, cognitive function, political metaphor, speech act, linguistic demagogy, linguistic pragmatics

*Най-напред в кой език Вавилонската
кула е била съградена и
разградена?*

Жак Дерида – „Вавилонски кули“

Проучването и анализът на когнитивните метафори в съвременните български политически речи цели да очертае и обясни механизмите за осъзнаване и моделиране на речевия акт в определени нива от социума. Задача на настоящото изследване е политическите метафори да се анализират като лингвистичен компонент и да се обяснят с оглед на езиковата демагогия. Поставените цели и задачи логически налагат: изясняване на същността и потенциала

на когнитивните метафори; разглеждане на научни становища по проблемите на когнитивната лингвистика и езиковата демагогия; подбор на материал за изследване; анализ на политическа метафорична реч. Материалът за проучване на метафорите е ексцерпиран от ключови изказвания на политически личности, отразени в медиите.

Всеки опит да се дефинира когнитивната същност на човешката комуникация опира до най-устойчивия фундамент на словесната култура – метафората. Това, което я превръща в универсален извънвремеви езиков код, е нейният бинарен потенциал – да бъде носител на пряко и преносно значение. Търсенето на изходна точка, от която се формират тези две същности на метафората, може да отведе не само до първичното архетипно проявление, но и да обходи целия времеви диапазон на човешкото съществуване, включвайки символичното му начало – Библията. Този семантичен ракурс е необходим с оглед на обяснението за езика не като даденост, а като сложен динамичен процес, който се основава на човешкия разум и способността на човека да именува образи и обекти от заобикалящия го свят. Именно в този акт на словесно идентифициране на себе си и света се ражда двупосочната перспектива, от която поемат своето паралелно битие буквалното и асоциативното значение на метафората. Това обяснява и консолидираното становище на учените от различни научни области по отношение на метафората като „вместилище“ (Арутюнова/Arutyunova 1990: 15) на философия, логика, психология, психоанализа, херменевтика, лингвистика, литературознание, литературна критика, семиотика, реторика, теория на изящните изкуства... Метафората е когнитивен инструмент, който координира когнитивните структури: възприятие, език, мислене, памет, действие. Чрез процеса на метафоризиране в полето на асимилация на словесните конструкти до съзнанието не достига буквалното, а натрапеното чрез аналогия значение. Точно в този дискурс се поражда и осъществява езиковата демагогия. Говорейки за смисловия обем на понятието, Арутюнова го разполага в широта от етимологията до съвременните начини за функциониране на когнитивната метафора в човешкото общуване (Арутюнова/Arutyunova 1990). Историческата ретроспектива обаче за процеса на метафоризация и неговото научно дефи-

ниране тръгва от съчинението на Аристотел „За поетическото изкуство“, в което е първото (научно/философско) обяснение за метафоричността: *Метафората е пренасяне на чуждо име върху даден предмет – или от род върху вид, или от вид върху род, или от вид върху друг вид, или по аналогия* (Аристотел/Aristotel 1993: 91). Следователно акцент в концептуалната същност на метафората е *наслояването на значения*, което през погледа на съвременния лингвист метафорично би могло да се обясни като *лингвистичен палимпсест*. Отличителна черта на когнитивната метафора е възможността отделните семантични нива да кореспондират помежду си и точно в тази връзка се осъществява процесът на трансгресията на значения от буквалното към асоциативното ниво. Този принцип на придвижване има определена посока, която се формира в резултат на опита за опознаването на света. Важна стъпка в изясняването на *моделиращата когнитивна функция* е разработката на Дж. Лейкъф и М. Джонсън *Метафорите, с които живеем* (Lakoff, Johnson/Лейкъф, Джонсън 1980), където се говори за транспозицията на метафората от сферата на поетическото и реторическото изразяване към параметрите на обичайното осмисляне на действителността. Акцент в работата на когнитивните лингвисти Лейкъф и Джонсън е теорията за експерианциализма – тя се основава на менталния опит и анализира когнитивната семантика като синтез на отношенията между въплътения опит и неговия репрезентативен капацитет. Следователно когнитивната метафора служи за израз, защото нейната когнитивна сила се състои не само в назоваването на предмета, но и в транспозицията като идентифицираща лексика в индиректното общуване между обект и денотат, т. е. тя е демагогски инструмент в лингвистичния дискурс.

Езиковата демагогия е ново понятие в развоя на съвременната българска лингвистика. Важен принос в тази насока е трудът на Ст. Димитрова (Димитрова/Dimitrova 1999). Първоначалното изясняване на смисловия обем на понятието налага разграничаването на езиковата демагогия от общоприетия смисъл на думата демагогия, защото има ментална граница между лъжа и демагогия. Пример за езикова лъжа е констатацията, че някой мисли едно, а казва друго. В труда на Ст. Димитрова са посочени важни характеристики на езиковата демагогия, които я отличават от лъжата: преразп-

ределението на информацията (истинност/неистинност); внасяне на семантична допълнителност (допълнителната информация често е неистинна и не подлежи на обсъждане в хода на речевия акт); аспект на преднамереност в позицията на адресанта. Прилагането на тези научни обяснения към анализа на политическите метафори откроява важна специфика на езиковата демагогия – нейният работен потенциал отгласква думата от основното семантично значение и тя променя координатите на местопребиваването си в речевия дискурс. Така буквалният смисъл се превръща във фон или контур, в който е поместено ново съдържание с различно предназначение. Точно този процес като функция на речевия акт е пресечната точка между когнитивния потенциал на метафората и езиковата демагогия като речев инструмент.

В статията на Д. Попов *Когнитивните метафори – митологизатори в медийния дискурс* езиковата демагогия е представена като свидетелство за продуктивните ментални потенции на субекта на речта (Попов/Поров 2011). Когнитивните метафори са експликат на менталния модел. Съвременната употреба на този ментален опит разполага когнитивната метафора в едно познато за човешкия социолингвистичен опит репрезентативно пространство – политическата реч. Подходяща в този аспект е препратката към разсъжденията на Цицерон за познавателната функция на метафората (Цицерон/Tsitseron 1992). Присъща черта на нашия ум е способността да прескача това, което вижда пред себе си, и да търси подалеч онова, което иска да задържи, за да изгради определен концепт. По този начин слушателят *бива подмамен в друга посока, но не и заблуден, защото това му доставя удоволствие* (Цицерон/Tsitseron 1992: 196). Следователно крайната презумпция на езиковата демагогия не е заблудата, а изясняването на дадена идея, изразена чрез словесната игра с когнитивната дълбочина на думите. Интересна емоционална формулировка на тази черта, разгърната в съжденията на Цицерон, прави Арутюнова, определяйки я като метафоричен сюрприз (Арутюнова/Arutjunova 1990: 5 – 32), защото менталната трансгресия всъщност провокира ефекта на изненадата при финалното осмисляне на концептуалната когнитивна схема, визираща първоначалния образ. Още Аристотел посочва, че речта трябва да убеди събеседника в правотата на някак-

ва теза. Авторът създава сложна система от категории и правила за речта: *inventio* – идея; *dispositio* – структура; *elocutio* – избор на думите; *pronuntiatio* – изнасяне на речта; *memoria* – запомняне. Фундаментално за езиковата демагогия е *илокутивното* ниво. От него се формират езиковите структури, наречени *гещалти* (Лейкъф/Lejkaф 1981). Понятието е основно в когнитивната лингвистика, защото назовава кодирани метафоричните образи, побира всички непредсказуеми метафорични връзки и следва да се мисли като единение на мисъл и опит.

Динамично проявление на съвременната лингвистика е *политическата метафорология*. Когнитивността и дискурсивността са семантичните и прагматичните аспекти на политическата метафора. Следствие на тези аспекти е определянето на менталните граници: тя е инструмент за аргументация; има експлицитен прагматичен ефект. Теорията за политическата метафора е единение между политическата лингвистика и метафорологията. Но дали трудът на Лейкъф и Джонсън предполага изначалната специфика на новия когнитивен потенциал на метафората? Едно подетайлно вглеждане в зараждането и развитието на метафорологичната трансформация отвежда много преди този епохален за лингвистиката труд. Годината е 1946, а интересното научно присъствие в очертаня дискурс е познатият по-скоро като автор на романи антиутопии Джордж Оруел (Orwell/Оруел 1946). Есето „Политиката и английският език“ е един от първите опити по политическа лингвистика. Оруел представя нов терминологичен обхват в лингвистиката, като дефинира концептуалния диапазон на понятията: *умиращи метафори; оператори или глаголни протези; претенциозна лексика; безсмислени думи*. Езиков материал за аргументация на становището му са думи като *фашизъм, демокрация, свобода, социализъм, патриотичен, справедливост* и др., чрез които той доказва лингвистичното явление умиращи метафори, клишета, фрази без семантичен потенциал. *Те не само не насочват към някакъв откриваем обект, но и самият читател не очаква това от тях*. А в романа си „1984“ авторът описва границите на двусмислието (*doublethink*) и речник на новия език (*newspeak*). Разсъжденията на Оруел коментират речевото мани-

пулиране на човешкото съзнание с цел да се постигне политическо доминиране, власт, тоталитарно господство.

Източник на примери в това отношение са и съвременните български политически речи. Обект на изследване са лингвистичните и екстралингвистичните фактори, които определят спецификата на политическата метафорична реч. В този смисъл важни компоненти са езиковата личност и когнитивният метафорично моделиращ се езиков материал. Екстралингвистичните фактори са: причини, които пораждат проблематиката на метафоричните концепти, връзките на личността с обществото, спецификата на адресата, ролите на адресанта в социума. Начало на анализа е фиксирането на първата концептуална езикова единица, която полага проблематиката. Краят е акцентирането на последната синхронна точка. Така проучването има възможност да обхваща многоаспектно и в широта всички езикови проявления на когнитивната метафора. Изясняването на отделните нива на речевата ситуация откроява езиковата политическа личност, речевия комуникативен портрет, съпътстващия речев комуникативен имидж, идиостил, вербално и невербално поведение, тематичен блок, семантично поле и др. В стремежа си да обхванат цялостно социолингвистичния диапазон на говорене при политическите изказвания, медийните текстове представят политическата комуникация чрез метафори с изтрито емоционално съдържание, т.нар. *угаснали* метафори (Richards/Ричардс 1965), което ги превръща в клише – политическо пространство; политическа трибуна. Това красноречиво акцентира върху заличената връзка между опит и послание, като затваря смисловия потенциал единствено в констативното назоваване на очевидното и лесно възприемаемото. Губи се ефектът на изненадата в полето на денотата, а това е и прекъсване на логическата ментална конструкция, чиято универсалност се състои в правилната употреба на познатите значения като митологемни конструкти.

Митологемността при когнитивните метафори се изразява в имплицитирането на ментални препратки към определено архетипно ядро, което в съвременен аспект се пресемантизира и в резултат на вариативността се употребява трансгресивно. Релефността на новите когнитивни метафорични конструкти придава специ-

фична изразителност на езиковия политически дискурс. Като аргумент може да се посочи употребата на една атрактивна метафора в пленарно изказване на депутат от политическа партия „Атака“, проф. Станилов, който нарече председателя на БСП, Корнелия Нинова, *синя кукувица, която се опитва да снесе яйца в червеното гнездо*. Очевидно е, че в случая фразата *синя кукувица* е вербален иконичен знак. В него когнитивността се базира на съчетанието между мисъл и опит, където изборът за цветовото определяне (*синя*) е обусловен от индивидуалния опит и вменените от социума употреби на този цвят като смислоидентификатор на определена политическа принадлежност. Образът на кукувицата е импликация на мисълта за характерен природен образ и наложените от митологизирането специфични ментални конструкции, налагащи асоциацията за различието и бездомността. Това именно словосъчетание, атрибутивна синтаксема, предизвиква определени емоционални възприятия, защото е експликат едновременно на универсалното и индивидуалното оценъчно отношение на говорещия към образа, чието поведение е основание за тази аналогия и „цветиста“ когнитивна метафоричност. Онова, което поражда интересни лингвистични анализи на тази фраза, е нейното необичайно когнитивно битие сред българския политически елит. Оказва се, че тя не е прецедент в политическата реч. Няколко години преди проф. Станилов друг изявен български политик си служи с нея, за да подчертае мимикрията и политическия конформизъм като черти от характера на политиките. Става дума за аналогична метафора при Иван Костов – той нарича Меглена Кунева *последната червена кукувица, която иска да снесе яйце в синьото гнездо*. Този гещалт на речта (*синя/червена кукувица*) е атрактивен с транспозицията на идентичностите, а това поставя акцент върху липсата на стабилитет в политическата принадлежност, маркира точката, в която се пресичат и от която се разпиляват смислите, формиращи категоричната представа за ценности и принципи. Така политическата мимикрия се превръща в метафоричен образ на съвременното политическо общество. Друг стилистичен капацитет към лингвистичния анализ на тази когнитивна метафора, *червена-синя кукувица*, е употребата на епитети с голяма фреквентност, която натрапва

конкретен политически образ, цветоата асоциация налага мислено един бинарен логически конструкт, който е аналог на двуполюсния политически модел. В случая лексемата *кукувица* се покрива сполучливо с буквалното семантично значение. Адресантът разчита на това фоново знание за назования природен образ, за да го употреби като демагогски инструмент. Този езиков механизъм доказва степените на преднамереност в поведението на продуцента на речта. Постига се ефектът на допълнителност в семантично отношение. Очертаната комуникативна ситуация рефлексивно, чрез фреквентността, гради представата за тези цветове като шаблонизатори. Анимализацията и мимикрията са резултат на езиково-демагогското поведение в българските политически среди.

В този аспект на метафоризиране е изказването на президента Петър Стоянов за случай, в който една партия побеждава друга на изборите и победената отказва да се коалира с нея. Когато НДСВ побеждава СДС на изборите, Иван Костов отказва да приеме условията на НДСВ. Президентът нарича представителите на СДС победени авари, които хан Крум приобщава към Българската държава. Сравнението е на базата на аналогичен исторически опит, който в съвременното функционира като ментален код. За Аристотел сравнението е разгърнатата метафора, защото дава възможност за емоционално и логическо съполагане на два образа, а крайната презумпция е да се формира нов асоциативен образ, когнитивен по своята същност. Ето защо примерите от историческия опит назовават съвременността метафорично. В посочената метафора прави впечатление липсата на езикови маркери за сравнение – *като* и спомагателен глагол, напр. *те са*. Това е интересен акцентен пропуск, защото семантически подсилва констативността и внася неоспоримост при асимилирането на образа, послужил за сравнение.

Метафорите в българските политически речи очертават морално-ценностната съдържателност на политическата личност. Пример за демонстрация на грубост и отказ да се поеме отговорност е поведението на Филип Боков, президентски съветник и водеща политическа фигура в БСП. Въпрос към него по време на парламентарно заседание: *Кога БСП ще поеме вината за четиридесет и пет годишния тоталитаризъм?* Отговор: *Приемаме*

вината само с мезета. Употребената форма за множествено число на първата лексема от отговора на политика илюстрира демагогска присъединителна позиция към продуцента на речта. Друг демагогски елемент е метафоричната омонимия, която показва, че политикът не участва в комуникативния акт със собствена позиция, а използва подмяната на смисли, за да не се разкрие същността на поставения проблем.

Съвременните български политически речи са богат източник на метафори с когнитивно съдържание, чрез което се осъществява езиково-демагогското манипулиране на адресата. Цел на следващия етап от проучването на политическата метафора е да се формулират принципи за таксономия на когнитивните метафори.

Посочените примери функционират като *живи метафори*, защото реализират емоционален ефект, който отваря широки ментални пространства. Езикът е ресурс, чрез който става възможно посочването и осмислянето на неназованото.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Алексеев/Alekseev 1996:** Алексеев, К. И. Функции метафоры в политической речи. // *Познание. Общество. Развитие*. Москва: Институт психологии РАН, 1996. [Alekseev, K. I. Funkcii metafory v politicheskoy rechi. // *Poznanie, obshchestvo, razvitie*. Moskva: Institut psihologii RAN, 1996.]
- Аристотел/Aristotel 1993:** *За поетическото изкуство*. София: Софи – Р, 1993, 91. [Aristotel *Za poeticheskoto izkustvo*. Sofia: Sofi – R, 1993, 91.]
- Арутюнова/Arutyunova 1990:** Арутюнова, Н. Д. Метафора и дискурс. // *Теория метафоры*. Москва: Прогресс, 1990, 5 – 32. [Arutyunova, N. D. Metafora i discours. // *Teoriya metafory*. Moskva: Progress, 1990, 5 – 32.]
- Вендлер/Vendler 1985:** Вендлер, З. Иллокутивное самоубийство. // *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. XVI., Москва: Прогресс., 228 – 250. [Vendler, Z. Illokutivnoe samoubiystvo. // *Novoe v zarubezhnoy lingvistike*. Vyp. XVI, Moskva, Progress, 1985.]
- Вежбицка/Vezhbitska 1985:** Вежбицка, А. Речевые акты. – В: *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. XVI., Москва: Прогресс, 1985. [Vezhbitska, A. Rechevye akty. // *Novoe v zarubezhnoy lingvistike*. Vyp. XVI, Moskva: Progress, 1985.]
- Димитрова/Dimitrova 1999:** Димитрова, С. *Езикова демагогия*. София: Наука и изкуство, 1999. [Dimitrova, St. *Ezikova demagogia*, Sofia: Nauka i izkustvo, 1999.]
- Димитрова/Dimitrova 2009:** Димитрова, С. *Лингвистична прагматика*. София: Велес, 2009. [Dimitrova, St. *Lingvistichna pragmatika*, Sofia: Veles, 2009.]

- Лейкѡф/Leukaf 1981:** Лейкѡф, Дж. Лингвистические гешталты. // *Новое в зарубежной лингвистике*, Вып. X. Москва: Прогресс. [Leukaf, Dzh. Lingvisticcheskie geshtal'ty. // *Novoe v zarubezhnoy lingvistike*. Vyp. X, Moskva: Progress, 1981.]
- Остин/Ostin 1986:** Остин, Дж. Слово как действие. // *Новое в зарубежной лингвистике*, Вып. XVII. Москва: Прогресс, 1986. [Ostin, Dzh. Slovo kak dejstvie. // *Novoe v zarubezhnoy lingvistike*, Vyp. XVII, Moskva: Progress, 1986.]
- Попов/Роров 2001:** Попов, Д. *Стилистика*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2001. [Popov, D. *Stilistika*, Shumen: UI „Ep. Konstantin Preslavski“, 2001.]
- Попов /Роров 2011:** Попов, Д. Когнитивните метафори – митологизатори в медийния дискурс. // *Ricerche slavistiche* 9, 2011. [Popov, D. Kognitivnite metafori – mitologizatori v medijnia diskurs. // *Ricerche Slavistiche* 9, 2011.]
- Филлмор /Fillmor 1988:** Филлмор, Ч. *Фреймы и семантика понимания*. // *Новое в зарубежной лингвистике*, Вып. XXIII., Москва: Прогресс, 1988. [Fillmor, Ch. Freymy i semantika ponimania. // *Novoe v zarubezhnoy lingvistike*. Vyp. XXIII., Moskva: Progress, 1988.]
- Цицерон/Tsitseron 1992:** Цицерон, *За оратора*. III, XL, 160, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992, с. 196. [Tsitseron, *Za oratora*. III, XL, 160, Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1992.]
- Austin/Остин 1962:** Austin, J. *How to Do Things With Words*. Cambridge: Harvard University Press, 1962.
- Grice/Грайс 1975:** Grice, H.P. *Logic and Conversation*. // *Syntax and Semantics*, v.3, ed. By P. Cole And J. L. Morgan: New York Acad. Press, 1975.
- Lakoff, Johnson/Лейкѡф, Джонсън 1980:** Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors we Live by*. Chicago, Chicago University Press, 1980.
- Orwell/Оруел 1946:** Politics and the English Language. // *Horizon*, 1946, April, GB, London.
- Richards/Ричардс 1965:** Richards, I. A. *The Philosophy of Rhetoric*. London: Oxford University Press, 1965.

**НЯКОИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА
ПРИ ИЗУЧАВАНЕТО ОТ ЧУЖДЕНЦИ
НА ФУНКЦИОНАЛНО-СЕМАНТИЧНОТО ПОЛЕ
НА ПЕРСОНАЛНОСТТА
В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

*Славя Горанова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

**A FEW CHALLENGES TO NON-NATIVE SPEAKERS
PRESENTED BY THE FUNCTIONAL-SEMANTIC
FIELD OF PERSONALITY IN CONTEMPORARY
BULGARIAN**

*Slaveyah Goranova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”*

While learning Bulgarian as a Foreign Language, students meet diverse challenges. In the present article, we examine a few of the main challenges offered by the functional-semantic field of Personality. To do so we rely on Bondarko's postulates of Functional Grammar, and on their application to contemporary Bulgarian. We identify two types of Personality challenges: Field Core and Field Periphery Challenges. Of the first type, we examine difficulties caused by homonymy and the number of verb-conjugation suffixes. Among the second type, we note challenges in connection with some peripheral lexical means, mostly pronouns. While personal pronouns, reflexive personal pronouns, and reflexive possessive pronouns could all be a source of difficulties for non-native learners, it is possessive pronouns that appear especially problematic. Thus we are able to confirm the dual nature of Personality-challenges: they stem both from the core of the functional-semantic field, and from its periphery.

Keywords: functional-semantic fields, Bulgarian as a Foreign Language

При овладяването на българския език чужденците се сблъскват с предизвикателства, чието успешно преодоляване зависи от широка гама от фактори. Те могат да са външни (възможност за езикова имерсия¹, дидактични умения на преподаващия, наличие

---

¹ Под *имерсия* тук следва да се разбира *потопяне* в чуждоезиковата среда (Кръстановва/Krastanova 2001: 1), каквото е постижимо за изучаващите български в България.

на висококачествени образователни материали и подходящо техническо обезпечаване) или вътрешни (индивидуална мотивация на учащия се, степен на сходство между неговия матерен език и българския, брой говорими езици, биологична възраст). Възможно е вътрешните и външните фактори да си взаимодействат, да засилват или отслабват влиянието си (високата вътрешна мотивация, да кажем, може да сведе до пренебрежим негативния ефект от липсата на добро помощно техническо оборудване) или дори напълно да видоизменят индивидуалното си въздействие (среда от отлични англосаксонски ученици, силно положителна за всеки англосаксонски отличник, би могла да затрудни образователния процес при ученик с традиционно по-слаби академични постижения и/или различен роден език).

В настоящото изследване си поставяме за цел да анализираме някои предизвикателства, които функционално-семантичното поле (ФСП) на *персоналността* поставя *по принцип* пред чужденците, изучаващи български език. С други думи, няма да класифицираме нарушенията при усвояването на езика според външни и вътрешни фактори, а ще разчитаме на грешките, за да открием онези характеристики на разглежданото ФСП, които обикновено затрудняват обучението по български като чужд. Поради ограничеността на нашите наблюдения, които са съсредоточени основно върху носители на английския и испанския език и в много по-малка степен – на други славянски езици като руски и украински², не можем да не отчетем въздействието на външния фактор *имерсия* и на вътрешния фактор *роден език*.

Преди да преинемем към конкретиката на предизвикателствата, нека поясним основните понятия и термини, които използваме.

На първо място, под *функционално-семантично поле* разбираме съвкупност от разнородни езикови средства, изпълняващи общи семантични функции (Бондарко/Bondarko 1987: 11). Мнозинството ФСП в българския език имат структурен център, *ядро*, и съответно – *периферия* (Чакърлова/Chakarova 2017: 427). Типично е за ядро да служи система от взаимно противопоставени морфологични форми с еднородно съдържание, позната като *морфо-*

---

² Всички обучаеми пребивават в България.

логична категория (Бондарко/Bondarko 1976: 10 – 11). Ядро на ФСП *персоналност* е морфологичната категория (МК) *лице* (Иванова/Ivanova 2013: 223).

1. Предизвикателствата на полевого ядро

В МК *лице* се противопоставят три грамеми: първо, второ и трето лице. Последното се отличава от първите две по това, че докато те могат да бъдат само лица, трето лице може да бъде не само лице, а и предмет (Куцаров/Kutsarov 1985: 75). Съответно първо и второ лице могат да се противопоставят на трето като лично на нелично (Куцаров/Kutsarov 1985: 75). Формите за първо и второ лице сигнализират за участие в комуникативния акт, а формите за трето лице – за неучастие (Гугуланова, Шимански и Баракова/Gugulanova, Shimanski and Barakova 1993: 18). Неслучайно Герджиков определя опозицията между хиперграмемата (1 и 2 л.) и грамемата на 3 л. като привативна опозиция между комуникатор и некомуникатор (цит. по Бояджиев, Куцаров и Пенчев/Boyadzhiev, Kutsarov and Penchev 1998: 379).

Както е известно, информацията за трите лица може да бъде изразена чрез граматични средства (глаголни флексии за лице (лице/число), в. т.ч. и нулева) или чрез лексикални средства (лични и притежателни местоимения). Факт е обаче, че **глаголните флексии се отличават с особена трудност за изучаващите български език като чужд.**

Тук няма да засегнем затрудненията, свързани с *количеството*: наличието на различни окончания за всяко от трите спрежения е безспорно предизвикателство. Съществуват обаче *качествени* особености, на първо място сред които ще посочим **омонимията**.

В парадигмата на българския глагол често се среща омонимия: например при формите за 2 и 3 л., ед. ч. в имперфект на *пиша*: (*ти, той, тя, то*) *пишеше*. Граматическата омонимия може да бъде не само между формите на един глагол, но и между тези на различни глаголи като *наточих* – аорист на *да наточа* сечиво, но и на *да наточа*, т. е. да пусна да тече (Алексова/Aleksova 2005: 440). *Хетеролексалната* омонимия обаче се среща значително по-рядко в българския език: за чуждоезиковото обучение от ин-

терес са най-вече омонимите в едноглаголната парадигма, т.нар. *хомолексална* омонимия (Алексова/Aleksova 2005: 440).

При производството на български текст хомолексалната глаголна омонимия може лесно да бъде преодоляна посредством задължителната употреба на лично местоимение. Така при примера *пишеше* включването на лично местоимение (*ти, той, тя, то*) позволява да се избегне възможността за повече от едно тълкуване. По този начин личните местоимения, които са типични периферийни модификатори на микрополетата за второличност и третоличност (Куцаров/Kutsarov 1985: 82), помагат да се преодолее свързаното с ядрото предизвикателство на глаголната омонимия.

При възприемането на български текст познаването на омонимията ще изостри вниманието на изучаващите езика, като ги подтикне да изяснят кое точно лице се визира или чрез търсене на имплицитна информация от контекста (при писмена комуникация), или чрез поискване на допълнителни данни (обикновено при устна комуникация). Ако предходното изречение е *Тя не искаше да спре*, ясно е, че *пишеше* тук е имперфектна форма за 3 л. ед. ч. на *пиша*; ако в разговор се спомене *пишеше*, възможно е да се зададе уточняващият въпрос *Кой?*

Друго предизвикателство, чийто източник се локализира в ядрото на ФСП *персоналност*, е липсата на хомогенност при персоналните флексии. При формата за 1 л. мн. ч. на глагола от I спрежение *пиша* в сегашно време, морфемата *-м* е със синкретичен характер: тя маркира както лице, така и число. При формата за 1 л. мн.ч. на глагола от III спрежение *искам* в сегашно време, *искаме*, лицето и числото вече се маркират с 2 отделни флексии, съответно *-м* и *-е*. Тази *нестройност* не улеснява изучаващите български език, като чужденците, които живеят в България и са в състояние на имерсия в актуалния разговорен език, са допълнително затруднени от генерализирането на двойната флексия за 1 л. мн. ч. *-ме*. Тук визираме засилващата се през последните години тенденция към неправилна употреба при I и II спрежение на иначе типичното за III спрежение маркиране на лице и число посредством *-м* и *-е*. Благодарение на разпространението си в речта на лингвистични „лидери“, в каквито напоследък са се превърнали някои популярни политици като настоящия премиер на

страната, феноменът, познат като *западнобългарско мякане*, вече надхвърля границите на чисто диатопна вариативност и започва да се разпознава като възможна норма на книжовната реч (Буров/Вигор 2012: 1). От това дали *мякането* ще се наложи като норма съвместно с утвърдената или дори ще я измести, зависи и дидактичният подход към продукцията от вида на *ходиме* и *работиме* при изучаващите българския език. Това породено от ядрото предизвикателство не може да бъде успешно и дълготрайно преодоляно, без първо да се разреши проблемът, създаван от напрежението между нормативната неправилност и широката застъпеност на *мякането* в узуса.

2. Предизвикателствата на полевата периферия

Периферията на ФСП *персоналност* е много богата във формално отношение. За чуждоезиковото обучение особен интерес представляват лексикалните периферийни средства, най-вече – някои видове местоимения.

Може би най-често се допускат грешки при употребата на **притежателните местоимения**. По принцип те експлицират информация за лице, но могат да свидетелстват и за род, и за число. Затруднения се срещат основно в случаи, когато родът и/или числото на притежателя и на притежаваното не съвпадат. В примера *неговата книга*, субектът притежател е от ед. ч., **м. р.**, докато притежаваният обект е също от ед. ч., но **ж. р.** При *моите книги* е засвидетелстван притежател в **ед. ч.**, а притежаваното е вече в **мн. ч.** Би могло да се твърди, че само вторият от тези два примера представлява предизвикателство, породено от периферията на ФСП *персоналност*, тъй като *първото лице* указва отношението между глаголното лице и говорещото лице: в конкретния пример те съвпадат, но множествеността на притежавания обект може да доведе до езикова грешка.

Друг е случаят, породен от асиметрията между числото на притежателя и на притежавания обект. Тази асиметрия би могла да рефлектира върху осмислянето на информацията за участник – неучастник: една грешка при употребата на притежателно местоимение може да отъждестви глаголното с говорещото лице, вместо да посочи, че говорещото е само едно от глаголните лица. Та-

ка, ако един чужденец погрешно „прехвърли“ числото на притежаваното върху притежателя, бихме срещнали *моята книга* вместо *нашата книга*.

Възможно е да се срещне и грешно транспониране на рода. Прехвърлянето на рода на притежаваното върху притежателя обаче, като при *нейната книга* вместо *неговата книга*, няма потенциала да измени същинската информация за лице: и *нейната*, и *неговата* свидетелстват за неучастник в пряката комуникация. Що се отнася до притежателните местоимения, различаващи се само по число (от типа *моята* и *нашата*), те имат такъв потенциал: при *моята книга* глаголното лице се отъждествява с говорещото лице, а при *нашата книга* говорещият е едно от глаголните лица.

Спорно е доколко употребата на **лични местоимения** може да се окаже подобно предизвикателство. Българският език е нулево-субектен, като информацията за подлога обикновено се съдържа в глаголните флексии за лице. При липса на глагол тази информация обаче може да се предложи от лично местоимение като в *Ние с него – смях до дупка*. В зависимост от родния език на чужденеца, изучаващият може да предпочете засилената употреба на лични местоимения: един испаноговорящ е по-вероятно да разчита само на глаголната флексия във *Видях*, докато за един англоговорящ *Аз видях* звучи по-правилно, по-завършено. Независимо дали се създава ненужно повторение на информацията за лице чрез употреба на лично местоимение, или тази употреба е оправдана и задължителна (като при горното безглаголно изречение), тя не променя характеристиките на МК *лице*. С други думи, говорещото и глаголното лице са все така тъждествени във *Видях* и *Аз видях*; което и лично местоимение да употребим в безглаголното изречение *Ние с него – смях до дупка*, то именно това местоимение ще ни информира за отношението между говорещия и глаголното лице.

Въпреки че не представляват сериозно предизвикателство при изучаването на българския език като чужд, личните местоимения се оказват съществени периферийни средства на персоналността, чрез които могат да бъдат преодолен някои случаи на граматична омонимия – срв.: *Ти (той, тя, то) пишеше*.

Специално внимание заслужава въпросът за възвратните местоимения. Грешното заместване на **възвратни лични местоимения**

ния с предложно съчетание, включващо лично местоимение, води до неправилност на изказа, но не и до промяна в информацията за лице – срв.: *Казвам на мене* с *Казвам си*. Неправилната употреба на пълна дателна падежна форма на личното местоимение вместо кратка дателна на възвратното лично местоимение не изменя факта, че става дума за участник в изказването – за говорещия.

Всъщност обаче предизвикателство има – но само при изразяване на немаркирания член на привативната опозиция, която представихме при разглеждането на МК *лице*. При изразяване на хиперграемата *първо – второ лице*, неправилната употреба на лично вместо възвратно лично местоимение не променя предоставената информация относно *лице*. Тя е една и съща при *Казвам на мене* (неправилно) и *Казвам си* (правилно); при *Казвай на тебе* (неправилно) и *Казвай си* (правилно). Различен е случаят при *Казва си* и *Казва на него*. Както се вижда, във втория пример са представени двама некомуникатори в субектно-обектни отношения: *Той* (именителен падеж – субектност) *казва на него*, т.е. на друг човек (винителен падеж – обектност).

Подобна ситуация наблюдаваме и при **възвратните притежателни местоимения**. В първо и второ лице тяхното погрешно заместване с обикновени притежателни местоимения не създава комуникационни проблеми: информацията относно *лицето* е неизменна в *Казвам на майка ми/на моята майка* (неправилно) и в *Казвам на майка си/ на своята майка* (правилно); в *Казвай на майка ти/на твоята майка* (неправилно) и в *Казвай на майка си/на своята майка* (правилно). Съвсем не е така при *Казва на майка му/на неговата майка* (неправилно, ако притежателят е подлог в изречението) и *Казва на майка си/ на своята майка* (правилно). В първия случай става дума за двама неучастници в комуникацията: извършващия действието и притежателя. Във втория случай е налице тъждественост между извършващия действието и притежателя.

Донякъде сходен е проблемът с **деепричастията**, които могат да предоставят информация единствено за подлога в изречението – срв.: *Вървейки* (аз), *го нападнах* (аз). При нарушение на изискването за задължителната имплицитност на подлога в структурата на деепричастието изказването е неиздържано в семантично отноше-

ние – срв.: *Пишейки писмо (аз), телефонът ми звънна (аз ≠ телефонът).

В заключение може да се отбележи, че ФСП *персоналност* предлага редица предизвикателства за чужденци, изучаващи българския език. Тези предизвикателства са свързани както с модификатори от ядрото, така и от периферията. Без да претендираме за изчерпателност, сред ядрените открояваме глаголните флексии, при които често се наблюдава омонимия и нехомогенност; сред периферийните – деепричастия и някои групи лексикални модификатори като притежателните и възвратните местоимения.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Алексова/Aleksova 2005:** Алексова, К. За отношението омонимия – бипартиципалност – бидетерминативност в българската глаголна система. // *Сборник в чест на 65-годишнината от рождението на проф. д.ф.н. Василка Радева*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2005, 439 – 456. [Aleksova, K. Za otноshenieto omonimya – bipartitsipialnost – bideterminativnost v balgarskata glagolna sistema. // *Sbornik v chest na 65-godishninata ot rozhdenieto na prof. d.f.n. Vasilka Radeva*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2005, 439 – 456.]
- Бондарко/Bondarko 1976:** Бондарко, А. *Теория морфологических категорий*. Ленинград: Наука, 1976. [Bondarko, A. *Teoriya morfologicheskikh kategoriy*. Leningrad: Nauka, 1976.]
- Бондарко/Bondarko 1987:** Бондарко, А. *Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис*. Ленинград: Наука, 1987. [Bondarko, A. *Teoriya funktsional'noy grammatiki: Vvdenie. Aspektsual'nost'. Vremennaya lokalizovannost'. Taksis*. Leningrad: Nauka, 1987.]
- Бояджиев, Куцаров, Пенчев/Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1998:** Бояджиев, Т., Куцаров, И. и Й. Пенчев. *Съвременен български език*. София: ИК „Петър Берон“, 1998. [Boyadzhiev, T., I. Kutsarov, Y. Penchev. *Savremenen balgarski ezik*. Sofia: IK „Petar Beron“, 1998.]
- Буров/Burov 2012:** Буров, С. Две норми на българската устна книжовна реч. // *Литернет*, 07.11.2012, <<https://litenet.bg/publish28/stoian-burov/dve-normi.htm>>. [Burov, S. Dve normi na balgarskata ustna knizhovna rech. // *Litenet*.]
- Гугуланова, Шимански, Баракова/Gugulanova, Shimanski, Barakova 1993:** Гугуланова, И., М. Шимански, П. Баракова. *Българо-полска съпоставителна граматика 4: Семантичната категория комуникант*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1993. [Gugulanova, I., M. Shimanski, P. Barakova. *Balgaro-polska sapostavitelna gramatika 4: Semantichnata kategoriya komunikant*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1993.]
- Иванова/Ivanova 2013:** Иванова, В. За експликаторите на функционално-семантичната категория *персоналност* в българския език. // *Международна интернет конференция „Славянските етноси, езици и култури в съвременния свят“*. Велико Търново: Университетско издателств „Св. св. Кирил и

Методий“, 2013, 223 – 230. [Ivanova, V. Za eksplikatorite na funktsionalno-semantichnata kategoriya *personalnost* v balgarskia ezik. // *Mezhdunarodna internet konferentsiya “Slavyanskite etnosi, ezitsi i kulturi v savremennia svyat”*. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2013, 223 – 230.]

Кръстанова/Krastanova 2001: Кръстанова, В. Обучението по български език в контекста на съвременните научни изследвания. // Литернет, 27.10.2002, <<https://litenet.bg/publish3/vkrystanova/obuchenieto.htm>>. [Krastanova, V. Obuchenieto po balgarski ezik v konteksta na savremennite nauchni izsledvaniya // *Litenet*.]

Куцаров/Kutsarov 1985: Куцаров, И. *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1985. [Kutsarov, I. *Oчерк по funktsionalno-semantichna gramatika na balgarskia ezik*. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski“, 1985.]

Чакърова/Chakarova 2017: Чакърова, К. Към въпроса за типологията на функционално-семантичните полета в съвременния български език. // *Български език и литература*, 2017, Vol. 59, № 4, 425 – 432. [Chakarova, K. Kam varpasa za tipologiyata na funktsionalno-semantichnite poleta v savremenniya balgarski ezik. // *Balgarski ezik i literatura*, 2017, Vol. 59, № 4, 425 – 432.]

ПРОБЛЕМЪТ ЗА ЛЕКСИКАЛНИЯ КОНЦЕПТ В ЛИНГВИСТИЧНАТА ЛИТЕРАТУРА

Христина Вихрогорова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

THE ISSUE OF THE LEXICAL CONCEPT IN LINGUISTIC LITERATURE

Hristina Vihrogonova
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

This article discusses the different definitions of the term CONCEPT in Russian and American linguistic literature. Presented are the scientific opinions of the Russian linguists Sternin and Popova on the structure and the content of the concepts, regarding the interpretation field of the concept of anger, present in German and Bulgarian. The article summarizes the main classifications of the concepts in Russian cognitive linguistics. The main concept types are examined, the problems of verbal gaps or lacunas are discussed as well as the difference between meaning and concept and the way in which these two terms are understood. At the end of the article, a scientific definition of the discussed term is proposed.

Keywords: concept, mentality, cognitive linguistics, linguistic picture of the world, lingual culturology, nominal field, content and structure of the concept, types of concepts.

Целта на настоящата статия е да представи по-известните дефиниции на понятието „концепт“ в лингвистичната литература. Разглежданото понятие е обект на изследване най-вече в руската и американската когнитивна лингвистика. Основните научни възгледи на руските когнитивисти са представени в монографията на И. А. Стернин и З. Д. Попова, озаглавена „Когнитивна лингвистика“ (Стернин, Попова/Sternin, Popova 2007). Задача на настоящата статия е също да предложи дефиниция на описаното понятие, в която да се обобщят най-важните характеристики на концепта. Представени са научните възгледи на двамата автори относно структурата и съдържанието на концепта, като посочените определения са онагледени чрез примери. В посоченото по-горе изследване са представени научни становища на редица дру-

ги руски лингвисти относно типовете концепти. Основните дефиниции в американската когнитивна лингвистика, представени в статията, са изложени в монографията на Ю. Чакърова „Когнитивна лингвистика“ (Чакърова/Chakarova 2016).

Терминът **концепт** е тясно свързан с базови понятия в когнитивната лингвистика като **картина на света, менталност, манталитет, национален характер, национална култура**. Картина на света, подобно на мозайка, е съставена от концепти и отразява връзката между тях, затова тя понякога се нарича „концептуална картина на света“ (Хроленко/Hrolenko 2008: 56). Концептите се възприемат като глобални единици на мисълта, представляващи сами по себе си квант знание (вж. Попова, Стернин/Popova, Sternin 1999). Както пише А. Т. Хроленко, концептите се репрезентират от думите, въпреки че „думата със своето значение в езика представлява само част от концепта, от което се налага употребата на синонимни думи и необходимостта от текстове, разкриващи съдържанието на концепта в неговата цялост. Мъките на словото, черновите, саморедактирането и литературните редакции са следствие от ограничеността на езиковите средства да вербализират концепта“ (Хроленко/Hrolenko 2008: 57). Авторът заключава, че словотворчеството, речетворчеството и художественото творчество са „вечно право и задължение на човека“ (пак там).

За да се вербализира даден концепт, е необходимо да се използват средства от по-високите нива на езика като свободни и устойчиви словосъчетания, изречения и текстове. Преди всичко обаче концептите се вербализират чрез думите и в рамките на този процес възниква **езиковата картина на света**.

Въпросът за концептите е свързан също така с проблема за категоризацията на обектите от действителността. В областта на категоризацията в менталното пространство на човека силно влияние имат изследванията на Елеонор Рош. Според нейната теория човек „определя предметите от ежедневието си не толкова чрез абстрактни дефиниции, колкото чрез най-типичните им представители (прототипи)“ (цит. по Чакърова/Chakarova 2016: 70).

Съществуват различни дефиниции на термина **концепт**, като в руската лингвистична литература те са най-многобройни. Там съществуват две основни направления в интерпретацията на по-

натието: лингвокогнитивно и лингвокултурологично. За първи път дефиниция на понятието *концепт* предлага А. С. Асколдов, определяйки го като „ментално образувание, което замества в процеса на мисленето неопределено множество предмети, действия, ментални функции от един и същ вид“ (Асколдов/Askoldov, цит. по Попова, Стернин/Popova, Sternin 2007: 21).

Е. С. Кубрякова предлага следната дефиниция: „Концептът е оперативна единица на паметта, на менталния лексикон, на концептуалните системи и езика на мозъка, всички картини на света, квант знание. Най-важните концепти са отразени в езика“ (Кубрякова/Kubryakova, цит. по Стернин, Попова/Sternin, Popova 2007: 22). В. И. Карасик също свързва концептите с паметта. Според него концептите са „ментални образувания, които представляват сами по себе си складирани в паметта на човека значими и осъзнати, категоризирани фрагменти от опита“ (Карасик/Karasik, цит. по Попова, Стернин/Sternin, Popova 2007: 22).

В подкрепа на това твърдение можем да посочим например паремиологията на даден език. В паремиите се съхраняват и предават знания и натрупан опит от поколение на поколение. Те са „хранилище“ за паметта на народа.

Ю. Чакърова обобщава дефинициите за концепта в руската когнитивна лингвистика, като акцентира на тяхната метафоричност (Чакърова/Chakarova 2016: 148). Според руските хуманитаристи концептите са:

- Алгебричен израз на значението (Д. И. Лихачов);
- Оперативна съдържателна единица на мисълта, на менталния лексикон, квант на знанието (Е. С. Кубрякова);
- Своеобразни културни гени, влизащи в генотипа на културата (С. Х. Ляпин);
- Квант от структурирано знание (З. Д. Попова, И. А. Стернин);
- Снежна топка, която постоянно се уголемява с нови смисли (Н. Н. Болдирев);
- Микромодел на културата (В. И. Карасик).

В американската когнитивна лингвистика се откриват следните дефиниции за *концепт* (вж. Чакърова/Chakarova 2016: 141):

- Концептите, които управляват мисленето ни, не се намират само в сферата на интелекта. Те също така ръководят ежеднев-

ното ни функциониране до най-обикновените детайли. Концептите ни структурират това, което възприемаме, нашите действия и отношението ни към другите хора. Следователно концептуалната ни система играе централна роля при определянето на ежедневните ни реалности (Лейкф, Джонсън).

- Концептът е основна единица на менталната репрезентация; не е изолирана, атомична същност и може да бъде разбрана от участниците в речевия акт само в контекста на пресупозирани фонове структури от знания, като най-общото название за тях е домейн (Клауснер, Крофт).

Стернин и Попова разглеждат подробно въпроса за структурата и съдържанието на концептите. **Съдържанието** на концептите е съвкупност от когнитивни признаци, отразяващи отделните характеристики на разглеждания предмет или явление. То се конструира на полеви принцип, т.е. в него се наблюдават ядро и периферия, а периферията се определя като близка, далечна и крайна (вж. Стернин, Попова/Sternin, Popova 2007: 76 – 81).

Структурата на концепта според двамата автори включва три компонента: *образ, информационно съдържание и интерпретационно поле*. **Образът** бива перцептивен и когнитивен. Първият включва зрителни, вкусови, звукови и обонятелни образи, напр. *лимон – кисел*. Вторият приближава абстрактния концепт към материалния свят.

Представяйки концепта *гняв/ Ärger* в българския и немския език, разгледан чрез теорията на когнитивната метафора по Лейкф и Джонсън, можем да приведем следните примери за образен компонент на концепта (вж. Lakoff, Johnson/Лейкф, Джонсън: 2004):

- Онтологична метафора – напр. гневът е течност: *кпя от гняв*;
- Персонификация – напр. *обуздавам гнева си; застигна го гневът на боговете*.

Посочените примери представляват структурни метафори, в които гневът е представен като живо същество или обсебваща сила.

Информационното съдържание (вж. Стернин, Попова/Sternin, Popova 2007: 77) включва минимума когнитивни признаци, определящи основните, най-съществени отличителни черти на концептуализирания предмет или явление. Това са признаци-

те, определящи същността на концепта. Информационното съдържание на много концепти е близко до речниковото значение на ключовата дума, която вербализира съответния концепт (напр. *квадрат* – `правоъгълник с равни страни`).

Интерпретационно поле – включва многочислените лични, енциклопедични и оценъчни когнитивни признаци, интерпретиращи основното информационно съдържание на концепта. По-нататък ще посочим отново примери с концепта *гняв* (вж. Вихронова/Vihrogonova 2018: 158 – 170).

В рамките на интерпретационното поле Стернин и Попова обособяват няколко зони:

- **Оценъчна зона** – обхваща когнитивните признаци на концепта, които дават обща оценка за него, например: *гняв* – силен, необуздан и др.
- **Енциклопедична зона** – обединява незадължителните когнитивни признаци, изискващи познание, базирано на опита, например: *гняв* – отрицателна човешка емоция, свързана с определени промени на телесните показатели като промени в пулса, говора, температурата на тялото;
- **Утилитарна зона** – изразява утилитарното прагматично отношение на хората към денотата на концепта. Например – *гняв*: зависи до голяма степен от характера на човека, от типа нервна система;
- **Регулативна зона** – обединява когнитивни признаци, предписващи какво трябва и не трябва да се прави в сферата на концепта. Например: *гняв* – трябва да се обуздава, контролира, съдържа.

Други зони в рамките на интерпретационното поле според Стернин и Попова са **социо-културната и паремиологичната**. Можем да приведем следните примери за паремии с концепта *гняв*:

В немски: *Ärger ist ein schlechter Ratgeber.*

В български: *Гневът е лош съветник.*

Според Ю. Чакърова „могат да се изведат четири основни аспекта при изучаването на концепта, които в съвкупност да очертаят методиката на неговото описание“ (Чакърова/Chakarova 2016: 151):

- **Генеалогичен** – включва етимология на думата, назоваваща концепта;
- **Понятиен** – включва лексикографско описание на значението на водещата лексема;
- **Образен** – свързва се с концептуалната метафора и прототипните представи;
- **Аксиологичен** – включва ценностната компонента на концепта.

В своя труд „Когнитивна лингвистика“ (2007) Попова и Стернин определят концепта като термин чадър („зонтичный термин“), обединяващ различни видове ментални явления, чиято функция е структурирането на знания в съзнанието на човека (Попова, Стернин/Popova, Sternin 2007: 81 – 82).

Обобщавайки типовете концепти, авторите посочват някои класификации на концептите, предложени от руски езиковеди (вж. Попова, Стернин/Popova, Sternin 2007: 82):

С. Г. Воркачов разделя концептите на висши (дълг, щастие, любов, съвест) и ординарни. Както посочва Ю. Чакърлова, според тази класификация концептите са разположени „по вертикална ос според нивото на абстракция“ (вж. Чакърлова/Chakarova 2016: 152). Авторката отнася към тази група и концепта *време*, тъй като тази форма на съществуване на битието не може да бъде сетивно възприета, така както „предметните окултурени обекти символи като матрешка, бреза и др.“ (пак там).

При М. В. Пименова концептите са разделени на **образи** (*Русия, майка*), **идеи** (*социализъм, комунизъм*) и **символи** (*лебед, сова*). Тя разглежда също така концепти на културата, които се разделят на **универсални категории на културата** (*време, пространство, движение*) и **социокултурни категории** (*свобода, справедливост, труд*). В нейната класификация се включват категории на **националната култура**, **морални категории** (*добро, зло, дълг, правда*), **митологични категории** (*богове, духове*).

Най-общото деление на концептите, разработено от В.И. Карасик и Г. Г. Слишкин, е на **лингвокогнитивни** и **лингвокултурологични** (вж. Чакърлова/Chakarova 2016: 152). Към лингвокултурологичните концепти се отнасят концептите, които имат аксиологична

стойност. Към тази група Ю. Чакърва разглежда концептите *щастие, време, правда – истина* (Чакърва/Chakarova: 2016).

А. Вежбицка говори за **универсални концепти**, т. е. такива, които присъстват във всички култури (вж. Вежбицка/Vezhbitska 2001: 19 – 21). Според нея, за да се определи нещо, е необходим набор от елементарни понятия, които са интуитивно ясни и очевидни. Така например, за да определим емоционалните концепти, ние трябва да използваме такива думи, които сами по себе си не се явяват названия на специфични емоции или емоционални състояния. В този смисъл А. Вежбицка, опирайки се на емпиричен материал от езикови данни, предлага набор от универсални концепти като: *чувствам, искам, казвам, мисля, зная, хубав, лош* и др. По-нататък тя твърди също така, че „използването на елементарни концепти ни позволява да изследваме човешките емоции или всяка друга понятийна област от универсална гледна точка, независеща от конкретния език“ (пак там).

Според З. Д. Попова и И. А. Стернин концептите се различават по типа знания, по начина на отражение на действителността (Попова, Стернин/Popova, Sternin 2007: 82). Според характера на концептуализираната информация те отделят следните типове концепти:

- **Представи** – те се разглеждат като чувствено-нагледен образ на предмета или явлението. Вербализират се чрез лексеми, чиито речникови дефиниции се състоят от изброяване на сетивно възприемаемите признаци на предмета. Например: *лястовица* – ‘прелетна птица с тесни, остри крила, пъргава и бърза при полет’. Представите са статични и отразяват най-ярките външни признаци на предметите и явленията; **Схема** – този концепт се представя с помощта на обобщена пространствено-графична или контурна схема. Попова и Стернин го определят като хипероним с изтрита образност. Например *дървото* се представя като образ, състоящ се от ствол и корона, реката представлява лъка-тушеща лента, а човекът може да бъде схематизирано представен подобно на образа му в детските рисунки.
- **Понятие** – авторите го определят като „концепт, който отразява най-общите, съществени признаци на предмета или явления-

ето, като резултат от тяхното рационално отражение и осмисляне“ (пак там). Например квадратът представлява ’правоъгълник с равни страни’. Понятието, според Попова и Стернин, възниква на базата на представата или схемата по пътя на постепенното абстрахиране от второстепенните сетивно възприемаеми признаци или по пътя на съчетаването на мисловни компоненти от други концепти в понятиен образ. Могат да се съчетават както признаци на реално съществуващи денотати, така и такива, които отразяват несъществуващи обекти в действителността. Така например концептите *кентавър* и *русалка* съществуват като понятия, но техните денотати в природата липсват. В този пример, според авторите, става ясно, че концептите представляват отражение на действителността като резултат от умствената дейност на човека.

- **Фреймът** е концепт, който се състои от много компоненти и представлява съвкупност от знания за предмета или явлението. Например концептът *магазин* включва компонентите: *купувам, продавам, стоки, струва, цена*.
- **Сценарий (скрипт)** – представлява времева последователност от няколко епизода, разгръщащи се във времето и пространството. *Стадионът* например е *фрейм*, а *посещението на стадиона* – *сценарий*.
- **Гещалт** – представлява цялостна функционална ментална структура, онагледяваща многообразието от отделни явления в съзнанието. Терминът е на австрийския изкуствовед Еренфел. Примери за такива структури в съзнанието са: *играта, любовта, съдбата* и др. Гещалтът включва чувствени и рационални елементи, а също така динамични и статични аспекти на изобразявания обект или явление.

Според принадлежността им към определени групи носители концептите се разделят на:

- **универсални** (такива са например: *вода, слънце, родина, земя, дом*);
- **национални** (напр. японското *саби*, т.е. *’уединеното мълчание в лоното на природата’*).

Според З. Д. Попова и И. А. Стернин не е задължително концептът да притежава словесна номинация, за да съществува като

ментална единица. Като пример посочват концепта *староженци, който е противоположен на младоженци, но не се употребява в комуникативна ситуация. За този концепт няма дума, но това не означава, че той не съществува като ментална единица. Според двамата автори думите или езиковата номинация на концепта е ключ, с чиято помощ той се разкрива като продукт на умствената дейност. За да се разгърне напълно съдържанието на даден концепт, е необходимо да се включат всички езикови средства, образуващи неговото **номинативно поле**.

Когато се правят съпоставителни изследвания между два езика, се откриват празни места, т.н. **словесни лакуни**. Например немската дума *Feierabend* `край на работното време/ работния ден` няма точно съответствие в български. З. Д. Попова и И. А. Стернин различават мотивирани и немотивирани словесни лакуни. За мотивирани се смятат тези, при които думата липсва поради културни различия. Като пример те посочват типичната за руската кухня зелева супа `щи`. В български такива специфични названия са *Бай Ганьо* или *Баба Марта*.

Според З. Д. Попова и И. А. Стернин между значението и концепта има общи и различни черти. Най-общо казано, значението се включва в рамките на концепта като негова „общоизвестна и комуникативно релевантна част“ (Попова, Стернин/Ророва, Sternin 2007: 65). Общото между двете е, че имат когнитивна природа – и двете представляват резултат от отражението и познанието на действителността чрез човешкото съзнание. Като различие е посочен фактът, че концептите са продукт на когнитивното човешко съзнание, а значенията – на езиковото. Значенията предават определени когнитивни признаци на концепта, но те са само част от неговото смислово съдържание като ментална същност. Според Лихачов концептът не възниква от значението на думите, а се явява „резултат от сблъсъка на усвоеното значение с личния жизнен опит на говорещия. В този смисъл концептът изпълнява заместваща функция в езиковото общуване“ (Лихачов/Lihachov, цит. в Стернин, Попова/Sternin, Ророва 2007: 22).

Под **номинативно поле** Попова и Стернин разбират „съвкупността от езикови средства, които вербално представят концепта

в определен период от развитието на обществото“ (Попова, Стернин/Popova, Sternin 2007: 47).

Номинативното поле се състои от *ядро* и *периферия*. Ядрото включва преките номинации на концепта, ключовата дума, която носи името на концепта, а периферията – производните номинации. Това са свободните и устойчиви словосъчетания, паремии, текстове, речникови статии и др. Авторите посочват пример с концепта *ръководител* (Попова, Стернин/Popova, Sternin: 2007: 48):

Ядро – *началник, шеф, бос, администратор, първо лице, властимащ, разпореждам се, командвам;*

Периферия – *крещя, дебел, своеволничка, капризничка, компетентен, авторитарен, всевластен.*

Според нас концептът представлява смисълът или смислите на написаното или изговореното, което е дълбоко залегнало в структурите на човешкия мозък и човешката памет. От посочените определения за концепт бихме могли да предложим следното работно определение:

Концептите най-често представляват вербализирани ментални единици, съхранени в човешката памет, които съдържат в себе си фрагменти от опита и културата на човека. Съвкупността от концепти в даден език е отражение на езиковата картина на света в съзнанието на неговите носители.

Когнитивната лингвистика трябва здраво да стъпва върху основите на традиционната лингвистика и в същото време да изгради здрав мост между езика и мисленето на човека. Този мост трябва да свързва мисленето и езика в конкретните му речеви прояви, т.е. вербалната проява на човешката мисъл, изразяваща се чрез конкретните речеви изказвания.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Вежбицка/Vezhbitskaya 2001:** Вежбицкая А. *Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики*. Москва: Языки славянской культуры, 2001. [Vezhbitskaia, A. *Sopostavlenie kul'tur cherez posredstvo leksiki i grammatiki*. Moskva: Yazyki slavyanskay kul'tury, 2001.]
- Вихрогонова/Vihrogonova 2018:** Вихрогонова Хр. Концептът Гняв /Ärger в езиковата картина на немския език (паралели с българския). // *Словото – идеи, идеали, утопии. Сборник с доклади от Деветнадесетата национална конференция за студенти и докторанти, Пловдив, 2017*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2018, 158-172. [Vihrogonova H. Kontseptat Gnyav/Ärger v

- ezikovata kartina na nemskiya ezik (paraleli s balgarskiya). // *Slovoto – idei, ideali, utopii. Sbornik s dokladi ot Devetnadesetata natsionalna konferentsiya za studenti i doktoranti, Plovdiv, 2017*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 2018, 158 – 172.]
- Лейкѳ, Джонсон/Lakoff, Johnson 2004:** Лакофѳ, Дж., Джонсън, М. *Метафоры, которыми мы живем*. Москва: Едиторал УРСС, 2004. [Lakoff, D., Dzhonson, M. *Metaforu, kotorymi my zhivem*. Moskva: Editoral URSS, 2004.]
- Попова, Стернин/ Popova, Sternin 2007:** Попова З. Д., Стернин И. А. *Когнитивная лингвистика*. Москва: АСТ „Восток-Запад“ 2007. [Popova, Z. D., Sternin I. A. *Kognitivnaya lingvistika*. Moskva: AST “Vastok-Zapad”, 2007.]
- Хроленко/Hrolenko 2008:** Хроленко А. Т. *Основы лингвокультурологии*. Москва: Наука, 2008. [Hrolenko, A. T. *Osnovy lingoakul'turologii*. Moskva: Nauka, 2008.]
- Чакърова/ Chakarova 2016:** Чакърова, Ю. *Ракурси на когнитивната лингвистика*. Пловдив: УИ „Пайсий Хилендарски“, 2016. [Chakarova, Y. *Rakursi na kognitivnata lingvistika*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 2016.]

**ФИЛОСОФСКИ И ЛИНГВИСТИЧНИ АСПЕКТИ
НА ПОНЯТИЕТО ПРОСТРАНСТВО
(В БЪЛГАРСКАТА И РУСКАТА НАУЧНА
ЛИТЕРАТУРА)**

*Олга Моллова Чапърова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

**PHILOSOPHICAL AND LINGUISTIC ASPECTS
OF THE TERM SPACE
(IN BULGARIAN AND RUSSIAN LINGUISTIC
SCIENTIFIC LITERATURE)**

*Olga Mollova Chaparova
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”*

This article focuses on the essence of the concept of space, which is considered in a philosophical and linguistic aspect. A detailed review of the research on this issue in Russian and Bulgarian scientific literature is presented. The exposition shows clearly that space has been particularly important for the archaic model of the world. It (as well as time) refers to the basic meaningful philosophical categories without which it is impossible to perceive the model of reality. A special place is devoted to the linguistic aspect in the spatial relations analysis.

Keywords: locality, space and time, chronotope, spatial relations

Настоящото изследване е малка част от по-голямо и многоплатово изследване върху функционално-семантичното поле на **локативността** в съвременния български и руски език. Във фокус е поставен въпросът за същността на понятието **пространство**, което се разглежда във философски и лингвистичен аспект.

Както е известно, **пространството и времето** се отнасят към основните смислообразуващи философски категории, без които е невъзможно възприемането на модела на реалността. Представата за **пространството** и **времето** представлява сложноразвиваща се система, отразяваща многообразните пространствено-времеви отношения. Във философията категориите пространство и време приемат формата на пределно обобщено теоретико-мирогледно осъзнаване на обществено-историческия субект

на пространствено-времевите отношения в тяхната глобалност, цялост, противоречивост, в тяхната съотнесеност с човека, с неговото място и предназначение в света (вж. по-подробно: Кандрашкина/Kandrashkina 2011)¹.

Разглежданите понятия *пространство* и *време* съставляват основната форма на всяко битие и са обект на човешкото познание, намиращо отражение в езика. Процесът на моделиране на пространствените термини датира още от дълбока древност (Брунова/Brunova 2007), тъй като *пространството* е имало особено важно значение за архаичния модел на света (Топоров/Torogov 1983).

Време-пространствените отношения, художествено усвоени в литературата, М. М. Бахтин обозначава с понятието *хронотоп* (*времепространство*) (Бахтин/Bahtin 1975). Този термин за първи път е употребен в математическото естествознание и е обоснован в теорията на относителността на Айнщайн, същността на която се състои в „установяване на факта, че времето и пространството съществуват не сами по себе си, а се намират в такава универсална взаимовръзка, в която губят самостоятелността си и се проявяват като относителни страни на единното и неделимото времепространство“ (цит. по Философски речник/Filosofski rechnik 1978: 94).

По думите на В. Н. Топоров „в митопоетическия хронотоп времето се съгъства и се превръща във формата на пространството, в неговото „четвърто измерение“ (Топоров/Torogov 1983: 232 – 233).

Изследователският ни интерес към понятийната категория „*локативност*“ (наричана от редица автори понятийна категория „*пространство*“²) е тясно свързан с убеждението ни, че успешната дескрипция на нейните езикови репрезентатори е възможна единствено ако се познава логико-философското съдържание на самото понятие „*пространство*“ – „форма на битието на материята, характеризираща се със своята протяжност, структурност, съществуване и взаимодействие на елементите във всички материални предмети“ (Философский энциклопедический словарь/Filosofskiy jentsiklopedicheskiy slovar' 1983: 541); част от фундаменталната структура на координацията на материалните

¹ Тук и до края на работата преводът от руски е мой, О. М.

² По-подробно вж. библиографията към настоящото изследване.

обекти и техните състояния (наред с времето) (Философская энциклопедия/*Filosofskaya jentsiklopediya* 1963: 156).

За хуманитарните науки антропологическите аспекти на изучаването им са техните „наивни“ (по определението на Толстая/*Tolstaya* 2011: 8) образи, субективните начини на тяхното възприятие, познание, изживяване и усвояване от човека и социума.

Значението на „субективните“ аспекти на културната традиция и на категориите **пространство** и **време** – в частност, коментира изтъкнатият изследовател на културата на Европейското средновековие А. Я. Гуревич – срв.: „пространството в средните векове се е разбирало по особен начин – за това свидетелства фактът, че такова понятие собствено не е съществувало: *spatium* е имало друг смисъл – проточеност, „промеждутък“, *locus* е означавало място, заемано от определено тяло, а не абстрактното пространство въобще“ (Гуревич/*Gurevich* 1984: 19). И **пространството**, и **времето** често се изучават и като самостоятелни понятия, като на тези категории са посветени немалък брой публикации (Андрейчин/*Andreichin* 1944; Андрейчин/*Andreichin*, Николов/*Nikolov*, Костов/*Kostov* 1947; Куцаров/*Kutsarov* 1995; Първев/*Parvev* 1975; Топоров/*Torogov* 1983; Яковлева/*Yakovleva* 1994; Топоров/*Torogov* 2004; Толстая/*Tolstaya* 2011 и мн. др.).

Прави впечатление, че в част от гореспоменатите трудове присъства мисълта за невъзможността за дълбочинен поглед върху двете категории без съотнасянето им една към друга, без разглеждането на вътрешната им взаимодопълваща се и противопоставяща се връзка.

Нещо повече: противопоставят се двете категории – пространството е първично, предметно, статично, триизмерно, достъпно до непосредственото, чувственото възприятие чрез зрението, усещането. Времето, от своя страна, е вторично, динамично, събитийно, едноизмерно, движещо се в една посока, достъпно до опосредственото възприятие чрез изменението на природата и предметите, изпълващи пространството, чрез движение, поява и изчезване на предмети.

Е. С. Яковлева анализира термина **пространство** като фрагмент, който „позволява да направим извод за това, че картината на пространството в руското езиково съзнание не води до ника-

къв физико-геометричен праобраз; пространството не се явява просто вместилище на обекти, а по-скоро обратно – [...] то е вторично по отношение на обектите“ (Яковлева/Yakovleva, цит. по Кубрякова/Kubryakova 2004: 87).

Един от важните аспекти на философското разглеждане на пространството е идеята за обективността и субективността на тази категория. Даже философите, поддържащи идеята за обективното съществуване на пространството, настояват, че независимо от формата на съществуване на пространството – обективно или субективно, – човекът и неговото съзнание, неговото възприятие и осъзнаване на пространството се явяват ключови.

В свое изследване Л. А. Чижова твърди, че категорията *пространство* в представата за *езиковата картина на света*³) предполага разделението на три самостоятелни, но взаимосвързани системи на представите (Чижова/Chizhova 2011):

1. Мястото като територия, заета от материални обекти – територия, която обикновено няма изкуствено създадени граници.
2. Вместилище, ограничена територия, която представлява затворено пространство; границите и самото вместилище могат да бъдат или не продукт на човешката дейност (или на дейността на друго живо същество).
3. Територия, която няма граници, възприятието на която е трудно за човека от пръв поглед, без специални инструменти.

Пространството има първостепенно значение в процеса на опознаването на обкръжаващия свят от човека, а също и овладяването на езика и неговото използване – срв.: „Пространството е една от първите реалии на битието, която се възприема и диференцира от човека. Организира се около човека, който се поставя в центъра на макро- и микрокосмоса“ (Гак/Gak 2000: 127).

Общ за пространството и времето се явява антропоцентризмът на тяхното възприятие, отразен в езика и културата. Човекът измерва пространството със своето тяло (*лакът, нос, глава, ръка* и т.н.) или със своите действия (*на две крачки, на една ръка, на пет минути пеша* и т.н.) (по-подробно вж. Топоров/Торогов 1983: 230).

³ Терминът е въведен от Л. Витгенщайн пред 1921 г., а по-късно се използва и от Л. Вайсгербер, както и от редица други автори.

Пространството е понятийна категория, която лежи в „основата на схемите на организацията на понятията“ (Кобрина/Kobrina 1989: 40-49), т.е. представлява релативна понятийна категория. Тя организира описанието на пространствените отношения, които се явяват един от типове базисни отношения, възприемани от човека и отразявани в езика. В плана на съдържание пространствените отношения могат да обозначават следната релационна схема: $Y + r + Sp$, където Y представлява локализуемият обект, Sp – област на локацията, т.е. пространственият ориентир, по отношение на който се локализира Y ; r – пространственото отношение, което свързва обектите Y и Sp (вж. Гак/Gak 1996).

От гледна точка на обективната реалност **пространството** е „една от основните категории на битието, формата на съществуване на материята, отразяваща разположението на предметите в световния континуум и тяхното положение един спрямо друг“ (Советский энциклопедический словарь/Sovetskiy jentsiklopedicheskiy slovar' 1988: 1071).

В същото време пространството е „множество обекти, между които са установени отношения, сходни по своята структура с обикновени пространствени отношения от типа на *околността*, *разстоянието* и т.н.“ (Большой энциклопедический словарь/Bol'shoj jentsiklopedicheskiy slovar' 1997: 983).

Процесът на формиране на представата на човека за обкръжаващото го пространство е особен процес за създаването на „когнитивната карта“ – в когнитологията това са менталните представи на човека за пространствената организация на обкръжаващата го среда (Найсер/Naiser 1987). Когнитивната карта е субективна картина, която се създава в резултат на активните действия на индивида в обкръжаващата го среда, и има пространствени координати: *горе* – *долу*, *дясно* – *ляво*, *близо* – *далече*, тя определя местоположението на възприеманите предмети. За този универсален познавателен модел човекът си служи със своето тяло, което си взаимодейства със средата.

Антропоморфичният код, който се използва за описание на пространството, може да носи и определен аксиологичен смисъл: *дясно* и *горе* имат положителен ценностен смисъл, а *ляво* и *долу* – отрицателен (Пивоев/Pivoev 1991).

Според нас особен интерес представлява изучаването на еволюцията на възприятието и вербализацията на пространствените отношения. Пространствените понятия се характеризират с определена национално-етническа специфика и историческа променливост. Движещите фактори на тази еволюция са изменението на света и човешките отношения в него, а също и разширяването на човешкия опит и задълбочаването на знанията за света (Сазонова, Бороздина/Sazonova, Borozdina 2010).

За решението на комплекса от задачи, свързани с изследването на *пространството* и *пространствените отношения* в езика се отчитат постиженията на редица науки: лингвистика (и различните ѝ направления), философия, естествознание, история, психология, физиология, биология, логика, математика и др., тъй като същността на пространството може да бъде осмислена само ако се анализират сложните отношения между присъствието на човека в света и разбирането за същността на човешкото битие.

Ако се обобщят трактовките на термина *пространство* в различните науки, би могло да се предложи следното определение, базирано на математическото понятие за множество: „Пространството – това е множество обекти, между които са установени отношения, сходни по своята структура с обикновени пространствени отношения от типа на околност, разстояние и т.н.“ Пространството – „е форма на координация на съществуващи обекти и състояния на материята“ (Советский энциклопедический словарь/Sovetskiy jentsiklopedicheskiy slovar' 1988: 1071).

Освен като обект на изследване във философията и точните науки, категорията *пространство* и нейните разнообразни езикови и речеви реализации намира място и в проучванията на много лингвисти (Бороздина/Borozdina 2009, 2011; Маляр, Селиверстова/Malyar, Seliverstova 1998; Спасова-Михайлова/Spasova-Mihailova 1964; Ницолова/Nitsolova 1984; Константинова/Konstantinova 1971; Виларова/Vilarova 2008; Мелчук/Melchuk 2015; Агеева/Ageeva 1984; Апресян/Apresyan 1995; Арбатский/Arbatskiy 1970; Бульгина, Шмелев/Bulygina, Shmelev 1997; Воронцова/Vorontsova 1985; Всеволодова, Владимирский/ Vsevolodova, Vladimirskiy 1982; Кубрякова/Kubryakova 1997; Степанов/Stepanov 1985; Яковлева/Yakovleva 1994 и др.).

Изразяването на *пространствените понятия* в езика е основен проблем в „пространствената лингвистика“, която според водещите изследователи все още не се е оформила като самостоятелна област на научните търсения. В последните десетилетия се е засилил интересът към въпроса за семантиката на *пространството* (Ботева/Boteva 2007/2009; Бабов/Babov 1968; Гилярова/Gilyarova 2002 и мн. др.), като все още *пространствените отношения* в *езиковата картина на света* оставят на лингвистите голямо поле за изследване.

Понятието *пространство* в лингвистиката има голям семантичен потенциал в сравнение с прякото си значение на организирана среда, съвкупност от природни или други условия на съществуване. Приемайки като основно определението на О. П. Флоренски: „действителността е особена организация на пространството“ (Флоренски/Florenski 2013: 71), следва да признаем сложността и многообразието на разглежданото понятие и да говорим за отражението му в езика.

Изучаването на категорията *пространство* в езиков аспект се базира на синтезираните философски понятия *субект, обект, триизмерност, протяжност, движение*, на психологическите понятия *начална точка, позиция на наблюдателя, допълнителен ориентир*, а лингвистичните ѝ проекции са тясно свързани с термини като *предлози, локативни наречия, локативен падеж* и др. Така се потвърждава на практика взаимовръзката между трите измерения на *пространството* (обективно, възприемано и езиково).

БИБЛИОГРАФИЯ

- Агеева/Agееva 1984:** Агеева, Р. А. Категория пространства и способы его выражения в языке. // *Категории и законы марксистско-ленинской диалектики и язык*. Москва: Наука 1984, 84 – 113. [Agееva, R. A. Kategoriya prostranstva i sposoby ego vyrazheniya v yazyke. // *Kategorii i zakony marksistsko-leninskoj dialektiki i yazyk*. Moskva: Nauka, 1984, 84 – 113.]
- Андрейчин/Andreychin 1944:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: Наука и изкуство, 1944. [Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1944.]
- Андрейчин, Николов, Костов/Andreychin, Nikolov, Kostov 1947:** Андрейчин, Л., Николов, Е., Костов, Н. *Българска граматика*. София: Държавно издателство при Министерство на народното просвещение, 1947. [Andreychin, L., Nikolov, E., Kostov, N. *Balgarska gramatika*. Sofia: Darzhavno izdadelstvo pri Ministerstvoto na narodnoto prosveshthenie, 1947.]

- Арбатский/Arbatskiy 1970:** Арбатский, Д. И. Формы множественного числа со значением длительности, протяжённости. // *Русский язык в школе*. 1970, № 6, 71 – 96. [Arbatskiy, D. I. Formy mnozhestvennogo chisla so znacheniem dlitel'nosti, protyazhennosti. // *Russkiy yazyk v shkole*. 1970, № 6, 71 – 96.]
- Бабов/Babov 1968:** Бабов, К. Някои особености на руските пространствени предлози в сравнение с българските. // *Известия на ИБЕ*, XVI, 1968, 289 – 298. [Babov, K. Nyakoi osobenosti na ruskite prostranstveni predlozi v sravnenie s balgarskite. // *Izvestiya na IBE*, XVI, 1968, 289 – 298.]
- Бахтин/Bahtin 1975:** Бахтин, М. М. Вопросы литературы и эстетики. // *Исследования разных лет*. Москва: Художественная литература, 1975. [Bahtin, M. M. Voprosy literatury i jestetiki. // *Issledovaniya raznyh let*. Moskva: Hudozhestvennaya literatura, 1975.]
- Большой энциклопедический словарь/Bol'shoy jentsiklopedicheskiy slovar'** 1997: ред. Прохоров, А. М. Большая рос. энцикл. Москва, Санкт-Петербург: Норинт, 1997, 983. [Bol'shoy jentsiklopedicheskiy slovar'. Red. Prohorov, A.M. Bol'shaya ros. entsikl. Moskva, Sankt-Peterburg: Norint, 1997, 983.]
- Ботева/Boteva 2007:** Ботева, С. Понятието за пространство с оглед на езиковото му обозначение. // *Чуждоезиково обучение*, 3, 2007, 3 – 19. [Boteva, S. Ponyatiето za prostranstvo s ogleд na ezikovoto mu oboznachenie. // *Chuzhdoezikovo obuchenie*, 3, 2007, 3 – 19.]
- Ботева/Boteva 2009:** Ботева, С. *Метафората и връзката „пространство – време“ /с примери от френския и българския език/*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2009, 164. [Boteva, S. *Metaforata i vrazkata prostranstvo vreme s primeri ot frenskiya i balgarskiya ezik*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2009.]
- Булыгина, Шмелев/Bulygina, Shmelev 1997:** Булыгина, Т. В., Шмелев, А. Д. *Языковая концептуализация мира / на материале русской грамматики*. Москва: Школа „Языки русской культуры“, 1997. [Bulygina, T. V., Shmelev, A. D. *Yazykovaya kontseptualizatsiya mira / na materiale russkoy grammatiki*. Moskva: Shkola „Yazyki russkoy kul'tury“, 1997.]
- Виларова/Vilarova 2008:** Виларова, М. *Семантическият признак 'локативност' при производни съществителни имена в българския, полския и руския език (опит за моделиране)*. Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. София, 2008. [Vilarova, M. *Semanticheskiyat priznak 'lokativnost' pri proizvodni sashtestvitelni imena v balgarskiya, polskiya i ruskiya ezik (opit za modelirane)*. Aftoreferat na disertatsiya za prisazdane na obrazovatelnata i nauchna stepen „doktor“. Sofia, 2008.]
- Виноградов/Vinogradov 1990:** Виноградов, В. А. Типология. // *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия, 1990. [Vinogradov, V. A. Tipologiya. // *Lingvisticheskiy jentsiklopedicheskiy slovar'*. Moskva: Sovetskaya jentsiklopediya, 1990.]
- Воронцова/Vorontsova 1985:** Воронцова, Е. П. Лексико-семантические средства отражения картины мира. // *Контекстная семантика и стилистика*. Москва: Наука 1985, 38 – 55. [Vorontsova, E. P. Leksiko-semanticheskie sredstva

- otrazheniya kartiny mira. // *Kontekstnaya semantika i stilistika*. Moskva: Nauka, 1985, 38 – 55.]
- Всеволодова, Владимирский/Vsevolodova, Vladimirskiy 1982:** Всеволодова, М. В., Владимирский, Е. Ю. *Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке*. Москва: Русский язык, 1982. [Vsevolodova, M. V., Vladimirskiy, E. YU. *Sposoby vyrazheniya prostranstvennyh otnosheniy v sovremennom russkom yazyke*. Moskva: Russkiy yazyk, 1982.]
- Гак/Gak 1996:** Гак, В. Г. Функционально-семантическое поле предикатов локализации. // *Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Поссесивность. Обусловленность*. Санкт-Петербург: Наука, 1996, 6 – 27. [Gak, V. G. Funktsional'no-semanticheskoe pole predikatov lokalizatsii. // *Teoriya funktsional'noy grammatiki. Lokativnost'. Bytynost'. Possesivnost'. Obuslovlennost'*. Sankt-Peteburg: Nauka, 1996, 6 – 27.]
- Гак/Gak 2000:** Гак, В. Г. Пространство вне пространства. // *Логический анализ языка. Языки пространств*. Москва: Языки русской культуры, 2000, 127 – 135. [Gak, V. G. Prostranstvo vne prostranstva. // *Logicheskyy analiz yazyka. Yazyki prostranstv*. Moskva: Yazyki russkoy kul'tury, 2000, 127 – 135.]
- Гилярова/Gilyarova 2002:** Гилярова, К. А. *Языковая концептуализация формы физических объектов*. Диссертация канд. филол. наук. Москва: МГУ, 2002. [Gilyarova, K. A. *Yazykovaya kontseptualizatsiya formy fizicheskikh obektov*. Dissertatsiya kand. filol. nauk. Moskva: MGU, 2002.]
- Гуревич/Gurevich 1984:** Гуревич, А. Я. *Категории средневековой культуры*. Москва: Искусство, 1984. [Gurevich A. YA. *Kategorii srednevekovoy kul'tury*. Moskva: Iskusstvo, 1984.]
- Кобрина/Kobrina 1989:** Кобрина, Н. А. Понятийные категории и их реализация в языке. Понятийные категории и их языковая реализация. // *Межвузовский сборник научных трудов*. Ленинград: ЛГПИ, 1989, 40 – 49. [Kobrina, N. A. Ponyatiynye kategorii i ih realizatsiya v yazyke. Ponyatiynye kategorii i ih yazykovaya realizatsiya. // *Mezhvuzovskiy sbornik nauchnyh трудов*. Leningrad: LGPI, 1989, 40 – 49.]
- Константинова/Konstantinova 1971:** Константинова, В. Предлози, изразяващи пространствени отношения в съвременния книжовен български език. // *Български език*, 1971, № 1, 28 – 43. [Konstantinova, V. Predlozi, izrazyavashti prostranstveni otnosheniya v savremenniya knizhoven balgarski ezik. // *Balgarski ezik*, 1971, № 1, 28 – 43.]
- Кубрякова/Kubryakova 1997:** Кубрякова, Е. С. *Части речи с когнитивной точки зрения*. Инст. Языкознания РАН, 1997. [Kubryakova, E. S. *Chasti rechi s kognitivnoy tochki zreniya*. Inst. Yazykoznaneya RAN, 1997.]
- Кубрякова/Kubryakova 2004:** Кубрякова, Е. С. *Язык и знание*. Москва: Языки славянской культуры, 2004. [Kubryakova, E. S. *Yazyk i znanie*. Moskva: Yazyki slavyanskoey kul'tury, 2004.]
- Куцаров/Kutsarov 1995:** Куцаров, И. Към въпроса за граматикализираните значения на българския глагол. // *Език и свят. Съвременна филологическа проблематика*. Юбилеен сборник. Т. I. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 1995, 23 – 29. [Kutsarov, I. Kam vaprosa za gramatikaliziranite

- znacheniya na balgarskiya glagol. // *Ezik i svyat. Savremenna filologicheska problematika*. Yubileen sbornik. T. I. Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo, 1995, 23 – 29.]
- Маляр, Селиверстова/Malyar, Seliverstova 1998:** Маляр, Т. Н., Селиверстова, О. Н. *Пространственно-дистанционные предлоги и наречия в русском и английском языках*. Munchen: Sagner, 1998. [Malyar, T. N., Seliverstova, O. N. *Prostranstvenno-distantionnye predlogi i narechiya v ruskom i angliyskom yazykah*. Munchen: Sagner, 1998.]
- Мелчук/Melchuk 2015:** Мелчук, И. Словоизменительни категории, изразяващи пространствено-времени координати. // *Курс по обща морфология*. Том II. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2015, 44 – 77. [Melchuk, I. Slovoizmenitelni kategorii, izrazyavashti prostranstvenno-vremevi koordinati. // *Kurs po obshta morfologiya*. Tom II. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2015, 44 – 77.]
- Ницолова/Nitsolova 1984:** Ницолова, Р. *Прагматичен аспект на изречението в българския език*. София: Народна просвета, 1984. [Nitsolova, R. *Pragmatichen aspekt na izrechenieto v balgarskiya ezik*. Sofia: Narodna prosveta, 1984.]
- Пенчев/Penchev 1984:** Пенчев, Й. *Строеж на българското изречение*. София: Наука и изкуство, 1984. [Penchev, Y. *Stroezh na balgarskoto izrechenie*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1984.]
- Пивоев/Pivoev 1991:** Пивоев, В. М. *Мифологическое сознание как способ освоения мира*. Петрозаводск: Карелия, 1991. [Pivoev, V. M. *Mifologicheskoe soznanie kak sposob osvoeniya mira*. Petrozavodsk: Kareliya, 1991.]
- Първев/Parvev 1975:** Първев, Х. *Очерк по история на българската граматика*. София: Наука и изкуство, 1975. [Parvev, H. *Ocherk po istoriya na balgarskata gramatika*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1975.]
- Советский энциклопедический словарь/Sovetskiy entsiklopedicheskiy slovar' 1988:** ред. Прохоров, А. М.: Советская Энциклопедия. Москва, 1988. [Sovetskiy entsiklopedicheskiy slovar'. Red. Prohorov, A. M.: Sovetskiy jentsiklopedicheskiy slovar'. Moskva, 1988.]
- Спасова-Михайлова/Spasova-Mihailova 1964:** Спасова-Михайлова С. Една особеност във функцията на пространствените предлози в български език (С оглед към функцията им в други славянски езици). // *Български език*, 1964, № 4 – 5, 350 – 358. [Spasova-Mihailova S. Edna osobenost vav funktsiyata na prostranstvenite predlozi v balgarski ezik (S ogled kam funktsiyata im v drugi slavyanski ezitsi. // *Balgarski ezik*, 1964, № 4 – 5, 350 – 358.)]
- Степанов/Stepanov 1985:** Степанов Ю. С. *В трёхмерном пространстве языка: Семiotические проблемы лингвистики, философии, искусства*. Москва: Наука, 1985. [Stepanov YU. S. *V trehmernom prostranstve yazyka: Semioticheskie problemy lingvistiki, filosofii, iskusstva*. Moskva: Nauka, 1985.]
- Топоров/Torogov 1983:** Топоров, В. Н. Семантика и структура. // *Пространство и текст*. Москва: Академия наук СССР, 1983, 227 – 284. [Torogov, V. N. Semantika i struktura. // *Prostranstvo i tekst*. Moskva: Akademiya nauk SSSR, 1983, 227 – 284.]

- Топоров/Торогов 2004:** Топоров, В. Н. Еще раз о некоторых теоретических аспектах этимологии. // *Исследования по этимологии и семантике*. Т. I. Москва: Языки славянской культуры, 2004, 41 – 48. [Торогов, V. N. Eshte raz o nekotoryh teoreticheskikh aspektah jetimologii. // *Issledovaniya po jetimologii i semantike*. Т. I. Moskva: Yazyki slavyanskoj kul'tury, 2004, 41 – 48.]
- Успенский/Uspenskii 2007:** Успенски, Б. А. *Ego Loquens. Язык и коммуникационное пространство*. Москва: РГГУ, 2007. [Uspenski, B. A. *Ego Loquens. Yazyk i kommunikatsionnoe prostranstvo*. Moskva: RGGU, 2007.]
- Успенский/Uspenskii 2011:** Успенски, Б. А. Дейксис и вторичный семиозис в языке. // *Вопросы языкознания*: Наука, 2011, № 2, 3 – 30. [Uspenski, B. A. Dejksis i vtorichnyj semiozis v yazyke. // *Voprosy yazykoznanija*: Nauka, 2011, № 2, 3 – 30.]
- Философская энциклопедия/Filosofskaya jentsiklopediya 1963:** *Философская энциклопедия*. Москва: Советская энциклопедия, Т. 4, 1963. [*Filosofskaya jentsiklopediya*. Moskva: Sovetskaya jentsiklopediya, T. 4, 1963.]
- Философски речник/Filosofski rechnik 1978:** *Философски речник*. София: Партиздат. 1978. [Filosofski rechnik: Sofia: Partizdat, 1978.]
- Философский энциклопедический словарь/Filosofski jentsiklopedicheskiy slovar' 1983:** *Философский энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия, 1983. [Filosofski jentsiklopedicheskiy slovar'. Moskva: Sovetskaya jentsiklopediya, 1983.]
- Флоренски/Florenski 2013:** Флоренски, П. *Пространство, време, творчество*. София: Изток-Запад, 2013. [Florenski, P. *Prostranstvo, vreme, tvorchestvo*. Sofia: Iztok-Zapad, 2013.]
- Яacobсон/Yakobson 1972:** Яacobсон, Р. О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол. // *Принципы типологического анализа языков различного строя*. Москва: Наука, 1972, 95 – 113. [Yakobson, R. O. Shiftery, glagol'nye kategorii I russkiy glagol. // *Principy tipologicheskogo analiza yazykov razlichogo stroya*. Moskva: Nauka, 1972, 95 – 113.]
- Яковлева/Yakovleva 1994:** Яковлева, Е. С. *Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия)*. Москва: Гнозис, 1994. [Yakovleva, E. S. *Fragmenty russkoj yazykovoy kartiny mira (modeli prostranstva, vremeni I vozpriyatija)*. Moskva: Gnozis, 1994.]

ЕЛЕКТРОННИ ИЗТОЧНИЦИ:

- Апресян/Аpresyan 1995:** Апресян, Ю. Д. *Дейксис в лексике и грамматике и наивная картина мира*, 31.10.2018, <http://lpcs.math.msu.su/~uspensky/journals/siio/35/35_12APRES.pdf>. [Apresyan, Y. D. *Dejksis v leksike i grammatike i naivnaya kartina mira*.]
- Брунова/Brunova 2007:** Брунова, Е. Г. Мифопоэтика коммунистической пропаганды: лингвокультурный и когнитивный анализ. // *Philology*, 28.10.2018 <<http://www.philology.ru/linguistics2/brunova-11.htm>>. [Brunova, E. G. Mifopojetika kommunistichekoj propagandy: lingvokul'turnyj I kognitivnyj analiz. // *Philology*.]

- Кандрашкина/Kandrashkina 2011:** Кандрашкина, О. О. Категория пространства, времени и хронотопа в художественном произведении и языковые средства их выражения. // *Cyberleninka*, 11.05.2018, <<https://cyberleninka.ru/article/n/kategorii-prostranstva-vremeni-i-hronotopa-v-hudozhestvennom-proizvedenii-i-yazykovye-sredstva-ih-vyrazheniya>>. [Kandrashkina, O. O. Kategoriya prostranstva, vremeni i hronotopa v hudozhestvennom proizvedenii i yazykovye sredstva ih vyrazheniya // *Cyberleninka*.]
- Сазанова, Бороздина/Sazonova, Borozdina 2010:** Сазанова, Т. Ю., Бороздина, И. С. Содержание пространственных концептов как отражение культурного знания. УДК 81'37. // *Cyberleninka*, 05.08.2018, <<https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:eI2VAw9Imv8J:https://cyberleninka.ru/article/n/soderzhanie-prostranstvennyh-kontseptov-kak-otrazhenie-kulturnogo-znaniya.pdf+&cd=10&hl=bg&ct=clnk&gl=bg>>. [Sazonova, T. YU., Borozdina, I. S. Soderzhanie prostranstvennyh kontseptov kak otrazhenie kul'turnogo znaniya. UDK 81'37. // *Cyberleninka*.]
- Толстая/Tolstaya 2011:** Толстая, С. М. Пространство и время в языке и культуре. // *Digilib*, 30.10.2018, <<https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/118262>>. [Tolstaya, S. M. Prostranstvo i vremena v yazyke i kul'ture. // *Digilib*.]
- Чижова/Chizhova 2011:** Чижова, Л. А. Когнитивная категория локативности и различные способы ее выражения в русском. // *Istina*, 13.05.2018, <<https://istina.msu.ru/publications/article/5827167/>>. [Chizhova, L. A. Kognitivnaya kategoriya lokativnosti i razlichnye sposoby ee vyrazheniya v rusском. // *Istina*.]

НЕБРОИМИТЕ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ
В БЪЛГАРСКИЯ И НОВОГРЪЦКИЯ ЕЗИК
(ОПИТ ЗА СИСТЕМАТИЗАЦИЯ)

Петя Златева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

UNCOUNTABLE NOUNS IN BULGARIAN
AND MODERN GREEK
(AN ATTEMPT AT SYSTEMATIZATION)

Petya Zlateva

Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

The present study examines uncountable nouns in Bulgarian and their translation analogues in Modern Greek. For more clarity on similarities and differences, there are tables which systemize the information included in this research. The classification of uncountable nouns in both languages demonstrates certain similarities, as well as differences between the examined languages.

Key words: uncountable nouns, Bulgarian, Modern Greek, name system

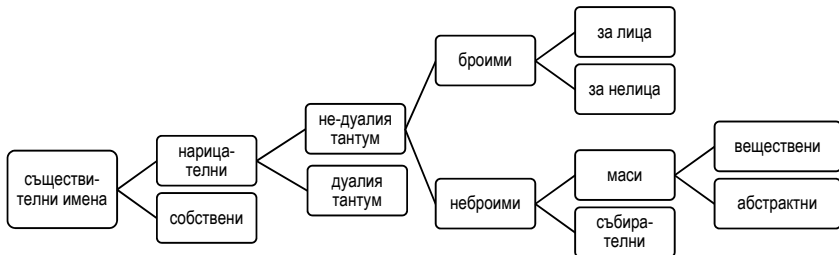
„Όταν μαθαίνει κανείς μια ξένη γλώσσα, έχει την ευκαιρία να μάθει καλύτερα τη μητρική του γλώσσα.“¹ Позовавайки се на тази сентенция, в следващото изложение ще се опитаме да дадем информация за обхвата на явлениято „неброимост“ при съществителните имена в два съседни езика – български и гръцки. Основната ни задача е да представим накратко системата на неброимите съществителни имена в българския език и да я съпоставим със системата на неброимите съществителни имена в гръцкия език, като акцентуваме върху проявите на симетрия и асиметрия. За целта са използвани таблици и диаграми, които систематизират направените наблюдения върху емпиричния материал.

В началото на нашето изследване ще разгледаме проучванията на редица езиковеди (Ст. Георгиев, П. Пашов, И. Куцаров и Ст. Буков и др.), някои от които имат сходни възгледи относно класификацията и същността на неброимите съществителни в българския

---

¹ Когато човек учи един чужд език, той има възможността да научи по-добре и своя собствен (Преводът е мой – П. З.)

език, като в по-голямата част ще се придържаме към проучванията на Ст. Буров². Няма как да започнем изследването, без да споменем и анализираме в най-общи линии дефиницията на съществителното име. В съвременния етап от развоя на лингвистиката е популярно становището, че съществителното име притежава способността да именува, номинира обектите от действителността (Куцаров/Kutsarov 1993: 36). В следващите страници ще обърнем внимание на морфологичната категория *число*. Числото е пряко свързано с количествената интерпретация на обектите. Въз основа на това Ст. Георгиев говори за „плюрални“ съществителни имена и за „сингуларни“ (Георгиев/Georgiev 1991: 250). Възшност причината за наличието на две форми за число в езика, които отразяват по-горните явления, се обуславя от семантиката на самото съществително. Или иначе казано, причината например за отсъствието на множествено число на думата „детство“ е, че самият език (носителите на езика) не изпитват необходимост от наличието му. В еволюцията на българския език са ставали промени, в резултат на които носителите на езика целенасочено са създавали форми за единствено число на съществителни от типа *врата, кола, уста*. Първоначалното им множествено число обаче се е запазило в редица фрази и до днес: *Златни ти уста, Устата горяха за вода* (Елин Пелин). Важен принос при класификацията на съществителните имена има Ст. Буров – срв.:

(Схемата е на Ст. Буров/St. Burov 1996: 84)

Обект на изследването представляват собствените имена, имената дуалия тантум (Dual. tm.) и неброимите имена от раздела не-дуалия тантум.

²Причината за това е фактът, че този езиковед най-подробно разглежда формите на съществителното име – вж. Буров, 1996.

Собствените имена са най-често сингулария тантум (Sg. Tm.), което е вследствие на тяхната семантика на деиктични думи (служат като препратка към един определен предмет). Понякога те се срещат с метонимична употреба (*Днес празнуват всички Ивановци*), но тук те вече не се използват за назоваване на конкретен човек. Някои от собствените имена са плуралия тантум (Pl. Tm.), най-често това са имена на планини, планински вериги и масиви: *Алпи, Апенини, Карпати, Пиренеи, Родопи*.

Обособяването на група Dual.tn. е наложено от тяхната отнесеност към двусъставен предмет (т.е. той има две части). Според Буров плуралната форма на съществителните Dual. tn. сигнализира за количествена определеност. Авторът разделя Dual.tn. на два вида:

1. Съществителни, които назовават чифтен предмет, чиито части могат да се разделят и да съществуват поотделно

- Съществителни имена, с които се назовават чифтни органи и части на човешкото или животинското тяло, напр. *бакенбарди, бузи, бъбреци, вежди, глезени, длани, крака* и др.
- Съществителни имена, с които се назовават принадлежности за тези органи и части (обувки, дрехи, украшения и под.), напр.: *ботуши, галоши, гюменки, джапанки, жартиери, клипсове, маратонки* и др.
- Съществителни имена за други чифтни предмети, чиито части не са постоянно свързани една с друга, напр. *гири, кастанети, кепенци, кънки, ски, чинели* и др. (Буров/Вигов 1996: 96 – 97).

Повечето от посочените съществителни имат и форма за единствено число, с която се назовава всяка от двете части на двусъставния предмет. Базова обаче е формата за множествено число, защото с нея се означава предметът в неговата цялост.

2. Съществителни за двусъставни предмети, чиито съставки не могат да се делят и да съществуват самостоятелно – *белезници, бикини, везни, гащи, джинси, дънки, клеци, очила, панталони, пинцети, потури, слипове, слушалки* и др.

Веществените съществителни имена са или сингулария, или плуралия тантум. Когато масата е съставена от толкова малки час-

тици, че не представлява интерес да бъде разделяна, тогава съществителното е Pl. tm. (*трици, въглища, макарони, джибри, огризки*). Налице са формални различия между българския и гръцкия език при някои от тези съществителни (напр. бълг. *леца* е Sg. tm., докато гр. *οι φακές* е Pl. tm.). Сингулативите също не представляват обект на деление и тяхното количество може да бъде измерено чрез други измервателни мерки (*1 кг. сол, а не една сол*).

Ст. Буров споменава и за особени случаи на асиметричност по значение в парадигмата на думата. Например срещу думата „гъбичка“ като значения са посочени:

1. ж. Малка гъба

2. Само мн. Паразитни низши организми, които предизвикват заболяване по кожата на човека между пръстите на краката

3. Само мн. Квасни дрожди

(*Съвременен тълковен речник на българския език*, Велико Търново 1995):

Примерът ясно показва несъответствие по значение в единствено и в множествено число. Вследствие на това, че стремежът към формална симетричност влиза в противоречие със семантичните особености на дефективните по число съществителни, се образуват съществителни с лека отсянка в значението или с напълно ново значение. Тези процеси са особено характерни за абстрактните съществителни, които са най-често Sg. tm. (*идеализъм, детство, любов, младост*).

С оглед темата на нашето изследване разгледахме и някои гръцки граматика. Прегледът показва ясно, че (подобно на ситуацията в българския език) нерядко разликата между формите за число на една и съща дума е по-скоро семантична – срв.:

- Το *μαλλί* – вълна; τα *μαλλιά* – коса;
- Η *διακοπή* – спиране, преустановяване; οι *διακοπές* – ваканция, почивка;

- Το σίδηρο – желязо, ютия; τα σίδηρα – белезници, окуви, ве-риги³ и др.

Поначало може да се приеме, че причина за поява на съществителни имена със семантична разлика между двете форми за число е промяната в мисълта на човека за предметите от действителността и последвалото изместване на значението вследствие на историческия развой на езика. Можем да направим заключение, че наличието на такива двойки имена и в двата езика говори за вероятното наличие и на еднакви фактори, налагащи тази опозиция.

Ако се опитаме да представим в резюмиран вид системата на гръцките неброими съществителни имена, можем да използваме следната таблица:

Гръцки имена, които имат само единствено число (Sg. tm.)	
Повечето от абстрактните понятия	η γαλίη (мир), το ύφος (стил), η δικαιοσύνη (справедливост), η διασκέδαση (забавление)
Повечето от собствени-те имена	ο Πέτρος (Петрос), η Βάσω (Васо), ο Γιάννης (Янис)
Някои събирателни съществителни	η μπουρζουαζία (буржоазия), το σύμπαν (вселена), το ανθρώπομαη (тълпа)
Някои имена, назоваващи материал	ο υδράγγυρος (живак), ο σίδηρος (желязо)

Гръцки имена, които имат само множествено число (Dual. Tm, Pl. tm.)	
Естествена двойка предмети или предмети с многослоен състав	τα κιάλια (бинокъл), τα ηνία (юзди, поводи), τα πρόθυρα (преддверие на храм, праг), τα προπύλαια (пропилей)
Композиционни цялости	τα πορτοπαράθυρα (дограма)
Съществителни, които означават годишни периоди или обреди	τα βαφτίσια (кръщение), τα γενέθλια (рожден ден), οι αρχαιρεσίες (председателство), τα μεθεόρτια (ставащото след празник), τα μεσάνυχτα (полунощ)
Определени абстрактни понятия	τα συλλυπητήρια (съболезнавания), τα τρεχάματα (тичане), τα νιάτα (младост)

³ Такива примери се откриват и в българския език – срв. напр.: *пара* – монета, *пари* – финансови средства, капитал; *захар* – бяло кристално вещество със сладък вкус, използвано за храна, *захари* (хим.) – група вещества със сладък вкус и сходна химична структура и др.

Определени събирателни имена	τα άπαντα (събрани съчинения), τα εργατικά (надница, заплата), τα έξοδα (разходи)
Субстантивирани прилагателни, които назовават езици	τα Ελληνικά (гръцки), τα Γαλλικά (френски), τα Γερμανικά (немски), τα Ισπανικά (испански), τα Τουρκικά (турски), τα Λατινικά (латински)
Съществителни, които означават парични средства	τα λεφτά (пари), τα ψιλά (древни), τα ρέστα (ресто), τα δίδακτρα (учебни такси)

След като представихме накратко системите от неброими съществителни имена и в двата езика, можем да отбележим, че в много отношения двете системи си приличат. Прилики откриваме при част от абстрактните, собствените, събирателните имена, както и при съществителни, които означават обреди. В таблицата по-долу са представени съществителни имена, които са или Sg. tm., или Pl. tm. и в двата езика:

смелост (Sg. tm.)	το θάρρος (Sg. tm.)
алчност (Sg. tm.)	η απληστία (Sg. tm.)
вечност (Sg. tm.)	η αιωνιότητα (Sg. tm.)
оригиналност (Sg. tm.)	η πρωτοτυπία (Sg. tm.)
самота (Sg. tm.)	η μοναξιά (Sg. tm.)
Алпи (Pl. tm.)	οι Άλπεις (Pl. tm.)
Карпати (Pl. tm.)	τα Καρπάθια (Pl. tm.)
Дарданели (Pl. tm.)	τα Δαρδανέλια (Pl. tm.)
славянство (Sg. tm., събирателно)	ο σλαβισμός (Sg. tm.)
* ⁴ макарони (Pl. tm.)	τα μακαρόνια (Pl. tm.)
*шушони (Dual. tm.)	τα σοσόνια (Pl. tm.)

Повече разлики между двата езика откриваме при част от абстрактните имена, названия на празници, обреди, а също така и при собствените имена на географски обекти:

Делфи (Sg. tm.)	οι Δελφοί (Pl. tm.)
Микена (Sg. tm.)	οι Μυκήνες (Pl. tm.)
Серес (Sg. tm.)	οι Σέρρες (Pl. tm.)
Паксос (Sg. tm.)	οι Πάξοι (Pl. tm.)
комфорт (Sg. tm.)	τα κομφορ (Pl. tm.)
издръжливост (Sg. tm.)	τα νάκαρα (Pl. tm.)

⁴ Със знака * отбелязваме такива съществителни имена, чиято неброимост е разколебана в съвременния език (напр.: макарон – макарони)

младост (Sg. tm.)	τα νιάτα (Pl. tm.)
старост (Sg. tm.)	τα γεράματα (Pl. tm.)
полунощ (Sg. tm.)	τα μεσάνυχτα (Pl. tm.)
Богоявление (Sg. tm.)	τα Θεοφάνια, τα Φώτα (Pl. tm.)
кръщение (Sg. tm.)	τα βαφτίσια (Pl. tm.)
ресто (Sg. tm.)	τα ρέστα (Pl. tm.)

За гръцкия език са много характерни събирателните съществителни имена, наричани *универбати*, които се получават в резултат на стремежа към езикова икономия, напр:

τα σταλτικά ~~έξοδα~~ → та стаλτικά. Срв.:

транспортна такса (синт. съчет.)	τα αγογιάτικα (Pl. tm.)
писмени изпити (синт. съчет.)	τα γραφτά (Pl. tm.)
зърнени храни (синт. съчет.)	τα δημητριακά (Pl. tm.)
еленови рога (синт. съчет.)	τα ελαφοκέρατα (Pl. tm.)
богословско училище (синт. съчет.)	τα παλαδιστικά (Pl. tm.)
пощенски разходи (синт. съчет.)	τα σταλτικά (Pl. tm.)
жени и деца (синт. съчет.)	τα γυναικόπαιδα (Pl. tm.)
скалиста непроходима местност (синт. съчет.)	τα κατσάβραχα (Pl. tm.)
дърва за огрев (синт. съчет.)	τα καυσόξυλα (Pl. tm.)
двуайчни близнаци (синт. съчет.)	τα ψευδοδίδυμα (Pl. tm.)
брат и сестра (синт. съчет.)	τα αδέρφια (Pl. tm.)

Срещат се и гръцки съществителни имена, които имат две форми за множествено число, често обаче с различно значение:

- Ο καπνός (дим, пушек) → οι καπνοί, τα καπνά (тютюн)
- Ο χρόνος (време, година) → οι χρόνοι, τα χρόνια (години)

В българския език също има съществителни имена с повече от една форма за множествено число: *знак – знакове, знаци; даскал – даскали, даскаля* и др. Наличието на две и повече форми за изразяване на множествено число е следствие от разграничение в семантиката или във функцията на всяка от формите. Ст. Буров определя имената, образувани с наставките *-ища, -я*, като съществителни, изразяващи множествено събирателно значение. Освен това свое значение те изразяват една оценъчна функция, в повечето случаи – отрицателна.

Разбира се, съществуват и имена, които в единия език са бромими, а в другия – неброими. Тук са включени и голяма част от

чуждите думи, които се асимилират по-бързо или по-бавно в единия от двата езика и поради тази причина в единия думата е броима, а в другия – не е – напр. гр. неброимо съществително *η μπουτίκ* на български език е броимо – *бутик, бутици*. Таблично са представени и други думи, при които има несъответствие при отношението броимост – неброимост:

спорт, игра (бр.)	οι αθλοπαιδιές (небр., Pl. tm.)
багаж (бр.)	τα μπαγκάζια (небр., Pl. tm.)
гръб (бр.)	τα νότα (небр., Pl. tm.)
брегове (бр.)	τα παράλια (небр., Pl. tm.)
галерия (бр.)	το γκαλερί (небр., Sg. tm.)
стил (бр.)	το ύφος (небр., Sg. tm.)
тъма (небр., Sg. tm.)	το σκοτάδι (бр.)
бинокъл (бр.)	τα κυάλια (небр., Pl. tm.)
разход (бр.)	τα έξοδα (небр., Pl. tm.)

Нещо, по което гръцката именна система се различава от българската, е наличието на имена, които отразяват два или повече предмета/лица – οι αδελφοί (означава двама или повече братя); τα αδελφία (означава братя и сестри без значение от пола). В гръцкия език например с въпроса „Еχετε αδελφία“ биха попитали дали имате братя и сестри като цяло. Вероятна причина за появата на тази група съществителни имена е стремежът към езикова икономия.

В заключителната част на нашето изследване бихме могли да обобщим, че между групите неброими съществителни в двата сравнявани езика съществуват както сходства, така и различия. Проявите на асиметрия намират израз в липсата на сходство при разпределението на съществителните имена по признака *броимост – неброимост*, от една страна, и с несъвпаденията между конкретните прояви на дефективност (Sg. tm., Dual. tm. или Pl. tm.).

БИБЛИОГРАФИЯ

- Буров/Burov 1996:** Буров, Ст. *Форми и значение на съществителното име*. Велико Търново: ПИК 1996. [Burov, St. *Formi i znachenie na sashtestvitelnoto ime*. Veliko Tarnovo: PIK 1996.]
- Буров/Burov 1989:** Буров, Ст. Категорията число на съществителните имена в съвременния български книжовен език. // *Български език*, 1989, кн. 5, 6, 430 – 437, 507 – 513. [Burov, St. *Kategoriyata chislo na sashtestvitelnite imena v*

savremenniya balgarski knizhoven ezik. // *Balgarski ezik*, 1989, kn. 5, 6, 430 – 437, 507 – 513.]

Буров/Burov 1998: Буров, Ст. Асиметрия по форма и значение в парадигмата на съществителните по число. // *Помагало по българска морфология. Имена*, Шумен: Алтос, 1998, 65 – 74. [Burov, St. Asimetriya po forma i zhanenie v paradigmatata na sashtestvitelnite po chislo. // *Pomagalo po balgarska morgologiya. Imena*, Shumen: Altos, 1998, 65 – 74.]

Георгиев/Georgiev 1991: Георгиев, Ст. *Българска морфология*. Велико Търново: Абагар 1991. [Georgiev, St. *Balgarska morfologiya*. Veliko Tarnovo: Abagar 1991.]

Граматика/Gramatika 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология*, София: Издателство на БАН, 1983. [*Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 2. Morfologiya*, Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1983.]

Куцаров/Kutsarov 1993: Куцаров, Ив. За дефиниране на съществителното име като част на речта. // Ив. Куцаров. *Проблеми на българската морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1993, 34 – 39. [Kutsarov, Iv. Za definirane na sashtestvitelnoto ime kato chast na rechta. // Iv. Kutsarov. *Problemi na balgarskata morfologiya*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 1993, 34 – 39.]

Куцаров/Kutsarov 2007: Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“ 2007. [Kutsarov, Iv. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski” 2007.]

Пашов/Pashov 1999: Пашов, П. *Българска граматика*. Пловдив: Издателство „Хермес“ 1999. [Pashov, P. *Balgarska gramatika*. Plovdiv: Izdatelstvo „Hermes“ 1999.]

Mirambel/Мирамбел 1978: Mirambel, A. *Η νέα ελληνική γλώσσα. Περιγραφή και ανάλυση*, Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη, 1978.

Κλαίρης, Μπαμπινιώτης/Клерис, Бабиньотис 2005: Κλαίρης, Χρ., Γ. Μπαμπινιώτης. *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική – Επικοινωνιακή Τομος Α'*, Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας 2005.

ИЗПОЛЗВАНИ РЕЧНИЦИ:

Банев, Карагъзова/Banev, Karagyozova 2003: Банев, Г., Карагъзова, Н. *Българо-гръцки речник*, София: Μυγάλη Σιδέρη, 2003. [Banev, G., Karagyozova, N. *Balgaro-gratski rechnik*, Sofia: Mihalis Sideris, 2003.]

Буров, Бонджолова, Илиева, Пехливанова/Burov, Bondzholova, Ilieva, Pehlivanova 1995: Буров, Ст., Бонджолова, В., Илиева, М., Пехливанова, П. *Съвременен тълковен речник на българския език*, Велико Търново: Елпис, 1995. [Burov, St., Bondzholova, V., Ilieva, M., Pehlivanova, P. *Savremenen talkoven rechnik na balgarskiya ezik*, Veliko Tarnovo: Elpis, 1995.]

Костов, Костов/ Kostov, Kostov 2012: Костов, Н., Костов, И. *Гръцко-български речник* (второ допълнено издание). София: Труд, 2012. [Kostov, N., Kostov, I. *Gratsko-balgarski rechnik* (vтора dopalнено izdanie) Sofia: Trud, 2012.]

СПЕЦИФИКИ ПРИ ИЗРАЗЯВАНЕТО
НА СТЕПЕН ЗА СРАВНЕНИЕ В БЪЛГАРСКИЯ
И В НОВОГРЪЦКИЯ ЕЗИК

Надежда Кичекова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

SPECIFIC CHARACTERISTICS
OF THE DEGREE OF COMPARISON
IN BULGARIAN AND MODERN GREEK

Nadezhda Kichekova
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

The study examines the category of degrees of comparison in Bulgarian and Modern Greek. The dominant linguistic views on the category of degrees of comparison have been presented and discussed. A major difference between Bulgarian and Modern Greek has been pointed out, namely the fact that the forms of the superlative degree in Modern Greek may coincide with the forms of the comparative degree, whereas such a phenomenon is not present in Bulgarian.

Keywords: morphological category, degree of comparison, comparative degree, superlative degree, formal indicator

Обект на изследване в настоящия доклад е категорията *степен за сравнение* и в частност – формално-семантичните ѝ специфики в българския и в новогръцкия език. Използвани са дескриптивен и съпоставителен метод. Изходен за научния анализ е българският език. Направен е преглед на основните лингвистични становища за същността на степенуването в двата сравнявани езика. На базата на илюстративни примери са представени особеностите при образуването и употребата на степените, описани са формалните им показатели и семантичното им съдържание. Като съществена разлика между двата езика се посочва фактът, че в новогръцкия език членуваната форма за сравнителна степен и формата за превъзходна степен съвпадат, а в българския език подобно явление не се наблюдава.

Категорията **степен за сравнение** е присъща на всички индоевропейски и славянски езици и никога не е будила съмнение относно наличието си в българския език. Проучвания върху нея са

правени от учени като А. Петрова-Вашилевич, М. Чоролеева, Ив. Куцаров, Р. Ницолова, но най-обстойни са изследванията на Ст. Буров¹, към които главно ще се придържаме (вж. Буров/Burov 1987, Петрова-Вашилевич/Petrova-Vashilevich 1994, Куцаров/Kutsarov 2007, Ницолова/Nitsolova 2008). Някои автори като напр. Ив. Хаджов смятат, че степенуването е обща морфологична категория, присъща на повече части на речта, а не само на прилагателните имена и наречията. Според А. Петрова-Вашилевич „Категорията степен най-общо представлява абстрактно, обобщено количествено определяне на признаците на обектите“ (Петрова-Вашилевич/Petrova-Vashilevich 1994: 191). От анализа на разнообразни езикови изрази става ясно, че значенията на категорията степен са свързани с количествените изменения и количественото характеризирание на признаците на обектите. Главните особености на тази количествена характеристика са следните: отнася се именно до признаците на обектите, а изменението се отличава с абстрактност и е насочено към предиката, т.е. към самия признак, като не определя количествено свързаните с него обекти (Петрова-Вашилевич/Petrova-Vashilevich 1994: 189). Според Ив. Куцаров степенуването е типично именна категория, но има ограничен обхват: характерна е само за качествените прилагателни имена, а степенуваните наречия, произлезли от тези имена, представляват техни адвербилизирани форми. Р. Ницолова изследва степенуването на прилагателните имена като единствената граматическа категория, която характеризира означавания от тях статичен признак на предмет. Теорията на П. Пашов е, че могат да се степенуват не само качествените прилагателни имена, но и относителните, като придобиват „качествена отсянка“ напр. „Наричат *Възраждането най-българското време*“ (вж. Пашов/Pashov 1989: 76). Различните изследвания върху въпроса за степента за сравнение са обобщени в труда на Иван Куцаров „Теоретична граматика на българския език. Морфология“ (Куцаров/Kutsarov 2007: 458 – 481).

Семантичното съдържание на морфологичната категория степен се основава на способността на качествените прилагателни

---

¹ Причината за това е фактът, че Стоян Буров е първият езиковед, който пише монография, посветена на степенуването (Буров, Ст./Burov, St. *Степените за сравнение в съвременния български език*. София, 1987).

имена да изразяват относителна разлика или превъзходство в признаците на определяните от тях явления. Категорията се състои от два маркирани и един немаркиран член. Основната опозиция е *съпоставителност* ~ *несъпоставителност*, а в рамките на маркираната съпоставителност е валидна опозицията *сравнителност* ~ *превъзходност*. В категорията се противопоставят три грамеми с еднородно съдържание. Сравнителната и превъзходната степен са обединени от значението *съпоставителност*, което представлява съпоставяне по признак, характерен за две или повече явления, както и за едно и също явление, но в различно време. *Сравнителната степен (компаратив)* изразява относителна степен, а *превъзходната степен (суперлатив)* изразява максималната степен на признака. В общото значение – *несъпоставителност* – грамемата *положителна степен (позитив)* представя липса на данни за съпоставителност или положителност на признак, докато в главното си значение – *положителност* – изразява наличие на признака (вж. Куцаров/Kutsarov 1997: 188).

Придържайки се към мнението на Ст. Буров, можем да отбележим, че със степените за сравнение се реализира качествено стъпаловидно неравенство между обекти, които се намират в отношение помежду си. Неравенството се конкретизира в разделителност при формите на сравнителна степен и в отделителност при формите на превъзходна степен. Има страна, която се сравнява, и страна, която е обект на сравнението. Степени за сравнение имат всички прилагателни имена и наречия, назоваващи признак, който може да се измерва.

Положителната степен на прилагателните имена не означава никаква степен на признак – признакът се представя само като присъщ за самия обект. При *сравнителната степен* се сравняват два обекта, а при *превъзходната* сравнението е между повече от два обекта. Превъзходната степен може да се употреби и като означаване на най-висока степен на признак, без да има наличие на сравнение – т.нар. свръхстепенуване (*елатив*). *Елативът* показва пределна степен на даден признак, когато липсва количествено сравнение с друг предмет. Представлява степен за качество и е семантико-граматична и стилистична категория. Ст. Буров отделя елатива от суперлатива. Според него елативните форми

имат функция „да подчертават много високата степен на качеството в даден предмет като характерен белег на този предмет, без да се произвежда сравнение с кръг от други предмети“ (Буров/Вигов 1984: 513). Също така елативните форми се употребяват като неопределени, а суперлативните се използват предимно с определителен член.

Идентичен е случаят в новогръцкия език, където отново степените за сравнение са три, като притежават характерните специфики на степените в българския език: *положителна* (*θετικός βαθμός*) – за означаване на степен на свойство или качество, което е характерно само и единствено за конкретно лице или предмет и е дадено веднъж завинаги, *сравнителна* (*συγκριτικός βαθμός*) – за означаване на степен на свойство или качество на лице или предмет, в по-голяма или в по-малка степен от това на друго лице или на друг предмет, *превъзходна* (*σχετικός υπερθετικός βαθμός*) – за означаване на свойство или качество на предмет в най-голяма или в най-малка степен в сравнение с тези на всички подобни на него лица или предмети. *Елативът* (*ο απόλυτος υπερθετικός βαθμός*) се употребява също както и в българския език, когато се представя степен на свойство или качество на лице или предмет и липсва сравнение с други лица или предмети (Τριανταφυλλίδης /Τριανταφυλλίδης 2012: 116).

Степените за сравнение в съвременния български език се изразяват аналитично чрез предпоставени частици-морфеми, имащи собствено ударение, за разлика от старобългарския език, когато повечето форми са били синтетични. Формалните показатели са: частица-морфема *ПО-* за формите за сравнителна степен, частица-морфема *НАЙ-* за формите за превъзходна степен, а положителните форми са немаркирани. Формите за сравнителна и за превъзходна степен се образуват, като към положителната форма на качествено прилагателно име (или към наречие) се добавят съответно предпоставената частица-морфема *ПО-* (*по-красив*) или предпоставената частица-морфема *НАЙ-* (*най-красив*). Повторението на форми за сравнителна и за превъзходна степен, както и на думи, форми или изрази, които са приложени към формите на степените, е стилистичен похват (вж. Буров/Вигов 1987: 78). Пр. „*Мъглата ставаше по-гъста, по-тъмна и по-влажна*“ (Ел. Пелин); „*Той хващаше най-тънките, най-нежните и най-*

потайните желания и скърби на душата“ (Ел. Пелин)². Сегашната норма възприема в едни случаи полуслято писане, а в други – разделно писане (вж. Буров/Вигон 1987: 85). Ударението се поставя винаги върху частиците *по* и *най*, като формата за положителна степен също запазва своето ударение.

В новогръцкия език положителната степен е немаркирана, както е и в българския. Срв.:

Тогава оттам изхвъркна като из разчупена клетка голяма огнена птица (Тότε από κει ζεπετάχτηκε, σαν μέσα από спασμένη λήκυθο, ένα μεγάλο πύρινο πουλί) (СвМ – ОП/СvМ – ОР);

Нашите водят големи боеве (Ο στρατός μας δίνει σκληρές μάχες) (ЕС – КП/ЕС – КР).

Сравнителната степен се образува по два начина. Първият начин е *аналитично* с количествената частица **πιο**, която се поставя пред степенуваната дума, напр. *πιο ψηλός* (по-висок). Тази степен се нарича относително сравнителна. Срв.:

И бащата беше хубав, но то е по-хубаво (Κι ο πατέρας του ήταν όμορφος, μα τούτο δω είναι πιο όμορφο) (ГС – ЦЗ/GS – TsZ);

Изглеждаше по-строен, по-висок и дрехите му стояха добре, макар че имаше вид на човек, излязъл от битпазарски магазин (Τούτη τη φορά φαινόταν πιο ψηλός, πιο λιγερός και τα ρούχα του πήγαινε καλά, αν και έδινε την εντύπωση ενός ανθρώπου που μόλις βγήκε από το παλιατζήδικο) (ЕС – КП/ЕС – КР).

Вторият начин е *синтетично* със съответните окончания: за прилагателни имена, окончаващи на **-ος, -ότερος, -η, -ο** (*ψηλός < ψηλότερος, -η, -ο*, висок < по-висок); За прилагателни имена, окончаващи на **-υς – -ύτερος, -η, -ο** (*βαθός < βαθύτερος, -η, -ο*, дълбок < по-дълбок); За прилагателни имена, окончаващи на **-ης – -έστερος, -η, -ο** (*ασφαλής < ασφαλέστερος, -η, -ο*, защитен < по-защитен). Някои прилагателни имена, за разлика от българския език, имат двойна сравнителна степен напр.: *ελαφρότερος* και *ελαφρύτερος* (по-лек), *κοντότερος* και *κοντύτερος* (по-къс), *χοντρότερος* και *χοντρύτερος* (по-дебел).

По идентичен начин се степенуват и други части на речта. Срв.:

² Примерите са на Ст. Буров (Буров/Вигон 1987).

Жената замълча, но като се ослуша **по-добре**, Серафим разбра, че се шепне (Η γυναίκα σόπασε, όμως ο Σεραφεΐμ αφοουγκράστηκε **καλλίτερα** και κατάλαβε ότι κάτι μουρμούριζε) (ЙЙ – С/ΥΥ – S);

Колкото за колибата, в моето въображение тя беше запазила **по-големи** размери (Όσο για το καλωβόπιτο, το θυμόμουν, γιατί στη φαντασία μου υπήρχαν **μεγαλύτερες** διαστάσεις) (ЕС – КП/ES – КР).

Формите за сравнителна степен на прилагателните имена в българския език показват градация, която се реализира чрез: *по-... от най-...* – обектът на сравнение се въвежда с предлога *от*. Според наблюденията, конструкцията *по-... в сравнение с...* е характерна предимно за научния, научнопопулярния и публицистичния стил. Обектът на сравнение може да бъде въведен и със съюз за наречие *отколкото* (вж. Буров/Бугов 1987: 23). Срв.:

*Мълчанието и мракът на пустите улици му се видяха **по-странни** и **от най-силния** шум на деня* (Й. Йовков);

*Йовков върви **добре** – отговори книжарят. – Немного, но **в сравнение с всички други по-добре*** (Сп. Казанджиев);

*Беше значително **по-красив**, **отколкото** може да се види на снимките* (К. Донков)³.

Формите за сравнителна степен могат да означават и по-голяма проява на качество на предмета в различно време или при различно обстоятелство, като в някои случаи се прилага и наречието **още**, което подсилва степената на проява (вж. Буров/Бугов 1987: 27). Напр. „*Двете сестри започнаха да си шепнат **още** по-ниско, ходеха на пръсти*” (Й. Йовков)⁴. Други фактори, които усилват степената, са наречията **много**, **значително**, **определено**, **доста**, **дваж**, **неколкократно**, и др.; също така и съчетания с **пъти**, **хиляди**, **няколко**, и т.н. Формите на прилагателните имена и наречията показват непрекъснато увеличаване на степената на качеството на предмета, в такъв случай се използва наречието **все**, както и словосъчетания като **от ден на ден**, **от час на час**, **всеки ден**. Срв.:

*Новините бяха лоши: хлябът ставаше **все** по-оскъден, а епидемията продължаваше да взема **всеки ден** своите жертви, между които имаше и нейни познати* (Οι ειδήσεις ήταν δυσάρεστες:

---

³ Примерите са на Ст. Буров (Буров/Бугов 1987).

⁴ Примерите са на Ст. Буров (Буров/Бугов 1987).

το ψωμί **όλο και** σπάνιζε και η επιδημία εξακολουθούσε να **θερίζει** πολλούς, **ανάμεσά τους και αρκετούς γνωστούς της**) (EC – КП/ES – КР);

Много по-ужасно (Кαι ακόμα χειρότερα) (EC – КП/ES – КР).

Когато функционират с относително значение, формите за сравнителна степен на прилагателните имена и на наречията са субстантивирани или са употребени с атрибутивна функция (вж. Буров/Вигон 1987: 32). Напр. *Имаше двама сина, единият, **по-големият**, беше едър... Малкият не го биваше за нищо* (Й. Йовков). Най-често се употребяват имена, които означават размер или възраст: **голям, малък, млад, стар, възрастен**. Срв.:

***По-старите** синове на дяда Ивана скочиха срещу циганина и срещу снаха си* (Й. Йовков);

*Когато загина, ми се стори, че съм загубил **по-малък брат*** (К. Донков)⁵.

По-самостоятелен характер от формите с относително значение имат тези с пропорционално значение. Използват се с конструкцията „**колкото по-... , толкова по-...**“. Двете части на фразата функционират по различен начин, а взаимната зависимост е такава, че разликата между двете качества е постоянно пропорционална. В някои случаи качеството от едната страна на неравенството расте, а от другата намалява. Вариант на пропорционалното е тъждествено значение, което се употребява с **не по-малко**. Срв.:

*И **колкото повече** отивах напред, **толкова по-непозната** изглеждаше цялата околност* (*Όσο προχωρούσα, τόσο πιο άγνωστη μου φαινόταν η πλευρά αυτής της πόλης*) (EC – КП/ES – КР);

*Минете пак по същото време – **не по-късно и не по-рано*** (*Περάστε πάλι την ίδια ώρα, ούτε πιο νωρίς, μήτε πιο αργά*) (EC – КП/ES – КР).

Формите за превъзходна степен се образуват от всички положителни форми на качествените прилагателни имена, с предпоставяне на частицата морфема **най-** (вж. Куцаров/Kutsarov 2007: 477). В изречението членуваните форми за превъзходна степен функционират като съгласувани определения напр. *Сега **най-малкото** човече, което стоеше на ръцете на баба Иваница... изп-*

⁵ Примерите са на Ст. Буров (Буров/Вигон 1987).

лака (Ив. Вазов). Също така могат да бъдат субстантивирани, обособени, да имат вметнат характер или да са именна част в състава на сказуемото. В зависимост от функцията си могат да имат няколко отсенки в значението (вж. Буров/Вигов 1987: 39). За да изпъкне повече степента на признака, формите, които го означават, се обособяват. Ако трябва да се подчертае обаче, че единствено съответният предмет има даден признак в най-висока степен, формите могат да функционират като самостоятелни изречения напр. *Но от цялата компания безпогрешно си избра Николай например. Най-красивия. Най-добрия. Най-желания* (К. Донков)⁶.

Повторенията придават стилистична обогатеност на изречението. Някои форми се субстантивират и се натоварват интонационно и по смисъл – **най-важното, най-доброто, най-хубавото** и т.н. Срв.:

Най-вече я безпокоеше мисълта, че може да се е разболял от тая ужасна епидемия, която взимаше най-много жертви тъкмо между пленниците (Κείνο που τη βασάνιζε περισσότερο απ'όλα ήταν η σκέψη μήπως είχε αρρωστήσει από αυτή τη φοβερή επιδημία που έπαιρνε τα περισσότερα θύματά της από τους αιχμάλωτους) (ΕC – ΚΠ/ΕC – ΚΡ);

Това бяха оръжията най-малко за двама и Исмаил ага за пръв път виждаше такова чудо (Τα όπλα του ήταν το λιγότερο για δυο κι ο Ισμαήλ αγάς πρώτη φορά έβλεπε ένα τέτοιο πράγμα) (ΓC – ЦЗ/GS – TsZ).

Обектите за сравнение са въведени с предлозите **от, в, между, сред**. Засилва се интензивността чрез частиците **и, дори, дори и, даже, само** и др. Срв.:

В черквата са събрани всички учители от околията и още дванадесет учителки, между които тя е най-хубавата (Ел. Пелин);

Говорехме само за предстоящия път, определяхме деня и часа на тръгването, не пропускахме и най-малките дреболии (Й. Йовков)⁷.

В новогръцкия език формите за превъзходна степен се образуват също както и формите за сравнителна степен – по два начи-

---

⁶ Примерите от Й. Йовков, Ив. Вазов и от К. Донков са на Ст. Буров (Буров/Вигов 1987).

⁷ Примерите от Ел. Пелин и от Й. Йовков са на Ст. Буров (Буров/Вигов 1987).

на. Първият от тях е *описателно* с определителен член (в ед.ч.: **ο** за м.р., **η** за ж.р., **το** за ср.р./ в мн.ч.: **οι** за м.р., **οι** за ж.р., **τα** за ср.р.) и сравнителната степен на прилагателното име, като се описват по двата съответни начина: ψηλός < ο πιο ψηλός / ο ψηλότερος (най-високият), βαθύς < ο πιο βαθύς / ο βαθύτερος (най-дълбокият), ασφαλής > ο πιο ασφαλής / ο ασφαλέστερος (най-защитеният). Нарича се още относително превъзходна степен. Срв.:

Най-пусти са земите, за които никоѝ не е загивал, а най-людни – тия, чиито стопани са мрели за тях (Οι πιο ρημαγμένες είναι οι χώρες, που γι'αυτές δεν πέθανε κανένας και πιο γεμάτες κόσμο είναι εκείνες, που πεθάνανε γι'αυτές οι νοικοκυραίοι τους) (ГС – ЦЗ/GS – TSZ);

Никога не му се беше случвало в живота да върши нещо тайно – заслушан и в най-леките шумове наоколо, да рови за чуждо злато, да скача изплашен така... (Δεν του έλαχε ποτέ να κάνει κάτι κρυφό, ν'αφουγκράζεται σαν ένοχος και τον πιο μικρό θόρυβο, να ψάχνει για να βρει ξένο χρυσάφι και ν'αναπηδάει φοβισμένος...) (ГС – ЦЗ/GS – TsZ).

Основната разлика между българския и новогръцкия език се състои в това, че в българския език формите за превъзходна степен се употребяват само аналитично чрез предпоставената частица-морфема *най*. В новогръцкия език обаче има два начина на образуване на превъзходна степен – аналитичен и синтетичен. Формите за превъзходна степен се състоят от определителен член и съответната форма за сравнителна степен. Възможно е да се постигне омонимия в един определен случай, когато формата на членувано име в сравнителна степен съвпада с формата на превъзходната му степен. Единственият начин да се разграничат двете форми е чрез контекста. Срв.:

Как да не я помнех, когато беше служила на детските ми мечти за най-подходящото място, което населявах с всички магьосници и герои от приказките (Και πώς να μην το θυμόμουν, μία που χρησίμευε στα παιδικά μου όνειρα σαν ο πιο κατάλληλος τόπος που μου άρεσε να τον γεμίζω με μάγισσες και άλλους ήρωες των παραμυθιών) (ЕС – КП/ES – КР);

Тя помнеше само няколко хубави дни от техния брак, годините преди Балканската война, когато беше най-хубавата же-

на в града и **най-желаната** дама на баловете, където по онова време още танцуваха мазурка (Θυμότανε μόνο μερικές καλές στιγμές από το γάμο τους, στα χρόνια πριν από τους βαλκανικούς πολέμους, που τη λογάριαζαν σαν **την πιο όμορφη** γυναίκα της πόλης και **την πιο επιθυμητή** κυρία στους χορούς, όπου χορεύονταν ακόμη τότε η μαζούρκα) (EC – КП/ES – KP);

Бе му драго да я гледа така, да си спомня, че и вчера е била същата, и лани, и **по-миналата** година, да съзнава, че и утре ще бъде такава, и други ден, и догодина, и до амина... (Ευχαριστιόταν να την κοιτάζει έτσι και να θυμάται πως και χτες ήταν η ίδια, και πέρσι, και **την πιο περασμένη** χρονιά, και ήθελε κι αύριο να είναι έτσι, και την άλλη μέρα, και του χρόνου, κι ως το τέλος...) (ΓC – ЦЗ/GS – TsZ);

По-големките наскачаха, той ги завърна към майка им, прибра ги в купчинка (**Та πιο μεγαλούτσικα** πηδούσαν κι έφειγαν, μα εκείνος τα ζανάφερνε κοντά στη μάνα τους και τα έκανε ένα σωρό) (ΓC – ЦЗ/GS – TsZ).

Вторият начин за образуване на превъзходна степен е *синтетично* със съответните окончания: за прилагателни имена, окончаващи на **-ος – -ότατος,-η,-ο** (ψηλός < ψηλότατος,-η,-ο, най-високият); за прилагателни имена, окончаващи на **-υς – -ύτατος,-η,-ο** (βαθύς < βαθύτατος,-η,-ο, най-дълбокият); за прилагателни имена, окончаващи на **-ης – -έστατος,-η,-ο** (ασφαλής < ασφαλέστατος,-η,-ο, най-защитеният). Така се образува абсолютно превъзходната степен (*елативът*). Освен синтетично, елативното значение може да бъде образувано и с наречието *много* (**πολύ, πάρα πολύ** или **υπερβολικά**) и положителната степен (**πολύ ψηλός, πάρα πολύ ψηλός**, много висок, супер висок) (вж. Триандафилидис/Triandafilidis 2012: 118). В българския език елативът се разбира по следния начин: количеството на признака се определя чрез сравняване с приетата абстрактна норма, мярка, приблизително обща за всички членове на дадено общество, която остава неизразена (вж. Петрова-Вашилевиц/Petrova-Vashilevich 1994: 192). Срв.:

*И между безбройните разноцветни кръпки най-много се хвърляха в очи две-три много големи, взети сякаш от чувал или от **най-проста** аба и лепнати, както доде, с едър шев и избелели конци (Κι'ανάμεσα στ'αμέτρητα, τα παρδαλά μπαλώματα, **περισσότερο***

χτυπούσαν στο μάτι δύο τρία πολύ μεγάλα, καμωμένα θάλεγγες από τσουβάλι ή **πολύ πρόστυχουν** αμπά και ραμμένα όπως έτυχε, με χοντρό ράψιμο και με **ζασπρισμένες κλωστές**) (ЙЙ – С/ΥΥ – S).

Степените за сравнение се изразяват и чрез други начини в новогръцкия език:

- Когато представят равенство: с наречията *τόσο/όσο* (толкова, колкото), *το ίδιο – με* (също), *λιγότερο/περισσότερο* (по-малко, повече) и др.;
- С добавяне на наречия, напр. *πολύ* (много). Срв.:

*Ζεκίρ доведе коня **също така мълчаливо**, потупа го по шията, засвирука му (Ο Ζεκίρ έφερε το άλογο **το ίδιο σιωπηλός**, το χτύπησε χαϊδευτικά στόλαιμό, και του σφύριξε μια-δυο φορές)* (ΓС – ЦЗ/GS – TsZ);

*Още тогава знаеше, че не ще им помогне, и **много по-отрано** го бе знаел, като че се бе родил с това знание... (Ηξέρε ακόμα πως δεν μπορούσε να τους βοηθήσει, κι αυτό το ήξερε από **πολύ πιο νωρίς**, σα να είχε γεννηθεί μ' αυτή τη γνώση...)* (ΓС – ЦЗ/GS – TsZ).

- Чрез съчетаване на положителната степен с представките *κατα-*, *υπερ-*, *ολο-*, *παν-*, *πενт(ε)-*, *тетра-*, *εφτα-*, *θεο-* и др. (**κατακόκκινος** – свръхчервен, **ολοφάνερος** – много ясен, **панέμορφος** – много красив, **пáμφτωχος** – много беден, **επτάψυχος** – със седем души, живота, **πεντακάθαρος** – блестящ от чистота, **тетралέρατος** = **панέξυπνος** – много умен, **θεοτρελός** – напълно полудял).

Обикновено при превода на тези думи трудно се намира буквално българско съответствие.

Някои прилагателни имена образуват синтетично степените за сравнение от различен корен, тоест от различна стара основа. Това степенуване се нарича *неправилно*. Формите са следните: *απλός* (прост, обикновен) – *απλούστερος-απλούστατος*; *γέρος* (стар) – *γεροντότερος*; *κακός* (лош) – *χειρότερος-χειρίστος*; *καλός* (добър) – *καλύτερος-άριστος*; *λίγος* (малък) – *λιγότερος-ελάχιστος*; *μεγάλος* (голям) – *μεγαλύτερος-μέγιστος*; *μικρός* (малък) – *μικρότερος-ελάχιστος*; *πολύς* (много – няма точно българско съответствие) – *περισσότερος-πλείστος* (Пороманска/Poromanska 2017).

В заключение бихме могли да обобщим, че степените за сравнение в двата езика се оформят по различен начин. В българския език се образуват аналитично, чрез предпоставените частици-морфеми *по* и *най*. В новогръцкия език обаче начините за съставяне са два: единият от тях е също както и в българския език – аналитичен (с количествената частица *πιο* заедно с определителен член за м.р., ж.р. или за ср.р. (*ο, η, το*), но има и втори – синтетичен (с окончанията - *ότατος,-η,-ο, ύτατος,-η,-ο, έτατος,-η,-ο*). Синтетичните форми се използват наравно с аналитичните, като няма особени различия при превода, което доказахме чрез използваната преводна художествена литература. И в двата езика степените за сравнение са три: *положителна*, която не показва степен на признака, *сравнителна*, която се използва при сравняване на два обекта, и *превъзходна*, която се употребява при сравняване на повече от два обекта. Превъзходната степен може да се употреби и за означаване на най-висока степен на признак, без да има сравнение с друг обект – т. нар. свръхстепенуване или *елатив*. Абсолютно превъзходната степен в новогръцкия език може да се изразява и чрез наречието „много“. Основната разлика между двата езика се състои в това, че в новогръцкия език членуваната форма за сравнителна степен и формата за превъзходна степен съвпадат, а в българския език това явление не се наблюдава. Също така в новогръцкия език някои прилагателни имена образуват синтетично степените за сравнение от различен корен, т.е. от различна стара основа. При превода на гръцки думи на български език в някои случаи не се намира точно съответствие. От всичко това следва, че преобладават приликите между двата езика, а асиметриите са значително по-малко.

БИБЛИОГРАФИЯ

- БАН/ВАН 1993:** *Граматика на съвременния български книжовен език. Том 2. Морфология.* София: БАН, 1993. [*Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Tom 2. Morfologiya.* Sofia: Izd. na BAN, 1993.]
- Буров/Burov 1984:** Буров, Ст. Синонимна употреба (взаимозаменяемост) на степените за сравнение в българския език. – *Български език*, 1984, кн. 6, 508 – 515. [Burov, St. Sinonimna upotreba (vzaimozamenimost) na stepenite za sravnenie v balgarskiya ezik. – *Balgarski ezik*, 1984, kn. 6, 508 – 515.]
- Буров/Burov 1987:** Буров, Ст. *Степените за сравнение в съвременния български език.* София: Народна просвета, 1987. [Burov, St. *Stepenite za sravnenie v savremenniya balgarski ezik.* Sofia: Narodna prosveta, 1987.]

- Граматика/Gramatika 1999:** Συνέργασία του Διδακτικού Προσωπικού, *Τα νέα ελληνικά για ξένους*, 19^η Ανατύπωση (3^η Έκδοση, Αναθεωρημένη). Θεσσαλονίκη, 1999. [Sunergasia tou Didaktikou Prosopikou, *Ta nea ellinika gia xenous*, 19i Anatuposi (3i Ekdosi, Anatheorimeni). Thessaloniki, 1999.]
- Куцаров/Kutsarov 1997:** Куцаров, Ив. *Лекции по българска морфология*. Пловдив: Пловдивски университет, 1997. [Kutsarov, Iv. *Leksii po balgarska morfologiya*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 1997.]
- Куцаров/Kutsarov 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007. [Kutsarov, Iv. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 2007.]
- Ницолова/Nitsolova 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008. [Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2008.]
- Пашов/Pashov 1989:** Пашов, П. *Практическа българска граматика*. София: Народна просвета, 1989. [Pashov, P. *Prakticheska balgarska gramatika*. Sofia: Narodna prosveta, 1989.]
- Петрова-Вашилевич/Petrova-Vashilevich 1994:** Петрова-Вашилевич, А. Чоролеева, М. *Семантичната категория степен. – Българско-полска съпоставителна граматика. Том 3. Семантичните категории количество и степен*. София: Изд. на БАН, 1994. [Petrova-Vashilevich, A. Choroleeva, M. *Semantichnata kategoriya stepen. – Balgarsko-polska sapostavitelna gramatika. Tom 3. Semantichnite kategorii kolichество i stepen*. Sofia: Izd. na BAN, 1994.]
- Пороманска/Poromanska 2017:** Пороманска, Ст. *Βαθμοί των επιθέτων (Παραθετικά)*. Ръкопис, 2017. [Poromanska, St. *Bathmoi ton epitheton (Parathetika)*. Rakoris, 2017.]
- Трианταφυλλίδης/Триандафилидис 2012:** Триантаφυλλίδης, М. *Νεοελληνική γραμματική. Αναπροσαρμογή της μικρής νεοελληνικής γραμματικής του Μανόλη Τριανταφυλλίδη*. Αθήνα: Οργανισμός εκδόσεις διδακτικών βιβλίων, 2012. [Triandafillidis, M. *Neoelliniki grammatiki, Anaprosarmogi tis mikris neoellinikis grammatikis tou Manoli Triandafillidi*. Athina: Organismos ekdoseis didaktikon vivlion, 2012.]

ЕЛЕКТРОННИ ИЗТОЧНИЦИ:

- (<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=158&WorkID=4297&Level=2>)
(<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=95&WorkID=2349&Level=3>)
(<https://chitanka.info/text/26223-ognenata-ptitsa>)
(<https://chitanka.info/text/4127/0>)

ИЗТОЧНИЦИ ЗА ЕКСЦЕРПЦИЯ:

- ЙЙ – С/УУ – S:** Йовков, Й. *Серафим*. // <<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=95&WorkID=2349&Level=3>>. [Yovkov, Y. *Serafim*.] (Γορντάν Ιόβκωφ. *Σεραφείμ*. Αθήνα: Εκδόσεις Α. Καραβία (μεταφραστής-Άργης Κόρακας), 1940.)

СвМ – ОП/SvM – ОР: Минков, Св. *Огнената птица*. //

<<https://chitanka.info/text/26223-ognenata-ptitsa>>. [Minkov, Sv. *Ognenata ptitsa*.] (Σβετοσλάφ Μίνκωφ. *Το πύρινο πουλί*. Αθήνα: Εκδόσεις Α. Καραβία (μετάφραστής Άργης Κόρακας), 1940.)

ЕС – КП/ES – КР: Станев, Е. *Крадецът на праскови*. //

<<https://chitanka.info/text/4127/0>>. [Stanev, E. *Kradetsat na praskovi*.] (Εμιλιάν Στάνεφ. *Ο κλέφτης των ροδακίνων*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ποσειδώνας, (μετάφραση του Κώστα Άθ. Σιαπέρα), 1978.)

ГС – ЦЗ/GS – TsZ: Стоев, Г. *Цената на златото*.

<<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=158&WorkID=4297&Level=2>>. [Stoiev, G. *Tsenata na zlatoto*.] (Γέντσο Στόεφ. *Η τιμή του χρυσού*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ποσειδώνας (μετάφραση του Κώστα Άθ. Σιαπέρα), 1978.)

ГРАМАТИЧНИ И ФУНКЦИОНАЛНО-
СЕМАНТИЧНИ ЕКВИВАЛЕНТИ
НА БЪЛГАРСКИТЕ ГЛАГОЛНИ ВИДОВЕ
В НОВОГРЪЦКИЯ ЕЗИК

Десислава Димитрова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

GRAMMATICAL AND FUNCTIONAL-SEMANTIC
EQUIVALENTS OF THE BULGARIAN VERBAL
ASPECTS IN MODERN GREEK

Desislava Dimitrova
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

The object of the present comparative research are the grammatical and functional-semantic equivalents of the Bulgarian verbal aspects in Modern Greek. The goal of the study is to identify the acts of inter-language symmetry and asymmetry in the aspectual systems.

A significant difference between both languages is the aspect formation. In Greek (but not in Bulgarian) the grammemes *complete* and *incomplete aspect* are formed respectively from two stems (the aorist stem¹ and the present stem).

On the other hand, in Bulgarian and Greek the aspectual meanings are expressed both by nuclear modifiers and by the interaction of the grammemes with some peripheral means. There are many similarities in the peripheral aspectual expression of the compared languages.

Keywords: aspect of the verb, aspectuality, functional-semantic analogues, complete aspect, incomplete aspect

Настоящото контрастивно изследване има за цел да представи някои прояви на междуезикова симетрия и асиметрия по отношение на аспектуалното изразяване в българския и новогръцкия език.

Ядро на функционално-семантичната категория² аспектуалност (от лат. *aspektum* – вид) е категорията *вид на глагола*. В славянската (и в частност в българската) граматична литература не-

---

¹ Perfective verbs are formed from imperfective verbs (+/-σ sigma morpheme).

² По-нататък ФСК.

еднократно е посочвано, че глаголният вид е характерно явление за славянските езици. Гръцките корелации от типа *γράφω : γράφω* (*пиша : напиша*), *πεθάνω : πεθαίνω* (*умра : умирам*) и др. обаче се явяват специфични аспектуални опозиции, открояващи се на фона на славянската видова хегемония. За разлика от българския глаголен вид, за чието детайлно проучване от Възраждането до наши дни имат принос редица българисти и слависти аспектолози (Й. Груев, Ив. Момчилов, Г. Миркович, Н. Костов, Ю. С. Маслов, В. Станков, Св. Иванчев, Ив. Куцаров, В. Маровска, Кр. Чакърова и др.), задълбочени изследвания за гръцките свършени и несвършени глаголи почти не се откриват. Наличието на аспектуални грамеми в новогръцкия език, от друга страна, не се отрича от изследователите, но се подчертава липсата на системност при функционирането им в речта. Ст. Пороманска например посочва, че „не се разграничава ясно категорията вид на глагола, поради което в български език преводът по отношение на глаголния вид **зависи от контекста**“ (Пороманска/Poromanska 2002: 233).³

Аспектуалните проучвания в новогръцкия език придобиват по-широка популярност едва в най-ново време. Заслужено внимание на вида обръщат Хр. Клерис и Г. Бабиньотис (2015), Хр. Влахос (2015). Възгледите на посочените автори, съпоставени със съвременните теории за вида в българистиката, в най-общи линии представят особеностите на гръцката видова система.

Както е известно, за да съществува дадена категория (било то морфологична или лексикално-граматична) в конкретен език, е необходимо да са налични минимум две грамеми (или редове думи), които да се противопоставят помежду си в нейните граници. Броят на членовете в рамките на категорията *вид на глагола* е

---

³ Нужно е да се обърне внимание, че твърдението на Ст. Пороманска е пряко свързано с превода на гръцките минало неопределено време (сегашно резултативно време) и бъдеще предварително време (бъдеще резултативно време). Ролята на контекста при езиковия пренос в тези случаи е от съществено значение, тъй като сравняваните езици проявяват асиметрия по отношение на образуването на посочените две времена. В новогръцкия език резултативни времена могат да образуват единствено глаголи с аористна основа, т.е. свършените по вид глаголи. В българския език и свършените, и несвършените глаголи, и итеративите свободно влизат в състава на аналитично образуваните резултативни времена (срв.: *писал е, преписал е, преписвал е*).

варираше в българските възрожденски граматика. Ив. Момчилов е първият автор, който отбелязва два вида – свършен и несвършен. Нов момент за аспектологията е теорията на видния славист и българист Св. Иванчев. Той приема, че несвършените глаголи от типа *преписвам* (НС2), които влизат в опозиция със СВ – *пишиша*, имат и контекстов омонимен вариант (*преписвам* (НС1) в неактуален план). Следователно опозициите са две – СВ : НС2 и СВ : НС1 (вж. Иванчев/Ivanchev 1971). Постановката му е доразвита по-късно от Ив. Куцаров, който открива морфологичното криптотипно ядро на вида⁴, функциониращо в рамките на СВ (вж. Куцаров/Kutsarov 2007: 551). (това е втората опозиция у Св. Иванчев СВ : НС1 (*пишиша* : *преписвам*⁵)). И двамата учени не отреждат място във видовата система на простите несвършени глаголи от типа *пишиша*. В по-ново време В. Маровска твърди, че *видът на глагола* е триграмемна категория (*пишиша* : *препишиша* : *преписвам*) и формално-семантичните опозиции, на които се разпада, са две, защото словообразователната разлика между първичните (*пишиша*) и вторичните несвършени глаголи (*преписвам*) е доста съществена и това налага тяхното диференциране (вж. Маровска/Marovska 2005: 107).

Кр. Чакърва също смята, че категорията е тричленна. За същински глаголни видове (в рамките на категорията вид) обаче авторката приема само двете грамеми – НСВ и СВ (*пишиша* : *препишиша*), които се противопоставят както граматически, така и лексикално-граматически. „В граматически смисъл (и формално, и семантически) – твърди аспектоложката – той (итеративът *преписвам* – Д. Д.) е маркиран не по „видовост“, а по кратност (изразява идеята за повторение на дадено комплексно действие без указание за времеви или пространствен предел)“ (Чакърва/Chakarova 2003: 175). Относно противопоставянето на итеративите със СВ и с НСВ Кр. Чакърва твърди, че граматическите итеративи „влизат в пряко морфологическо противопоставяне единствено със СВ“, като се противопоставят по *итеративност* : *неитеративност*. Противопоставянето на итеративите с НСВ авторката счита за непряко, като съществена причина затова спо-

⁴ Повече за скрития характер на опозицията вж. Чакърва/Chakarova 1998: 171 – 183.

⁵ В неактуален план.

ред нея е голямата лексикална разлика между двете глаголни лексеми. Причините от граматическа гледна точка също са съществени: „[...] итеративът е маркиран член на МК (повторяемост), в която НСВ изобщо не участва, докато, от друга страна, той е семантически и функционално „двойно маркиран“ (бидейки биаспективен) в структурата на ЛГК (вид), в която НСВ е немаркиран член“ (Чакърова/Chakarova 2003: 178).

Във формално отношение на българската видова триада⁶ (несвършен вид : свършен вид : итератив) гръцкият език отговаря с два глаголни вида – свършен и несвършен. Характерна особеност на гръцките несвършени глаголи е, че някои по семантика са еквиваленти на българския НСВ (*чета* (*διαβάζω*) – *Искам да чета* (*Θέλω να διαβάζω*), а други – на итератива (*купувам* (*αγοράζω*) – *Купувам плодове* (*Αγοράζω φρούτα*).

1) Аналози на лексикално-граматичната опозиция **НСВ : СВ** в гръцкия език:

<i>чета</i> : прочета	<i>διαβάζω</i> : <i>διαβάσω</i>
<i>работя</i> : изработя	<i>δουλεύω</i> : <i>δουλέψω</i>
<i>пиша</i> : напиша	<i>γράφω</i> : <i>γράψω</i>

2) Аналози на опозицията **СВ : итератив** в гръцкия език:

<i>отворя</i> : отварям	<i>ανοίξω</i> : <i>ανοίγω</i>
<i>избера</i> : избирам	<i>διαλέξω</i> : <i>διαλέγω</i>
<i>купя</i> : купувам	<i>αγοράσω</i> : <i>αγοράζω</i>

Гръцките аналози на българските итеративи не са маркирани със специфични морфеми, както е в българския език⁷. Всички несвършени глаголи в новогръцкия език (в това число и еквивалентите на българските итеративи) се образуват от сегашната основа⁸ (*ενεστωτικό θέμα*) на глаголите, а всички свършени глаголи – от аористната основа (*αοριστικό θέμα*). Междуетзиковата диференциация има и по отношение на образуването на перфективи-те⁹. Голяма част от българските свършени глаголи са резултат на

⁶ Терминът е на Кр. Чакърова.

⁷ Срв. бълг. -а-, -'а-, -ва-, -ава-, -'ава-, -ува-, напр. отвар-'А-м, показ-ВА-м и др.

⁸ Глаголните основи в гръцкия език са свършена и несвършена (сегашна в гръцки език), но няма пълно съвпадение между двата езика (вж. Ангелиеви/Angelievi 2004: 93).

⁹ Свършените глаголи.

префиксация на простите несвършени (*чета – про-чета*), други се перфективират посредством суфикс *-н-* (*седя : сед-н-а*), а трети са образувани със суфиксите *-аса-*, *-‘аса-*, *-еса-*, *-иса-*, *-оса-*, *-дуса-* (*боя-дуса-м*). Гръцките лингвисти Г. Бабиньотис и Хр. Клерис посочват, че аористната основа се образува главно по два начина – сигматично (със сигма σ и двойните съгласни кси ξ или пси ψ) или асигматично (без сигма σ) (вж. Μπαμπινιώτης, Κλαίρης/Бабиньотис, Клерис 2015: 190). Съпоставката на образуването на перфективите има следния вид: *про-чета – διαβά-σ-ω*; *сед-н-а – κάτ-σ-ω*; *боя-дусам-м – βά-ψ-ω*. На българските прости свършени глаголи¹⁰ от типа *чуя*, *дам*, *купя* гръцките аналози отново са маркирани от аористната основа (*чуя – ακού-σ-ω*; *дам – δώ-σ-ω*; *купя – αγορά-σ-ω*).

Както в български, така и в гръцки, една малка група вербални форми, означаващи състояние (*κατάσταση*) – *έχω*, *είμαι*, *ανήκω* (*имам*, *съм*, *принадлежа*), нямат свършен корелат. Глаголи само с основа за несвършен вид в новогръцкия са и *οφείλω* (*дължа – обществен и роднински дълг*), *χρωσταω* (*дължа – материален дълг*), *πρέπει* (*трябва*), *зная* (*ξέρω*).

На българските видови опозиции *видя*: *виждам*, *кажа*: *казвам* аналозите в гръцки са с различни основи – *δω* : *βλέπω*, *πω* : *λέγω*.

И в двата езика са налични т. нар. двувидови глаголи от чужд произход от типа *паркирам* (*παρκάρω*), *сервирам* (*σερβίρω*), които се реализират в зависимост от контекста и като несвършени, и като свършени. Ако можем да посочим някаква междуезикова отлика по отношение на този тип глаголи, тя се състои в това, че в новогръцкия език във формите на аорист те сменят сегашната си основа с аористна (*παρκάρι-σ-α – паркирах*, *σερβίρι-σ-α – сервирах*). Този факт не е изненадващ, тъй като гръцкият аорист се образува единствено от свършените глаголи, които, от друга страна, винаги са маркирани от аористната основа. Може би най-съществено се оказва обстоятелството, че еквивалентите на българския итератив не са маркирани със специфична повторителна морфема, а също като простите несвършени глаголи се образуват

¹⁰ В езиковедската литература ги наричат и първични свършени глаголи.

от сегашната основа. Не е без значение и фактът, че свършен вид в новогръцкия език не може да се образува посредством префиксация, без да се смени сегашната основа с аористна.

Определянето на статута на видообразуващите морфемии се оказва в известен смисъл проблем за лингвистите. Изследователите не могат да решат единодушно дали морфемите са деривационни, или са релационни. Налице е характерното „регресивно изместване на границата между лексикални и граматични морфемии в глаголната словоформа“ (Куцаров/Kutsarov 2007: 19), за което Ив. Куцаров споменава в най-новата си граматика. В българския език префиксите и суфиксите, с които се образуват свършените глаголи, се осмислят като деривационни морфемии, тъй като (заедно с корена) са част от лексикалната основа. В новогръцкия език, от друга страна, морфемите, с които се образуват свършените глаголи, не могат категорично да се отнесат нито към граматичните, нито към словообразователните. Като част от лексикалната основа тези морфемии би следвало да са деривационни, но тъй като са и формален маркер на гръцкия аорист (т.е. в зависимост от употребата могат да са и релационни морфемии), налице е езиковият процес, който Ив. Куцаров коментира. Същото може да се каже и за несвършените глаголи, на които сегашната основа е граматичен маркер на имперфекта. Регресивно изместване на границата между лексикални и граматични морфемии се наблюдава и при итеративите в българския език. *Срв.: про-да-ВА* – морфемата *-ва* е итеративен маркер (релационна морфема), но тя включва в състава си и тематичната гласна *-а*. Според Кр. Чакъррова за разрешаване на този словообразователен казус е необходимо да се прецизира терминът, „с който ще бъде назовавана морфемата *-ва* (и нейните аломорфи) в състава на итеративните глаголи“ (Чакъррова/Chakarova 2019: 43). Терминът *суфиксoid*, с който изследователката предлага да се именува итеративната морфема, се оказва много сполучлив, тъй като с него се обозначава двояката функция на синкретичната морфема, която маркира граматичното значение *итеративност*, от една страна, а от друга – подобно на суфиксите участва в деривационния процес (без обаче да „променя лексикалното значение на изходните глаголи“ (Чакъррова/Chakarova 2019: 44). Квалифицирането на видообразу-

ващите морфеме несъмнено е важен фактор за определяне характера на категорията *вид на глагола*.

Макар през годините да са съществували полемики относно нейната същност, днес почти всички изследователи приемат, че категорията е **лексикално-граматична**, т.е. налично е противопоставяне на различни думи, а не на форми на една и съща дума.

Уточняването на функцията на гръцките видообразуващи морфеме също дава отговор на въпроса каква е същността на категорията. Гръцките лингвисти, чиито концепции се разглеждат в настоящата разработка, очевидно смятат тематичните гласни на аористната и сегашната основа за релационни морфеме. В граматиката си „*Συνοπτική γραμματικής της Νέας Ελληνικής*“ (2015) Г. Бабиньотис и Хр. Клерис посочват, че граматическите категории – време и вид на глагола, изразяват значенията си морфологично чрез формата на глагола (вж. *Μπαμπινιώτης, Κλαίρης/Бабиньотис, Клерис 2015: 166*). Хр. Влахос твърди, че комплексното или некомплексното значение е морфологично кодирано съответно в аористната или сегашната основа (вж. *Βλάχος/Влахос 2015: 9*). Авторите обаче пропускат важна особеност, а именно, че щом видът се означава от основата на глагола, той несъмнено е в тясна връзка с лексикалното значение. Именно обвързаността на видовете със семантиката на лексемата е един от доводите на Р. Ницолова да отнесе българския глаголен вид към лексикално-граматичните категории. „Видът – твърди изследователката – подобно на рода при съществителните имена не е словоизменителна категория, а е класифицираща, лексико-граматическа категория, която има важно граматическо – морфологично и *синтактично* – значение“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 247).

Учудващ е фактът, че за разлика от скромния брой налични трудове, посветени на аспектуалната проблематика, термините, свързани с вида, не са рядкост. В „*Συνοπτική γραμματικής της Νέας Ελληνικής*“ (2015) Хр. Клерис и Г. Бабиньотис именува категорията с термина *ποιόν ενεργείας*. Свършен и несвършен вид са назовани *τέλειο ποίον ενεργείας* и *ατελής ποίον ενεργείας*. Видът на глагола в новогръцкия език е познат още като *όψη* (вид) или *απόψη* (аспект). Перфективът се нарича и *συνοπτικό*, а имперфективът – *μη συνοπτικό*. Несвършеният вид понякога се назовава с

понятието *διάρκεις* (продължителен, траен), а свършеният – със *στιγμιαίο* (мигновен, моментален).

Съвременният изследовател на аспекта в гръцкия език Хр. Влахос с право обръща внимание, че някои от термините не отразяват съвсем точно семантиката на глаголните видове. За да представи противопоставянето СВ: НСВ, той се спира на термините *συνοπτικό-μη συνοπτικό* (цялостен¹¹ – нецялостен). Ученият твърди, че лексемите *τέλειο* и *ατελές* (свършен и несвършен) не са прецизни, тъй като невинаги свършеният вид експлицира завършеност и не във всички случаи несвършеният вид изразява незавършеност. Сред примерите, с които Хр. Влахос защитава позицията си, се срещат употреби на несвършен вид в имперфект, при които авторът забелязва, че се наблюдава завършеност.

Срв.: *Ο Γεώργιος βασίλευε για 60 χρόνια* (Йоргос царуваше 60 години) (примерът е на Хр. Влахос).¹²

Тези аргументи, разбира се, не са съвсем убедителни, тъй като завършеността, която се изразява в избрания пример, е на контекстово равнище, т. е. експлицира се не от несвършения вид, а от допълнителни лексикални модификатори.

За наименованието на категорията изследователят на гръцките глаголи избира термина *όψη*. Според него *ποιόν ενεργείας* не се отнася толкова до вида, който е морфологично кодиран в глаголната основа, а е свързан с лексикалния аспект и изразява семантичните отлики на двете основи на базата на съдържанието. Параметрите на лексикалния аспект, които Хр. Влахос откроява, са три – *στατικότητα* (статичност), *διάρκεια* (продължителност) и *τελικότητα* (приключеност) (вж. Вλάχос/Влахос 2015: 24).

Лингвистите Хр. Клерис и Г. Бабиньотис също разграничават два типа изразяване на гръцкия глаголен вид – лексикално и граматично. Първият тип експлициране (то *λεξικό ποιόν ενεργείας*¹³) представя вътрешната времева страна на действието¹⁴, което може да е продължително *κοιμάμαι, ψάχνω* (спя, търся), може да е мигно-

¹¹ Обобщен.

¹² Преводите от и на гръцки език в разработката са мои – Д. Д.

¹³ Лексикален аспект.

¹⁴ Характеризира вътрешното развитие на действието.

вено / краткотрайно *ζυπνάω, βρίσκω* (събуждам се, намирам) и т.н. Тази информация се съдържа в лексикалното значение на глагола.

Двамата езиковеди отбелязват по-нататък, че за разлика от обективния лексикален аспект граматическият глаголен вид (то **γραμματικό ποιόν ενεργείας**) е субективен, тъй като той е резултат от възможността на говорещото лице да представи действието по начина, по който го вижда – дали е цялостно, комплексно, обобщено (*συνολτικό*), или не е (вж. Μπαμπινιώτης, Κλαίρης/Бабиньотис, Клерис 2015: 173).

Безспорно от съществено значение е твърдението на авторите, че несвършеният вид има две възможни значения – когато се употребява като непрекъснат процес, който е в развитие, или като системно повтарящ се процес (вж. пак там). На практика това е разликата в семантичното съдържание на българския несвършен вид и итератива.

Грамматическата категория *вид на глагола* според Хр. Клерис и Г. Бабиньотис се състои от грамемите свършен и несвършен вид, а вторият, от своя страна, има два подвида – *συνεχες ποιόν ενεργείας*¹⁵ (аналог на простия НСВ) и *επαναλαμβανόμενο ποιόν ενεργείας*¹⁶ (аналог на итератива). Двамата изследователи са от учените, които добавят към гръцките видове и т. нар. перфектен вид (*συντελεσμένο ποιόν ενεργείας*), който включва глаголните времена перфект, плусquamперфект и бъдеще резултативно време. Объркването между семантиката на категорията на *глаголния вид* и на *вида (състоянието) на действието* (резултативно или нерезултативно) не е ново явление в лингвистиката. В някои от западноевропейските езици например се твърди, че резултативните форми са аналози на СВ. Положителното тук все пак е, че макар да добавят перфектния вид към системата, авторите не пропускат да отбележат връзката му със „същинското време“¹⁷ и съвсем основателно решават да го разгледат в раздела, посветен на темпоралността.

В “Γραμματική της Νέας Ελληνικής” (2015) Хр. Влахос също излага вижданията си, свързани с гръцкия аспект. Освен с прецизиране на терминологията, ученият се занимава с много от теоре-

¹⁵ Непрекъснат, продължителен.

¹⁶ Повторителен.

¹⁷ В новогръцкия език категорията *вид на действието* не се разглежда отделно от граматическото време.

тичните казуси, които може да породи една специфична категория като *вида на глагола* – разглежда в детайли връзката между вид и време, запознава ни с позицията, която заема относно лексикалния и граматичния аспект¹⁸, и обръща внимание на смесването (преплитането) на лексикалния и граматичния вид.

С оглед ограничения обем на изследването ще се спрем само на концепциите на автора, свързани със семантиката и формалните маркери на глаголните видове, представени и в табличен вид по следния начин (вж. Βλάχος/Βλαχος 2015: 14):

Γραμματική κωδικοποίηση	Όψη ¹⁹	Σημασία
α. «αοριστικό» θέμα	⇔	«Συνολτικά»: Α.....Τ
β. «ενεστωτικό» θέμα	⇔	«Μη συνολτικά»: Α...////////...Τ

Отляво под граматическата кодираност (η γραμματική κωδικοποίηση) Χρ. Βλαχος посочва като т. α. аористната основа, а т. β. е за сегашната основа. В дясната колона е отбелязано значението (τη σημασία) на глаголните видове. Глаголите, образувани от аористна основа, се характеризират с цялостност и обобщеност (συνολτικά σημασία – свършено значение), а от сегашните основи се образуват глаголи, изразяващи несвършена семантика (μη συνολτικά σημασία – несвършено значение). Семантиката е илюстрирана и графично.

Представените изследователски концепции дават само най-обща представа за глаголния вид в новогръцкия език. Ядрото на ФСК аспектиалност (гр. αλοψιακότητα) в новогръцкия език, а именно категорията *вид на глагола (όψη)*, със сигурност трябва да бъде обект на по-обстойно проучване.

¹⁸ Терминът за означаване на лексикалния аспект, който използва Χρ. Βλαχος, е ποιόν ενεργείας, а вида авторът нарича όψη. Бабиньотис и Клерис използват ποιόν ενεργείας и за граматичен, и за лексикален вид, разграничавайки двете понятия посредством добавянето на лексемите *граматичен* и *лексикален*.

¹⁹ Вид на глагола.

Периферийни модификатори за изразяване на видови значения в българския език в съпоставка с новогръцкия език

Периферията на аспектиалността в междуезиков план също предизвиква интерес. Лексикалните модификатори, изразяващи видови значения, са сходни в двата езика.

Лексикални модификатори:

Към лексикалните модификатори се отнасят лексемите, изразяващи аспектиално значение семантично (т. нар. лексикален аспект – λεξικό ποίόν ενεργείας):

а) Лексеми, експлициращи непрекъснато, продължително действие или състояние – *спя – κοιμάμαι, търся – ψάχνω, чакам – περιμένω.*

б) Лексеми, експлициращи мигновено, краткотрайно действие или състояние – *събуждам се – ξυπνάω, намирам – βρίσκω.*

Наречия и съчетания с наречия:

свършен вид:	несвършен вид / итератив:
<i>изведнъж</i> ζαφνικά	<i>често</i> συχνά
<i>веднага</i> αμέσως	<i>ежедневно</i> καθημερινά
	<i>периодично</i> περιοδικά

Предложни изрази:

свършен вид:	<i>за един момент</i>	<i>για μια στιγμή</i>
свършен вид:	<i>за секунда</i>	<i>για ένα δευτερόλεπτο</i>

Ядрен + перифериен модификатор. Глаголно-именни съчетания: Категорията **положение** (*определеност : неопределеност*) + грамемата **множествено число** + глаголна форма:

Срв.: *Четох (несв. вид) книги (Διάβαξα βιβλία)* и *Прочетох (св. вид) книгите (Διάβασα τα βιβλία).*

При взаимодействие на множественото число с неопределителния и с определителния член наблюдаваме следното: **несвършеният глаголен вид** се употребява съвместно с **неопределени имена** в множествено число (*книги – βιβλία*), а **свършеният вид** – с **определени имена** в множествено число (*книгите – τα βιβλία*). Междуезиковият аноморфизъм в случая се състои в замяната при езиковия пренос на българския аорист с гръцкия имперфект. Срв.: В приме-

рите по-горе *четох* (аорист, несвършен вид) става *διάβαζα* (имперфект, несвършен вид). Вече обърнахме внимание, че в гръцки език аорист се образува само от свършени глаголи.

За да се потвърди взаимнообвързаността на грамемите определеност и неопределеност със СВ и НСВ, при това като закономерност, присъща не само на българския език, ще съпоставим и примери в презенс.

Категорията **положение** (*определеност* : *неопределеност*) + грамемата **множествено число** + **глаголна форма**:

Срв.: Обичам да **чета** (*несв. вид*) **книги** (*Αγαπάω να διαβάζω βιβλία*) и Трябва да **прочета** (*св. вид*) **книгите** (*Πρέπει να διαβάσω τα βιβλία*).

Срв.: Обичам да ***прочета** **книги** (*Αγαπάω να *διαβάσω βιβλία*) и Трябва да **прочета** ***книги** (*Πρέπει να διαβάσω *βιβλία*).

За да е възможна съвместната употреба на СВ с неопр. имена в мн. ч., е необходимо имената да се квантифицират. Например: Трябва да **прочета** няколко / някои **книги** *Πρέπει να διαβάσω μερικά βιβλία*.

Очевидно е, че и в примерите в презенс връзката между определеността и СВ и неопределеността и НСВ е налице в сравняваните езици.

Количествена (определеност / неопределеност) и СВ: НСВ.

Срв.: **Ще изпия** едно **кафе** (*Θα πω ένα καφέ*) – СВ + количествена определеност.

Всяка сутрин **пия** **кафе** (*Κάθε πρωί πίνω καφέ*) – НСВ + количествена неопределеност.

Срв.: **Попитах** *ви* много **пъти** (*Σας ρωτήσα πολλές φορές*) – СВ + количествена определеност.

Не те **питам** (*Δεν σε ρωτάω*) – НСВ + количествена неопределеност.

Налични са и употреби, в които определената количественост се съвместява и със свършения вид, и с корелата му.

Срв.: **Написах** (свършен вид, аорист) едно **писмо**; *Έγραψα* (свършен вид, аорист) ένα **γράμμα**.

Писах (несвършен вид, аорист) едно **писмо**; *Έγραφα* (несвършен вид, имперфект) ένα **γράμμα**.

Морфологични средства в несобствена функция:

Опозицията аорист : имперфект.

В българския език „отношението аорист : имперфект (в рамките на свидетелския наратив)“ и „СВ : НСВ (в границите на глаголния вид) са на основата на един и същ признак – *континуативност* (съотв. *неконтинуативност* : *континуативност*), който по същество е аспектуален“ (Маровска/Marovska 2005: 108).

Ако има език, в който трудно би могъл да се оспори фактът, че в основата на опозициите аорист : имперфект и СВ : НСВ стои общ признак, то това несъмнено е гръцкият. Свидетелство за това са реализациите на СВ в аорист, бъдеще време и сегашно време²⁰ и невъзможността му да се употреби в имперфект.

Ще затворя (СВ) *прозореца* (*Θα κλί-σ-ω* (СВ) *το παραφέρω*).

Искам да затворя (СВ) *прозореца* (*Θέλω να κλί-σ-ω* (СВ) *το παραφέρω*).

Затворих (СВ, аорист) *прозореца* (*Εκλί-σ-ά* (СВ, аорист) *το παραφέρω*).

Видях го, когато затварях (итератив, имперфект) *прозореца* (*Τον είδα όταν έκλι-ν-α* (еквивалент на българския итератив, имперфект) *το παραφέρω*).

В заключение можем да обобщим следното:

В междуезиков план по отношение на периферийното изразяване повече са сходствата – лексикалните модификатори са идентични, на синтактично равнище също няма съществени отлики. При съпоставката на морфологичните средства в несобствена функция (в конкретния случай А : И и за двата езика) обаче се открояват някои специфични особености на гръцката видова система. Докато в българския език е възможна употребата на итеративи в аорист, макар и твърде рядко, както и на СВ в имперфект (предимно в художествената литература), в новогръцкия език аорист се образува само и единствено от СВ, а имперфект – от НСВ.

Може би най-съществено (във връзка с видообразуването) се оказва обстоятелството, че еквивалентите на българския итератив в гръцки не са маркирани със специфична повторителна морфе-

²⁰ Трябва да се има предвид, че в гръцкия език употребите от типа *трябва да напиша* се разглеждат в границите на подчинителното наклонение.

μα, а също като простите несвършени глаголи, са маркирани от сегашната основа. Не е без значение и фактът, че свършен вид в новогръцкия език не може да се образува посредством префиксация, без да се смени сегашната основа с аористна. На гръцките лингвисти им убягва въпросът кой всъщност е маркираният член на категорията *вид на глагола*.

Твърдението на Хр. Клерис и Г. Бабиньотис, че несвършеният вид има две възможни значения – когато се употребява като непрекъснат процес, който е в развитие, или като системно повтарящ се процес (вж. Μπαμπινιώτης, Κλαίρης/Бабиньотис, Клерис 2015: 173) обаче е напълно основателно. На практика това е разликата в семантичното съдържание на българския несвършен вид и итератива.

Гръцката опозиция, която е аналог на българската корелация СВ: итератив (*мина: минавам*), не се различава семантично от нея, т.е. можем да приемем, че противопоставянето е с граматичен характер. Някои от примерите на Хр. Влахос, аргументиращи последното твърдение, са: „*Οπότε περνάς από εκεί, λένε τους μια καλημέρα*“ (*Когато минаваш оттам, казвай им добър ден*) и „*Οπότε περάσεις από εκεί, πες τους μια καλημέρα*“ (*Когато минеш оттам, кажи им добър ден*) (Βλάχος/Vlahos 2015: 23) (преводът е мой – Д. Д.). Аналозите на българските видови опозиции НСВ: СВ също се смятат от гръцките езиковеди за граматични. Авторите обикновено се аргументират с примери на свършения вид в аорист и на несвършения му корелат в имперфект. Когато членовете на опозициите от типа *γράφω: γράψω* (*пиша: напиша*) се употребят в бъдеще време обаче, се откроява и семантичната разлика между НСВ и СВ глагол. Например: *φα γράφω ένα γράμμα* (*ще пиша едно писмо*) и *φα γράψω ένα γράμμα* (*ще напиша едно писмо*), което свидетелства за лексико-граматичния характер на опозициите от този тип.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ангелиева/Angelieva 2004: Ангелиева, Ф, М. Ангелиева. *Новогръцка граматика. Фонетика, морфология, синтаксис*. София: Емас, 2004. [Angelieva, F., M. Angelieva.. *Novogratska gramatika. Fonetika, morfologiya, sintaksis*. Sofia: Emass, 2004.]

Μπαμπινιώτης, Κλαίρης/Бабиньотис, Клерис 2015: Μπαμπινιώτης, Γ., Хр. Κλαίρης. *Συνοπτική γραμματική της Νέα Ελληνικής*. Αθήνα: Βήμα, 2015.

- Βλάχος/Βлахос 2015:** Βλάχος, Χρ. *Πανεπιστημιακές σημειώσεις. Γραμματική της Νέας Ελληνικής*. Ιωάννινα, 2015.
- Иванчев/Ivanchev 1971:** Св. Иванчев. *Проблеми на аспектиалността в славянските езици*. София: Изд. на БАН, 1971. [Ivanchev, S. *Problemi na aspektualnostta v slavyanskite ezitsi*. Sofia: Izd. na BAN, 1971.]
- Куцаров/Kutsarov 2007:** Ив. Куцаров. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007. [Kutsarov, I. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 2007.]
- Маровска/Marovska 2005:** В. Маровска. *Новобългарският перфект*. София: Ромина, 2005. [Marovska, V. *Novobalgarskiyat perfekt*. Sofia: Romina, 2005.]
- Ницолова/Nitsolova 2008:** Р. Ницолова. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008. [Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2008.]
- Пороманска/Poromanska 2002:** Ст. Пороманска. *Новогръцки за начинаещи*. Второ преработено издание. Велико Търново: Ровита, 2002. [Poromanska, S. *Novogratski za nachinaeshti*. Vtoro preraboteno izdanie. Veliko Tarnovo: Rovita, 2002.]
- Чакърова/Chakarova 1998:** Кр. Чакърова. За същността на вторичната имперфективация в съвременния български език // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, 1998, 36 (бр. 1), 171 – 183. [Chakarova, K. *Za sashtnostta na vtorichnata imperfektivatsiya v savremenniya balgarski ezik* // *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet “Paisii Hilendarski”*, 1998, 36 (br. 1), 171 – 183.]
- Чакърова/Chakarova 2003:** Кр. Чакърова. *Аспектиалност и количество*. Велико Търново: Фабер, 2003. [Chakarova, K. *Aspektualnost i kolichestvo*. Veliko Tarnovo: Faber, 2003.]
- Чакърова/Chakarova 2019:** Кр. Чакърова. За един специфичен казус в съвременното българско словообразуване // *Научни трудове на Съюза на учените в България*, Пловдив. Серия А. Обществени науки, изкуство и култура, 2019, том V, 41 – 44. [Chakarova, K. *Za edin spetsifichen kazus v savremennoto balgarsko slovoobrazuvane* // *Nauchni trudove na Sajuzna na uchenite v Balgariya*, Plovdiv. Seriya A. Obshtestveni nauki, izkustvo i kultura, 2019, tom V, 41 – 44.]

**БЪЛГАРСКИТЕ ПОВЕЛИТЕЛНИ
ДА-КОНСТРУКЦИИ И ТЕХНИТЕ ПРЕВОДНИ
АНАЛОЗИ В ИТАЛИАНСКИЯ ЕЗИК**

*Ружа Манолова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

**THE BULGARIAN IMPERATIVE
DA-CONSTRUCTIONS AND THEIR TRANSLATION
EQUIVALENTS IN ITALIAN**

*Ruzha Manolova
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”*

The object of analysis is the Bulgarian *da*-imperative constructions and their functional equivalents in modern Italian. The paper present a brief overview of the previous research conducted by Bulgarian linguists on the nature and the specific features of the constructions and focuses on their semantic diversity. The conclusions are supported by examples excerpted from Bulgarian fiction and their translations in Italian.

Keywords: imperative, analytic form, translation equivalents

Обект на настоящото изследване са българските повелителни *da*-конструкции и техните преводни аналози в съвременния италиански език. Целите на работата са да представим особеностите на споменатите конструкции в българския език и тяхното място в императивната парадигма, както и да потърсим функционалните им еквиваленти в съвременния италиански език, основавайки се на наблюденията си върху таксономичен корпус от преводни текстове.

В хода на анализа сме използвали два метода – *дескриптивен*, чрез който се представят основните значения на *da*-конструкциите, и *съпоставителен*, чрез който се илюстрират различните възможности за превод на тези конструкции от български на италиански език и обратно.

Преди да пристъпим към същинския анализ, ще припомним популярната в нашето езикознание дефиниция на повелителното наклонение (императив): „Повелителното наклонение означава действие, чието извършване трябва да настъпи по волята на говорещото лице. Под „воля“ тук трябва да се разбира не само запо-

вед в тесния смисъл на думата, както обикновено се мисли, но и желание, дори молба“ (Граматика/Gramatika 1983: 367).

Повелителните форми в българския език се разделят на два вида: *прости* (синтетични) и *сложни* (аналитични), макар че „както цяло може да се твърди, че в нашата езикова наука, въпреки подчертаното влияние на традицията, на този етап липсва общоприето становище за състава на императивната парадигма. Единствените повелителни форми, които се приемат безрезервно от почти всички граматисти, са синтетичните форми за 2. лице и сложните форми, образувани с глаголната частица *нека*“ (Чакърова/Chakarova 2009: 32).

Простите (синтетичните) форми се образуват от сегашната основа на глагола с помощта на форматив *-й* или *-и* за 2 л. ед. ч. и *-йте* или *-ете* за 2 л., мн. ч. (пр. *пей, пейте; ходи, ходете*).

Сложните (аналитичните) форми на императива в българския език могат да се образуват от формите за сегашно време на глагола, пред които се прибавят граматичните частици *да, нека (да), дано (да), стига*.

Както е известно, за разлика от ситуацията при синтетичните форми, които са само второлични, сложни императивни форми има за всички лица и числа. Следователно говорещият субект може да изрази волята (или желанието) си за извършване на дадено действие по отношение на всяко лице, включително по отношение на самия себе си или към лице, което не участва в разговора. Съществува дори прогноза, че е възможно формите за повелително наклонение във 2 л. ед. ч. и мн. ч. в бъдеще постепенно да бъдат изместени от съответните им описателни (Харалампиев/Haralampiev 1996). Това предположение на изследователя се основава на наблюдението, че в развитието на българския език от старобългарския период до днес съществува тенденция към отстраняване на синтетичните форми. Това обаче би означавало, че на българския език му предстои да бъде лишен от разнообразието на семантико-функционални отлики между простите и сложните повелителни форми. Това разнообразие е представено подробно от Кр. Чакърова (Чакърова/Chakarova 2002). Като пример от цитирания текст може да посочим една силно експресивна употреба, която е присъща на простите форми на императива, а именно

случаите, в които чрез тези форми говорещият може да изрази укор към адресата за неговата индиферентност по отношение на някакво конкретно действие или несъгласието му да се съобрази с волята на говорещия. Често укорът е придружен със закана, пр. *Бех, смейте са, смейте са*, което по смисъл може да бъде равнозначно на *как може да се смее; ако продължавате да се смее-те, ще ви изгоня*¹. В подобни случаи замяна със синтетична форма би била напълно неуместна – срв.: *Да са смейте** (Чакърова/Chakarova 2009: 36).

По-нататък в изложението ще съсредочим вниманието си върху да-конструкциите, които в повечето описания на съвременния български език биват интерпретирани като „аналитични повелителни модификатори“ (Чакърова/Chakarova 2009). Тези конструкции могат „да изразяват абсолютно всички значения, присъщи на синтетичните повелителни форми“ (В. Маровска, цит. по Чакърова/Chakarova 2009: 34), но и да изпълняват специфични семантични роли. В гореспоменатия текст Кр. Чакърова прави заключението, че „те са в най-висока степен вариабилни във формално отношение“ (Чакърова/Chakarova 2009: 34), и обособява няколко групи значения, които ще представим и тук.

• Употребата на да-конструкциите може да носи **строго повелително значение**. Изказвания от този тип обикновено са „емоционално маркирани“ (Р. Ницолова, цит. по Чакърова 2009: 34), а интересното е, че заповедта може да бъде изразена и чрез глагол в 1 л. ед.ч. Например родител може да се обърне към детето си на училищна възраст с *Да не съм чул, че си избягал от час!*². Категоричността на волеизявата може да се смекчи, когато се говори за действие в по-далечно бъдеще, защото то не изисква незабавна реакция. Да-конструкцията може да бъде употребена и за индиректна подбуда към трето лице. Такива употреби се срещат в официалните функционални сфери на езика, където адресантът и адресатът имат обобщен характер, срв.: *Да се намери стойността на x, за която лицето на пълната повърхнина на*

---

¹ Тук и по-нататък в изложението примерите са от цитираната монография на К. Чакърова и ще бъдат отбелязвани със знака *. Там, където сме използвали авторски примери, сме отбелязвали това под линия.

² Примерът е мой – Р. М.

призмата има максимална стойност (Цървенков и кол. *Сборник задачи по алгебра за 9, 10, 11 клас*, София, 1976)*. В този пример е използвана пасивната конструкция с частицата *се*, която, употребена в спонтанно общуване, носи усещане за категоричност, като акцентът е поставен върху самото действие, а не върху извършителя му: *Да се заключи вратата!** (Н. Хайтов). Когато обаче изказването се отнася към действие от миналото, значението придобива отънък на деликатна молба: *Да беше побързал, а?**.

- Друго значение на *да*-конструкциите е **хортативното** (термин на Р. Якобсон, цит. по Чакърова/Chakarova 2009: 38), т.е. изразяване на подкана, предложение за извършване на дадено действие, реализирано в 1 л. мн. ч.: *Да вървим!*; *Да пороботим!*; *Да починем!* и др. Някои съчетания от споменатия тип могат да се използват и като вметнати изрази: *Хайде, да кажем, това не е свързано с пряката ѝ работа!* (в. „Делник“, 27.07.2000)*.

- Много често в говорната практика употребата на *да*-конструкции е с цел изразяване на **оптативно значение**, т.е. желание за „осъществяване (или осуетяване) на дадено действие, за придобиване или съхраняване на определено статукво“ (Чакърова/Chakarova 2009: 38). Именно тази аналитична конструкция е най-предпочитана за изразяване на благословия или проклетие: *Да сме живи и здрави!*; *Да живее България!*; *Господ здраве да ти дава!**. *Да*-конструкции, които изразяват желание за невъзможно действие, което е трябвало да се извърши в миналото или е трудно и/или изпълнимо в бъдещето/настоящото, могат да бъдат резултативни и относителни или неотносително-резултативни – срв.: *„Да го бях утрепал барем!“ – рече си той с тъга и съжаление* (Г. Караславов)*; *Да беше поне учителка, лекарка, адвокатка... всичко друго, но не и актриса!* (Д. Димов)*. *Да си мислила, когато му е било времето!*; *Да си платила навреме!**

- *Да*-конструкциите в българския език могат да бъдат използвани, макар и рядко, и със значение на разрешение, съгласие, отстъпка (**пермисивно-концесивно значение**): *Да си мълча и аз, че да не стане по-зле*³; *Цвятко бре, я да ти продам една кокошка** (А. Каралийчев).

³ Примерът е мой – Р. М.

• Интересно е да се отбележи една специфична употреба на да-конструкции от перфективни глаголи в отрицателен статус – изразяване на **предпазване**. Тази употреба вербализира действие, което не зависи от волята на субекта и не се употребява в положителни подбудителни изречения: *Внимавай да не паднеш!*; *Да не слънчасаш!* (И. Пете; цит. по Чакърова/Chakarova 2009: 41). Има случаи, в които действието може да зависи от волята на събеседника, към когото е насочено изказването. Тогава значението е по-скоро на забрана, а не на предупреждение: *Да не ме забравяш!*; *Да не тупнеш детето!**.

• За означаване на минали действия да-конструкцията могат да изпълняват и функция на **повествователен императив**, обаче „поради силната си експресивност се употребяват не толкова при разказ, колкото във възклицателни изречения, които най-често са противопоставителни“ (Ницолова/Nitsolova, цит. по Чакърова/Chakarova 2009: 42). Стилистически тези употреби са маркирани с признака разговорност: *Аз да му правя попара всеки ден и млин да му точа, а той да ми стои като пукал напреца* (Чудомир)*.

В следващото изложение ще илюстрираме възможностите за превод на българските да-конструкции на италиански език. Преди това ще припомним, че според повечето изследователи повелителното наклонение в съвременния италиански език има форми само за второ лице, единствено и множествено число. Интересното при спрежението на това наклонение е, че формата за учтивост има различни окончания, тъй като учтивото обръщение в италианския език съвпада с 3 л. ед. ч., а не както в българския с 2 л. мн. ч.

Докато в съвременния български език въпросът за съществуване на конюнктив е спорен, в италианския подчинителното наклонение е граматически утвърдено. То има собствени окончания за спрежение, различни според категорията време, и се употребява при наличие на определени критерии. Както самото име на наклонението подсказва, то се употребява предимно в подчинени изречения.

Съществуват обаче и примери, в които конюнктивът се използва в независими изречения. Именно тогава той се доближава в най-голяма степен до семантиката на българските да-конструкции, т.е. изразява пожелание, заповед, покана (Арменкова, Иванова/Armenkova, Ivanova 1998) – срв.: *Dio vi aiuti!* – *Бог да*

*vi помогне!*⁴. Прието е тази специфична употреба на *congiuntivo presente* да се нарича *congiuntivo esortativo*⁵. Наименованието идва от глагола *esortare*, който носи значенията *увещавам, убеждавам; поощрявам подтиквам; подстрекавам, подбуждам* (Кавалето-Петрова, Бертоли-Симеонова, Иванов/Cavaletto-Petrova, Bertoli-Simeonova, Ivanov 2008).

Може да се каже, че италианското подчинително наклонение не е много често употребявано в разговорната реч, но смятаме за важно да споменем една много характерна негова употреба, която е преводен аналог на **хортативното** значение на гореописаните български повелителни конструкции с *да*. Става въпрос именно за употребата му в 3 л. мн. ч.: *Andiamo! – Да тръгваме!*

Според П. Трифоне и М. Палермо – автори на преведената на български език „Италианска граматика“ (Трифоне, Палермо/Trifone, Palermo 2005), **подчинени условни изречения** се съставят с помощта на глагол, спрегнат в *congiuntivo imperfetto* или *congiuntivo trapassato*. Тези глаголни форми могат да бъдат въведени с възклицателната частица *magari* (*дано, поне; дори, даже*), която най-често се превежда с *да*-конструкция на български език – срв.: *L'avessi saputo prima! – Да го бях узнал по-рано!*; *Magari lo sapessi! – Де да знаех!*⁶

Цитираните примери изразяват **оптативно значение**, семантически сходно на вече коментираните български *да*-конструкции, използвани за изразяване на желание за невъзможно действие, което е трябвало да се извърши в миналото или е трудно и/или неизпълнимо в бъдещето/настоящето.

В заключителната част на настоящото изследване ще спрем вниманието си върху функционални еквиваленти на *да*-конструкции в италианския език, регистрирани при наблюденията ни върху преводни текстове.

а) Най-голям е броят на примерите, в които като аналог на разглежданите конструкции в италианския език се използва ***congiuntivo presente*** – срв.:

⁴ Примерът е на Арменкова, Иванова/Armenkova, Ivanova 1998.

⁵ Вж. Mancini, Magani/Манчини, Марани, [http](http://).

⁶ Примерите са на Трифоне, Палермо/Trifone, Palermo 2005.

...но иди, майко, у дома / и с сърце сичко разкажи/ на моите
брата неврътни, / **да помнят** и те **да знаят**, / че и те брат са
имали [...]; – *Ma, invece, o madre, torna a casa, e quello / che udito
avrà, col cuore, ai pargoletti / fratelli narra: sappiano essi pure /
ch'hanno avuto un fratello / e che il fratello è morto [...]*;

Кажу им, майко, **да помнят**, / **да помнят**, мене **да търсят**
[...]; – *Di' loro, o madre, tutto quanto, ed essi / si ricordin di me: / Di'
lor che su le rocce / a cercar vengan la mia bianca carne [...]*;

...и дете срещнат душманин, / със куришум **да го поздравят**, /
а пък със сабя **помилват**...; – *...e poi, quando / incontrino il
nemico, lo salutino / con un colpo di quello e l'accarezzino / con la
spada...* (Хр. Ботев, прев. Енрико Дамяни/Enrico Damiani);

Черней, горо, черней, сестро, двама **да чернеем**... / *Nereggia,
foresta, nereggia, sorella mia, nereggiamo in due con te...* (епиграф у
Г. Милев, прев. Антония Ценова/Antonia Tzenova).

Във втория пример при превода на *да помнят* е употребен
възвратният глагол *ricordarsi* също в *congiuntivo presente*, но по-
интересна е конструкцията, с която се превежда повелителната
конструкция *да търсят*. Формата *vengan* е сегашно време на ко-
нюнктив на глагола *venire* (идвам), т.е. *vengano a cercare* буквал-
но означава „да идват да търсят“. С цел благозвучие в преводния
текст конструкцията е с обърнат словоред и се наблюдава изпа-
дане на крайните гласни, което е характерно за италианските пое-
тически текстове.

Често срещан функционален еквивалент на българските *да*-
конструкции е споменатият по-горе *congiuntivo esortativo*, въве-
ден от съюза *che*. Срв.:

– *Да бъде!* *Взemi гу!*; – *Che sia! Prendili pure!* (Хр. Смирненс-
ки, прев. Веселина Николова/Vesselina Nikolova);

Какво е това ужасно клепало, дявол да го вземе! *Не ме оста-*
вя на мира...; – *Ma che razza di terribile trambusto, che vada al*
diavolo, non ho più pace! (Елин Пелин, прев. Веселина Николо-
ва/Vesselina Nikolova).

б) Употреба на *синтетично повелително наклонение* като
преводен аналог на *да*-конструкциите илюстрират следните при-
мери от творбата на П. Р. Славейков „Изворът на белоногата“:

...Я хайде, бяла българко, / хайде на Стамбул **да идем**, / дете ще шетаи на други, / други на тебе да шетат.; – *Or dunque, bianca Bulgara, / or dunque **vieni, vien con me a Stambùl, / anzi che tu per altri t'affatichi, / altri per te d'affaticarsi intendano!***“ (П. Р. Славейков, прев. Енрико Дамяни/Enrico Damiani). (Тук виждаме императив на глагола *venire* (идвам), но във 2 л., ед. ч, за разлика от оригинала в 1 л., мн. ч.);

...Ако не знаеш, **да знаеш**: / аз съм се клела, заклела / и клетвата ми върна е: / Първо ми либе Никола / първо венчило той ще е/...; – *Se non lo sai, **sappilo dunque: ho fatto / un / giuramento, e a quello che ho giurato / sono fedele; il primo amore mio, / è Nikola e Nikola sarà mio...*** (П. Р. Славейков, прев. Енрико Дамяни/Enrico Damiani).

в) Срещат се и случаи, когато българската *да*-конструкция е преведена с помощта на **именни словосъчетания**, които имат характер на етикетни формули – срв.: *Бай Ганьо казва на трегера едно „да си жив, благодарим“ и влиза в квартирата на Иречека;* – *Vaj Ganjo dice al facchino un „**Buona salute e tante grazie**“ ed entra diretto in casa di Jirecek* (А. Константинов, прев. Лавиния Бориеро/Lavinia Bortiero). Тук *да си жив* е преведено като *Добро здраве!* Подобни са и изрази като *Buon giorno* (Добър ден), *Buona giornata* (Приятен ден), *Buon lavoro* (Лека работа) и др., които имат преки аналози на български език.

В заключение можем да обобщим, че независимо от наличието на конюнктивни форми в италианския език, които са много близки по значение до българските *да*-конструкции, при превод се използват и други функционални еквиваленти. Изборът на конкретен преводен вариант зависи не толкова от предпочитанията на преводача, колкото от познанията му за сложната модална система на българския глагол, от уменията му да вниква в съдържанието на художествения текст, който превежда.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Арменкова, Иванова/Armenkova, Ivanova 1998:** Арменкова, Цв., Иванова, Р. *Италианска граматика*. Пловдив: Летера, 1998. [Armenkova, Tsv., Ivanova, R. *Italianiska gramatika*. Plovdiv: Letera, 1998.]
- Грамматика/Gramatika 1983:** *Грамматика на съвременния български книжовен език*. Т. 2. Морфология. София: Изд. на БАН, 1983. [*Gramatika na savremenniya balgarski ezik*. Т. 2. Morfologiya. Sofia: BAN, 1983.]
- Кавалето-Петрова, Бертоли-Симеонова, Иванов/Cavaletto-Petrova, Bertoli-Simeonova, Ivanov 2008:** Кавалето-Петрова, М., Бертоли-Симеонова, М., Иванов, Н. *Италианско-български речник*. *Dizionario italiano-bulgaro*. София: ЕМАС, 2008. [Cavaletto-Petrova, M., Bertoli-Simeonova, M., Ivanov, N., *Italianisko-balgarski rechnik. Dizionario italiano-bulgaro*. Sofia: EMAS, 2008.]
- Кирякова/Kiryakova 2014:** Кирякова, И. *Италианска граматика с упражнения*. София: Наука и изкуство, 2014. [Kiryakova, I. *Italianiska gramatika s uprazhneniya*. Sofia: Nauka i izkustvo, 2014.]
- Манчини, Марани/Manchini, Marani, http:** Mancini, D., Marani, T. Il congiuntivo. // *Scudit*, <<http://www.scudit.net/mdmancinimarani.htm>>.
- Попов/Роров 1976:** Попов, К. По въпроса за българския конюнктив. // *Помогало по българска морфология. Глагол*. София: Наука и изкуство, 1976, 375 – 385. [Popov, K. Po varpasa za balgarskiya konyunktiv. // *Pomagalo po balgarska morfologiya. Glagol*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1976, 375 – 385.]
- Трифоне, Палермо/Trifone, Palermo 2005:** Трифоне П., Палермо М. *Италианска граматика*. София: Емас, 2005. [Trifone, P., Palermo M. *Italianiska gramatika*. Sofia: Emas, 2005.]
- Харалампиев/Haralampiev 1996:** Харалампиев, Ив. Български форми за повелително и условно наклонение – минало, настояще, бъдеще. // *Проглас*, кн. 3, 1996, 3 – 11. [Haralampiev, Iv. *Balgarski formi za povelitelno i uslovno naklonenie – minalo, nastoyashte, badeshte*. // *Proglas*, kn. 3, 1996, 3 – 11.]
- Чакърова/Chakarova 2001:** Чакърова, Кр. Към въпроса за семантико-функционалните отлики между синтетичните и аналитичните повелителни форми в съвременния български език. // *Научни трудове на съюза на учените – Пловдив. Серия Б. Естествени и хуманитарни науки*, том II. Пловдив, 2002, 279 – 285. [Chakarova, Kr. *Kam varpasa za semantiko-funktsionalnite otliki mezhdru sintetichnite i analitichnite povelitelni formi v savremenniya balgarski ezik*. // *Nauchni trudove na sayuza na uchenite – Plovdiv. Seriya B. Estestveni i humanitarni nauki*, tom II. Plovdiv, 2002, 279 – 285.]
- Чакърова/Chakarova 2002:** Чакърова, Кр. За установяването на нови аналитични форми в парадигмата на българския императив. // *Пространства на езика и присъствието (юбилеен сборник, посветен на 60-годишнината на проф. дфн Иван Куцаров)*. Пловдив: Сема 2001, 2002, 157 – 166. [Chakarova, Kr. *Za ustanovuavaneto na novi analitichni formi v paradigmata na balgarskiya imperativ*. // *Prostranstva na ezika i prisastviето (yubileen sbornik, posveten na 60-godishninata na prof. dfn Ivan Kutsarov)*. Plovdiv: Sema 2001, 2002, 157 – 166.]
- Чакърова/Chakarova 2009:** Чакърова, Кр. *Императивът в съвременния български език*. Пловдив: Пигмалион, 2009. [Chakarova, Kr. *Imperativat v savremenniya balgarski ezik*. Plovdiv: Pigmalion, 2009.]

ЕЛЕКТРОННИ ИЗТОЧНИЦИ:

Даміані/Дамяни: Damiani, E. *Congedo* (Na proshtavane v 1869 g.) // *Bulgaria-Italia*, <http://www.bulgaria-italia.com/bg/info/poesia/hristo_botev.asp>.

Даміані/Дамяни: Damiani, E. *Sorgente di biancopiede* (Izvorot na belonogata) // *Bulgaria – Italia*, <https://www.bulgaria-italia.com/bg/info/poesia/petko_rachev_slavejkov.asp>.

Тзенова/Ценова: Tzenova, A. *Il gemito* (Ston) // *Bulgaria-Italia*, <https://www.bulgaria-italia.com/bg/info/poesia/geo_milev.asp>.

Ворриеро/Борниеро: Borriero, L. *Baj Ganjo da Jiricek* // *Bulgaria-Italia*, <https://www.bulgaria-italia.com/bg/info/letteratura/aleko/baj_ganjo_jiricek.asp>.

Николова/Николова: Nikolova, V. *Andrescko* // *Bulgaria-Italia*, <https://www.bulgaria-italia.com/bg/info/letteratura/elin_pelin/andrescko.asp>.

Николова/Николова: Nikolova, V. *Favola della scala* // *Bulgaria-Italia*, <https://www.bulgaria-italia.com/bg/info/poesia/hristo_smimenski.asp>.

ПОГЛЕД КЪМ КОНДИЦИОНАЛНИТЕ ГЛАГОЛНИ ФОРМИ В БЪЛГАРСКИЯ И ИСПАНСКИЯ ЕЗИК

Полина Рекина

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

REFLECTIONS ON THE CONDITIONAL VERBAL FORMS IN BULGARIAN AND SPANISH

Polina Rekina

Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

This study presents reflections on the category of mood in Bulgarian and Spanish. The essence of the Conditional in Bulgarian is discussed, with a particular emphasis on analytical conditional forms. We conclude that the conditional forms in Bulgarian are part of the *Modal* system, whereas the forms considered to be conditional in Spanish are part of the *Temporal* system. In addition, we express our preference for the term *futuro inactual* for the particular verb tense in Spanish.

Keywords: verbal mood, Bulgarian, Spanish, conditional forms, conditionality, future inactual

Целта на настоящото изследване е да бъде осъществен синхронен компаративен анализ на непасивните кондиционални глаголни форми и тяхната употреба в два езика, които не са близкородствени – български и испански, първият от които е изходен при съпоставката. В хода на изложението ще бъдат засегнати актуални теоретични проблеми, свързани с принадлежността на кондиционала към конкретна глаголна парадигма – модална или темпорална, ще бъде поставен специален акцент и върху въпроса за статута на самия термин *кондиционал* в испанския език. За осъществяване на поставените задачи е използван богат набор от примери, ексцерпирани от художествената литература и интернет¹.

Както е известно, споровете за същността на наклонението и неговия състав в българския и в испанския език продължават и до

---

¹ Тъй като за основа на съпоставката приемаме българския език, по-голямата част от примерите са от преведени български художествени текстове на испански език, но е използван и илюстративен материал от испанско-български преводи. Идеята е да се осигури подходяща база за осъществяване на теоретични обобщения.

днес. Придържаме се към становището на И. Куцаров, че „семантичното съдържание на категорията се основава на отношението на говорещото лице към действието“ (Куцаров/Kutsarov 2007: 280), както и към концепцията на Р. Ницолова, че ако става въпрос за възпроизведена реч, в дефиницията трябва да се добави и „отношението към глаголното действие и на автора на речта“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 317). Отношението може да бъде два вида – „субективно и несубективно (обективно)“ (Куцаров/Kutsarov 2007: 280). Съгласни сме, че е необходимо наличието на единен критерий за установяване на модалните грамемите, макар че е възможно и съвсем нормално във всеки език броят им да бъде различен. Ще предложим следния критерий за установяване на наличие или отсъствие на модална грамема в категорията наклонение – **единство между семантично съдържание** (глаголната форма изразява субективна модалност) **и формален показател** (съществува морфема, чрез която тази субективна модалност се експлицира).

Ние се придържаме към становището, че морфологичната категория наклонение в българския език включва четири грамемите, като една от тях е немаркирана и изразява обективна модалност – *изявително наклонение (индикатив)*, а останалите три са маркирани и изразяват субективна модалност – *повелително наклонение (императив)*, *умозаключително наклонение (конклузив)* и *условно наклонение (кондиционал)*.

Що се отнася до наклонението в испанския език, класически е спорът за броя на грамемите в рамките на категорията. Някои аспекти на полемиката са породени от различните интерпретации на понятието „наклонение“ или от смесването на концепциите за „наклонение“ и „модалност“. Поради това, от една страна, някои автори обособяват четвърто наклонение (кондиционал, или условно наклонение) освен традиционните три (индикатив, конюнктив, императив), изхождайки от многозначността на някои темпорални глаголни форми, в чието съдържание се проявяват нюанси на субективна модалност в определени типове контекст (Gross/Грос 1985). В настоящото изследване се солидаризираме с мнението на учените от Испанската кралска академия, че в испанския език съществуват три модални грамемите – *индикатив* (немаркирана грамема), *императив* (повелително наклонение) и *конюнктив* (подчи-

нително наклонение, което в испанската традиция се нарича *субхунтив* /Subjuntivo/) (Bosque/Боске 2009: 1866).

С други думи, между модалните субсистеми (наклонения) в двата сравнявани езика според нас липсва пълна симетрия. Най-съществената разлика е свързана именно с кондиционала. Представяйки формите и употребите му, ще се опитаме да докажем, че в българския език той е част от модалната система, а в испанския – от темпоралната.

Според Р. Ницолова значението на условното наклонение е „иреално действие или състояние, което говорещият смята, че е възможно да реализира в определен момент или интервал, най-често бъдещ, по-рядко минало или сегашен, означен в самото изречение или контекста. Това иреално действие или състояние е представено като една от алтернативите, т.е. тук е налице избор най-малкото между две възможности – да се реализира то или не“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 397). Традиционно в българския език се признава съществуването на два вида форми на кондиционала – аналитични (сложни) и синтетични (прости). **Аналитичните деятелни условни форми** се образуват посредством „особените форми“ на глагола *съм* – *бих, би, би, бихме, бихте, биха* – и аористното деятелно причастие на спрегаемия глагол (*бих ял,-а,-о; би ял,-а,-о; би ял,-а,-о; бихме яли; бихте яли; биха яли*). **Аналитичните страдателни условни форми** се образуват от условните форми на глагола *съм* и миналото страдателно причастие на спрегаемия глагол (*бих бил,-а,-о носен,-а,-о; би бил,-а,-о носен,-а,-о; би бил,-а,-о носен,-а,-о; бихме били носени; бихте били носени; биха били носени*).

Синтетичните (прости) условни деятелни форми биват два вида – сегашни и минали. „Основата на тези форми се образува чрез добавяне на наставки, които са омоними на наставките за имперфективизация или близки до тях – *-ва-, -ава-, -а-*. Тези наставки се добавят към някои глаголи от несвършен вид или към някои производни глаголи от св. и несв. вид“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 396). Например: *ядвам, ядваш, ядва, ядваме, ядвате, ядват*.

Според Р. Ницолова дефективността на условното наклонение се състои в необходимостта глаголът, употребен в конкретната кондиционална форма, да означава контролирано действие, тъй като съдържанието на самата грамема предполага съзнателен или

целенасочен избор пред алтернативни действия и готовност за реализиране на действието от страна на лицето. Що се отнася до синтетичните форми, в края на 19. в. и началото на 20. в. те са били „живи“, но днес се употребяват рядко, най-често с глаголите *ям* и *тия*. Бихме искали да изтъкнем, че наставките, с които се образуват синтетичните форми, се смятат за „омоними с наставките за имперфективизация“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 396), което не отговаря на нашия критерий за принадлежност към въпросната категория – единство между семантично съдържание и формален показател. Смятаме, че трябва да се обърне внимание на многозначността на този тип глаголни форми, тъй като може да се приеме, че това са форми на сегашно време във функция на бъдеще време (т. нар. *сегашно профетическо, предсказно, пророческо* време (Маровска/Marovska 1998: 172) и тяхната експресивност да е резултат от процеса транспозиция². Експресията е продиктувана от „готовността на говорещия, обикновено съвпадащ с глаголното лице, да извърши действието; формите изразяват неговата увереност и решимост и неотменимостта, задължителния характер на действието [...]“ (Маровска/Marovska 1998: 172). Бихме искали да уточним, че е важно да се прецени в какъв тип контекст е употребена глаголната форма. Много често въпросните синтетични форми се срещат в определено синтактично обкръжение, подсказващо някакво условие за извършване на действието. Породената експресия навярно е причината семантичното съдържание на формите да се свързва с идеята на някои автори, че става въпрос за модална категория, присъща предимно на комуникативното речево равнище: *Зиманов, ако утре приема известие, че Соколов и другарите му са в каторника, имаи от*

² Понятието *транспозиция* свързваме с „употребата на един маркиран член във функциите на друг маркиран член или на главното значение на немаркирания член в една и съща морфологична категория“ (Куцаров 1997), но споделяме и мнението, допълващо цитираната дефиниция – че транспозиция може да възникне и при употребата на главното значение на немаркирания член във функциите на друг маркиран член (Чакърова/Chakarova 2015, ръкопис). Според нас транспозицията, за разлика от неутрализацията, е придружена от силен стилистичен ефект, защото заместващият член съхранява своето собствено значение, като към него се прибавя и това на замествания член. При съединението на двете функционални значения се поражда конотативният ефект (Петина/Petina 2014).

мене десет лири в кърпа вързани! (ИВ – ПИ/IV – РІ: 260). Ако изреченската структура не предполага каквото и да било условие и експресията се изразява от самата глаголна форма, може да се говори за транспозиция на сегашно вместо бъдеще време, но досега не сме открили подобни примери, което ни кара да смятаме, че граматичното заместване на сегашно време вместо бъдеще се осъществява само на ниво неутрализация, а експресията на същото заместване се появява, когато се добави условие, изразено синтактично. В изследването си „Към въпроса за синтетичното условно наклонение в българския език“ Кр. Чакърова извежда всички възможни значения на тези „спорни“ глаголни форми (потенциално; готовност или „евентуалис“; кондиционално; значение, което се родее със семантиката на бъдеще време). И кондиционалното значение, и последното значение, посочено от авторката, което се свежда до семантиката на бъдеще време³, най-често зависят от условието, съдържащо се в контекста: *Динко, тичай да отнемеш Вела, че ханджийката ти избодва очите!* (АС – В). Направено е обобщението, че „маркираните с повторителност граматически итеративи (в т. ч. и т. нар. „специални“ итеративи⁴) изпълняват ролята на граматични средства в „несъщинска функция“ (Чакърова/Chakarova 1995: 83). Синтетичното условно наклонение може да се дефинира като „секундарно значение, получено при взаимопроникването на две отделни функционално-семантични полета“ (Чакърова/Chakarova 1995: 84). Така че според нас не е достатъчно мотивирано причисляването на т. нар. синтетични условни форми към системата на условното наклонение поради полисемантичната им същност.

Някои автори включват в рамките на грамемата условно наклонение и относителното бъдеще време от типа *щях да пиша, щях да съм писал* (Пантелеева/Panteleeva 1998: 45). Не можем да се солидаризираме с подобно становище, защото в обединяващото значение на *следходността* се съдържат различни абстракции, свързани както със *сигурност* и *намерение* за извършване на действието, така и с *хипотетичност*, *условност*, *потенциалност*.

---

³ Това е споменатата по-горе употреба, която може да бъде смятана за транспозиция, но всъщност според нас е вариант на модална употреба на итеративите.

⁴ Вж. за тях у Чакърова/Chakarova 1991.

Най-често глаголните форми за бъдеще време да изразяват условност, ако бъдат поставени в такъв тип изреченска структура и кондиционалното значение е продиктувано от обкръжението, а не единствено от самата глаголна форма. Срв.: *Той също е добър противник, но ако можеш да избирам, щях да предпочета Поветкин* (<https://www.24chasa.bg/sport/article/6809402>); *В случай че България беше взела друго решение, щеше да изглежда, че го е направила под натиск* (<https://novini247.com/novini/>). Съществуват и случаи, в които условността се експлицира от самата глаголна форма (*Щях да дойда*), но както казахме, това значение е само част от семантиката на следходността.

Що се отнася до т. нар. кондиционални форми в **испанския език**, те биват прости и сложни (*cantaría, cantarías, cantaría, cantaríamos, cantaríais, cantarían; habría/habrías/habría/habríamos/habríais/habrían cantado*). Обикновено се смята, че са част от темпоралната система на индикатива, защото се появяват в синтактични обкръжения, при които се използва индикативният начин (Indicativo), напр.: *Dijo que volvería* (*Каза, че ще се върне* – преводът е мой, П. Р.), а не се употребяват при синтактични обкръжения, където е налице подчинително наклонение (*Subjuntivo*), напр.: *Quería que fueras tú* (*Исках да отидеш ти* – преводът е мой, П. Р.) (Bosque/Боске 2009: 1778). По наше мнение посоченият аргумент не е достатъчен, тъй като трябва да се има предвид и самостоятелната употреба на кондиционала, при която се изразява хипотетично действие, защото за нас е важна самата глаголна форма и нейните възможности да изрази различни значения. Ще приложим споменатия по-горе критерий, който нарекохме **единство между семантично съдържание и формален показател**. За да причислим кондиционала към модалната система, той трябва да съдържа специален граматичен маркер (морфема, изразяваща субективна модалност). В примера *En 2020 él cumpliría 90 años* (*През 2020 година той би навършил/щеше да навърши 90 години* – преводът е мой, П. Р.) се вижда ясно, че действието е иреално и хипотетично. Глаголната форма изразява субективномодално значение (условие или възможност), което обаче не се свързва с точно определен модален маркер. По-правилно е да се твърди, че испанският кондиционал има допирни точки с футурум, защото се формира като него на основата на ин-

финитива. Също така има аналогии с имперфект – приличат си по това, че са неактуални глаголни форми от зависимия таксис. Кондиционалът се е образувал, като старите имперфектни форми на глагола *haber* са се прибавили към инфинитива: *amar + hía > amaría*. По подобен начин се е формирало и простото бъдеще време – сегашните форми на глагола *haber* са се прилепили към инфинитива: *amar + he > amaré*. Имайки предвид, че имперфектът, смятан за *сегашно време в зависимия таксис* и наречен *cópreterito* от А. Бельо (Bosque/Боске 2009: 1680), и презенсът са двата центъра на оста на двата плана на таксиса (зависим и независим), можем да заключим, че формите на простото бъдеще време (Futuro Simple) от независимия таксис отговарят на простите кондиционални форми (Condicional Simple; „futuro en el pasado“ – бъдеще в миналото; „pospretérito“) от зависимия таксис. По аналогия сложните футурни форми от независимия таксис отговарят на сложните кондиционални форми в зависимия таксис.

Всички споменати по-горе обстоятелства ни дават основание да се солидаризираме с мнението, че подобно на формите за бъдеще време (прости и сложни), кондиционалните форми (прости и сложни) също принадлежат към системата на индикатива. Поначало концепцията за бъдещето съдържа в себе си идеята за нещо нереално, хипотетично, възможно и т. н. Както става ясно, за разлика от българския език, испанският не е обособил самостоятелни форми за изразяване на тези значения (нереалност, хипотетичност, възможност), а си служи само с темпорални форми. С други думи, смятаме за немотивирано испанският кондиционал да се разглежда като отделна модална грамема.

Важно е да споменем, че за испанския език са много характерни т. нар. перифрастични конструкции, които имат изключително висока фреквентност, но чийто статут в глаголната система на испанския език не е напълно изяснен. Те могат да заменят същинските глаголни темпорални форми и много често се предпочитат поради тяхната експресивност и живост. Например футурумът (т. нар. първа перспектива) може да се замени с перифразата *ir (спрегнат в презенс) + a + инфинитив* (т. нар. втора перспектива). По аналогия кондиционалът (първа перспектива) може да се замени с перифразата *ir (спрегнат в имперфект) + a + инфинитив* (т. нар.

втора перспектива). Смятаме, че двата варианта не са абсолютно еквивалентни – глаголната перифраза изразява повече увереност и сигурност за осъществяването на действието (навярно заради презенса/имперфекта, в който е спрегнат глаголят *ir*). Полемиката относно функционално-семантичната природа на испанския кондиционал произхожда от полисемантичната му същност – възможността да изразява няколко граматични значения в различни видове контекст. Няма съмнение, че тези глаголни форми могат да изразяват бъдеще относително време благодарение на принадлежността си към зависимия таксис: *Me prometió que vendría a verme* (Обеща ми, че **ще дойде**⁵ да ме види – преводът е мой, П. Р.), но също така могат да изразяват хипотетични действия: *Tendría unos 20 años* (**Ще е** на около 20 години – преводът е мой, П. Р.) благодарение на принадлежността си към сферата на следходността (освен значението *хипотетичност* следходността носи със себе си всички нюанси на *иреалност*, *възможност* и др.).

Би следвало при сравнението на българския и испанския кондиционал да се подчертае специално, че формите на бъдеще в миналото (*щях да дойда*) в български отговарят на перифразата *ir* (имперфект) + *a* + инфинитив в испански, а формите на българския кондиционал (*бих дошъл*) отговарят на испанския кондиционал (*vendría*). Испанският кондиционал обаче невинаги се превежда на български с формите на българското условно наклонение (*бих дошъл*), а и с форми на бъдеще в миналото. Примерите от преведения от В. Николов роман на български език *La casa de los espíritus* („Къщата на духовете“ на И. Алиенде) са доказателство за многозначността на въпросните кондиционални глаголни форми в испанския език. На мнение сме, че кондиционалът е темпорална глаголна форма, която поради своята специфика може да изпълнява и модални функции – срв. напр.:

– испански кондиционал, преведен с български кондиционал:

Nada en su apariencia permitía suponer que podría moverse... (IA – LCDLE: 12) (*Нищо във вида ѝ не подсказваше, че би могла да се помръдне...* (ИА – КД: 16);

⁵ В испанския език съществува закон за съгласуване на времената, който изисква в подчиненото изречение да се употреби кондиционал (относителна форма), а не футурум. При превода на български обаче съвсем уместно е използван футурум.

– испански кондиционал, преведен на български с футурум претерити: *A pesar de todo la joven había hecho una vida casi normal, tenía un novio y algún día se casaría, con lo cual la responsabilidad de su hermosura pasaría a otras manos* (IA – LCDLE: 8) (*Въпреки всичко девойката беше водила почти нормален живот, имаше си годеник и някой ден щеше да се омъжи, с което отговорността за красотата ѝ щеше да мине в други ръце* (ИА – КД: 8).

Примерите от Димитър-Димовия „Тютюн“, преведен на испански от Хуанита Линкова, показват, че за превод на българския кондиционал се употребяват само глаголни форми на испанския кондиционал, но за превод на футурум претерити се използва както перифразата (ir + a + inf.), така и кондиционалната форма:

– български кондиционал, преведен на испански с кондиционал: *Постепенно тя съзна, че би желала да му хареса на свой ред...* (ДД – Т: 12) (*Gradualmente diose cuenta de que, por su parte, también habría deseado gustarle...* (DD – Т: 21); *Аз не бих позволил другиму да ми говори така* (ДД – Т: 21) (*No permitiría a nadie más que me hablase así* (DD – Т: 31); *По-добре би било...* (ДД – Т: 32) (*Sería mejor...* (DD – Т: 43);

– бъдеще в миналото, преведено на испански с перифраза: *Борис обиколи етажите, извади тефтерчето си и задраска имената на четирима души, които истифчибашията щеше да уволни днес* (ДД – Т: 61) (*Boris recorrió los pisos, esgrimió su libreta y tachó los nombres de cuatro personas, que el jefe iba a despedir aquel día* (DD – Т: 73);

– бъдеще в миналото, преведено на испански с кондиционал: *Листата не биваше да се излагат веднага на слънце, защото щяха да изсъхнат много бързо и да станат чупливи...* (ДД – Т: 16) (*Las hojas no debían exponerse de inmediato al sol, porque corrían el riesgo de secarse con mucha rapidez...* (DD – Т: 25); *Може би това щеше да усложни живота ѝ...* (ДД – Т: 18) (*Quizás eso peturbaría su vida...* (DD – Т: 27); *За дребните, но почтени службици той знаеше, че щяха да го изхаят...* (ДД – Т: 23) (*En los empleos menudos, pero honrados estaba seguro que se consumiría...* (DD – Т: 32).

Испанистът Е. Вучева ясно дефинира същината на испанския кондиционал, изхождайки от неговата позиция в глаголната система. Тя посочва, че модалните и темпоралните му характеристики могат да се обобщят в едно значение, наречено *инактуална следходност* (Вучева/Vucheva 1995: 114). Авторката прави подробна класификация на употребите на кондиционала, с която сме частично съгласни, тъй като при някои от обособените употреби са взети под внимание и други модални средства като типа изречение, различни лексикални и синтактични средства. За целите на нашето изследване ще предложим по-опростен вариант на класификация, като посочим само тези употреби, които според нас са най-често срещани. Ще изхождаме от значенията на самата глаголна форма, произлизащи от *следходността* (и всички нейни нюанси: несигурност, възможност, предположение, вероятност, условие и др.) и *неактуалността* (иреалност, невъзможност и др.).

Употреби в сферата на *следходността*

За изразяване на сигурност – *бъдеще в миналото* (*Futuro en el pasado* или *pospretérito*). Смятаме, че тази употреба е основна за испанския кондиционал. В българския език това значение се реализира от футурум или футурум претерити: *...cuando se quedó muda, escribía también las trivialidades, sin sospechar que 50 años después, sus cuadernos me servirían para rescatar la memoria del pasado...* (IA – LCDLE: 6) (...когато онемя, записваше и помаловажните неща, без да подозира, че след петдесет години тетрадките **и ще ми помогнат** да спася миналото от забрава... (ИА – КД: 6); *No quiero verlo por aquí, gruñó Judy cuando su hermano se lo insinuó, sin imaginar que el pelirrojo ganaría la partida a punta de tenacidad y con el tiempo llegaría a ser su primer marido* (IA – EPI: 113) (Не искам да го виждам тук, просъска Джууди, когато брат **и намекна**, без да предполага, че рижият **щеше да постигне** целта си с упоритост и след време **щеше да стане** първият **и съпруг** (ИА – БП: 123);

За изразяване на вероятност/хипотетичност (Probabilidad/hipótesis) – тази употреба на испанския кондиционал в български език може да се реализира чрез футурум, футурум претерити или кондиционал: *...se enteró de los sobresaltos del oficio del minero,*

*siempre amenazado por derrumbes, persiguiendo vetas escurridizas, pidiendo créditos a la buena suerte, confiando en que **aparecería** un maravilloso filón de oro que le **permitiría** hacer una rápida fortuna* (IA – LCDLE: 8) (...тя научи за тежката, изпълнена с несгоди професия на миньора – как постоянно го заплашват срутвания, как гони жили, които все му се изплъзват, как моли за кредити с надежда, че шансът ще му се усмихне и **ще се появи** чудната златна нишка, която **ще** му **позволи** бързо да натрупа състояние... (ИА – КД: 9); *A usted le **gustarían** estos libros, mamá. [...] Con conocimiento y sabiduría **sería** posible derrotar al mal en la tierra* (IA – EPI: 109) (Тези книги **ще** ти **харесат**, мамо. [...] С познание и мъдрост **би било** възможно да надвием злото на земята (ИА – БП: 119); *Lo siento, Padre, a Cyrus no le **gustaría**, usted perdone* (IA – EPI: 115) (Съжалявам, Отче, на Сайръс **нямаше да** му **хареса**, извинете (ИА – БП: 126);

За изразяване на готовност (Disponibilidad) – според нас тази употреба на испанския кондиционал както в самостоятелно (главно), така и в подчинено условно изречение, на български се реализира чрез кондиционал: ***Daría** todo por ti (si fueras mi mujer)* (**Бих дал** всичко за теб (ако беше моя жена) (примерът и преводът са мои – П. Р.).

Употреби от сферата на неактуалността (Inactualidad)

За изразяване на неактуалност в миналото (en el pasado) – тук според Е. Вучева се включват различни значения, като имплицитно несъгласие, учудване, изненада. Според нас тази употреба в българския език може да се реализира чрез кондиционал и футурум претерити: – *Fue un asesinato, Pedro/¿Quién **querría** matar a este desgraciado?* (ММ – ДТ: 31) (Това е било убийство, Педро. / Кой би искал/ще иска да убие този нещастник?) (примерът е на Е. В., а преводът е мой – П. Р.);

За изразяване на неактуалност в настоящето (кондиционал за учтивост) (en el presente /el condicional de modestia/) – смятаме, че тази употреба е резултат от транспозиция на бъдеще или сегашно време. По този начин говорещият се опитва да установи дистанция между себе си и събеседника, за да не налага/натрапва въпроса или твърдението си. Експресията се засилва, ако се упо-

требят глаголите *poder* (мога) и *querer* (искам). Употребата се реализира и в българския език чрез кондиционални глаголни форми: ¿**Podrías** pasarme la revista? (Би ли могъл да ми подадем списанието?); ¿**Querría** ayudarme? (Бихте ли искали да ми помогнете?); **Querría** explicarle lo que ha pasado (Бих искал да Ви обясня какво се случи) (примерите и преводите са мои – П. Р.);

За изразяване на неактуалност в бъдещето (en el futuro) – тази употреба в българския език според нас се реализира чрез кондиционални глаголни форми: *Me gustaría venir, pero tendrá que ser otro día* (Бих искал да дойда/бих дошъл, но ще трябва да бъде друг ден); *Me encantaría salir contigo esta noche* (Много бих се радвал/а да изляза с теб тази вечер) (примерите и преводите са мои – П. Р.).

Що се отнася до въпроса за терминологията в испанския език, свързана с анализирани глаголни форми, смятаме термина *condicional* за неподходящ, тъй като представя само една част от употребите на споменатите форми. Терминът на А. Бельо – *pospretérito* – според нас е по-подходящ, но понятието, което в най-пълна степен показва същината на тези глаголни форми, е *futuro inactual* (неактуално бъдеще време) (Coseriu/Косериу 1981: 223; Lamíquiz/Ламикис 1987: 166).

В заключение бихме могли да обобщим, че за разлика от аналитичния кондиционал в българския език, който е част от модалната система, формите, смятани за кондиционални в испанския език, са част от темпоралната система. Посочените примери илюстрират, че испанският кондиционал е полисемантичен (по същия начин, както е и българският футурум претерити), като условността е само част от семантичния му потенциал. Самата следходност носи със себе си значенията условност, несигурност, вероятност и др. – този факт не позволява както на испанския кондиционал да бъде смятан за модална грамема, така и на темпоралните форми за футурум претерити в българския език да бъдат причислявани към условното наклонение.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Bosque/Боске 2009:** Bosque I. *Nueva gramática española, Morfología. Sintaxis I*. Real Academia Española, Asociación de Academias de Lengua Española. Madrid: Editorial Espasa Libros, 2009.
- Вучева/Vucheva 1995:** Вучева, Е. *Граматика и стилистика на испанския глагол*. София: „Аскони-издат“, 1995. [Vucheva, E. *Gramatika i stilistika na ispanskiya glagol*. Sofia: „Askoni-izdat“, 1995.]
- Gross/Грос 1985:** Gross, F. *Larousse de la conjugación*, México, D. F.: Ediciones Larousse, 1982.
- Coseriu/Косериу 1981:** Coseriu, E. *Lecciones de lingüística general*. Madrid: Editorial Gredos, 1981.
- Куцаров/Kutsarov 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007. [Kutsarov, I. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 2007.]
- Lamíquiz/Ламикис 1985:** Lamíquiz, V. *El contenido lingüístico. Del sistema al discurso*. Barcelona: Editorial Ariel, 1985.
- Lamíquiz/Ламикис 1987:** Lamíquiz, V. *Lengua española. Método y estructuras lingüísticas*. Barcelona: Editorial Ariel, 1987.
- Маровска/Marovska 1998:** Маровска, В. *Стилистика на българския език. I част*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1998. [Marovska, V. *Stilistika na balgarskiya ezik. I chast*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 1998.]
- Ницолова/Nitsolova 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008. [Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2008.]
- Пантелеева/Panteleeva 1998:** Пантелеева, Хр. *Кондиционалът в съвременния български език*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1998. [Panteleeva, H. *Konditsionalat v savremenniya balgarski ezik*. Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”, 1998.]
- Petina/Петина 2014:** Петина, С. Оппозиционное замещение в морфологии как объект изучения коммуникативно-парадигматической лингвистики. // *Известия Южного федерального университета. Филологические науки*, 2014, <<http://philol-journal.sfedu.ru/index.php/sfuphilol/article/view/683/683>>. [Petina, S. Opozitsionnoe zameshenie v morfologii kak obaekt izucheniya kommunikativno-paradigmaticheskoy lingvistiki. // *Izvestiya Yuzhnogo federal'nogo universiteta. Filologicheskie nauki*, 2014.]
- Чакърова/Chakarova 1991:** Чакърова, Кр. Итеративните глаголи в българския и полския език. // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*, 1991, т. 29, кн. 1. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1991, 99 – 105. [Chakarova, K. Iterativnite glagoli v balgarskiya i polskiya ezik. // *Nauchni trudove na PU “Paisii Hilendarski”*, 1991, t. 29, kn. 1. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 1991, 99 – 105.]
- Чакърова/Chakarova 1995:** Чакърова, Кр. Към въпроса за синтетичното условно наклонение в българския език. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, 1995, т. 33, кн. 1, Филологии: 79 – 86. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1995, 79 – 86. [Chakarova, K. Kam

vaprosa za sintetichното uslovno naklonenie v balgarskiya ezik. // *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet "Paisii Hilendarski", 1995, t. 33, kn. 1, Filologii: 79 – 86.* Plovdiv: UI „Paisii Hilendarski, 1995, 79 – 86.]

Чакърова/Chakarova 2015: Чакърова, Кр. *Лекционен курс по морфология на съвременния български език* (ръкопис). Пловдив, 2015. [Chakarova, K. *Leksionen kurs po morfologiya na savremenniya balgarski ezik* (rakopis). Plovdiv, 2015.]

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ:

АС – В: Страшимиров, А. Вампир. // *Знам*, 15.02.2019, <<http://www.znam.bg/com/action/showBook?bookID=1409&elementID=1048111825&sectionID=5>>. [Strashimirov, A. Vampir. // *Znam*.]

ДД – Т: Димов, Д. *Тютюн*. София: Български писател, 1981. [Dimov, D. *Tyutyun*. Sofia: Balgarski pisatel, 1981.]

ИА – БП: Алиенде, И. *Безкрайният план*. София: Колибри, 2011. [Allende, I. *Bezkrayniyat plan*. Sofia: Kolibri, 2011.]

ИА – КД: Алиенде, И. *Къщата на духовете*. София: Колибри, 2003. [Allende, I. *Kashtata na duhovete*. Sofia: Kolibri, 2003.]

ДД – Т: Димов, Д./Димов, Т. *Tabaco*. Sofia: Editorial de Libros en Lenguas Extranjeras, 1966.

IA–EP1: Allende, I./Алиенде, И. *El plan infinito*. PRIMERA EDICIÓN RAYO, 2002.

A – LCDLE: Allende, I./Алиенде, И. *La casa de los espíritus*. // 15.02.2019 г., <<ftp://186.67.225.38/La%20casa%20de%20los%20espiritus%20%20%20%20%20Allende,%20Isabel%20-.pdf>>.

ММ – ДТ: Montalbán, М./Монталбан, М. *Desde los tejados*. Barcelona: Edición Cambió 16, 1986.

Електронен вестник „24 часа“: *24 часа*, 15.02.2019, <<https://www.24chasa.bg/sport/article/6809402>>. [Elektronen vestnik „24 chasa“ // *24 chasa*.]

Електронен вестник „Новини 24/7“: *Новини 24/7*, 15.02.2019, <https://novini247.com/novini/v-sluchay-che-balgariya-beshe-vzela-drugo-reshenie-shteshe-da_820168.html>. [Elektronen vestnik “Novini 24/7” // *Novini 24/7*.]

ЗА ИРЛАНДСКИЯ ВАРИАНТ НА АНГЛИЙСКИЯ ЕЗИК

Ирина Митърчева
Медицински университет – Пловдив

ON THE IRISH VARIETY OF THE ENGLISH LANGUAGE

Irina Mitarcheva
Medical University – Plovdiv

The article traces the development of the English language in Ireland, both North and South. It offers an overview of the history and the present-day forms of the Irish variety of English. The nature of the interference and the language contact between a majority Germanic language and a minority Celtic language is considered in detail. The article puts an emphasis on the morphological, syntactic and lexical features of Hiberno-English and presents its most common words and expressions, used in various sociolinguistic domains.

Keywords: language contact, language variety, Hiberno-English

Ирландците говорят на английски език по специфичен начин. Той е вариант на английския, най-разпространен в Ирландия, известен още като Anglo-Irish или Hiberno-English.

Очевидно е, че както в лингвистично, така и в политическо отношение Ирландия е разделена на две обширни области, северна и южна. Първата се състои от шестте графства в рамките на държавата Северна Ирландия и голямото графство Донегал, което е част от Република Ирландия. Северът има свой пъстър лингвистичен пейзаж с най-малко две големи исторически езикови разновидности: ълстърски скотски (Ulster Scots), който произхожда от шотландските заселници в Лоуланд, и средноълстърски английски (Mid-Ulster English) на потомците на английските заселници в централните части на Ълстър. Освен това Белфаст е столица със сложен социолингвистичен характер. Графство Донегал (Donegal) като цяло принадлежи към останалата част на Ълстър, като споделя ключови особености на английския език в провинцията, както и на варианта на ирландския език, който се говори в тази област. Северната част на страната е доста различна

от южната, а акцентите на северняците се разграничават лесно и се разпознават от южняците.

Латинското название на Република Ирландия е Хиберния (Hibernia), а Hiberno-English (HE) е езикът, който се употребява в ежедневието, смесица от ирландски (първи официален език според конституцията на Република Ирландия) и английски език (втори официален език). HE е консервативен вариант на английския, който в определени случаи запазва старите форми и произношение на думи, които произхождат от ранния съвременен английски език от края на 16-и и 17-и век – периода, в който английските заселници се установяват в страната, а ирландците имигрират в Англия, за да търсят работа. Тази разновидност на английския, която е близка до езика предшественик (Late Middle English), е основа на съвременния HE.

Hiberno-English е вариант на английския език в Ирландия, използван предимно от по-малко образовани носители, чийто роден език е ирландски келтски. Той е най-силно изявен във и около Gaeltachts (областите, в които се говори основно ирландски език) и в селските райони. Запазва някои гаелски характеристики в произношението, синтаксиса и лексиката, докато в същото време много от говорещите езика се доближават до нормите на англо-ирландския или на ълстърския скотски език в района, в който живеят.

Английският език се използва в Ирландия от 12-и век. Ирландският език за първи път е изложен на влиянието на английския в резултат на нашествие на крал Хенри II, който е бил упълномощен от папа Адриан IV да обедини Англия и Ирландия. Водачите на нашествениците са говорили на норманско-френски, а техните последователи на английски език. Към края на 12-и век в Ирландия са се употребявали четири езика: латински от висшето духовенство, норманско-френски и английски, използвани от нашествениците според тяхното социално положение и класа, и ирландски език, на който говори автохтонното население.

Норманско-френският език е в период на упадък в продължение на век, но английският оцелява и приема някои от характерните черти и лексика на ирландския език. Свидетелство за това е произведението *The Land of Cokaygne* от 14-и век. През 15-и век версия на стихотворението *Vision of Piers Plowman* на Уилям

Лангланд (William Langland) е възпроизведена в Ирландия и също е пример за употреба на НЕ в литературата: глаголет 'sell' се изписва 'syll', което е пример за фонемна асимилация от /e/ на /i/ в Hiberno-English.

Въпреки свидетелствата за използване на английския език и в Ирландия по това време, все пак влиянието на ирландския език е такова, че през 14-и век дори нашествениците започват да общуват на него. Това съживяване на езика принуждава властите в Англия да направят сина на крал Едуард III председател на законодателното събрание в Килкъни (Kilkenny), което издава устав на Килкъни (Statute of Kilkenny), написан на норманско-френски. Това законодателство има за цел да попречи на управляващия елит да приеме ирландските традиции и обичаи и най-вече да употребява ирландски език.

Ирландският език укрепва своето влияние през 15-и век, но това не важи за следващия век, когато политиката на колонизация променя тази тенденция. Главният ефект от подобна политика е заселването на естествени носители на английски език в ирландскоговорещи области. Ирландците, работещи в именията, е трябвало да научат английски възможно най-добре не заради законодателството, а по-скоро от гледна точка на целесъобразността и практичността. Друг фактор също оказва влияние и това е престижът: английският език се асоциира с образа на голямото имение (The Big House). Този фактор насърчава амбициозните, търсещи работа ирландци да научат езика. Усвояването му е труден процес, а вариантът на английския, който използват, е странна смесица от произношение, лексика, идиоми и синтаксис, характерни за английския и ирландския език. Смята се, че НЕ произхожда от този период.

Други събития също спомагат за надмощието на английския език. Наказателните закони от 1695 – 1727 г. (The Penal Laws 1695 – 1727) насърчават местното население да приеме своя език и култура като символ на провал. Законодателният акт за обединението на Ирландия с Великобритания от 1800 г. изисква от политиките, които представят ирландски въпроси в Уестминстър, да говорят на английски език. Даниел О'Конъл (Daniel O'Connell 1775 – 1847) го използвал като средство за комуникация с народа.

През 1831 г. се въвежда начално образование на английски език, а децата получавали „bata scoir“ или пръчица, на която са правени прорези, показатели за използването на думи на ирландски език, чиято употреба е била забранена.

Най-отрицателно въздействие върху езика има Големият Глад (the Great Famine), който предизвиква вълна от имиграция. Английският език е усвояван от имигрантите, за да могат да комуникират на него в САЩ и Великобритания.

Северноирландският английски език е истинска смесица от различни езици, внесени от колонизаторите през шестнадесети век. Нашествениците идват предимно от Шотландия и Североизточна Великобритания, а някои от тях – от Мидландс и югозападните части на Великобритания. Първата цел на колонизаторите е да асимилират ирландския език и ирландския народ, но не успяват да го постигнат. Поради това съжителството на трите основни езика в този район (ирландски келтски, скотски и английски език) води до формирането на онова, което понастоящем познаваме като северноирландски английски език. Деноминацията Северна Ирландия се отнася само до шестте графства, които са част от Великобритания. Въпреки това от езикова гледна точка не е погрешно да се включват деветте графства, които представляват провинция Ълстър, когато говорим за северноирландски английски език. Поради политически, религиозни и етнически причини тази област се разглежда като символ на ирландския национализъм, а ирландският език се използва дълго време и през деветнадесети век. Северноирландският английски език обикновено се разглежда отделно, тъй като има много малко общи черти с южния вариант. Три големи групи представляват варианта на английския, който се говори в Северна Ирландия: ълстърски скотски (крайбрежните райони на Ълстър), средноълстърски английски (Mid Ulster English) (градски центрове) и южноълстърски английски (South Ulster English). Южноълстърският английски е единственият, в който се наблюдават някои общи черти с езика, използван в останалата част от острова.

Ако трябва да се анализира ирландският английски като втори официален език на Ирландия, въпреки че е първият говорим език, дискусиата трябва да се съсредоточи върху **южноирланд-**

ския вариант на английския език. Тази част от острова, в която се използва, е повлияна повече от британския английски език, говорен на западните брегове на Великобритания, където развитието на ирландския английски е по-хомогенно. Ето защо южните диалекти не се различават толкова много и основното разделение обикновено се прави между селските и градските диалекти. Селските диалекти са свързани с тези райони, разположени основно в западната част на острова, където влиянието и употребата на ирландски език са продължили много, а градските диалекти се отнасят основно до вариантите, говорени в по-големите градски райони, главно в източната и югоизточната област. Четири графства се считат за представителни при сравняване и проучване на ирландския вариант на английския език: Графство Клеър (County Clare), Графство Кери (County Kerry), Графство Уиклоу (County Wicklow) и Дъблин (Dublin). За Графство Клеър и Кери са характерни диалектите на провинциалната югозападна част; Графство Уиклоу е представител на източните диалекти, а Дъблин – на градския диалект, както се говори в Дъблин сити.

Дъблин е столицата на Република Ирландия и нейният най-населен град. Приблизително една трета от населението живее в него и крайградските му райони. Ирландското име на града е Baile Átha Cliath, което в превод означава „град в укрепен брод“. Името идва от укрепението Pale, направено около Дъблин през 14-и век, за да се отдели английският домейн и англо-норманите, живеещи вътре, от всички останали извън него и считани за варварски. Английското название всъщност е вариант на по-малко използвания и неправилен ирландски Dubh Linn, което означава „черно блато“, който напомня за годините, когато градът е създаден, а районът е бил мочурлив. Това е името на викингското селище, по-късно обединено с келтското, чието име е Ath Cliath. Произходът на града може да се проследи от праисторическо време, макар че викингските пирати са били първите, които всъщност се заселват тук през девети век, като създават своя аванпост, откъдето могат да отпътуват към други ирландски крайбрежни зони и пристанища.

Дъблин се намира на източния бряг, в Дъблинския залив, на устието на река Лифий, срещу Великобритания. Благодарение на стратегическото си местоположение Дъблин става значим град,

което започва предимно от норманското нашествие и английската колонизация по-късно. Неговата централна позиция като икономически, политически, търговски и културен център го прави важен и като езиков модел, който е следван по отношение на ирландски английски език. През 80-те и 90-те години градът претърпява невероятно развитие както в икономическо отношение, така и по отношение на броя на населението. Дъблин е градът, в който се местват много хора, за да намерят възможности за работа. Това разнообразно население е съставено от представители на престижната класа, от една страна, и обикновени хора, от друга.

Точно тогава възпитаните и модерни дъблинчани започват да се отделят от местното население, като говорят на различен език. Но поради гордостта и националната идентичност на ирландския народ, целта на новия модерен стил не е била да достигне до красноречивия стил на градове като Лондон, Оксфорд и Кеймбридж, тъй като британският английски е считан за твърде снобски. Следователно това, което се е случило, е умишлена промяна в произношението, което се различава както от английското, така и от основното местно произношение, и това представлява дисоциация на социално ниво. Крайният резултат е един супрарегионален вариант, който се превръща в сегашния стандарт на ирландския английски език.

Супрарегионализация (Supraregionalisation):

Очевидно е от английските заемки в ирландския език, че в ранния ирландски английски не се наблюдава т. нар. голяма промяна на гласните (The Great Vowel Shift), напр. ирландската дума *bacús* “bakehouse” показва непроменено /a:/ и /u:/. Пиесата *Captain Thomas Stukeley* последователно използва <oo> в думи с /au/ от /u:/ на английски, напр. *toon* вместо *town*. Но в днешния ирландски английски има малка следа от тези непроменени гласни. Причината не е, че тази промяна се е състояла в ирландския английски някъде през 19-и век, а че непроменените форми са заменени от масовото английско произношение поради процес, който Р. Хики определя като супрарегионализация. Същността на този процес е замената на очевидните характерни белези на този вариант (Хики/Hickey 2003) със стандартни, често от екстранаци-

оналната норма, както при южния британски английски в сравнение с ирландския английски. Мотивацията за този ход е да се направи по-малко локално обвързана разновидност на езика, по-приемлива за местната общност, поради което се налага терминът супрарегионализация (подобно на етикета „supralocal“). Процесът е особено очевиден в ирландския английски език. В Ирландия и вероятно в други англофонски държави супрарегионализацията е свързана с образованието и формирането на средна класа и затова е процес, който датира до голяма степен от 19-и век и ранния период на 20-и век. За ирландския английски това означава, че някои функции са изчезнали в хода на 19-и век. Например понижаването на /e/ пред /r/ е много разпространено в Ирландия, документирано е в началото на 19-и век и се наблюдава в произношението на думата *serve* /sa:rv/. Това понижаване се губи изцяло в ирландския английски, остават само онези елементи, които са част от основния английски език.

Поради своя произход и развитие ирландският английски език се счита за вариант, породен от езиков контакт. Според определението на Filppula терминът се използва за „вариантите, които се появяват при ситуации на научаване на втори език, чрез интензивен контакт между два или повече езика и в условия, които обикновено включват доста бърз процес на промяна на езика. [...] В ранните етапи на контакта, разбира се, двуезичието обикновено е широко разпространено и наистина е предпоставка за появата на нова разновидност“ (Филпула/Filppula 1999: 15).

Характерните белези на ирландския английски език са отражение на политическата, културната и лингвистичната история на Ирландия и Англия. Вследствие на това ирландският език може лесно да бъде разпознат като субстрат, докато английският е суперстратът. Повечето от учените се опитват да обяснят характерните белези на ирландския английски език като произхождащи от единия или другия източник, но анализът не е толкова лесен и очевиден.

I. Морфология и синтаксис

Гаелското (келтското) влияние се изразява в:

(1) Номинални структури: *Give her the full of it – Fill it; He has a long finger on him – He steals.*

(2) Конструкции с предлог и местоимение: *His back's at him* – He has a backache; *She stole my book on me* – She stole my book; *Let a squeal out of me* – I squealed.

(3) Използване на *it* в началото на думи и фрази: *It's a lovely girl she is now*, *It wasn't to make trouble I went*.

(4) Поставяне на преден план на емфатични местоимения: *It's meself was the brave runner*, *It was himself I wanted*.

(5) Разграничаване на форма за единствено и множествено число на *you*: *You're dead bate, child*; *Yiz is dead bate, childer* – You are dead beat (child/children).

(6) Използване на форми на *be* за разграничаване на аспекта: *She's a great wee help about the place*; *She biz a brave help when she comes*; *She doesn't be working all the time*.

(7) Използване на *after* и *-ing* за изразяване на скорошно действие: *I'm after doing it this very minute*.

(8) Използване на *a-* и *-ing* като пасивни конструкции: *Where were you? You were a-looking* (being looked for) *this last hour and more*.

(9) Използване на *and*, noun phrase, и *-in*, за да се покаже, че двете действия се извършват по едно и също време: *Went in and me trembling*; *In he walks and him whistling*.

(10) Тенденция да не се използват *yes* и *no* при отговор на въпроси. В ирландския липсват думи *yes/no* и много ирландци отговарят по следния начин, например: *Will you go? – I will*; *Is it yours? – It is not*.

(11) Предпочитане на емфатични форми като *at all at all*, често ритмични еквиваленти на гаелските варианти: *I'm not tired at all at all* (от *Nil mé tuirseach ar chorar bith*). Емфатичната конструкция *at all at all* се появява също в Highland English.

II. Лексика и идиоми

Съществителните имена с ирландски произход често се отнасят до храната (*boxty* > *картофено ястие*, от *bacstaidh* > *картофено пюре*). В други случаи те са свързани със свръхестественото (*banshee* > *фея*, от *bean sidhe*). Други са: *kitter* > *левичар*, *непохватен човек* (from *citeóg*), *mass* (от *meas*), например в *Fve no mass in them things now*; *smig брадичка* (от *smeig*), например в *It was a blow to the smig that felled him*. Гаелското влияние в значенията може да се открие в думите *destroy* и *drenched*. Те притежават семантичния

диапазон на техните гаелски еквиваленти *mill* *наранявам, разглезвам* (*He has the child destroyed with presents*) и *bâite* *drenched, drowned, very wet* (*You're drowned child. Get all off you. There's not a dry inch to your clothes*).

Използване на традиционни идиоми е резултат на гаелско (келтско) влияние: *She's as light on her foot as a cat at milking; There's a truth in the last drop in the bottle*.

В ирландския английски се срещат голям брой думи за описание на атмосферни условия и особено на видовете дъжд. За ново-дошлите в страната представлява особена трудност коя точно дума или фраза да използват. В статия на *The Daily Edge* от 21.01.2014 г. се описват 11 нива на дъждовно време в Ирландия, които авторите шеговито сравняват със скалата на Рихтер и я наричат *Fliuch Scale* (от ирл. *fliuch* – *влажен*):

1. **Grand soft day** (grey out, just a thick mist, not too cold, might rain later. In other words, conditions are normal).
2. **Spitting** (or “only spitting”) (definitely raining, but sure it might clear up).
3. **Wetting rain** (it soaks through clothing and makes you screw up your face in an unattractive way while walking through it).
4. **Rotten** (all-over greyness. Possible windiness. Unrelenting rain that never turns into a good honest downpour, but is definitely umbrella material. The weather equivalent of a sulking teenager).
5. **Pissing** (heavy-ish rain. Would definitely make you think twice about going into town for a few things).
6. **Raining stair rods** (a metaphor for heavy rain).
7. **Bucketing** (heavy rain with a surprise element).
8. **Hooring** (windscreen wipers up to full. People scurrying between shop doorways. Someone probably holding a newspaper over their head, which is completely pointless and will ruin your newspaper).
9. **Pelting down** (serious quantities of water falling from the sky).
10. **Lashing** (rain actually bouncing off the ground).
11. **Hammering** (if rain hammers down, a lot of it alls with great force).

Таблица 1. Представя най-често срещаните думи и изрази на ирландски английски език и тяхното значение на британски английски език:

Hiberno-English	Значение на английски език
Acushla	An old term of affection, from “a chuisle mo chroí” (“pulse of my heart”).
After	Are you after having your dinner, or only after washing your hair? The Hiberno-English use of “after” confuses other English speakers, but it represents the Irish conjunction “tar éis”. It makes sense to us, at least.
A rake of	A lot of, or many.
Banshee	From “bean sídhe”, woman of the fairies / supernatural / elves, and an Irish contribution to campfire ghost stories.
Bard	From the Old Irish “bard”, meaning poet or singer.
Begrudgery	Apparently still the default Irish disposition when greeted with another’s success and happiness. Feck them anyway. The Middle English word “bigrucchen” meant “to grumble about”; the Irish made “begrudge” a noun.
Beour	This term for a girl, attractive woman or someone’s girlfriend, which has various spellings, emerged from the term for “woman” in Shelta, the old Traveller language.
Bodge	Although in British slang this refers to a huge error, in an Irish context “no bodge” means “no bother”.
Bog	The name for the peaty wetland found across Ireland is the Irish for “soft”.
Boycott	From Capt Charles Boycott, agent for the absentee Mayo landlord Lord Erne during the Land War (1878 – 1909). Charles Stewart Parnell, as president of the Irish National Land League, kicked it off by urging people to ostracise anyone who attempted to take the farms of evicted tenants. Boycott became one of the first victims when he tried to evict tenants after they demanded a decent rent decrease following a poor harvest at Lough Mask near Ballinrobe. Stinger.
Brogue	Long before Gucci was designing shoes, this basic footwear made from hide was worn in Ireland, and was so commonplace it needed only to be called “bróg”, or shoe.

Deadly	Following the trend of using ordinarily negative words to describe things positively – wicked, sick, insane, killing it – “deadly” is a quintessential contemporary Dublin word with which to signify something’s coolness.
Craic	Enjoyable time spent with other people, especially when the conversation is entertaining and funny.
Culchie	The pejorative Hiberno-English term that urban sophisticates use to describe their rural cousins.
Cute hoor	Pretty self-explanatory if you’re Irish, from “cute”, as in sly, and “hoor”, as in whore.
Dose	An awful dose of an illness, as in a large measurement of something, but that can lead to having a bad dose itself, which in term can lead to someone themselves being an awful dose.
Eejit	The Irish English way of saying ‘idiot’.
Fooster	Trying to find your keys in your bag, forgetting your phone and then having to go back again for your wallet, messing around with a bunch of belongings, putting things in and out of drawers. That’s right, you’re foostering. Would you ever stop? Comes from the Irish word “fúster”, meaning fussy sort of behaviour.
Gaff	This slang for “house” is especially common in Ireland, Manchester and east London. Its origins are uncertain, but one theory is that derives from a Romany word for a market town. In the 18th century it came to mean an inexpensive theatre or music hall.
Gallivanting	That’s enough gallivanting for one week may be a very Irish phrase – so much so that it has ended up on tea towels – but it comes from early 19th-century English (“gallant”), as a term for flirting with women, or “to gad about”.
Galore	As in “go leor”, many.
Give out	Another example is the phrasal verb “give out”, which means to scold or berate someone. If children in Ireland misbehave, their Mammy will give out to them. This is a literal translation of the Irish “tabhair amach“, meaning the same thing.
Grand	According to the Oxford English dictionary, “grand“ is an adjective denoting something “magnificent and imposing in appearance, size, or style“. Not so in Ireland; “grand“ means “ok“, “fine“ or “not bad“.
Gob	A casual Irish word for “mouth” (the toast “gob fliuch“, for example); also used for “beak”.

Gowl	Could it be from the Irish “gall”, for foreigner? Or, more likely, “gabhal”, which has multiple meanings, including a fork in a road, gap, junction or, of course, crotch?
Gubu	The acronym for “grotesque, unbelievable, bizarre and unprecedented” can now refer to any political or legal wrangling.
Leprechaun	A mischievous elf of Irish folklore usually believed to reveal the hiding place of treasure if caught.
Lash	Another word the Irish have attached multiple meanings to. To go on the lash: to go drinking excessively. Lashing down: raining hard. He’s some lash: a good-looking fella. Give it a lash: attempt something.
Mar dhea	A great sceptical Irish term, it essentially means “yeah, right” or “as if”.
Mot or moth	From the Irish “maith”, meaning “good” (but also “well” and “like”), the term for someone’s girlfriend. The word for yer burd, as it were.
Naggin	The word for a 200ml bottle of spirits comes from “noggin”, a drink measure whose name is derived from the Irish “naigin”, meaning a small wooden pail.
Nixer	The etymology of a side job, or a short-term gig for cash in hand, is unclear but surely has to be simply “nix” – from the German “nichts”, or “nothing” – with an -er at the end.
On the long finger	“Ar an mhéar fhada”, as in to postpone something; it comes from the Irish proverb “Cuir gach rud ar an mhéar fhada agus beidh an mhéar fhada róghairid ar ball”, which means “If you put everything on the long finger, then the long finger will be too short in time”.
Poker	Possibly originating from the Irish “póca”, as in your pocket, or what’s in it.
Press	Visitors to Irish homes are often confused to hear that they can find cups, plates, sheets, towels, etc., in the press or the hotpress. We say “press” instead of “cupboard” and a variation on this word is “the hotpress”; an airing cupboard for drying towels and sheets, (so-called because, well, it’s hot in there!).
Scoop	Slang for a drink that was for a time ubiquitous in Dublin, as it overtook “jar”.
Session	Going on “the sesh” – as in going drinking, and possibly consuming other substances, followed by a party at someone’s house.

Shamrock	From the Irish “seamróg”, meaning young clover. Our symbol, St Patrick’s way of explaining the deities of Christianity, Aer Lingus’s logo, and a squiggle on the creamy head of Guinness in Irish bars across the globe.
Sleeveen	A sly person. The term is often used in politics or business to refer to someone who uses smooth talk to get their own way, or borderline-nefarious means for personal benefit. It comes from the Irish word “slíbhín”, which means a trickster, particularly a silver-tongued one.
Soft day	When rain is misty to the point of invisibility yet still wet, when there’s poor visibility and a hazy sort of cloud, when the temperature isn’t too cold, when the drizzle seems to linger in suspended animation.
Sound	Emerging from British slang, and not exactly deviating from its original etymology of being in a state of health, as in “safe and sound”, to mean decent.
Thanks a million	This very common phrase actually comes from the Irish language phrase “go raibh míle maith agat” (a thousand thank yous).
You dig?	The jazz and beat slang about being hip to the groove comes from the Irish “tuig” – or, more accurately, “dtuig”, as in “an dtuigeann tú?”; the “d” is an eclipsis, or urú, before the “t” of “tuigeann” (“understand”). Ya get me?
Whiskey	From the Irish word for water, “uisce”. Not to be confused with Scottish “whisky”.
Whopper	Massive, and therefore great. Not to be confused with the burger.

Колониалната история на английския език в Ирландия и неговото съвместно съществуване с ирландски келтски език са запазили отличителната ирландска форма на английския език. Изключение правят аспекти на ирландската езикова идеология. В Република Ирландия ирландският език запазва специалната позиция като първи официален език в страната според Конституцията, докато в Северна Ирландия, където през 17-и век се заселват много повече английски и шотландски носители на езика, ълстърският скотски, а не ълстърският английски е този, който фигурира в публичните дебати за езика и идентичността. И все пак няма съмнение, че ирландският английски е език, който запазва своя отличителен характер за поколенията. По този начин, въпреки идеологи-

ческите опасения или влиянието на доминантния английски език, ирландският английски продължава да играе роля, добре известна в литературата и във филмовата индустрия, в регионалните или националните идентичности на носителите на езика на острова.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Долан/Dolan 1999:** Dolan T. *A Dictionary of Hiberno-English*. Dublin: Gill&Macmillan Ltd., 1999.
- Филпула/Filppula 1999:** Filppula M. *The Grammar of Irish English. Language in Hibernian Style*. London: Routledge, 1999.
- Фриймън/Freeman 2014:** Freeman M. The 11 Levels of the Irish Rain. 21.01.2014, <<http://www.dailyedge.ie/irish-rain-scale-1275040-Jan2014/>>.
- МакАртур/McArthur 1992:** McArthur T. *The Oxford Companion to the English Language*. Oxford: Oxford University Press, 1992.
- Мълали/Mullally 2017:** Mullally U. Up to 90: Ireland in our favourite words and phrases. 29.07.2017, <<https://www.irishtimes.com/culture/up-to-90-ireland-in-our-favourite-words-and-phrases-1.3160188>>.
- Хики/Hickey 2007:** Hickey R. in David Britain (ed.) *Language in the British Isles*. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, 135 – 151.

FOCUS PROJECTION IN BULGARIAN ENGLISH FROM AN EMPIRICAL PERSPECTIVE: COMPARISON WITH BRITISH ENGLISH

Georgi Dimitrov

Sofia University "St. Kliment Ohridski"

This paper investigates focus projection in Bulgarian English from an empirical perspective. The term Bulgarian English is used to refer to a variety of English spoken by English teachers who were born and have lived in Sofia, and have Bulgarian as their mother tongue and English as a foreign language. The introductory section views focus projection as a natural phenomenon in language. The literature overview pays attention to major studies dealing with focus projection in English. The next section presents an experiment which has two main tasks: first, to test whether focus projection exists in Bulgarian English, and second, if projection is found, to study its behaviour. The concluding section analyses the results of the experiment in comparison with British English.

Keywords: focus, projection, comparison, Bulgarian English

1. Introduction

Projection can be seen as a natural phenomenon in language. It finds expression at different linguistic levels and contributes to a more economical use of the resources of a given linguistic system. For example, in English at the level of morphology, the finite verb phrase requires that only the first verb be conjugated and the rest of the verbs be in a non-finite form, i.e. either the infinitive or the participle. Thus, the first verb "projects", as it were, the categories person, number, tense, mood, and voice to the rest of the verbs within the same phrase. This means that these categories mark the entire verb phrase despite the fact that only the first verb indicates morphologically the categories in question.

At the level of intonation, in subject-verb-object utterances, a pitch accent on the object may suffice to intonationally mark both the object and the verb as new information in the utterance. As regards Bulgarian English, one can ask whether a pitch accent on the object is capable of projecting focus to the preceding transitive verb. In other words, the question boils down to the following: is it possible for different focus

types in Bulgarian English to have the same intonation pattern as is the case with British English?

2. Literature overview

Focus projection in English has been studied both theoretically and empirically. The most prominent theoretical models have been proposed by Gussenhoven (Gussenhoven 1983a) and Selkirk (Selkirk 1995). Gussenhoven (Gussenhoven 1983a) claims that there is a rule according to which a pitch accent on the object is sufficient to render the whole verb phrase in focus. That is, a pitch accent on the object projects focus to the preceding transitive verb.

Selkirk (Selkirk 1995) establishes the relation between accent and focus through F-marking. F-marked constituents receive an accent but they are not necessarily in focus. The following rule accounts for focus projection: if the head of a phrase or a constituent within the head is F-marked, then the whole phrase is F-marked. Thus, focus is seen as a constituent which is F-marked but not dominated by other F-marked constituents. Focus projects from the head of the phrase to the rest of the phrase: the head of the phrase is not dominated by other constituents of the phrase. Selkirk (Selkirk 1995) also claims that all accents are equally capable of projecting focus.

Empirically, it could be claimed that focus projection really exists in English. The empirical studies by Gussenhoven (Gussenhoven 1983b), Birch and Clifton (Birch and Clifton), Welby (Welby 2003), and Bishop (Bishop 2011, 2012, 2017) prove that focus projection is not a mere theoretical construct but a real phenomenon in English. Gussenhoven (Gussenhoven 1983b) shows that focus projection occurs from the object to the transitive verb. This serves as empirical evidence in favour of his theoretical assumptions (Gussenhoven 1983a).

Focus projection in Bulgarian English and in Bulgarian has not been studied exclusively. As regards Bulgarian, focus projection has been mentioned only in connection with the investigation of other intonational phenomena. For example, focus projection is mentioned in relation to the intonation contours associated with different types of focus in Bulgarian: Andreeva et al. (Andreeva et al. 2001), Andreeva (Andreeva 2007, 2009). The very fact that focus projection is mentioned in these studies means that the above quoted scholars assume

that focus projection exists in Bulgarian. No such assumptions, however, can be derived with respect to Bulgarian English. Thus, both Bulgarian English and Bulgarian are in need of further investigation regarding focus projection.

3. Experiment

3.1. Stimuli

Since focus projection has not been studied in Bulgarian English and in Bulgarian, an experiment that has been conducted concerning English can be used as a basis, which would allow for a comparison of the results of the two experiments. Thus, the stimuli for the experiment are the mini dialogues used by Gussenhoven (Gussenhoven 1983b). Three types of utterances are used: a combination of a predicate and an argument (Structure A), a predicate and an argument devoid of specific meaning (e.g. *everything, nothing*), or a predicate and an adverbial (Structure B), and an argument in final position (Structure C). Structure C is used to determine the maximum retrievability demonstrated by the participants.

Each structure consists of 16 utterances constituting 8 lexically identical pairs. There is a question to each utterance so that in each lexically identical pair in Structures A and B one of the questions constructs a broad focus context whereas the other – a narrow focus one. As to Structure C, one of the questions constructs such a context that the argument in final position is accented; this is not valid for the other question. Also, the utterances in Structures A and B are grouped based on a further criterion: the number of intervening syllables between the potentially accentable syllables. Both structures consist of four groups, each group in turn consisting of four utterances. The utterances in each group contain an equal number of intervening syllables. The four groups have 0, 1, 2, and 3 intervening syllables respectively.

A brief illustration of the above mentioned criteria is in order. The utterance *We create business* is accompanied by two questions: *What is your contribution to society?* and *What is it you're creating?*. Obviously, the first question requires broad focus, whereas the second leads to narrow focus in the answer. Each question is combined separately with the answer, hence two mini dialogues or one lexically identical pair of utterances. This example belongs to Structure A, and the number of

intervening syllables between the potential accents – that is, the second syllable of *create* and the first one of *business* – is zero.

3.2. Recordings

Six female participants, all of them university English teachers having Bulgarian as their mother tongue, were recorded. The participants were grouped into three pairs. In each pair, one of the subjects read the questions and the other – the answers; after that, they changed their roles. Prior to the recording, the 48 mini dialogues – 3 structures each consisting of 16 mini dialogues or 8 lexically identical pairs – were randomised in 6 different versions so that each participant read the questions and the answers in a different order. This was done to avoid order effects. The participants were instructed to read the dialogues as naturally as possible and were not informed about the purpose of the experiment.

Forty-eight questions and forty-eight answers were chosen from the recordings. Each question was combined separately with the two lexically identical answers. Of course, one of the answers was the answer to the question; the other was an answer to a question requiring a different type of focus. When randomising the dialogues, an attempt was made to avoid clusters of utterances belonging to the same structure, clusters of utterances with the same number of intervening syllables, and one and the same participant reading two or more consecutive answers. Also, in no mini dialogue were the question and the answer taken from one and the same pair of participants; but the lexically identical answers on the one hand and the accompanying questions on the other hand in each pair were taken from one and the same participant. That is, the participant reading the answers is different from the participant reading the questions in a pair of mini dialogues.

If a pair of lexically identical utterances appears in a particular order when combined with the broad focus question, then the pair appears in the same order as an answer to the narrow focus question. The other pair of lexically identical answers belonging to the same structure and having the same number of intervening syllables appears in the reverse order with respect to focus type. For example, the lexically identical utterances *We create business* appear in the order broad-narrow focus both with *What is your contribution to society?* and *What is it you're creating?*. The other lexically identical pair with the

same number of intervening syllables in the same structure – *We repair radios* – appears in the order narrow-broad focus both with *What is the nature of your business?* and *What is it you repair?*.

3.3. Presentation of the tape

A tape was prepared based on the criteria described in the previous subsection. The tape was presented to 28 English Philology students, 19 women and 9 men aged between 20 and 43. All of the students are Bulgarians having Bulgarian as their mother tongue. The experiment was conducted in a sound treated room. The subjects were equipped with headphones and were instructed not to pause the recording until the end. The questions from the dialogues figured on the answer sheets. The task was to write “1” or “2” next to each question based the subjects’ judgement as regards the correct answer. “1” is used to indicate that the first question-answer combination is correct; “2” means that the second combination is correct. The students listened to the tape once. The duration of the tape was about 15 minutes.

4. Results

The results show that the different structures are characterised by similar degrees of retrievability. *Retrivability* refers to the percentage of correct combinations per structure marked by the participants. Each structure consists of 16 pairs of dialogues with lexically identical answers, i.e. 16 pairs of dialogues multiplied by 28 participants is 448 pairs of dialogues per structure. Then, 448 correctly marked combinations equals 100% retrievability.

Since the experiment presented in this paper follows closely one of Gussenhoven’s (Gussenhoven 1983b) experiments, the results are comparable. The retrievability in Structure A in Bulgarian English is about 55%. Gussenhoven arrives at a similar result. As for Structure B, the retrievability in Bulgarian English is about 50%, and in English in Gussenhoven’s study it is about 70%. Structure C in Bulgarian English has about 55%, whereas Gussenhoven registers about 83%.

On the basis of the results, two important claims deserve attention. First, the results from the two experiments are hardly similar; and second, focus projection exists in Bulgarian English. The results for Structure A are very similar in both experiments, which serves as a

basis for the claim in favour of focus projection both in Bulgarian English and in English. The results for Structures B and C, however, are markedly different in the two experiments. The degree of retrievability for Structure B in English serves as a good reason for Gussenhoven to argue that this structure is devoid of focus projection. As far as Bulgarian English is concerned, the retrievability for Structure B allows for focus projection. This raises questions concerning the reasons for projection in this structure bearing in mind the results for English. Structure C is supposed to define the maximum retrievability – it performs this function in Gussenhoven's experiment but fails to do so with reference to Bulgarian English. This also raises questions and necessitates further research.

5. Conclusion

It may be claimed quite safely based on the results that focus projection exists in Bulgarian English. This is confirmed by the retrievability in Structure A: the participants achieve about 55% retrievability, which means that they are unable to differentiate intonationally between broad and narrow focus in almost half of the dialogues belonging to this structure. Thus, two different focus types – broad focus and narrow focus – appear to have the same intonational form in more than half of the cases.

Structure B offers intriguing results in the sense that it has a lower degree of retrievability than Structure A. At first glance, it is tempting to argue in favour of focus projection in Structure B. Yet, one could challenge the close syntactic relatedness between predicates on the one hand and lexically empty arguments and adverbials on the other hand. Also, it could be tested whether the retrievability in Structures A and B is dependent upon the distance between the potential accents. It is expected that this distance does not play a role in Structure A due to the close syntactic relatedness between the predicate and the argument, which contributes to the realisation of focus projection. If, however, the distance turns out irrelevant in Structure B, then this structure is probably, too, characterised by projection. It should also be borne in mind that the speakers could have used narrower pitch range compared to the pitch range they use when speaking Bulgarian. This necessarily makes it more difficult for the subjects to identify the focus type.

Further, the degree of stress of the prenuclear accents in Structures A and B could be judged. Such an experiment is also expected to contribute to the understanding of focus projection in Bulgarian English. It goes without saying that Structure C deserves special attention. It failed to define the maximum retrievability possible, which raises questions of language contact and invites phonological and phonetic analysis of the utterances belonging to this structure, which deserves a separate study.

BIBLIOGRAPHY

- Andreeva 2007:** Andreeva, B. *Zur Phonetik und Phonologie der Softoter Varietät des Bulgarischen*. PhD dissertation. Saarbrücken: Institute of Phonetics, University of the Saarland, 2007.
- Andreeva 2009:** Andreeva, B. Towards the intonational phonology of the Sophia Variety of Bulgarian. // *Studies of Formal Slavic Phonology, Morphology, Syntax, Semantics and Information Structure. Proceedings of the Formal Description of Slavic Languages 7*, Leipzig 2007. (Eds. by G. Zybatow, U Junghanns, D. Lenertová and P. Biskup). Frankfurt am Main: Peter Lang, 2009, 357 – 371.
- Andreeva, Avgustinova, Barry 2001:** Andreeva, B., T. Avgustinova and W. Barry. Link-associated and focus-associated accent patterns in Bulgarian. *Current Issues in Formal Slavic Linguistics*, volume 5 of *Linguistik International*. (Eds. by G. Zybatow, U. Junghanns, G. Mehlhorn and L. Szucsich). Frankfurt am Main: Peter Lang, 2001, 353 – 364.
- Birch, Clifton 1995:** Birch, S. and C. Clifton. Focus, accent and argument structure: Effects on language comprehension. *Language and Speech* 38, 1995, 365 – 391.
- Bishop 2011:** Bishop, J. English listeners' knowledge of the broad versus narrow focus contrast. *Proceedings of the International Congress of Phonetic Sciences* 17, 2011, 312 – 315.
- Bishop 2012:** Bishop, J. Focus, prosody, and individual differences in „autistic traits”: Evidence from cross-modal semantic priming. *UCLA Working Papers in Phonetics* 111, 2012, 1 – 26.
- Bishop 2017:** Bishop, J. Focus projection and prenuclear accents: evidence from lexical processing. *Language, Cognition and Neuroscience* 32, 2017, 236 – 253.
- Gussenhoven 1983a:** Gussenhoven, C. Focus, mode and the nucleus. *Journal of Linguistics* 19, 1983, 377 – 417.
- Gussenhoven 1983b:** Gussenhoven, C. Testing the reality of focus domains. *Language and Speech* 26, 1983, 61 – 80.
- Selkirk 1995:** Selkirk, E. Sentence prosody: intonation, stress, and phrasing. *The Handbook of Phonological Theory*. (Ed. by J. Goldsmith). Oxford: Blackwell, 1995, 550 – 569.
- Welby 2003:** Welby, P. Effects of pitch accent position, type, and status on focus projection. *Language and Speech* 46, 2003, 53 – 81.

MANAGING NEOLOGISMS AND POLYSEMY IN BULGARIAN UNDER THE INFLUENCE OF ENGLISH

Elizabet Kumcheva
Plovdiv University "Paisii Hilendarski"

The following paper is focused on basic linguistic changes which have occurred in the Bulgarian language due to borrowings from English. Certain instances of language contact in the past couple of decades have brought forth some noteworthy changes in the Bulgarian language regarding changes in connotative meaning, resemantization, translation variants, and various new synonyms and/or synonymic expressions, especially in light of neologisms in the modern age of global communication. Haugen's classification is taken into account when categorizing the current condition of neologisms, borrowings, and hybrid words in Bulgarian under the influence of English.

Keywords: neologisms, polysemy, translation variants, loan words, semantic changes

Introduction

Language contact has always been a complicated and intricate process, yet its problematic character is further aggravated in the case of loanwords, especially when the word in the source language is polysemous. When this source language is English and the target one is Bulgarian, the influence the former has had on the latter for the past twenty or so years is made even more complex in the light of the ongoing political, socio-economic and cultural changes in Bulgaria.

Besides, in the last couple of decades, owing to the rise of computer technology and the age of communication, a fascinating process can be observed in Modern English which combined with the sheer popularity and practicality of English as an international language has led to some interesting neologisms and additional new meanings to previously existing words.

Motivation for borrowing

Lexical borrowings are necessitated for many reasons: a need to designate new (imported) things (Weinreich 1953, Hock & Joseph 1996), lexical gaps, introduction of new lexical items imparting more "prestige" to a discourse community, a necessity to differentiate spe-

cial nuances of expression (Fritz 1998 in Grzega 2002a), political, economic and cultural dominion of one country over another, bilingualism, etc. With regard to Bulgarian, the political turn which has started since 1989 brought about a plethora of new borrowings with English as its main source. This new orientation of the country towards Western values was accompanied by the concurrent advances in technology and global communication with the Anglo-Saxon world being at the forefront of this modern revolution, spawning innumerable new vocabulary to designate new objects, activities and processes.

Integration of borrowings

The integration, or nativization, of a word in a borrowing language is not a smooth or an easy process to account for. The integration of a foreign word can be hindered by a number of factors, related to phonological, morphological and semantic patterns (Bellmann 1971: 36). Sometimes the loanword does not fill a semantic or lexical gap but fulfills a „power“ role, supplanting an already existing word by being more politically correct, a case in note is the word *sex* in English, which when referring to one being either female or male, has been deemed abusive, so the more neutral term *gender* has been in use. Similar things have been happening with words of political coloring pertaining to the old regime, so *predpriyatie*¹ became *firma* (*firm*) or *kompaniya* (*company*). Whether all new borrowings will hold is another matter and depends on the degree of conventionality the specific instances of lexemes will obtain – a process contingent on both intralinguistic and extralinguistic factors.

General Classifications of borrowings

Although many studies have been dedicated to the problem of borrowings, the classical classification propounded by Betz (Betz 1949 in Grzega 2002a), Weinreich (1953) and Haugen (1950) is considered still valid (Grzega 2002a). To Haugen's division of “importation” and “substitution”, Duckworth later added “partial substitution” (Duckworth 1977). Haugen (1950) distinguishes between three types:

Loanwords – they show morphemic importation without substitution.

Loanblends – they show morphemic substitution as well as importation.

---

¹ Here and throughout this paper the Bulgarian words are given only in a transliterated form without their original in Cyrillic (Editor's note).

Loanshifts – they show morphemic substitution without importation.

Duckworth (1977) enlarges Betz scheme with “partial substitution“, and offers the most comprehensive classification, based on three “pillars”:

Importation:

Borrowed word

Foreign word (unassimilated) – a non-integrated word from a foreign language – *café* in English from French.

Loanword (assimilated) – an integrated word in a foreign language, linguistically and sociolinguistically adapted to the receiving language – *biznes* in Bulgarian from *business* in English.

Partial Substitution:

Loanblend – a composite word in which one part is borrowed, another – substituted – *chatya* in Bulgarian from *to chat online* in English.

Substitution:

Loan coinage;

Loan formation;

Loan translation – translation of the elements of the foreign word: e.g. Bulgarian *nebstargach* from English *skyscraper*.

Loan rendering – translation of part of the elements of the foreign word – Bulgarian *tarsachka* from English *search engine*.

Loan creation – coined word different from the foreign word, but created with the desire to substitute it – Bulgarian *profil* to replace the English *account*.

Loan meaning – indigenous word to which the meaning of the foreign word is transferred – Bulgarian *svalyam* from English *download*.

We should also note the category of “pseudoloans” (Grzeg 2002a). Especially pertinent in our case are the so-called “semantic pseudoloans” (Carstensen 1980a, 1981), i.e. foreign words showing meanings they do not have in the original (source language), e.g. the German word *Handy*, which does not exist in English with that meaning (of a mobile phone). The cases involving loan creation and loan meaning are not always clearly delineated and are subject to debate.

Due to the influence of the Cyrillic alphabet, when we speak of assimilation, we should bear in mind that the way foreign words exist in English (unassimilated) is impossible to happen in Bulgarian, so there is always “graphic integration” or transliteration, so, as some linguists

suggest, there are degrees of naturalization (Weinreich 1953, Cannon 1999). Loanblends are an interesting development in Bulgarian as words such as *advam*, *postvam* are such instances which in appropriate context supersede their Bulgarian equivalents.

Semantic changes triggered by language contact

We can outline the major types of change that occur with borrowings. First, the most common kind is characterized by borrowing a sense out of a polysemous word in the source language – e.g. *biznes* in Bulgarian from *business* in English. Second, a monosemous lexical item in the source language is mapped onto a polysemous one in the target language, e.g. *download* onto *svalyam*. The latter has a different core meaning in Bulgarian, but acquires a new designation into the Internet domain via a metaphorical transfer. A third case can be observed when a polysemous word in the source is borrowed, mapping its domain matrix onto a polysemous word in the recipient language, e.g. Bulgarian *sarfiram* from English *to surf* in the sense *to surf the net*. Another case of note is the instance where *resemantization* of the word in the recipient language obtains, due to foreign language interference, a case of onomasiological extension, e.g. Bulgarian *igrach* with the meaning of *svalyach* from the English *player* in the sense of *womanizer*. Another instance of this kind is *oblak/cloud* in the sense of an Internet repository site.

Methodology

The aim of this article is to draw attention to certain cases of language contact over the last two or three decades which led to a number of interesting cases of borrowings, most of which presenting both foreign language learners and translators alike with some difficulty. The research is not statistically significant, but the presented instances are typical and have high frequency value from the perspective of sociolinguistic observations. Most of the cases at hand are unassimilated borrowings, mainly connected with the newly-sprung domains of technology and communication.

Results

Onomasiological changes

Changes in the onomasiological base of a recipient word are common ways of integrating new meaning through extension, including metaphorical ones.

Transfer of sense of monosemous word in source language into polysemous words in target language

From the perspective of Bulgarian into English, the word *svalyam* in Bulgarian could lead to at least three different senses; in its basic, literal meaning, it roughly translates to *taking something down* from a shelf for example; when used as slang it means *picking up a woman* (for example in a bar); and the third meaning comes from computer technology and directly translates to *download (a file)*. The third and final meaning is the modern one that did not exist and would not have made any sense before the advent of computer technology. Basically it is a monosemous word in the source language (English) and it is later mapped onto a polysemous word in the target language (Bulgarian).

Transfer of sense of polysemous word in source language into monosemous word in target language

A case of loan translation, worthy of note is the lexical item *application*. It is another new entry in the Bulgarian language, as in “a piece of software in a computing environment” (as defined by Urban Dictionary); at first it seemed to be seamlessly translated (*prilozhenie* – clear case of calque in Bulgarian) but since the shortened version of the word – *app* – has gained popularity in the source language (English) and there seems to be no suitable shortening for its counterpart in the target language (Bulgarian), the shortened word has simply been transliterated (*ap*) and it is now actively used in everyday speech.

Transfer of senses of polysemous word in source language into polysemous word in target language

A fascinating case of *substitution* is “resemantization” – a word in a target (source) language, gaining new meanings due to foreign language interference – has occurred of late on social media websites. The word *player (igrach)*, used to simply mean professional athlete; the popularity of American cinema has added another, secondary meaning in Bulgarian, which now denotes a *ladies man*, without cutting out of existence the previously existing word for it *svayach* (a direct synonym for it in English would be *pick-up artist*). Currently both words are in use but speaking of social media and social networks, we should bear in mind

that the second meaning of *player* is gaining popularity and online chat-rooms and forums keep it in circulation.

Polysemous words in target language mirroring expansion in semantic domain of polysemous words in source language

An interesting case of true friends and false friends – similar sounding words in both languages with either similar (*music – muzika*) or different meanings (*magazine – spisanie*) – has already occurred in Bulgarian with the word *replica*; *replika* in Bulgarian used to have just one single meaning – *a line in a theater play*, which was, of course, explained by teachers as a false friend to learners of English; however, the same word has acquired an additional meaning in Bulgarian, which corresponds directly to the original one both semantically and in sound form, and is, nowadays, used to denote an item which is a copy of an original and hence cheaper in price. The previous word, widely in use only a couple of decades ago, denoting the same item in Bulgarian was *kopie* – or *copy*; it seems that a new synonym has cropped up, *replika*, which corresponds perfectly to the old word *kopie*, and there also seems to be a distinct line of everyday language use that separates millenials and, older generations of the 80s and 70s. *Replika* is another case of a loan word, transliterated without modification and thus expanding the number of synonyms in the Bulgarian language.

Another modern entry connected with computer technology is the word *cloud*, which recently acquired a brand new second meaning roughly synonymous with *computer server*. This new meaning however was cleanly added to the original one in Bulgarian, and the original word in Bulgarian was preserved (*oblak*) but has become polysemantic as it now denotes both meanings in the exact same manner as it does in English. The above-mentioned instance of Resemantization – words in the target language mirroring expansion in the semantic domain in the source language – has yet to provide the Bulgarian language with more synonyms and neologisms.

Importation and partial substitution

Clear cases of importation are impossible in Bulgarian, due to the Cyrillic alphabet, which necessitates graphic integration. Transliteration aside, loanwords in their initial stage of nativization abound in spheres

such as economics, advertising, computer technologies, communication, etc. Here, the stage of partial substitution is markedly pronounced as the borrowings gain ground in the recipient language. This process is specifically swift in spheres such as the new forms of communication – The Internet, mobile communication, etc. Some notable instances of loanblends are the verbs *chatya* (*chat*), *advam* (*add*), the nouns *frend-ove*, (*friends*), *ivent* (*event*), *shortlist* and *outlet* in Cyrillic, etc. It is important to say that these borrowings supplant the already existing Bulgarian equivalents but only in the domains the former appeared as loans. Thus, *advam* is used in social utilities, such as Facebook instead of the Bulgarian equivalent *dobavyam*, but outside of this context it is (still) non-existent. Similar lexical items are *flagship model*, *skrolvam*, *klikam*, *skriynshotvam*, *pleitvam*. There are cases, though, where a loan enters the recipient language through different domains and its senses are relatively independent: the English word *performance* is used in both the spheres of the arts and economics in Bulgarian in seemingly unrelated ways. This is perhaps owing to the different channels, through which the word has been integrated, thus retaining its (relatively) different meanings in the abovementioned spheres.

Transfer of sense of monosemous words

Click bait has occurred in Modern English, referring to a sensational headline in a newspaper online, for example, designed to entice people into following a link to another website. Since no ready-made phrase comes to mind in Bulgarian, the newly-coined term remains transliterated in Bulgarian (*klik-beit*) without any modification, and an actual adequate translation seems elusive at this point both on social media and in everyday speech.

If we turn to everyday speech again, a new synonym in Bulgarian has cropped up recently, especially on social media websites, seemingly out of the blue; *foodie* (also spelled *foody*) – a person who enjoys food for pleasure; the word has been transliterated (*fudi*) and is actively used on social media, despite the fact that there is an existing word denoting the same, only of Latin origin – *gastronome*, or *epicure*, and both synonyms exist in English as well as in Bulgarian. According to Urban Dictionary both synonyms to *foodie* have fallen out of use since the modern American consumer perceives them as elitist.

However, the average Bulgarian consumers are active social media members and borrowed words from Latin origin do not seem to bother them or strike them as odd. In fact, short or monosyllabic words, which, more often than not, carry additional meanings, together with phrasal verbs, which sound similar but differ tremendously, and, in contrast, longer, polysyllabic words of Latin origin, an average language learner would seem to prefer longer words of Latin origin since they rarely carry any secondary meanings and make communication unambiguous. (e.g. – *information* vs. *data* – both words carry almost the same meaning, and both words are of Latin origin but *data* is accidentally homonymous to the Bulgarian word for *date* (relating to a day, month, etc.), which, in that particular case, also makes it a false friend, and so learners still seem to prefer to use *information* in their everyday exchanges with native speakers of English).

Transfer of sense of polysemous words

A great number of loans being assimilated in Bulgarian are cases of importation, where only one sense of a polysemous word is borrowed. Examples include *business* in English, with its Bulgarian loan *biznes*.

Another example of note is the word *ghost* – as a noun it is still translated in the sense of *spirit* or *spectre*; as a verb it has acquired a new meaning in slang, connected with dating, and more specifically – *ceasing all communication with a person, without giving any notice or explanation, hoping that the person would get the hint and realize you are no longer interested in dating them*. A similar meaning related to *cancelling plans with friends with no notice what-so-ever* also exists, and *doing nothing at work and being hard to find*. Since social media language has already gained popularity and newly-coined expressions seem to spring up from social media networks, the new, additional meaning has yet to be translated into Bulgarian and for now it is simply transliterated and is occasionally given a Bulgarian suffix to indicate person and tense (transliteration with slight modification). In addition, there seems to be another meaning which is related to white boards in the classroom. When purchasing a white board, those of poor quality usually prove hard to erase and whatever is written stays there, perfectly legible, only somewhat faded in shade – this is known as *ghosting*. Vendors of good quality items, usually, while listing var-

ious advantages of said items, mention *no ghosting* on their website, brochures and newsletters.

Loans acquiring new meaning in recipient language

Some borrowings, once integrated into the recipient language acquire new meanings absent in the source language. One such word is the Bulgarian loanword *tuningovam*, which comes from *tuning* in English in the sense of enhancing a car performance. In Bulgarian this loan has undergone a process of generalization, so the word is now applied to other spheres such as plastic surgery. It has to be noted though, that such uses are substandard in Bulgarian, but are quickly gaining popularity.

Assimilation of loanwords

Loanwords – transliterated with or without modification – e.g. *business*, *selfie*, *spoiler*, *bug*, *troll*, *hater*, *ban*, and *mentor* – appear to have permeated the Bulgarian language on every single level, including social media and everyday exchanges. Intrasentential code-switching (Thomason 2001) is often used in specialized discourses (Facebook, mobile communication, etc.), mainly in actual speech in order to show knowledge of the foreign language, for want of relevant translation, or (in most cases) simply to conform to the norms of a sociolect.

It is noteworthy to mention adjectival derivation in Bulgarian stemming from loan words such as *bug* and *hater*; the adjective derived from *bug* in English, relating so computer software, is *buggy*, as in *buggy app*; however the adjective derived in Bulgarian from the loan word, uses a local suffix *-av* – typical for adjective-formation in Bulgarian; hence the adjective *bagav* has emerged in the language, as the local counterpart for *buggy* in English, and the very same adjective in Bulgarian is always and only associated with computer software. It is a similar case with the word *hater* – despite existing synonyms for it in the target language, Bulgarian; the new loan word has been seamlessly transliterated into Bulgarian without modification. However, the adjective derived from the loan word in the target language, once again uses a Bulgarian suffix, typical for adjective formation in the same language *-ski* – as in *heitariski* (*hateful* in English); thus a similar process has occurred as in with the above-mentioned case of *buggy* (*bagav*).

Homonymy in the source language

Phishing vs. *fishing* presents an interesting case of homonymy in the source language, where such homonymy is absent in the target language. According to Wikipedia, *phishing is the attempt to obtain sensitive information such as usernames, passwords, and credit card details, often for malicious reasons, by disguising as a trustworthy entity in an electronic communication*. Since the term is relatively new, and quite specific in its association with online scams, no attempt at actually finding a counterpart in the target language has occurred. Despite the obvious metaphor (and, in addition, extended metaphor regarding *spear phishing*, which relates to targeting a specific individual), the same concept and metaphor is completely lost in Bulgarian; the word is merely transliterated (*fishing*) without any modification but readily-understood and widely in use. The fact that specific terms referring to sciences, technology, legal matters and medicine, often remain transliterated without any modification, should be taken into account. Generally speaking, when matters outside of everyday instances and routines take place, the Bulgarian language openly prefers longer, polysyllabic words of Latin origin; and since English has been an international language for quite some time, the influence of loan words into Bulgarian has been felt in various spheres of life.

Conclusion

A fascinating process has been going on in Modern English, especially in the last couple of decades, when computer technology and the age of communication, in addition with the sheer popularity and practicality of English have resulted in some interesting neologisms and additional new meanings to previously existing words; in addition, some new meanings of old words seem to stump not only learners of English but professional translators as well. To a person who is still learning a foreign language, it could be quite cumbersome to balance between the two languages or pick out the word or meaning that fits a particular context and modern-age technology seems to put on additional meanings to everyday speech in both languages. To a professional translator, it is more of a conscious choice what to preserve from the original and what to modify, especially when it comes to puns and polysemantic words. To a scholar, it is more of a multifacet-

ed matter and the ongoing shift in the Bulgarian language certainly deserves a more detailed analysis and precise research.

REFERENCES

- Bellman 1971:** Bellmann, G. *Slavoteutonica*, Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1971.
- Cannon 1999:** Cannon, G. Problems in Studying Loans, *Proceedings of the annual meeting of the Berkeley Linguistics Society* 25, 326 – 336, 1999.
- Carstensen 1980:** Carstensen, Br. German Morphological Adaptation of English Lexical Material, in: Hüllen, Werner (ed.), *Understanding Bilingualism*, 13 – 24, Frankfurt (Main) etc.: Lang, 1980.
- Carstensen 1981:** Carstensen, Br. Lexikalische Scheinentlehnungen des Deutschen aus dem Englischen, in: Kühlwein, Wolfgang et al. (eds.), *Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft*, 175 – 182, München: Fink, 1981.
- Duckworth 1977:** Duckworth, D. Zur terminologischen und systematischen Grundlage der Forschung auf dem Gebiet der englisch-deutschen Interferenz: Kritische Übersicht und neuer Vorschlag. In: Kolb, Herbert / Lauffer, Hartmut (eds.). *Sprachliche Interferenz: Festschrift für Werner Betz zum 65. Geburtstag*. Tübingen: Niemeyer, p. 36 – 56, 1977.
- Grzega 2002:** Grzega, J. Some Aspects of Modern Diachronic Onomasiology, *Linguistics* 40: 1021-1045, 2002.
- Grzega 2003:** Grzega, J. Borrowing as a Word-Finding Process in Cognitive Historical Onomasiology, *Onomasiology Online* 4, 22 – 42, 2003.
- Haugen 1950:** Haugen, E. The Analysis of Linguistic Borrowing, *Language* 26: 210 – 231, 1950.
- Hock and Joseph 1996:** Hock, H. H and Joseph, Br. D. *Language History, Language Change, and Language Relationship: An Introduction to Historical and Comparative Linguistics*, Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1996.
- Thomason 2001:** Thomason, S. G. *Language Contact: An Introduction*. Washington: Georgetown University Press, 2001.
- Weinreich 1953:** Weinreich, Ur. *Languages in Contact: Findings and Problems*, The Hague: Mouton, 1953.

**ЕЗИКОВИ ОСОБЕНОСТИ
ПРИ ДВА БЪЛГАРСКИ ПРЕВОДА
НА БЪОРНСОНОВАТА ПОВЕСТ „СЮНЬОВЕ
СУЛБАКЕН“ В СЪПОСТАВКА С ОРИГИНАЛА**

Илия Точев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

**BJØRNSON'S SHORT NOVEL „SYNNØVE
SOLBAKKEN“ AND ITS TWO BULGARIAN
TRANSLATIONS: LINGUISTIC ASPECTS**

Iliya Tochev

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

This article focuses on some special linguistic features of two different Bulgarian translations of Bjørnson's short novel “Synnøve Solbakken”. The first translation is based on a German version, while the second one – on the original text. The two Bulgarian translations are compared to the Norwegian text. The classification is focused on phonetics, morphology, lexicology and stylistics; the semantic differences are presented separately.

Keywords: B. Bjørnson, “Synnøve Solbakken”, Norwegian-Bulgarian translations

Целта на тази разработка е да се съпоставят откъси от два различни превода на Бьорнсоновата повест „Сюнъове Сулбакен“ – по-старият е направен през език посредник и е дело на именития преводач от немски Димитър Стоевски, а при по-новия – на Веселка Попадийна – е използван норвежкия оригинал. Двата превода ще бъдат сравнени с текста на норвежки, за да се проследят по-важните несъответствия на следните равнища – фонетично, морфологично, синтактично, лексикално, стилистично и смислово.

1. Фонетични особености

1.1. Понеже първият превод е публикуван след последната по-значителна правописна реформа от февруари 1945 г., в него липсват повечето от типичните архаизми във фонетиката и графиката. Затова фонетичното равнище ще бъде представено главно чрез различните фонетични облици на личните имена, срещани в текс-

та. Предаването на чужди имена е по-„приблизително“ в този по-стар превод, а това се обуславя от характера му на превод, направен през език посредник, който неминуемо оставя своя отпечатък върху съответните имена.

Различия се откриват още в самото име на героинята, послужило за заглавие на повестта – в стария превод то е предадено като Сюньове Сулбакен, а в новия – като Синьове Сулбакен. В случая по-приемливо е предаването, възприето в стария превод – Сюньове (същото важи и за името Сюверт, а не Сиверт, както е в новия превод). Ето и останалите разлики в табличен вид:

Оригинал	Стар превод	Нов превод
Hauge	Хауге	Хеуге
Guttorm	Гуторм	Гютурм
Syvert	Сюверт	Сиверт
Sæmund	Семунд	Семун
Granlien	Гранлиден	Гранлиен
Slave-Bent	Берт Каторжника	Шлаве-Бент
Skytterper	Петер Стрелеца	Шютерпер

В новия превод личи ясен стремеж към предаване на чуждите имена възможно най-близко до оригиналното им звучене (например изоставено е изписването на буква *ð* в името Sæmund, която не се произнася). Затова вероятно е предпочетена формата Хеуге пред Хауге, макар че нито една от двете не може да предаде точната звукова стойност на норвежкия дифтонг *au*. Съмнително е дали е приемлива формата Хеуге, която се отдалечава от начина на изписване на норвежки. Освен това името на град Haugesund се предава на български като Хаугесун, не Хеугесун. (Бележката относно най-близкия изговор на това име като Хьойугесун в статията за този град в Уикипедия е напълно неинформативна, като тя свидетелства просто за още един особено неуспешен опит да се предаде норвежкия дифтонг.)

Имената Гютурм, Семун и Гранлиен са предадени по-адекватно в новия превод, защото изписването е съобразено с норвежкия изговор.

При сравнението между имената Берт Каторжника и Шлаве-Бент се налага логичният извод, че това са съвсем различни лица.

В единия случай, изглежда, става въпрос за име, придружено от прозвище, а във втория – за двойно име. В оригинала този крайно епизодичен герой е назван *Slave-Bent* (новият превод отговора напълно на оригинала). Иначе значението на думата *slave* е роб, което би могло да се отбележи под линия.

За да може Петер Стрелеца да предаде точно норвежкото *Skytterper*, необходимо е да се замести немското име Петер с Пер. Формата Шютерпер е неприемлива по две причини: първо, тя се приема от читателя като цялото име на героя и не дава сведения за занятието му; второ, изписването на буква *ю* пред шушкав съгласен (в случая *ш*) е в противоречие с нормите на съвременния български книжовен език, където не се прави разлика между твърди и меки варианти при този вид съгласни. От всички съгласни в българския език само шушкавите (*ш, ж, ч, дж*, наречени така заради слуховото впечатление, което създават) са винаги твърди. Това правило има важно правописно последствие – след тях никога не може да се пише буква за смекчаване на съгласния (тоест *я, ю* или *ь*). Такова изписване на чужди имена се определя като грешка от редица автори (Станков/Stankov 1980: 340; Бояджиев/Boyadzhiev 1980: 332; Брезински/Brezinski 1976: 39). Препоръки в същия дух дават и някои по-нови правописни ръководства (Гайдарова/Gaydarova 2015: 98, 111). Л. Андрейчин отбелязва също, че изписване от типа *Жюл* или *Шюц* „не води към изговор, различен от „Жул“ и „Шуц“ (Андрейчин/Andreychin 1980: 139). За разлика от споменатите автори, Ст. Стойков смята, че изписване на съчетания от буква за шушкав съгласен звук и буква, означаваща мекост на предходния съгласен, се среща в някои чужди думи – например *Джякомо*, *адажьо*, *Брешя*, *Жюл* (Стойков/Stoykov 1980: 119). Подобна практика, определяна от много автори като погрешна, се прилага често при предаване на немски, френски или унгарски имена – *Шьонбрун*, *Жюл Верн*, *Жюлиен Сорел*, *Дежьо*.

Друг пример: на румънски буквеното съчетание *ea* се предава с *я* – името на писателя *Sadoveanu* на български се изписва *Садояну*. Пред шушкав съгласен обаче се налага предаване с *а* – например дунавският град *Tulcea* не се предава като *Тулчя*, а като *Тулча*, въпреки че реалният румънски изговор е по-мек (Гъмулес-

ку/Gamulesku 1976: 8). По същия начин стоят нещата и със Suceava – Сучава. В цикъла разкази на Садовяну „Анкуциният хан“ (преводът е дело на Гергана Стратиева) името на планината Ceahlău е предадено съгласно правилото като Чяхлъу, докато в превода на романа „Адела“ от Гарабет Ибрайляну (направен от Христо Боев) същото име фигурира като „Чяхлъу“. Аналогично и австрийският дворец Schönbrunn на български би трябвало да бъде Шонбрун, а не „Шьонбрун“, каквото е масовото изписване.

Същият проблем възниква и при предаване на турски и арменски имена: например среща се изписването *Шюкри*, което от гледна точка на правилата е недопустимо и би трябвало да се замени с *Шукри*. В една своя творба Станислав Стратиев споменава за арменеця семкаджия Чохаджян, а предаването на това име е също спорно и може да стане обект на обсъждания. Една възможност да се преодолее това трудно положение, е да се приеме изписване от типа Чохаджиян, Арабаджиян, а не Чохаджян, Арабаджян. Ето защо би било твърде непоследователно да се застъпва правопис от типа *Шютернер*. Няма думи в българския, които да съдържат такива буквени съчетания (буква за шушкав съгласен, последвана от знак за мекост – *ь*, *ю* или *я*), но изглежда, тази грешка се допуска често при някои чужди думи – на места се срещат погрешни форми като „ухажьор“ и „аранжьор“ (вероятно под влияние на често употребявани думи като режисьор). Именно разглежданото правило е причината, поради която окончанието на глаголите *твърдя* и *лежа* например се изписва с различна буква, въпреки че и двата глагола са от второ спрежение, а за него е характерна мекост на съгласния пред окончанието. Тъй като обаче в глаголи като *лежа*, *мълча*, *суша* пред окончанието има шушкав съгласен, който не може да бъде мек, това определя изписването с *а*. Същото важи и при образуването на сегашни деятелни причастия: *летящ*, но *хвърчащ*. Щом като в домашни думи не се срещат такива буквосъчетания, ще бъде непоследователно, ако се допускат в чужди имена, и то само в някои – например в Шьонбрун, но не и в Тулча и Сучава. Шушкавите съгласни са били меки в старобългарски, в някои източни български говори тези съгласни и досега се изговарят смекчено. Именно затова някои наши възрожденци, произхождащи от тези български краища, са употребявали

форми като „чудо“, „чувство“, които, както вече беше подчертано, са недопустими от съвременна гледна точка. Изтъквано е, че при предаване на чуждите имена трябва да се спазват нормите на българския правопис (Бояджиев/Boyadzhiev 1999: 130) и диалектната фонетика не може да оказва влияние върху изписването (Станков/Stankov 1980: 340).

1.2. В стария превод се среща формата *стоели* – ...един от онези, които *стоели* в бойна готовност... Речникът дава като нормативна форма *стояли*. *Стоели* е минало несвършено деятелно причастие в множествено число, образувано от формата за минало несвършено време на глагола *стоях*. На пръв поглед няма как от формата *стоял* да се получи *стоели* чрез ятов преглас. В този случай *я* на пръв поглед е етимологично, непроменливо (защото е след гласен, както се посочва в справочната литература: „Когато *Я* е след гласна, то е етимологично и в множествено число на минало действително причастие не се преглася, например СТОЯЛ – СТОЯЛИ, БОЯЛ СЕ – БОЯЛИ СЕ и т. н.“ – Георгиева/Georgieva 1974: 99). Преглас на етимологично *я* се наблюдава само в някои североизточни диалекти – *тояга, тоеги, тоежка; Стоян, Стоене, Стоенчо, пиения Василча* (Й. Йовков, „Божура“).

Също така в книжовния език не е приет североизточният преглас на *а* след *ж, ч* или *ш*: *чаша – чеши, жаба – жеби, шапка – шепки*. Затова не може от *лежал* да се образува форма *лежели*, от *мълчал* – *мълчели* и др. Всъщност в случая все пак гласният е наследник на стария *ят*, въпреки че се намира в позиция след гласен звук, защото в старобългарски имперфектът се е образувал с наставка, съдържаща *ят* (Георгиев/Georgiev 1991: 316; Георгиева, Баракова/Georgieva, Barakova 1990: 118; Иванова-Мирчева, Давидов/Ivanova-Mircheva, Davidov 2001: 36). Оттук следва, че преглас от типа *стоял* – *стоели*, *лежал* – *лежели* би трябвало да е съвсем редовен. Според Л. Андрейчин обаче „вместо *ят* под ударение след *ж, ч, ш* се запазва в множествено число правописно и изговорно *а*, а след гласна – *я*, въпреки мекото окончание *и*: *мълчал* – *мълчали*, *стоял* – *стояли*“ (Андрейчин/Andreychin 1944: 232 – 233). При В. Зидарова формите *стояли/стоели*, *броили/броели* са дадени като дублетни (Зидарова/Zidarova 2012: 45).

Ако се приеме, че преводачът е извел формата *стоел*, *стоели* от формата за минало несвършено време *стоех*, а не от *стоях*, възниква друг въпрос. В някои граматички форми от типа *стоех*, *лежах* се приемат за допустими, но второстепенни спрямо *стоях*, *лежах* (Андрейчин, Костов 1955: 196, 198). Такъв изговор се е приемал под ударение след шушкав съгласен или гласен: *лежах*, *мълчех*, *грешех*, *броех*, *стоех*. Във всички останали случаи екавият изговор се приема за диалектен: „четех“, „берех“, „ковех“ (Георгиева, Баракова/Georgieva, Barakova 1990: 120). Ст. Георгиев също отбелязва формите *мълчех*, *стоех* и пр. като допустими (Георгиев/Georgiev 1991: 316 – 317). П. Пашов дава предимство на формите с *я* (Пашов/Pashov 2005: 144) и отбелязва, че другите „все повече отстъпват от книжовния език“ (Пашов/Pashov 2005: 202). При Ст. Стоянов обаче е застъпено противоположното схващане: „Формите, завършващи на *-ex*, са по-живи и по-употребителни“ (Стоянов/Stoyanov 1984: 370). Все пак преобладава виждането, че такъв изговор е препоръчително да се избягва. Ако форми от типа *стоях* и *стоех* са дублетни, логично би било тази дублетност да обхваща и образуваните от тях причастия *стоял* и *стоел*, макар че това не е изрично отбелязано в посочените граматички. Наличието на дублетност и при съответните причастия все пак е подчертано на отделни места в литературата (Георгиева, Баракова/Georgieva, Barakova 1990: 121). Оттук следва, че формата на причастията за множествено число *стоели* би могла да се получи по два начина: или чрез преглас от *стоял*, или направо от *стоел*. Остава необяснимо противоречието между съвсем аналогичните форми *стояли*, от една страна, и *строели*, *кроели*, *броели* и пр., от друга.

2. Морфологични особености

2.1. В стария превод е употребена формата *трябва да се бяхтаме*, като по-обичайната днес би била *трябва да се бяхтим*. В речника на БАН фигурира само формата *бяхтя (се)*. Глаголът *бяхтя се* първоначално е бил от първо спрежение (принадлежал е към трети разред заедно с глаголи като *капя*, *сияя*, *щипя*, *хапя*, *къпя*, *трепя*, *скубя*, *дрема*, които имат мекост на съгласния пред окончанието), впоследствие е преминал към второ (Георгиева,

Баракова/Georgieva, Barakova 1990: 114), а в разглеждания пример той се употребява като глагол от трето спрежение. Т. Бояджиев и Д. Тилков разглеждат дублетността при формите *бъхтене* и *бъхтане* като резултат на диалектно влияние (Бояджиев, Тилков/Boyadzhev, Tilkov 2013: 251).

2.2. На отделни места се забелязват различия в употребата на минали несвършени и минали свършени деятелни причастия. В стария превод на едно място пише за *мелницата на морското дъно, която мелела сол* (минало несвършено деятелно причастие), а в новия превод това е предадено *мелницата, която мелила сол на дъното на морето* (минало свършено деятелно причастие). Неправилната употреба на минало свършено деятелно причастие като форма за преизказване на сегашно време (Стоянов/Stoyanov 1984: 414) е повлияна от някои западни български диалекти и съседни с тях източни (такъв е например копривщенският – употреба, съвсем редовна при Любен Каравелов). В тези говори не съществува минало несвършено деятелно причастие (Андрейчин, Костов/Andreychin, Kostov 1955: 214, 241). По-нататък се разказва за *седемте зелени деви, които скубели космите по краката на Петер Стрелеца* (в стария превод) и за *седемте зелени девизици, които оскубали космите от краката на Шютерпер* (в новия). Според новия превод са били оскубани всички косми, докато това не може да се заключи от стария.

3. Лексикални особености

3.1. На всички места в стария превод се открива лексемата *черква*, а навсякъде в новия е употребена *църква*. Първата се откроява с битово-разговорния си характер, но освен това се открива известна смислова разлика: *църква* може да се ползва както за сградата, така и за институцията, а *черква* – главно за постройката.

3.2. В стария превод е използвана думата *чифлик*, а в новия – *стопанство*, което е по-уместно в случая. На Сулбакен *снегът се задържаеше най-мъчно през есента* (стар превод), но според оригинала *Der la sneen sig sist om høsten*, т.е. по-правилно е това, което е предадено в новия превод: *Там снегът падаше най-късно на есен*.

3.3. Чифликът Гранлиден е разположен *насред голяма елова гора* (в стария превод) и *насред голяма гора от смърчове* (в новия). Думата *gran* от оригинала се превежда *смърч*.

3.4. Човекът, засял семената, е наречен в стария превод *холщайнски друмник*, а в новия – *войникът от Холщайн*. В оригинала е употребено *Holstenfareren*, т. е. старият превод е по-точен. И в двата преводни варианта името на тази гранична област между Дания и Германия е предадено съгласно немската фонетика (именно в този вид е познато и при предаване на български, докато на норвежки е възприето в датската си форма – Холстен). И в двата превода обаче е използвана глаголна форма, производна от *садя* – в стария *посадил*, а в новия *засадил*. Щом става дума за семена, по-правилно е да се ползва глаголят *сея*, а не *садя*, който е по-подходящ при дръвчета.

4. Стилистични особености

4.1. На стилистично равнище още в първото изречение от новия превод се забелязва несъответствие. На оригиналното *højt sted, som solen bærer stråler på* в стария превод отговоря *възвишение, върху което слънцето сипе лъчите си*, а в новия – *високо (...) място, милвано от слънчевите лъчи*, а това внася излишен поетизъм, който не е вложен от автора. Съвсем същото се открива в следващото изречение. Оригиналят гласи: *sjældnere får sol* (буквално *по-рядко получават слънце*), а в новия превод това е предадено със *се радват на топлите ласки по-рядко*. В стария превод е намерено по-подходящо решение: *нямат толкова слънце*. Такова слънчево място, каквото беше описано по-горе, хората наричат в стария превод *слънчев хълм*, а в новия – *слънчева земя*. Тази разлика се обяснява с двете възможности за превод на думата *bakke* (в оригинала *solbakke*).

4.2. Стилистично неуместна е думата *почин* от новия превод (*всички я наричаха Синьове по почина на майката*) – създава се усещане за административен и канцеларски стил.

4.3. Според новия превод един ден Ашлак връхлита в стаята с шут. Изборът на думата *шут* е неуместен от гледна точка на стилистиката. В стария превод е използвано съчетанието *силно блъсване*, а това пък не съответства точно на норвежкото *spark*, което означава тъкмо *ритник*. Изводът е, че и двете предложени възможности имат свой недостатък – *шут* е стилистично неуместно, но смислово отговаря на норвежката дума, а *блъсване* е неутрал-

но, но не уточнява как е извършено това блъсване. Най-уместно би било да се предложи вариантът *ритник*.

4.4. Употребеното в стария превод *цялото му лице стана червено* е по-буквално. В новия превод е намерено по-поетично решение: *цялото му лице пламна*, което освен това отговоря по-точно на оригиналното *ildrød* (огненочервен).

4.5. Един от недостатъците на новия превод е свръхупотребата на израза *нашият герой*, което в стария превод е заменено или с *той*, или с личното му име, за да се избегне лексикалният шаблон.

4.6. В стария превод Сюнъове е наречена *хубаво дете*, а в новия – *красиво*. Хубостта (или съответно красотата ѝ) ѝ е дар или от Бог (според новия превод), или от *дядо господ* (според стария). Освен че Господ е написано с малка буква, което се обяснява с това, че преводът излиза през годините на социализма, самият израз *дядо господ* е присъщ на приказките. В дадения случай той не е неуместен по принцип, но не отговоря на норвежкото *Vorherre*, което е не народно-разговорно, а по-скоро уважително, изразява известно страхопочитание.

4.7. В стария превод прозорците на къщата блестят, а в новия превод „къщата се усмихваше с всичките си прозорци“, но за разлика от вече разгледаните случаи на привнесена поетичност при превода, това по-точно предава *huset stod og lo ut av alle ruter*, като разликата е само, че в оригинала къщата се смее, а не се усмихва.

4.8. След като влиза вкъщи, бащата казва *E?* в стария превод и *Добър ден* в новия. На оригиналото *Nu?* (буквално *сега*) повече отговаря *E?* от стария превод, защото възклицанието на бащата има характера на междуметие за израз на въпрос какво следва, а не на поздрав.

4.9. Изречението *Жената сложи храната* от новия превод е пример за стилистичния недостатък *хомойотелеутон* (хомойотелевт) – римувани думи в прозаичен текст, които могат да създадат непредвиден хумористичен ефект, а и от тяхната поява страда благозвучността на фразата (Брезински/Brezinski 1976: 71; Попов/Роров 2016: 197). Затова би трябвало да се предпочете *Майката донесе яденето*, както е в стария превод.

4.10. Майката се приготвя да напердаши Турбьорн *здравата* (в стария превод) и *добре* (в новия). Сполучливо в стария превод е използването на изразителното народно-разговорно наречие *здравата*, образувано от членуваната форма на прилагателно за женски род, вместо далеч по-безличното *добре*.

4.11. Употребата на глагола *бъхтя се* в стария превод е стилово неуместна. В новия превод това е предадено неутрално: *и малки, и големи трябва да се трудят с всички сили*. Подборът на авторката на новия превод е по-подходящ – от една страна, защото не налага поставянето на въпроса *бъхтам се* или *бъхтя се*, разгледан по-горе, а от друга, защото се избягва употребата на този твърде силно стилистично маркиран глагол, изразяващ особено отрицателна оценка към предмета на говорене – в случая труда. Думата, употребена в оригиналния текст, е *slite*. Предложеното обяснение в тълковния речник “*Vokmålsordboka*” е *anstrengte seg, streve hardt* – „полагам усилия“, „напрягам се“. Това изразява степен на извършване на действието, но не и допълнителна оценка на говорещото лице, още по-малко отрицателна.

5. Смеслови разминавания

5.1. Бащата държи Сюньове да придружава семейството си в църквата, понеже не знае кой ще се грижи за нея (в стария превод) и как ще се грижат за нея (в новия). В оригинала стои *hvorledes*, което е синоним на по-често употребяваното *hvordan* – *как*.

5.2. Според оригинала *Moren hadde stort hus og småbarn* (*майката имаше голяма къща и малки деца*). Това е предадено точно в стария превод: *Майката трябваше да се грижи за голямо стопанство* (макар че *hus* означава именно къща, бел. моя, И. Т.) *и за малки деца*. В новия превод *майката трябваше да се грижи за голямата къща и другите си деца*, като тук се губи противопоставянето между голяма къща и малки деца.

5.3. Според оригинала Ашлак е *unggutt*. Това е предадено в двата превода по различен начин. В стария – *помощник-памай*, в новия – *доста млад*. Думата *unggutt* означава *gutt i puberteten og årene nærmest etter* – „момче в пубертета и възрастта, настъпваща веднага след нея“. В нея не се съдържа указание за службата, която изпълнява Ашлак.

5.4. В стария превод *момчето ситнеше подир него, за да гледа дали работи*. В новия превод на това изречение отговаря Турбьорн *подтичваше както обикновено след него, за да не изпусне нещо*. Оригиналното изречение е *denne piltet som sædvanlig efter ham for at gi agt*. Изразът *gi akt* означава *legge merke*, тоест „обръщам внимание“, „забелязвам“, затова по-правилен е новият превод.

5.5. В стария превод *Турбьорн втренчи очи в него* (Ашлак или Сулбакен – не става съвсем ясно, бел. моя, И. Т.). В новия превод е указано, че *Турбьорн се загледа в далечината* (където се намира Сулбакен, бел. моя, И. Т.). В оригинала не е уточнено: *Torbjørn stirret – Турбьорн се загледа втренчено*.

5.6. Една реплика на Ашлак има съвсем различен смисъл в двата превода: *Det står dårlig til med din kristendoms kunskap* – буквално преведено *познанията ти за християнството са лоши*. Това в стария превод е предадено така: *твоята християнска вяра хич я няма*. Всъщност не става дума за силата на вярата, а за познанията, които явно липсват на Турбьорн. Новият превод значително се отличава: *Лошо ти се пише, щом главата ти е пълна само с християнски истории*. Нито един от двата превода не е предал смисъла на оригинала.

5.7. Бащата на Турбьорн *искаше да почива целия ден* в стария превод, в новия превод *лежеше и си почиваше в неделния ден*, а в оригинала *lå og hvilte sig den lange søndag* – *лежеше и си почиваше през дългия неделен ден*. Нищо не е изразено във връзка с желанието му да почива цял ден.

5.8. Книгата, която чете Турбьорн, в стария превод е наречена вероучение, в новия катехизис, а в оригинала – *katekismus*. В стария превод репликата на Ашлак е *Потърси утеха в словото божие, защото от другадe положително няма да я получиш*. В новия превод смисълът е друг: *Да, утешавай се със словото Божие – продължи ратаят – Така обаче няма да я получиш* (кратката местоименна форма *я* се отнася за Сюньове, бел. моя, И. Т.). Това е точно съответствие на норвежкия оригинал: *Ja, trøst dig med Guds ord du, sa Aslak, du får henne så ikke allikevel*.

5.9. В новия превод Турбьорн *стана от пейката*, в стария *той се свлече от пейката*, така че в този случай старият превод е по-близо до оригинала: *krøp han ned av bænken*.

5.10. При появата на Ингрид тя е наречена *най-голямата му* (на Турбьорн – бел. моя, И. Т.) *сестра Ингрид* в стария превод, *малката Ингрид* в новия и *hans ældste søster, lille Ingrid* в оригинала. И двата превода са верни частично, но за да се получи пълната картина, трябва да се сглоби усреднен вариант: *по-голямата му сестра, малката Ингрид*. В цитирания пример е отразена типичната норвежка особеност превъзходната степен да замества сравнителната, когато се сравняват „две лица, два предмета“, като в такива случаи при превод на български се използва сравнителна степен (Бучуковска/Buchukovska 2010: 38), а не превъзходна, както е в стария превод.

5.11. Един от трудните моменти за разбиране в новия превод е свързан със стенния часовник. В новия превод той прави: *хлоп, хлоп – хлоп, хлоп*. В стария превод той повтаря: *бой, бой... бой, бой*, така че смисълът на изречението става ясен – дори тиктакането на часовника подсказва на Турбьорн, че сигурно няма да остане ненаказан. В оригинала съответното междуметие е *Bank, bank – bank, bank!*. Норвежкият глагол *banke* означава тъкмо „бия“, „пердаша“.

5.12. Изречението *han tok på at leke med Ingrid, som om han ikke tænkte på nogen verdens ting* е предадено по съвсем различен начин в стария и в новия превод, като в новия смисълът е изменен. В стария превод: *започна да играе с Ингрид, като че ли нищо друго на света не го занимаваше*, което е смислово вярно. В новия: *започна да си играе с Ингрид, за да не мисли за нищо друго*.

5.13. Смисълът на песничката, която пее Турбьорн, е съвсем различен в двата превода, като в стария е предаден погрешно. Всъщност цветето не иска да бъде любима на царицата, затова съвсем неправилен е стихът от стария превод *твоя мила аз ще стана*. Отделно от това, в стария превод *слънцето на хълма грей*, а в новия *слънцето свети в полето*. В оригинала е употребено *hei*, което е по-близо до *поле*. Освен това според стария превод втората част от песничката изпълнява Ингрид (както следва и от оригинала, макар че не е употребен различен шрифт, затова не става много ясно), докато в новия превод изглежда така, сякаш Турбьорн изпява цялата песничка. Причината е, че думите *A то отговорило* са дадени в курсив, както и останалият текст на песента, докато в стария превод *И тя отговори* е с по-голям шрифт от думите на песента. В

оригинала стои *Så svarte hun (и тя отговорила)*, така че неоснователно е да се заменя *тя* с *то*, както е направено в новия превод.

***

Анализът на особеностите в двата превода и на несъответствията между тях показва, че и старият, и новият превод имат своите сполуки и недостатъци. Смесовите различия при стария превод биха могли да се обяснят най-вероятно с начина, по който е предаден съответният пасаж в езика посредник. Въпреки това преводът се отличава с множество достоинства – четивен е, езикът е богат и точен. Новият превод в повечето случаи е по-верен на оригинала, но като основен негов недостатък може да се посочи стилистичният дисонанс. Като извод се налага убеждението, че няма да е излишно да се направи нов превод, който да отговаря на художественото равнище на оригиналната творба и да може да я представи адекватно.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Андрейчин/Andreychin 1944:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: Хемус, 1944. [Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*. Sofia: Nemus, 1944.]
- Андрейчин, Костов/Andreychin, Kostov 1955:** Андрейчин, Л., Костов, Н. Морфология. // Андрейчин, Л., Костов, Н., Мирчев, К., Николов, Е., Стойков, С. *Български език – учебник за педагогическите училища за начални учители*. София: Народна просвета, 1955, 62 – 267. [Andreychin, L., Kostov, N. *Morfologiya*. // Andreichin, L., Kostov, N., Mirchev, K., Nikolov, E., Stoykov, S. *Balgarski ezik – uchebnik za pedagogicheskite uchilishta za nachalni uchiteli*. Sofia: Narodna prosveta, 1955, 62 – 267.]
- Андрейчин/Andreychin 1980:** Андрейчин, Л. За мекостта в българския книжовен език. // *Помогало по българска фонетика*. София: Наука и изкуство, 1980, 137 – 147. [Andreychin, L. *Za mekostta v balgarskiya knizhoven ezik*. // *Pomagalo po balgarska fonetika*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1980, 137 – 147.]
- Бояджиев/Boyadzhiev 1980:** Бояджиев, Т. Българската графична система. // *Помогало по българска фонетика*. София: Наука и изкуство, 1980, 330 – 337. [Boyadzhiev, T. *Balgarskata grafichna sistema*. // *Pomagalo po balgarska fonetika*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1980, 330 – 337.]
- Бояджиев/Boyadzhiev 1999:** Бояджиев, Т. Фонетика. // Бояджиев, Т., Куцаров, И., Пенчев, Й. *Съвременен български език*. София: Изток – Запад, 1999, 12 – 130. [Boyadzhiev, T. *Fonetika*. // Boyadzhiev, T., Kutsarov, I., Penchev, Y. *Savremenен balgarski ezik*. Sofia: Iztok – Zapad, 1999, 12 – 130.]
- Бояджиев, Тилков/Boyadzhiev, Tilkov 2013:** Бояджиев, Т., Тилков, Д. *Българска фонетика*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2013. [Boyadzhiev, T., Tilkov, D. *Balgarska fonetika*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2013.]

- Брезински/Brezinski 1976:** Брезински, С. *Журналистическа стилистика*. София: Наука и изкуство, 1976. [Brezinski, S. *Zhurnalisticheska stilistika*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1976.]
- Бучуковска/Buchukovska 2010:** Бучуковска, А. *Норвежка граматика*. Велико Търново: ПИК, 2010. [Buchukovska, A. *Norvezhka gramatika*. Veliko Tarnovo: PIK, 2010.]
- Гайдарова/Gaydarova 2015:** Гайдарова, Т. *Новото в новия български правописен речник*. Пловдив: Контекст, 2015. [Gaydarova, T. *Novoto v noviya balgarski pravopisen rechnik*. Plovdiv: Kontekst, 2015.]
- Георгиева/Georgieva 1974:** Георгиева, М. *Култура на говора*. София: Наука и изкуство, 1974. [Georgieva, M. *Kultura na govora*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1974.]
- Георгиева, Баракова/Georgieva, Barakova 1990:** Георгиева, Е., Баракова, П. (съставители) *101 въпроса за дублетите в българския език*. София: ДИ „Д-р Петър Берон“, 1990. [Georgieva, E., Barakova, P. (sastaviteli) *101 vaprosa za dubletite v balgarskiya ezik*. Sofia: DI “D-r Petar Beron”, 1990.]
- Георгиев/Georgiev 1991:** Георгиев, С. *Българска морфология*. Велико Търново: Абгар, 1991. [Georgiev, S. *Balgarska morfologiya*. Veliko Tarnovo: Abagar, 1991.]
- Гъмюлеску/Gamulesku 1976:** Гъмюлеску, Д. *Учебник по румънски език*. София: Наука и изкуство, 1976. [Gamulesku, D. *Uchebnik po rumanski ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1976.]
- Зидарова/Zidarova 2012:** Зидарова, В. *Фонология на съвременния български език*. Пловдив: Амрита, 2012. [Zidarova, V. *Fonologiya na savremenniya balgarski ezik*. Plovdiv: Amrita, 2012.]
- Иванова-Мирчева, Давидов/Ivanova-Mircheva, Davidov 2001:** Иванова-Мирчева, Д., Давидов, А. *Малък речник на старобългарския език*. Велико Търново: Слово, 2001. [Ivanova-Mircheva, D., Davidov, A. *Malak rechnik na starobalgarskiya ezik*. Veliko Tarnovo: Slovo, 2001.]
- Пашов/Pashov 2005:** Пашов, П. *Българска граматика*. Пловдив: Хермес, 2005. [Pashov, P. *Balgarska gramatika*. Plovdiv: Hermes, 2005.]
- Попов/Popov 2016:** Попов, Д. *Стилистика*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2016. [Popov, D. *Stilistika*. Shumen: UI “Episkop Konstantin Preslavski”, 2016.]
- Станков/Stankov 1980:** Станков, В. Предаване на чужди собствени имена. // *Помагало по българска фонетика*. София: Наука и изкуство, 1980, 338 – 348. [Stankov, V. *Predavane na chuzhdi sobstveni imena*. // *Pomagalo po balgarska fonetika*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1980, 338 – 348.]
- Стойков/Stoykov 1980:** Стойков, С. Палаталните съгласни в българския книжовен език. // *Помагало по българска фонетика*. София: Наука и изкуство, 1980, 109 – 128. [Stoykov, S. *Palatalnite saglasni v balgarskiya knizhoven ezik*. // *Pomagalo po balgarska fonetika*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1980, 109 – 128.]
- Стоянов/Stoyanov 1984:** Стоянов, С. *Граматика на българския книжовен език*. София: Наука и изкуство, 1984. [Stoyanov, S. *Gramatika na balgarskiya knizhoven ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1984.]

ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

**„КАК МОЖЕ ДА БЪДЕ ПРЕДОТВРАТЕНА
ВОЙНАТА?“ – ВОЙНА НА ЖАБИ И ЗМИИ
(ПО ТЕКСТОВЕ НА В. УЛФ)**

Ванеса Андонова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

**“HOW TO PREVENT WAR” –
THE BATTLE OF FROGS AND SNAKES
(BASED ON THE WORKS OF VIRGINIA WOOLF)**

Vanessa Andonova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

This paper provides an examination of the relationship between theory and practice. It is based on Virginia Woolf’s theoretical views explicated in two of her essays: “A Room of One’s Own” (1929) and its companion piece – “Three Guineas” (1938). The present study seeks to explain the way Woolf’s cultural criticism is linked to the fictional story used in her unfinished novel “Between the acts” (1941), as well as the way her political, social and cultural views are transformed into a fictional story. The report is focused on the fundamental question which concerned people in the period between the two world wars, “How to prevent war?”

Keywords: war, feminism, fascism, patriarchy, androgyny, pacifism, Virginia Woolf

Въпросът „Как може да бъде предотвратена войната?“ маркира появата на феминисткото есе „Три гвинеи“ (1938), но се явява и фундаментът, на който основава сюжетното си действие и последният роман на Вирджиния Улф – „Между действията“ (1941). Затова и в настоящия текст тъкмо тези два наратива ще бъдат изходни за разглеждането на проблема за появата на войната и възможностите за нейното предотвратяване. Улф избира да интерпретира въпроса през своите лични възприятия за мястото на жената и мъжа в света, изграждането на техните идентичности, междуполовите отношения, социалните роли, които изпълняват и възможностите, с които образозваните бащи и техните сестри/съпруги/дъщери разполагат пред себе си за градеж на бъдещия свят. Така се задава въпросът: „Какъв ще бъде утрешният ден? Ще бъдат ли продължени многовековните

традиции, които в контекста на творческия светоглед на писателката са сърцевинни за войната, или напълно ще бъде осъществена идеята за „обществото на аутсайдерите“, от което ще се родят новите условия за живот, освободени от „измамливите обвързаности“ на „честолюбието и чувството за национално превъзходство, както и всички други видове гордост, подхранвани от вашата (мъжката – бел. авт.) принадлежност към определена религия, колеж, училище, род, семейство, пол и останалите измамливи обвързаности, които произтичат от тях“ (Улф/Woolf 2001: 144).

В „Между действията“ писателката спира своето внимание върху две социални структури – патриархалната и матриархалната. Патриархалната е такава форма на социално господство, която осигурява милитаризма, агресията и всичко онова, разпознато от Улф като типично „мъжкарско“, обуславящо появата на войната. В опозиция на това е изведена матриархалната структура, „центрирана върху женските ценности, а не върху насилническите, доминиращи, мъжки такива“ (Cramer/ Крамър 1993)¹; тя предполага в себе си възможността да бъде коректив на „мъжкарското“ поведение, защото войната като негово проявление е органично чужда на жената: „Очевидно е, че във войната вие (бел. авт. – мъжете) виждате някаква слава, чувствате някаква необходимост от нея, тя ви дава някакво удовлетворение, което ние (жените – бел. авт.) не само никога не сме изпитвали, но и никога не е носело наслада“ (Улф/Woolf 2001: 12). Насладата и любовта, породени от военните действия, не са просто индивидуална самоцел на мъжа, те са социално и политически детерминирани от „закона и обичая“ или иначе казано – традициите. Макс Вебер разглежда основанието на традициите като една от възможностите за изграждане на легитимно господство (Herrschaft)², а „Патриархализмът пък е типичен представител на пиететна социална общност, чието действие протича в условия на подчинение на традиционни авторитарни сили“

---

¹ Металитературните текстове, които са на английски език, са преведени на български от мен – В. А.

² „По дефиниция господство (Herrschaft) ще се нарича възможността да се срещне подчинение сред дадена група от хора за специфични (или за всички) заповеди, т.е. не всеки вид възможност да се упражнява власт (Macht) и влияние върху други хора е господство...“ (Вебер/Weber 1992: 63).

(Вебер/Weber 1992: 120). И така легитимността на господството на мъжете върху жените се е осъществявала векове наред (вж. в Бурдийо/Bourdieu 2002), когато жените не са имали право на собственост, не са разполагали с изборителни права, не им е било позволено да учат в университет, нито пък да работят „мъжките“ професии³. Според писателката различните социални условия, в които са били поставяни двата пола, е причината техните идентичности да бъдат конструирани така, че жените да се окажат отдалечени от всичко онова, което поражда агресивното поведение, което е типично за мъжа. От малки момчетата са учени да си играят с пушки, да не бъдат „ревльовци“⁴, което бележи поведението им до най-зрелите им години. В романа например старият Оливър⁵, работел за Indian Civil Service, е отдал целия си живот на колонизаторската политика на Великобритания, която в същността си представлява стремежът за приспособяването на „диваците“ към цивилизованите условия на живот. А това „култивиране“ на диваците е непонятно за сестрата на образования мъж – Луси Суидин – защото „онова, което виждаше тя, той не успяваше; онова, което виждаше той, тя не успяваше – и така нататък, и така нататък, ad infinitum“ (Улф/Woolf 2011: 33). Противопоставеността между представата на сестрата и представата на нейния образован брат се явява концептуална при изграждането на романа, но е и смислопораждаща за съграждането на феминисткото есе „Три гвинеи“. Ето как самата Улф определя отношенията между брата и сестрата: „Ти (бел. авт. – сестрата) няма да учиш, няма да печелиш, няма да притежаваш, няма – такива са били обществените отношения между брат и

³ Няколко примера, илюстриращи твърдението: във Великобритания омъжените жени придобиват право на собственост през 1871 г.; частични изборителни права получават през 1918 г., а през 1929 г. вече всички жени могат да гласуват; през 1870 г. Емили Давис заедно с Барбара Бодичън отварят първия университет за жени в Кеймбридж, но той не е разпознат като институция от другите университети. До 1910 г. броят на жените студентки в Оксфорд и Кеймбридж е наброявал едва около 100.

⁴ Пример в тази насока се явява сцената от „Между действията“, в която Барт Оливър стряска малкия си внук. Той започва да плаче, а дядото после неколккратно се връща към тази случка, като винаги определя момченцето за „ревльо“ и „страхливец“.

⁵ Същият този Оливър, който се кара на внука си да не бъде „ревльо“.

сестра в продължение на много векове...“ (подчертаването е мое – В. А.) (Улф/Woolf 2001: 150), но и във времето на написването на двата текста постигането на чудната хармония все още си остава химера. „Нямането“ обаче се явява в услуга на дамско-женската⁶ природа на жената, защото благодарение на брат си жената не разполага с възможността да посещава същите места като мъжете – университетски курсове например – в които да бъдеш обучаван на това как да „властваш над другите, на изкуството да управляваш, да убиваш, да завземаш земи и капитали...“ (Улф/Woolf 2001: 48). Така Луси (в конкретния роман), но и жената изобщо успяват да останат незасегнати от чисто мъжкия стремеж за „заплати, униформи, церемонии“ (Улф/Woolf 2011: 50). Със своя отказ от това – да разбере мъжкия свят, който дори ѝ се струва забавен⁷, г-жа Суидин доказва, че е възпитаник на онзи утопичен евтин колеж, за който Улф си мечтае в „Три гвинеи“; колежа, в който „трябва да се преподава и изкуството на общуване, умението да разбираме живота и мислите на другите хора... Новият колеж, евтиният колеж не бива да разделя, да изолира и специализира, а да **обединява**“ (подчертаването е мое – В. А.) (Улф/Woolf 2001: 48 – 49). Луси Суидин очевидно е натоварена с интегрираща функция, която я превръща в притегателен център в лагера на обединителите, а нейният брат в този на „сепаратистите“: „Тя принадлежеше към обединителите, той (бел. авт. – Барт) – към сепаратистите“ (Улф/Woolf 2011: 103). Интересно е, че това заключение идва в онзи момент, когато старият Оливър поставя под въпрос детеродния потенциал на своята собствена сестра. Ако приемем, че „Раждането е нашият смъртен аналог на безсмъртието, онова, с което сме най-близко до богове-

---

⁶ В. Улф разглежда като две различни неща, от една страна, дамската природа – социалната роля (gender), а от друга – женската – половите ѝ инстинкти (sex). Тук е уместно да се направи вметката, че така разгледаните „две природи“ са не нещо друго, а едно по-ранно проявление на понятия, които са въведени по-късно във феминистката литература и критика: gender – род, sex – пол. „Женският „пол“ е природен феномен“ гласи тази фундаментална опозиция на феминизма, но женският „род“ е „социопол“ – предписван от обществото, езика, исторически сложилите се обстоятелства и т.н. набор от характеристики.“ (Николчина/Nikolchina 1997: 94).

⁷ „Струваше ѝ се (бел. авт. – на Луси) много забавно, че има мъже, които прекарват живота си в това да купуват и продават... плугове? или беше стъклени мъниста? или акции и ценни книжа? на диваци...“ (Улф/Woolf 2011: 50).

те“ (Николчина/Nikolchina 1997: 130), то през желанието на мъжа да отнеме възможността на жената да изпълни биологичната си функция, се доказва опитът на образования брат не само да дискредитира своята сестра, но и да я снее от полето на божествата вътре в текста.

Към групата на сепаратистите принадлежи и синът на образования баща – Джайлс. Подобно на баща си той е възпитан в порядките на патриархалното, агресивното и насилническото. Той не харесва своята леля, защото тя „го караше да се преоблича“ (Улф/Woolf 2011: 49). Тя със своята женска чувственост провокира чувство на притеснение у сина на образования мъж, което е вследствие на дрехите, които „не само задоволяват суетата и прикриват голотата, те обозначават и общественото, професионалното и интелектуално положение на носителя“ (Улф/Woolf 2001: 30); а облеклото е и един от компонентите, които спомагат превръщането на фигурата на мъжа в „квинтесенция на мъжествеността... в Германия го наричат Фюрер, в Италия – Дуче: на нашия роден език се нарича Тиранин или Диктатор“ (Улф/Woolf 2001: 199). А на езика на романа – Джайлс, неслучайно определен от Улф като „космат, красив, мъжествен“. Тази власт на образования брат/баща/съпруг върху неговата сестра/дъщеря/съпруга през погледа на Улф е интерпретирана през функцията си на компонент, който изгражда все още зародишната форма на диктатурата, която е „сред нас – в сърцето на Англия“ (Улф/Woolf 2001: 77). В Италия и Германия тиранията и диктатурата е вече отчетливо заявена през институционализираните вече идеологии на фашизма (Италия) и нацизма (Германия). Това на свой ред оказва влияние върху разбирането на мъжете за това, „което са чувствали нашите майки, когато били отстранявани, загърбвани, затваряни по простата единствена причина, че са жени“ (Улф/Woolf 2001: 147). Фашисткото, нацисткото и патриархалното са с равен знак – и двете форми на господство разчитат на упражняването на власт, която е „системно асиметрична“ (вж. Вебер/Weber 1992) спрямо определени субекти или групи субекти само поради расови, религиозни, етнически, социални, полови или други белези. „Квинтесенцията на мъжествеността“ се ражда от социокултурните условия, или както ги нарича В. Улф – „атмосферата“, „с която трябва да се преборят

нашите образовани дъщери“ (Улф/Woolf 2001: 147). Задачата им няма да е лесна. Те ще трябва да се изправят срещу традициите на вековете, които са отредили една по-слаба позиция на женския пол, позиция, която дори и в началото на ХХ в. е подкрепяна от писаните закони и от организираната религия. Тази психологическа обремененост и ограниченост на жената е и кризисният момент при справянето ѝ с „атмосферата“, затова Луси Суидин не успява да повлияе на своя племенник. Той, изпълнен с гняв в себе си, „инстинктивно закачи всичките си тревоги върху нея (бел. авт. – Луси), както човек оставя палтото си на закачалка“ (Улф/Woolf 2001: 50). Отношението на племенника към останалите герои е смислоспораждащо за целия роман. Патриша Крамър от университета в Кънектикът отбелязва, че „В между действията“ Улф проучва „ценностите и идеите“, които привличат хората към Джайлс, за да може така да бъдат посочени качествата, които спомагат осъществяването на войната и да бъдат разкрити „колективните навици и обичаи“, които ни свързват в социална структура, която предхожда войната. Тя (В. Улф – бел. авт.) изследва културните механизми, като противопоставя патриархалните и матриархални конфигурации, центрирани върху образите на Джайлс и Луси“ (Cramer/Крамър 1993). Така през сближаването и отдалечаването на отделни герои до тези на лелята и племенника могат да бъдат изведени основните характерологични особености на т. нар. конфигурации.

Вече стана ясно, че към патриархалната конфигурация, т. е. към групата на сепаратистите, принадлежат Барт и Джайлс. В матриархалната заедно с Луси са тримата творци в романа – Изи, Додж, Ла Труб. Г-ца Ла Труб и г-жа Суидин се опитват „да придадат общ смисъл на съществуването“ (Улф/Woolf 2011: 136). Опитът се обуславя от двата различни начина, по които лесбийката творец и „дъртата кухавелка“ изграждат т.нар. „общ смисъл“ в романа. Позовавайки се на изследователката и суфражетка Джейн Елън Харисън, Крамър интерпретира Луси в ролята ѝ на богиня в границите на матриархалния лагер, който „цени групата, съдействието и плодородието“ (Cramer/Крамър 2003), а „кухавелката“ – централна за тази структура – е априори образец на обединителната сила. Насочените в края на пиесата пък огледала на

г-ца Ла Трууб успяват да изобличат истинската същност на Джайлс, превръщайки го в „мишена, глупак... посмешнице на огледалата...“ (Улф/Woolf 2011: 159). Допреди този момент само Изи успява да види у него „малко глупаво момче с изцапани с кръв обувки“ (Улф/Woolf 2011: 28). Но тя не успява да му се опълчи, защото „призракът на традицията“ („атмосферата“) продължава да осигурява подчинеността на жената; точно този призрак не позволява на Изи да покаже стиховете си – единствената ѝ социално разрешена форма на свобода⁸. Неин съзаклятник се оказва гостът, човекът отвън, дошъл с г-жа Манреса, чуждият на семейно-родовото пространство. Любопитно е, че Джайлс, Изи и Суидин са единствените, които в хода на романа разпознават „проблема“ на Додж, а именно – неговата хомосексуална ориентация. Интересно е попадането на Джайлс в групата на „съзаклятниците“ по отношение на този въпрос – защо само той единствен от групата на сепаратистите се досеща за „проблема“ на Додж. Крамър, позовавайки се на Рут Бенедикт, посочва, че хомосексуалността е определена за аномалия, защото бащите са тези, които са съблюдавали личния и публичния живот на човека. Така патриархалното, което в конкретиката на романа е най-ясно персонифицирано през образа на Джайлс Оливър, освен че ограничава свободите и правата на жените, може да бъде интерпретирано и като онова, от което се ражда негативното отношение към хомосексуалността; в този ред на мисли не е случайно, че Джайлс веднага „закача“ гнева си и върху Додж.

Г-жа Манреса – ригидната женска идентичност в романа – подобно на Суидин, изпълнява обединителна функция, само че в условията на другия лагер – този на сепаратистите насилници. Макар и жена, тя е неспособна да се интегрира в групата на обединителите. Барт и Джайлс пък последователно изразяват своето негативно отношение към г-жа Суидин и нейните съзаклятници, но разпознават като „истинска жена“ тъкмо г-жа Манреса. Стариият Оливър, опитал се да лиши сестра си от женската ѝ идентичност, поставяйки под въпрос репродуктивните ѝ способности, не

---

⁸ Изглежда, че Изи не е успяла да убие Ангела на къщата, който не позволява на жената да се издава, че има собствено мнение (вж. Улф/Ulf 2015). За разлика от Изи обаче г-ца Ла Трууб е успяла да го надвие.

провижда обаче неспособността за зачеване и раждане у онази, която го кара „отново да се чувства млад“. Г-жа Манреса не умеє нито да твори, нито да създава, единственото, на което е способна, е празнословене, а „писалката, която уж държеше, категорично отказа да помръдне върху масата“ (Улф/Woolf 2011: 60). Тя не успява да влее жизнени сили на писалката, а „Всяко човешко дело – от поезията и изобретателството до уреждането на държавата – е плодовитост, раждане“ (Николчина/Nikolchina 1997: 130). Така чрез невъзможността на ригидната женска идентичност да съгради и да оплоди един нов свят посредством писалката, разбира се като метонимия на творческия процес изобщо, е затвърдена и позицията ѝ на антижена вътре в текста.

Сцената, в която змия се опитва да глътне жаба, е концептуална за романа: „Там, стаена в тревата, навита на маслинозелено кълбо, лежеше змия. Умряла ли? Не, задушена от жаба в уста си. **Змията не можеше да я глътне; жабата не можеше да умре**⁹. Спазъм сгърчи ребрата, потече кръв. Беше нещо обратно на раждането – чудовищна инверсия. Затова вдигна крак и ги стъпка. Купчината се смачка и стана на пихтия“ (подтъмн. е мое – В. А.) (Улф/Woolf 2011: 89). За племето бамбара¹⁰ „между човека и жабата съществува връзка, поради която в определен стадий от развитието на човешкия зародиш се превръща в жаба, ако е женски, или в гущерче¹¹, ако е мъжки“ (Шевалие, Геербрант/Chevalier, Geerbrant 2000: 340); в Египет пък жабата заради своята плодовитост символизира „появяващия се и непрекъснато обновяващ се живот“ (Бидерман/Biedermann 2003: 143), затова и

---

⁹ Необходимо е да се направи уговорката, че поради многообразните символни значения на образите на жабата и змията в различните култури, в конкретния анализ са подбрани онези значения, които осмислят интерпретативните възможности и варианти на настоящото изследване спрямо романовия текст.

¹⁰ Африканските племена бамбара и догони са едни от най-древните народи в Западна Африка, което ни позволява да ги мислим като носители на митологичното (образно) мислене.

¹¹ Известно е, че гущерът и змията – близки родственици – спадат към един и същи разред, а разликите помежду им са малко. Дори се срещат влечуги, които могат да заблудят простото човешко око към кой точно разред принадлежат – такъв е случаят със слепока (*Anguis fragilis*) или змиегущера (*Ophisaurus aroodus*). Това позволява двете влечуги да бъдат мислени като проява на едно и също явление.

вероятно богинята на раждането и женската плодовитост – Хекет – е изобразявана с глава на жаба и тяло на жена (превърща се в жаба, когато си поиска). За бамбара жабата е единственото животно, което може да обездвижи погълнатата я змия, защото жабата е „свързана с женските полови органи, предизвиквайки по време на сношение омекването на члена след еякулация“ (Шевалие, Геербрант/Chevalier, Geerbrant 2000: 341), което изравнява смекчения атрибут на мъжествеността с образа на мекото тяло на змията. Така се илюстрира и една от основните и изконни символики на змията – фалическата такава.¹²

„В приказките и легендите надвиването на змейове¹³ и дракони често е изпитание, след чието преодоляване героят се сдобива с някакво съкровище или избавя царската дъщеря от плен“ (Бидерман/Biedermann 2003: 140), за което, както знаем от Владимир Пропп, героят ще получи именно дъщерята като награда. „В този смисъл змията е символ на дивата животинска същност, която трябва да бъде надмогната от школуваната сила“ (Бидерман/Biedermann 2003: 140). Оттук следва, че в романа на Улф убийството на змията, която е погълнала жабата, доказва, от една страна, цивилизаторската мощ на образования мъж (Джайлс) от „стария континент“, а от друга страна, той за награда си осигурява и сърцето на своята богиня – г-жа Манреса. Тя, представена като фалическата крепителка на патриархата, се радва, когато вижда кръвта по обувките на своя рицар: „Почувства се поласкана от смътното усещане, че е проявил някаква храброст, за да спечели възхищението ѝ“ (Улф/Woolf 2001: 95). Змията на свой ред, дори по-често от жабата, бива разбираана като възобновяващия се живот. Уроборосът (ядящият опашката си) представлява „символ на циклично поглъщане [...] материалната диалектика на живота и смъртта [...]“ (Шевалие, Геербрант/Chevalier, Geerbrant 2000: 390). С оглед на това става ясно защо в контекста на романа

¹² В психоанализата си Фройд разглежда змията тъкмо като такъв образ, а появата му в сънищата на жените се интерпретира в рамките на известния “sexual drive” (либидо – сексуалната енергия), насочен към мъжките фигури в живота на жената. Археологът Ходдър М. Уестроп в текста си „Върху фалическия култ“ (“On phallic worship”) също обръща внимание на това, че образът на змията възплачва фалически идеи (Westropp/Уестроп 1870).

¹³ В настоящия анализ не се прави разлика между змей и змия.

на Вирджиния Улф и змията, и жабата могат да бъдат разгледани като женската възобновителна сила (жабата) и мъжката такава (змията). Коя от двете ще победи – патриархалната (мъжката, фалическа) или матриархалната (женската, материнска)? Основата се на внушенията на романа, може да заключим, че двубоят е изначално обречен, защото „змията не можеше да я глътне; жабата не можеше да умре“ (Улф/Woolf 2011: 89).

Фокусът в двете феминистки есета – „Собствена стая“ и „Три гвинеи“ – е различен. Тъкмо в диференциалните характеристики, обуславящи текстовите особености на есетата, е редно да се търси и отговорът на въпроса „Как може да бъде предотвратена войната?“. В „Собствена стая“ акцентът е поставен върху андрогинността, а в „Три гвинеи“ върху различието между половете. В „Между действията“ – художественият отговор на въпросите, поставени в есетата на Улф – се осъществява симбиоза между двете мнения. Английската писателка все още продължава да държи на фундаменталното различие между половете, но аеропланите, които напомнят за идващата война в „Между действията“, не прелитат избирателно само над главите на мъжете или само над тези на жените. Първата световна война е позволила на „цивилизациите“ да осъзнаят, че са смъртни, за което ясно свидетелства есето на съвременника на Улф – Пол Валери („Кризата на духа“, 1919) (вж. Валери/Valeri 1988). Това знание осигурява и реалното чувство на страх от задаващата се Втора световна война, която няма така лесно да измами обикновения човек, че е за негово добро; той няма да бъде подлъган, че войната ще реши политическите и исторически конфликти, защото вече се е оказало, че „обикновените хора мразят диктатори“ (Улф/Woolf 2011: 105). А „цялата крещяща несправедливост на диктатурата, дали в Оксфорд или в Кеймбридж, дали в Уайтхол или на Даунинг Стрийт, дали срещу евреи или срещу жени, дали в Англия или в Германия, дали в Италия или Испания, вече ви е ясна. Най-сетне воюваме заедно. Дъщерите и синовете на образованите мъже воюваме рамо до рамо“ (Улф/Woolf 2001: 147). Прегръдката между образования син и неговата съпруга се превръща в своеобразен финал на творбата преди завесата да падне: „И от тази прегръдка можеше да се роди нов живот“ (Улф/Woolf 2011: 180). Оттук следва, че сливането на мъжката и женската витална

сила е единственият възможен начин за раждане на новия свят. Светът, в който вече няма да има нужда да се предотвратяват войни или да се пращат гвинеи, защото това ще е светът на хармонията и равнопоставеността между двата пола.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бидерман/Biedermann 2003:** Бидерман, Х. *Речник на символите*. Прев. Ф. Парашкевова, Б. Парашкевов. София: Рива, 2003. [Biedermann, H. *Knaurs Lexikon der Symbole*. Translated by F. Parashkevova, B. Parashkevov. Sofia: Riva, 2003.]
- Бурдийо/Bourdieu 2002:** Бурдийо, П. *Мъжкото господство*. Прев. И. Кръстева. София: ЛИК, 2002. [Bourdieu, P. *La Domination masculine*. Translated by I. Krasteva. Sofia: LIK, 2002.]
- Cramer/Крамър 1993:** Cramer, P. Virginia Woolf's Patriarchal Family of Origins in Between the Acts. // *Twentieth Century Literature*, 1993, vol. 39, no. 2, 166 – 184.
- Николчина/Nikolchina 1997:** Николчина, М. *Смисъл и майцеубийство*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1997. [Nikolchina, M. *Smisal i maitseubiistvo*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1997.]
- Проп/Prop 2001:** Проп, В. *Морфология на приказката*. Прев. Е. Германова, Владимир Германов. София: Захарий Стоянов, 2001. [Prop, V. *Morfologia na prikazkata*. Prev. E. Germanova, V. Germanov. Sofia: Zahariy Stoyanov, 2001.]
- Валери/Valeri 1988:** Валери, П. Кризата на духа. // *Човекът и раковината*. Прев. Г. Цанков. София: Народна култура, 1988. [Valeri, P. *Krizata na duha*. // *Chovekat i rakovinata*. Prev. G. Tsankov. Sofia: Narodna kultura, 1988.]
- Вебер/Weber 1992:** Вебер, М. *Социология на господството. Социология на религията*. Прев. Р. Даскалов. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992. [Weber, M. *Sociology of domination. Sociology of religion*. Translated by R. Daskalov. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”.
- Westropp/Уестроп 1870:** Westropp, Hodder M. „On Phallic Worship.“ // *Journal of the Anthropological Society of London*, 1870, vol. 8, cxxxvi-cxlv.
- Улф/Woolf 2001:** Улф, В. *Три гвинеи*. Прев. И. Василева. София: Златорог, 2001. [Woolf, V. *Three guineas*. Translated by I. Vasileva. Sofia: Zlatorog, 2001.]
- Улф/Woolf 2011:** Улф, В. *Между действията*. Прев. И. Василева. София: Унискорп, 2011. [Woolf, V. *Between the acts*. Translated by I. Vasileva. Sofia: Uniskorp, 2011.]
- Улф/Ulf 2015:** Улф, В. *Литературни есета*. Прев. И. Василева. София: Колибри, 2015. [Ulf, V. *Literaturni eseta*. Prev. I. Vasileva. Sofia: Kolibri, 2015.]
- Улф/Woolf 2018:** Улф, В. *Собствена стая*. Прев. И. Василева. София: Колибри, 2018. [Woolf, V. *A room of one's own*. Translated by I. Vasileva. Sofia: Kolibri, 2018.]
- Шевалие, Геббрант/Chevalier, Gheerbrant 2000:** Шевалие, Жан, Ален Геббрант. *Речник на символите. Митове, сънища, обичаи, ритуали, форми, фигури, цветове, числа и др.* Т. 1. Прев. И. Христов. София: Петриков, 2000. [Chevalier, J. A. Gheerbrant. *Dictionnaire des symboles. Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, figures, couleurs, nombres* P. 1. Translated by I. Hristov. Sofia: Petrikov, 2000.]

МИТОЛОГИЧНИЯТ КОД В „ТРАМВАЙ „ЖЕЛАНИЕ“ – РЕФЕРЕНЦИИ И АРХЕТИПИ

Траяна Латева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

MYTHOLOGICAL REFERENCES AND ARCHETYPES IN “A STREETCAR NAMED DESIRE”

Trayana Lateva

Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

The present paper is inspired by one of the most beloved and famous plays in modern culture, “A Streetcar Named Desire” (1947), written by the American playwright Tennessee Williams. The problem set to be analyzed focuses on why the explicit and implicit mythological references and archetypes are incorporated in some of the play’s key scenes and how they are connected to the conflict between the two main characters, Blanche DuBois and Stanley Kowalski. As a basis for the literary research serves the “mythical method” (a concept created by T. S. Eliot in his review of Joyce’s “Ulysses”), which Williams never openly theorizes about but uses in a lot of his works, as well as the different layers of symbolism which successfully cooperate with the realistic elements in the play.

Keywords: Tennessee Williams, American playwright, Greek mythology, archetypes

„Трамвай „Желание“ пристига на първата си спирка – театъра „Етъл Баримор“ (Манхатън, Ню Йорк) през 1947 година¹, когато въпреки усилията на Юджийн О’Нийл повече от две десетилетия по-рано да докаже, че не е невъзможно да се види бродуейска продукция със сериозна, задълбочена тематична ориентираност и богата вариативност на сюжет и персонажи, американският съвременен театър все още прави първите си усилия да се оттласне от комедиите

---

¹ Всъщност „Трамвай „Желание“ се играе за първи път в театър „Шуберт“ (Ню Хейвън, Кънектикът) в периода 30 октомври – 1 ноември 1947 г., но не предизвиква толкова голям интерес, колкото, след като се премества в театър „Етъл Баримор“ на 3 декември същата година (там до 1949 г. се поставя 855 пъти). Затова тук именно „Етъл Баримор“ е посочен като „първа (истинска) спирка“ на пиесата. Вж. Kolin/Колин 1991 и <http://www.playbill.com/production/a-streetcar-named-desire-ethel-barrymore-theatre-vault-0000013164>.

и музикълите, които са предпочитана форма на забавление в поствоенната обстановка, и да се насочи към осъществяване на ренесансовия етап от развитието си. По това време Тенеси Уилямс е вече познат на аудиторията и критиката благодарение на изненадващия успех на „Стъклената менажерия“ (1945), който го изправя пред новородилата се амбиция да създаде проект, по-добър от предходния. Когато „Трамвай „Желание““ вдига за първи път завесите си за публиката, макар и да не липсват отрицателни рецензии, породени най-вече от скандалния характер на някои от сцените, експлицитно заявената хомосексуалност на един от героите и пречупването на консервативния театрален морален код, пиесата почти единодушно се приема за „най-вълнуващата драма на Уилямс, изпълнена с емоционални обрати“ (Елинор Хюс)², печели няколко награди, сред които и „Пулицър“, и заслужено извисява своя автор над други, също толкова активни тогава драматурзи. Успешната колаборация на Уилямс с режисьора Елия Казан – несъмнено една от най-значимите фигури във филмовото и театралното изкуство на миналия век, по време на подготовката на бродуейската премиера довежда и до реализирането на екранна постановка, излязла през 1951 г. и запазила оригиналния актьорски състав (Марлон Брандо, Ким Хънтър, Карл Молдън), с изключение на Джесика Тенди в ролята на Бланш Дюбоа, която е заменена от Вивиан Лий³, вече придобила популярност чрез знаковата си роля на Скарлет О’Хара в „Отнесени от вихъра“. Филмът е отличен с три награди на Академията⁴ и носи допълнителна популярност на пиесата.

Едно от основните неща, към които тълкувателските прочити насочват вниманието си, е реалистичният подход при изобразяването на действителността, който според някои придобива прекалено сурови, на места дори вулгарни очертания. В „Трамвай

---

² Вж. Kolin/Колин 1991.

³ Ролята на Бланш Дюбоа не е непозната за Лий – тя играе в британската продукция на „Трамвай „Желание“,“ режисирана от Лорънс Оливие. Холивудското студио се нуждае от по-познато лице за главната женска роля и изборът лесно се спира именно върху Лий.

⁴ Това е първият случай, при който филм печели три от общо четири номинации в „актьорските“ категории: Вивиан Лий – за главна женска роля, Хънтър – за поддържаща женска роля, и Молдън – за поддържаща мъжка роля. Марлон Брандо губи от по-опитния Хъмфри Богарт в „Африканската кралица“. Вж. <https://www.filmsite.org/aa51.html>.

„Желание“ той се проявява по-осезаемо в речта на някои от героите и техните действия и служи за опора, върху която сюжетът стъпва и се гради поетапно, докато не стигне до кулминационния сблъсък. Тук обаче реализмът не е в чистата си форма, наситена единствено с прозаичност, а е силно примесен с лиризм, който в определени моменти надделява и изгражда собствена мрежа от взаимовръзки⁵. Поетичното начало при Уилямс се разгръща на няколко равнища – от трансформациите на самия език, украсен с ритмика и мелодичност, през описанията на декорите и начина, по който персонажите изразяват вътрешната си чувствителност (това най-пълноценно може да се усети при Бланш, за която имажинерното доминира над реалното), до символистичния пласт, чиито проявления (колористика, музика, жестове), играещи си със сензитивността, често служат за наслагване на контрастни внушения и предзнаменуват събития, отредени да се случат на по-късен етап от действието.

Настоящото изследване е вдъхновено именно от закодираните в драматургичното действие елементи на поетичното и в частност – от митологичните препратки и архетипи, част от тях заложени само имплицитно, но привличащи познати образи от културната памет на читателя не без помощта на инкорпорирането на други маркери. Основни обекти на анализа ще бъдат главните герои – Бланш Дюбоа и Станли Ковалски, видени през символистичния митологичен код едновременно в тяхната различност, но и сходност.

Въпреки че Тенеси Уилямс никога не е теоретизирал открито по въпроса за т.нар. „митически метод“, родил се като понятие от Т. С. Елиът в неговата рецензия за Джойсовия „Одисей“⁶, авторът на „Трамвай „Желание“ все пак е бил запознат с него. За това свидетелства работата му с класически прототипи, имплантирани в сюжетното действие и трансформирани според нуждите му в немалка част от известните му произведения: „The Rose Tattoo“ (1950), „Camino Real“ (1953), „Orpheus Descending“ (1958), „Suddenly Last Summer“ (1958).

---

⁵ Самият Уилямс твърди, че в т.нар. „поетически реализъм“, който често му е приписван от критиката, по-скоро се придържа към поетичното, отколкото към реалистичното.

⁶ Вж. [Eliot/Елиът 1975](#).

Зоната на митологичното в „Трамвай „Желание“ е отключена още в самото начало на пиесата при обрисувването на пространствените ориентири, на фона на които една по една изплуват и фигурите на персонажите. Мястото на действието е Ню Орлиънс, а улицата, на която неочаквано пристига по-голямата сестра на Стела Ковалски – Бланш Дюбоа, носи името „Елисейските полета“. В гръцката митология Елисейските полета са митично място, доближаващо се до представите за Рая, където се пренасят душите на героите и простосмъртните, чийто живот е останал неопетнен от порочността, в търсене на вечна хармония и мир. Избраното пространство съхранява част от знаците на класическия си първообраз – казано е, че минава между железопътна линия и река Мисисипи така, както в митологията според Омир полетата са обгърнати от реката Океан, а събитията започват да се разгръщат в началото на месец май, т.е. през пролетта, единствения споменат сезон във Вергилиевото описание на полетата. В същото време обаче то рязко се оттласква от идеята за пасторален, светъл пейзаж: кварталът е беден, притежава „известно вулгарно очарование“, къщите са „посивели от времето, с паянтови външни стълби и веранди и с причудливо украсени кули“, паднал е здрач, а „духът на разрухата“ (Уилямс/Williams 2011: 123), който все по-натрапчиво се прокрадва, е смекчаван единствено от нежносиньото, почти тюркоазно небе – знак за предстоящата „светла“ поява на Бланш (облечена е с бял костюм с пухкаво елече, перлена огърлица и обици, бели ръкавици и шапка) и последвалото екстатично сливане на мрак и светлина, вълшебство и реализъм. Пътят на Бланш до дома на сестра ѝ кореспондира и с житейския ѝ път: „казаха ми да взема трамвай „Желание“, после да се прехвърля на друг, „Гробищата“, да мина шест пресечки и да слеза на „Елисейските полета“ (Уилямс/Williams 2011: 125). Трамвайът „Желание“ се свързва с копнежите на Бланш по охолен, щастлив живот, споделен с мъжа, когото е обичала; „Гробищата“ – със сблъсъка с „всичката тая смърт“ – на съпруга ѝ, „татко, мама, Маргарет, така ужасяващо [...], старата братовчедка Джеси веднага след Маргарет“ (Уилямс/Williams 2011: 138), а „Елисейските полета“ репрезентира последната надежда на Бланш да намери успокоение и спасение, изтръгващо я от обсебващите спомени за

опетнената с кръв и смърт „красива мечта“⁷, останала неизживяна докрай. Нескритата изненада и разочарование, с които героинята встъпва в непознатата среда – „сигурно не са... разбрали... кой номер търся“; „възможно ли е това да е нейният дом (на Стела – б. м.)?“ (Уилямс/Uilyams 2011: 126), са обусловени от разминаването на очаквания и действителност. Знаците на фаталната обреченост дебнат застрашително, озвучавани от мелодията на „меланхоличното пиано“, но остават пренебрегнати, защото въпреки първоначалното си стъписване Бланш все пак се настанява в дома на Стела и Станли, което предопределя и хода на събитията – от обещание за „остров на блажените“ „Елисейските полета“ се превръща в злокобно измерение на подземното царство.

И докато за Бланш френският квартал на Ню Орлиънс въплъщава представите за infernalно пространство, то за Станли Ковалски „Елисейските полета“ в действителност се препокриват с концепцията за Едема, в който той не просто живее блажено, отдал се на любимите си занимания и ежедневни удоволствия, а и се изживява като единствен владетел, чиято дума е закон: „Спомни си какво казваше Хюи Лонг – „Всеки човек е крал!“. И тука аз съм кралят, гледай да не го забравяш!“ (Уилямс/Uilyams 2011: 225). Станли олицетворява скъсаната връзка на човека с духовната страна на същността си, погълната единствено от плътски примитивни страсти и нагони, които са основен двигател на съществуването му. Той е първичен и вулгарен, а речта и действията му както към Бланш, така и към Стела издават грубиянско, животинско поведение. Именно натрупването на подобни характеристики дава повод на Джудит Томпсън в труда си „Пиесите на Тенеси Уилямс: памет, мит и символ“ да положи образа на Станли в митологична перспектива, чрез която той несъмнено може да се провиди като носител на Дионисиевото начало. Любопитната теза на Томпсън, освен подкрепена, разбира се, с примери от текста, е допълнително насърчена от факта, че самият Уилямс открито коментира фигурата на бог Дионис като вдъхновение при написване на друга своя пиеса – “The Rose Tattoo”, излязла пет

---

⁷ „Красива мечта“ е буквалният превод от френски на името на имението, в което Бланш и Стела са живели като деца – „Бел Рев“ (“Belle Reve”).

години по-късно⁸. Възможността митологичният архетип, вече запаметен в съзнанието на драматурга, да е бил активен съзнателно или не и в „Трамвай „Желание“, не е изключена. Основното, с което Томпсън си служи при изграждане на аргументацията си, е анималистичната символика, присъща и за Станли, и за Дионис. Богът на виното и веселието е един от боговете в древногръцкия пантеон, за когото е характерно преобразяването в животни – най-често това са бикът и козелът. Загатнатото животинско начало още при първата поява на Станли на сцената – „животинска радост от самия себе си личи във всичките му движения и пози“ (Уилямс/Uilyams 2011: 140), се препотвърждава чрез наблюденията на Бланш, изложени пред Стела в опит да я убеди да преосмисли съжителството си със Станли: „Той се държи като животно, има животински навици! Яде като животно, движи се като животно, говори като животно! Даже има нещо... предпочешко – нещо, което още не е достигнало съвсем стадия на човешкото!“ (Уилямс/Uilyams 2011: 186). В хаотичното ѝ словоизлияние се прокрадва и представата за Станли като ловец: „Станли Ковалски – останка от каменния век! Носи вкъщи суровото месо на животното, убито в джунглата“ (Уилямс/Uilyams 2011: 186). Това подсилва допълнително идеята за хищническата му натура, а и работи в полза на изграждането на образа му като Дионисиев последовател – жертвоприношенията са важна част от култа към древногръцкия бог. Абстрактната представа за животинското, взело надмощие над човешкото, се избистря за първи път, когато Бланш пита Станли кога е роден, за да узнае астрологичния му знак. Отговорът на сестра ѝ – „точно пет минути след Коледа“ (Уилямс/Uilyams 2011: 191), мигновено извиква аналогия с козела, на което гласност дава и самата Бланш: „Козирог – Козелът!“ (Уилямс/Uilyams 2011: 191). От една страна, в митологията той е асоцииран с похотливост, надмощие, мъжество и оплодителна мощ⁹ – основополагащи характеристики при тълкуването на силния мъжки образ в пиесата: „От най-ранното му съзряване като мъж център на живота му са били удоволствията с жени, тяхното

⁸ Вж. Devlin/Девлин 1986.

⁹ Неслучайно постоянните спътници на Дионис – сатирите, са полухора, полукозли (вж. Батаклиев/Batakliiev 2011).

доставяне и получаване, не със слабостта и зависимост, а със силата и гордостта на красиво оперен петел сред кокошки“ (Уилямс/Williams 2011: 140). Ролята му на „шарен осеменител“ сякаш опиянява съпругата му Стела, която, вместо да бъде отблъсната от вулгарното му поведение, по-скоро остава привлечена, развълнувана и почти хипнотизирана от него. От друга страна, в художествените си прояви козелът се смята и за предвестник на демоничното или пратеник на Сатаната, какъвто се оказва Станли в личния ад на Бланш. Козелът е първият от триадата рогати животни, които се превръщат в символи на Станли, като другите две са съответно овенът, вълпен като представа от Бланш, и бикът, споменат в речта на Мич почти обидно, с отвращение, във финалната сцена, преди Бланш да бъде отведена в лудницата. Дионисиевият код не се изчерпва с това – Станли е ценител на храната, игрите и доброто пиене точно като древния си първообраз, с разликата, че предпочитаните от него алкохолни напитки са бирата и уискито, а не виното.

Функционална за по-пространното разгръщане на зоната на митологичното се оказва единадесета сцена, ключова за сюжетното развитие и бележеща кулминационния поврат в отношенията между Станли и Бланш. Останал насаме с Бланш, Станли вижда възможност последно да поиграе с жертвата си, преди окончателно да свлече платното на илюзорността, за да оголи пред нея най-зловещите проявления на същността си. Опияняването на двамата герои, разполагането на случващото се през нощта (пространство, в което идентичностите се размиват) и най-вече агресивният насилствен физически акт трансформират сцената, при което декорите на обикновената къща във френския квартал на Ню Орлиънс са заменени от въображаемо реконструиране на епизод от Дионисиевите празници, като два от ритуалните актове, изпълнявани в чест на гръцкия бог – “sparagmos”¹⁰ и “omophagia”¹¹ – се преработват според нуждите на пиесата. Първият (в буквален превод „разкъсване на парчета“) репрезентира разчленяването на животното (в някои случаи и на човека), избрано да послужи за жертвоприно-

---

¹⁰ Вж. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/sparagmos>

¹¹ Вж. <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/omophagia>

шение. В контекста на „Трамвай „Желание““ знаците на подобен ритуал се провиждат в словесните нападки на Станли към Бланш, поднесени с присъщия му имитативно-подигравателен тон, т.е. „разкъсването“ се проявява на метафорично ниво чрез илюстриране на разпадналата се монолитност на съзнанието на героинята. Това е допълнително маркирано, макар и имплицитно, чрез способите на символистичната образност. Появата на сенките, родени из утробата на мрака – „зловещи отражения [...] с гротескна и заплашителна форма, [...] извиващи се като пламъци по стената“ (Уилямс/Williams 2011: 247) – са алюзия именно към заплашително обсебилите героинята деструктивни мисли и преследващите я спомени от миналото, свързани със самоубийството на съпруга ѝ. Като продължение на *sparagmos*-а *otophagia*-та е изяждането на суровото месо – действие, което се асоциира с триумфа на дивото, първичното над цивилизационното, рационалното, придобили в произведението на Уилямс визуален образ в лицето на Станли и Бланш. Това недвусмислено се отнася към акта на изнасилването, преди чието задкулисно осъществяване се репликира вече познатият модел, който предполага съотнасянето на герой към животинския му двойник – в случая Станли вижда в Бланш не нощна пеперуда, както е наречена в началото, а тигрица. Изборът не е случаен, защото Дионис често е изобразяван върху тигър или пантера.

И въпреки че през призмата и на двата Дионисиеви ритуала ролята на жертвата е отредена на Бланш, докато Станли отново се проявява като консуматор и агресор, важно е да се отбележи, че сцената на изнасилването не е просто сблъсък на две личности, а и на две начала, борещи се за надмощие в човешката душа. В този смисъл образът на Бланш не бива да се разглежда едностранно, въвличан единствено в зоната на познатото и утвърденото. Привидната диференциация на героинята от заобикалящата я среда, първоначално заявена в чисто физически план (красотата на Бланш, противопоставена на грозотата на квартала), впоследствие и на символистично равнище – когато етимологията на името и фамилия ѝ е разшифрована от самата нея пред Мич: „Това е френско име. Дюбоа значи „гора“, а Бланш значи „бяла“ (Уилямс/Williams 2011: 168), се натрапва, за да изгради определена мисловна нагласа, която да преобърне в хода на действието. Така

очакваните чистота и невинност, свързани с бялото (това е и предпочитаният цвят при избора ѝ на дрехи и бижута), са опетнени от различни актове и знаци, сродяващи Бланш по-скоро с Дионисиевото, отколкото с Аполониевото. Подобно на Станли, и тя демонстрира зависимост към алкохола (едно от първите неща, които прави, когато се нанася в апартамента на Стела, е да си сипе чаша уиски); цветовата гама на тоалетите ѝ не се свежда само до бялото, а се разнообразява и от по-наситени цветове (червената сатенена роба – символ на страстното, демоничното), чиято употреба съвпада с моментите на душевен превес на Дионисиевото; влиза в ролята на изкусителка както пред Станли (първоначалното ѝ впечатление от него е, че той не е като другите „лигльовци“, а е „истински мъж“), така и пред младежа, който идва да събира пари за вестник „Вечерната звезда“, като се самоопределя като „тарантула“, а за любовниците си говори като за жертви; често изпада в емоционално нестабилни състояния, озвучавани от мелодията на Варшавянка – полката, която са свирили в нощта, когато Алан се е застрелял. Напластяването на подобни поведенчески характеристики кулминира във финалното полудяване и „коронясване“. Бланш се превръща в мрачната владетелка на подземното царство: „В момента тя поставя тиарата с фалшивите диаманти върху главата си пред огледалото на тоалетката и си мърмори възбудено, сякаш е пред гълпа от призрачни обожатели“ (Уилямс/Williams 2011: 241). Хармоничното носи белега на едно вече отминало живеене, чието съхраняване и претворяване макар и в чужда, непозната среда е нужно, за да не се разрушат изцяло устоите на психичната стабилност.

В хода на един ретроспективен прочит фаталната неизбежност на онова, което се случва в единадесета сцена, може да се провиди и чрез разгълкуването на поредната митологична референция в текста. На връщане към дома на Стела след първата си среща с Мич Бланш отправя поглед към небето в търсене на Плеядите: „Излезли са, ето ги! Господ да ги благослови! Всичките заедно, отиват си вкъщи след малката си партия бридж...“ (Уилямс/Williams 2011: 202). Последвалите събития предполагат появата на подобна препратка да се положи в един по-трагичен митологичен контекст, а не да се преработва чрез механизмите на

фантазното. Плеядите, които героинята споменава, са седем сестри, дъщери на титана Атлант и океанидата Плеяона, превърнати от Зевс първо в гълъби, впоследствие и в звезди, за да бъдат спасени от ловеца Орион, който неуморно ги преследвал. В смислите на творбата като Плеядите, макар и не седем, а само две, са видени Бланш и Стела, които се свързват с небесното по особен начин – Бланш репрезентира луната, изразител на мечтателността, но и на самотата (песента, която си пее, докато е във ваната, в седма сцена носи заглавието „It’s Only a Paper Moon“)¹², а Стела е „звездичката“ (stella, лат. ‘звезда’). В Орион се въплъщава Станли – и двамата са ловци, и двамата са насилници (на Меропа и Бланш), техният похитител, макар и да е видян като такъв само през погледа на Бланш. Фактът, че на нощното небе Плеядите са разположени в границите на съзвездието Бик, извиква представата за затвореност и обреченост, каквито Бланш изпитва в дома на Станли, асоцииран със същото животно. Опитите ѝ да се свърже със стар познат от колежа, който да уреди по-добро място за живеене за нея и сестра ѝ, се случват против волята на Стела и в крайна сметка се оказват неуспешни. Единственият начин за Бланш да се откъсне от кошмарното си пребиваване в „Елисейските полета“ е, като се отдръпне в собствения си свят, където въображението ѝ рисува идилични картини: тя и Мич седят „в малко артистично кафе на левия бряг на Сена“, а Шеп Хънтли, бивш неин почитател, я „кани на пътешествие в Карибско море“ (Уилямс/ Uilyams 2011: 256).

Пластът на митологичното, заложен в „Трамвай „Желание“, може да бъде лесно подминат, особено при едно нецеленасочено, неинтерпретационно четене, но все пак прави зоната на един нов любопитен прочит на текста достатъчно обширна, за да бъде тя пренесена и на територията на други произведения на Тенеси Уилямс.

БИБЛИОГРАФИЯ

Devlin/Девлин 1986: Devlin, A. *Conversations with Tennessee Williams*. Jackson: University Press of Mississippi, 1986.

¹² Любопитен е и фактът, че първоначалното заглавие на пиесата е било „Blanche’s Chair in the Moon“. Вж. https://www.yorknotes.com/alevel/english-literature/a-streetcar-named-desire-2017/study/4_contexts-interpretations

- Елиот/Елиът 1975:** Eliot, T. S. Ulysses, Order and Myth. // *Selected Prose of T.S.Eliot*. London: Faber & Faber, 1975, 100 – 106.
- Колін/Колин 1991:** Kolin, P. The First Critical Assessments of A Streetcar Named Desire: the Streetcar Tryouts and the Reviewers. // *Journal of Dramatic Theory and Criticism*. Kansas: University of Kansas, Fall 1991, Vol. VI, No. 1.; 45 – 67.
- Томпсън/Томпсън 2002:** Thompson, J. *Tennessee Williams' Plays: Memory, Myth and Symbol*. New York: Peter Lang Publishing, 2002.
- Батаклиев/Batakliiev 2011:** Батаклиев, Г. *Антична митология. Богове и герои*. София: Изток-Запад, 2011. [Batakliiev, G. *Antichna mitologiya. Bogove i geroi*. Sofia: Iztok-Zapad, 2011.]
- Уилямс/Uilyams 2011:** Уилямс, Т. Трамвай Желание. // *Пьеси. Стъклената менажерия. Трамвай Желание*. София: Колибри, 2011, 121 – 263 [Uilyams, T. Tramvay Zhelanie. // *Piesi. Staklenata menazheriya. Tramvay Zhelanie*. Sofia: Kolibri, 2011, 121 – 263.]

ЕЛЕКТРОННИ ИЗТОЧНИЦИ

- <https://www.yorknotes.com/alevel/english-literature/a-streetcar-named-desire-2017/study/4_contexts-interpretations> 22.10.2018
- <<http://www.playbill.com/production/a-streetcar-named-desire-ethel-barrymore-theatre-vault-0000013164>> 28.10.2018
- <<https://www.filmsite.org/aa51.html>> 09.03.2019
- <<https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/omophagia>> 12.12.2018
- <<https://en.oxforddictionaries.com/definition/sparagmos>> 09.03.2019

ПРЕДСТАВАТА ЗА ТОМАС УЛФ:
ПРЕПРОЧИТАНЕ НА ЕКЗИСТЕНЦИАЛНИ ТЕМИ
И МОТИВИ В ТВОРЧЕСТВОТО МУ

Даниел Каменов
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

THOMAS WOLFE REIMAGINED: EXISTENTIAL
THEMES AND MOTIFS IN HIS WORKS

Daniel Kamenov
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

There is considerable dispute over Thomas Wolfe's place in the context of American literature. Many consider his autobiographical prose shallow and his genius superficial, while others think he is a worthy contender for the title of the Next Great American Novelist. In the current study, we will examine his life and journey to becoming an author, and how he was perceived by his peers and readers. One thing that cannot be denied is Wolfe's love for life and the individual, his alienation and loneliness, and his constant search for truth and experience, which are recurring themes in the philosophy of existentialism. In this context, we will make a quick overview of the existentialist themes found in his writings.

Keywords: Thomas Wolfe, existentialism, Southern literature, loneliness, genius

Томас Улф е спорен автор, който за някои читатели е гений, а за други е писател, чийто високопарен стил е без никаква литературна стойност. Присъствието на огромен талант в творчеството му е несъмнено, но също така, както се изразява Бернард де Вото, „геният не е достатъчен“ (De Voto/Де Вото 1936: 3). В настоящото изследване ще разгледаме развитието на този литературен феномен и представата за него, а накрая, търсейки истината зад философията на подсъзнанието на Улф, ще завършим с кратък оглед на екзистенциалните теми в творчеството му. Главната цел е да дадем възможност за нов прочит на неговите творби и за ново, по-осъзнато разбиране на човека зад текста. Тъй като екзистенциализмът в романите на Томас Улф е проучен в няколко есета,

целта ни е да разширим изградената представа, като включим в анализа и многобройните му разкази.

Предвид израстването на Улф можем да твърдим, че двойствеността в него и приемането му от читатели и критици до голяма степен е продукт на средата му. Детството му е много определящо за това, в което се превръща (Donald/Доналд 1987: 13). Той е глезен и от двамата си родители и също толкова често пренебрегван от двамата. Джулия Улф винаги се държи с него като с малко дете, а когато пансионът или гостите се нуждаят от нещо, тя зарязва малкия Томас и се грижи за тях. В един момент тя обгрижва и глези сина си, а в следващия напълно изчезва. Уилям Оливър Улф, от своя страна, всячески му угажда и никога не му отказва нищо, било то лакомство като дете или приемна такса в Университета на Северна Каролина. И в същото време големият Улф е непоправим пияница, гласовит по въпроса колко много от душата му е изпита от собственото му семейство. Промените в поведението на двамата родители объркват и смушават малкия Томас Улф, който се чувства едновременно обгрижван и изоставен, обичан и нежелан. Това най-вероятно е и основната причина собственият му характер да е, от една страна, приветлив и сговорчив, а от друга – войнствен и враждебен до такава степен, че неговият съвременник Синклер Луис сравнява приятелството с него с приятелство с ураган (Austin/Остин 1958: 208).

Единственото място, където Улф се чувства желан и на място, е в света на книгите. Неговият ескейпизъм в литературата започва от съвсем ранна възраст и той запълва цялото си свободно време с книгите, които или намира вкъщи, или взема от приятели, или заема от библиотеката. На дванадесетгодишна възраст е записан в частната школа на Дж. М. Робъртс (North State Fitting School). След това Улф се отправя към Университета на Северна Каролина, след което влиза и в Харвард, където учи драматургия в „Работилница 47“ на професор Джордж Пиърс Бейкър, който става първият човек, разбрал това, което по-късно ще разберат редакторите и агентите му: неговата дарба „не е подбор, а изобилие“ (Donald/Доналд 1987: 104).

Ръкописът на „Построяването на една стена“ води началото си от 1926 г., а през 1928 г. романът вече се казва „О, дух залутан“ с

дължина над 1 100 напечатани страници (над 330 000 думи), което е тройно повече от големината на всяка стандартна американска книга (Donald/Доналд 1987: 176). Ръкописът е отхвърлен от всяко издателство, в което попада. Понякога причината е, че издателите не могат да сложат етикет на потенциалната книга, под който да я продават. В други случаи Улф се уморява да чака за отговор и нахлува в издателствата, където открива недокоснатия и покрит с прах ръкопис, и си го прибира. Единственият успех, който Улф получава, е през 1929 г. в издателството „Скрибнърз“. Там той е извикан в офиса на Максвел Пъркинс, което бележи началото на едно дълго сътрудничество и приятелство. Максвел Пъркинс стартира професионалната литературна кариера на Улф. Под негов надзор ръкописът е орязан с 90 000 думи, заглавието се превръща в „Погледни към дома, ангеле“, а имената на всички герои (освен на баща му и на брат му Бен) са променени. Двата най-големи проблема на романа, с които Пъркинс не може да се справи, са липсата на форма – това е обичайната критическа забележка към Улф до ден днешен – и страхът от потенциални дела за клевета от почти всеки един назован герой в романа заради автобиографичната нотка на труда и неспособността на Улф да замаскира героите, които описва (Donald/Доналд 1987: 202 – 203).

„Погледни към дома, ангеле“ е приет точно както е приета и всяка друга негова творба от 1929 г. насам: с полярни оценки. Въпреки предимно позитивната рецепция заради уникалния му стил на писане читателите на тази книга се делят на два лагера, съществуващи и до днес: едни я смятат за потенциален кандидат за търсения тогава „Велик американски роман“ и я хвалят за представянето на изключителния дух и идентичността на американците, а други я смятат за безформена каша без никаква литературна стойност, написана на език с вулгарни нотки (Donald/Доналд 1987: 220 – 221). Откроява се обаче и трета група хора: такива, които романът описва най-подробно като некултурни и стиснати селянци. Ашвил се надига с ярост и възмущение и Улф, искрено наранен и неразбиращ реакцията им, не се връща там в следващите седем години от живота си (Imbarrato/Имбарато 2008: 1211).

Истината, неизказана от критиците дълго време, е, че Улф е напълно зависим от Пъркинс, за да бъде издаван. Той не е автор,

който може да седне и да напише роман с добре построен сюжет, той може просто да излива думи, поради което му трябва филтър, който да отсява ненужните части, за да превърне изобилните откъси в едно цяло. Това става повече от явно, когато Улф започва да пише „За времето и реката“. Той пише дълги и несвързани откъси за пътуването си из Европа и ги допълва със завръщането си и с преживяванията си с Алин Бърнстийн. Планираната тогава книга достига над хиляда и двеста страници. По това време Улф вече става твърде чувствителен към промените, които се правят по книгите му, и се бори за всяка дума в ръкописа си (Donald/Доналд 1987: 300). Когато писателят заминава отново за Европа, Пъркинс използва възможността да направи всички промени, които смята за нужни, и дори издава книгата без одобрението на Улф, който пък смята, че книгата далеч не е достатъчно ревизирана. „За времето и реката“ е деветстотин и дванадесет страници и включва преживяванията на Юджийн Гант в Харвард и Европа и не свършва, а по-скоро спира с потеглянето му към американска земя.

Втората книга на Улф е приета също толкова добре, колкото и първата, като за изказалите одобрение критици тя е красноречиво доказателство, че Улф не е литературна еднокдневка. Следващата публикация на Улф – „Историята на един роман“ – получава най-остратата рецензия: „Геният не е достатъчен“ на Бернард де Вото. Там критикът нарича трудовете на Улф „сечени и оформени да приличат на нещо, наподобяващо роман от ръцете на г-н Пъркинс и ротата на Скрибнърз“, заради което е „трудно да се оцени целостта на един труд, в който не авторът, а издателят решава къде започва истината и къде свършва лъжата“ (De Voto/Де Вото 1936: 4). Всъщност Де Вото казва, че Улф не може да функционира като писател без помощта на Пъркинс, което е голям удар за репутацията на Улф. Удар е и един от решаващите фактори за бъдещото решение на Улф да напусне Скрибнърз, за да докаже, че може да се справя и без тях (Donald/Доналд 1987: 376 – 377). Улф намира нов редактор в лицето на Едуард Асуел, но не успява да издаде друга книга приживе заради преждевременната си смърт от туберкулоза през 1938 г.

Томас Улф е труден за качествяване и оценяване като автор. Мненията на неговите съвременници са противоречиви. Синклер Луис го нарича най-обещаващия американски автор в нобеловата

си реч, но също така го сравнява с ураган. Отначало Фокнър, впечатлен от амбицията му да изрази идентичността на Юга, а покъсно и на САЩ, го причислява към петимата най-важни американски автори, но след време сравнява книгите му със „слон, опитващ се да танцува хучи-кучи“ (Walser/Уолсър 1979: 180). Първоначално Хемингуей е впечатлен от таланта на Улф и го нарича „Световния гений“ на Пъркинс, но след срещата им започва да го смята за „интелектуално ограничен“ (Donald/Доналд 1987: 178). В „Зелените хълмове на Африка“ пък казва, че след едно пътуване до Сибир „от него би излязло истински писател, ... би го раздрусало достатъчно, за да се излекува от своето многословие и да си изгради чувство за мярка“ (Хемингуей/Hemingway 1989: 71), като заради този и други недостатъци впоследствие го нарича „гигант с мозъка и дързостта на три мишки“ (Hemingway/Хемингуей 1981: 726). Има две неща, за които всеки е съгласен: първото е, както споделя поетът Робърт Морган, че той е „четен от младите и обожаван от младите“ (Wolfe/Улф 2006: xiv). Колкото повече се засилва цинизмът към света и претенцията към него, толкова по-труден за оценяване става трудът на Улф. Второто е, че всичките му писания са безформени. Малко по-положителни са мненията за него в чужбина. Той е много по-добре приет в Англия, а неговият най-голям успех е в Германия, където е забелязан дори от Херман Хесе, който нарича „Погледни към дома, ангеле“ „невероятен роман“ (Donald/Доналд 1987: 320).

Също толкова труден е и за позициониране в точно определена категория на американската литература. Той е южняк, писал по времето на модернизма, и съответно в текстовете му има елементи на южняшката литература и модернизмите на експериментаторската проза, но може да се спори и за двете. Няма съмнение, че Улф е романтик в прозата си – той е повлиян първо и най-вече от Шекспир, Бен Джонсън и английски романтици като Коулридж и Кийтс. Характерен за стила му е петостъпният ямб. Също така той самият отрича принадлежността си към „изгубеното поколение“ на Хемингуей и Фитцджералд, което е представително за голяма част от модернизма. Въпреки че пише за Юга, критиката не му отрежда място между останалите автори, описващи тази част на САЩ. До голяма степен литературата на Юга е свър-

зана с трудовете на Уилям Фокнър, които са определящи за региона. Луис Рубин, един от изучаващите Улф, твърди, че да бъдеш южняк, означава да принадлежиш към определен клуб и да пишеш по определени теми, а Улф отрича своята „принадлежност“ и не пише за същите неща, с които са се занимавали южняците. Друга причина да не го считат за южняк е, че преди появата на Фокнър повечето автори от Юга са смятани за аристократи, описващи висшето съсловие на региона, докато Улф се е интересувал от простолудието (Rubin/Рубин 1976: 3).

Репутацията му в днешно време е отново положителна благодарение на Томас Улф Сосайъти (Blumenthal/Блументал 2003: 1). Първият му роман е реконструиран от Матю Бруколи и преиздаден в пълната си версия преди намесата на Пъркинс със заглавието „О, дух залутан“ през 2000 г. Улф е популярен и в Япония, а в Китай има цели четири издания на „Погледни към дома, ангеле“, последното от които е в превод от 2009 г. (Shuwen/Шууен 2016: 1). В България са преведени две от книгите му („Погледни към дома, ангеле“ и „Паяжината и скалата“) и един от дългите му разкази, „Паяжината на земята“, който Макс Пъркинс нарича най-добрата му творба и определя като доказателство, че Улф може да структурира художествен текст (Wolfe/Улф 2006: xxv).

Улф няма активен интерес към философията с изключение на уроците за Хегел, които получава от Хорас Уилямс в Чапъл Хил и които стават до голяма степен предопределящи за неговото възприятие, което разглежда света като изграден от опозиции (Holman/Холман 1975: 7). Единствената му цел винаги е била да опише САЩ и американската идентичност, защото, по думите на Пъркинс, „има нужда от континент, върху който да се разпростира в действителност и във въображението си“ (Wolfe/Улф 2006: xxvii). Все пак из творбите му са пръснати множество философски теми, които позволяват един нов, по-задълбочен прочит. Преобладават екзистенциалните теми поради постоянния интерес на Улф към смисъла и дълбинната същност на преживяванията. Едно от водещите убеждения в екзистенциализма е, че съществуването предхожда същността – според Жан-Пол Сартр човек първо съществува, след това се издига в света и едва тогава се самоопределя като нещо или някой (Sartre/Сартър 1948: 28). По същия

начин Улф първо осмисля мястото си в света, осъзнава усилието си да бъде писател и едва тогава започва борбата за място сред авторите в американския канон. Според харвардския учен Николас Алахвердиан Улф е въплъщение на екзистенциалния мислител, тъй като следва същите житейски принципи, потапяйки се в преживявания и рефлексии върху тях, независимо дали гледа през прозореца във влака, пие алкохол, или анализира диалога със спътника си в хода на общуването (Alahverdian/Алахвердиан 2018: 1). Злоупотребата му с алкохол и лутането из европейските улици в романа „За времето и реката“ много наподобява увлечението на някои феноменолози и екзистенциалисти по халюциногенни вещества (напр. Жан-Пол Сартър) с цел изследването на околния свят, когато човешкото съзнание е сякаш отделено от тялото. По дефиниция екзистенциализмът е пряко свързан със загадката „да бъдеш“ и „да станеш“ в света, а опитът, който придобиваме, живейки в него, е несъзнателен – „какъвто и смисъл да има опитът, той може да бъде открит само ако лично присъствам в него“ (Appignanesi/Апигнанеси 2006: 4). В автобиографичната си проза Томас Улф описва преживяното в категориите на екзистенциалното мислене по начин, който позволява и на читателя да „влезе“ в текста и спонтанно да съпреживее поднесения там опит.

Темата за алиенацията е вездесъща в творбите му, тъй като Юджийн Гант и Джордж Уебър са преди всичко друго самотни герои, изолирани от околния свят. Тази алиенация е представена в книгите му като „самотата и изолацията на неизразимата същност“ (Holman/Холман 1975: 2). В Чапъл Хил Улф също така открива надвисналата самота, която става негов спътник до края на живота му. Там за първи път се сблъсква с идеята за братства и консервативни кръгове от студенти със сходни идеи. Не проумявайки дискриминацията, налагана от братствата, които за него са тесногръди и ограничаващи, той страни от тях и това веднага го дамгосва като аутсайдер (Donald/Доналд 1987: 37) – оттам започва неговото екзистенциално отчуждение, което го прави колкото пряк участник, толкова и „страничен“ наблюдател по отношение на събитията. Това позволява и феноменологичен прочит на прозата му. А смъртта на брат му Бен повлиява още повече на самотата на Улф, която прераства в алиенация спрямо света. Бродене-

то му из Америка и Европа, макар и правено с цел „разширяване на хоризонтите“, е отражение на възклицанието му „о, дух залутан“ – явна препратка както към неговия Аз, залутан в света в търсене на цел и смисъл, така и към изживяването на тези бродения по начин, подобен на европейските екзистенциалисти. За Юджийн може да се каже само едно: и в най-щастливите, и в най-тъжните му моменти „[т]ой беше сам“ (Улф/Wolfe 1995: 399).

Екзистенциалистският проблем за абсурда на живота, пред който е изправен героят в „Митът за Сизиф“ на Албер Камю, може да бъде открит и в текстовете на Улф. Голяма част от неговата проза е свързана с „абсурда на градския живот“, с който той описва не просто нечия частна участ, а „духа на една ера“ (Wolfe/Улф 2006: xiii). В „Погледни към дома, ангеле“ има трима герои, съзнаващи абсурда на битието: Уилям Оливър Гант, Бен Гант и Юджийн Гант. В трактата на Камю за човека, който се чувства невинен въпреки действията си и който не „намесва нищо, което не е сигурно“ (Камю/Camus 1982: 139), има почти точно съответстващ образ на стария Гант, който, от друга страна, може да бъде описан и като човек, търсещ ескейпизъм в упоителната нега на плътските удоволствия (Galloway/Галоеуй 1981: 29). Бен е герой, който с действията си и държанието си с Юджийн показва, че „не съществува истина, а само истини“ (Камю/Camus 1982: 132), макар и по-късно да заема една по-нигилистична позиция, по-скоро доближаваща се до писанията на Ницше. Самият Юджийн (и в крайна сметка Томас Улф) пък е онзи герой, у когото е сблъсъкът между ирационалното и жаждата за яснота, а в това според Камю се състои същината на абсурда (Камю/Camus 1982: 115). И тримата живеят в цикъла на абсурда, като само Юджийн разширява своя и може да бъде описан като онзи Сизиф от „Мита“ на Камю, който продължава напред не към нещо, а *въпреки* всичко.

Темата за смъртта и смъртността също се среща в текстовете на Улф. Старият Гант става каменоделец с идеята за безсмъртието на твореца, а по-късно започва борбата със смъртта, докато боледува от рак. Бен е в постоянна борба с безсмислието на живота и безсилието си, като неговото собствено лутане и смърт оставят незаличим белег у Юджийн и градят едни от най-въздействащите пасажи

в „Погледни към дома, ангеле“. Тези сблъсъци с мимолетността на живота оставят отпечатък у Улф, който е изразен чрез неговия екзистенциален страх или тревожност (т.нар. *angst*) – нещо напълно разбираемо в борбата със самотата, която го обгръща. Същата самота е и онтологична необходимост за философски поглед върху неговия живот и за подробната картина, която ни представя по време на неговите бродения (Carter/Картър 2000: 44). Екзистенциалната тревожност е нещо, с което са пропити всички текстове на Улф, тя е онази несигурност и чувство на страх, вездесъщи в живота на съзнаващите герои.

Смятаме, че всяка от тези екзистенциални и екзистенциалистички теми може да бъде открита в книгите на Улф и изследвана подробно, независимо от твърде критичните понякога отзиви по отношение на словесното му разточителство. Присъствието му в канона на американската литература съвсем не е случайно. Улф наистина успява да обогати тази литература, като предлага нова картина на Америка през погледа на един ненаситен за знание ум. Екзистенциалният прочит на творбите на писателя безспорно би осветлил по нов начин зависимостта между възгледите му и подсъзнателния свят на неговите герои.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Alahverdian/Алахвердиан 2018:** Alahverdian, N. Thomas Wolfe’s Existentialism with Harvard Scholar Nicholas Alahverdian. // *Nicholas Alahverdian: Strive. Survive. Thrive*, 20.10.2018, <<https://www.nicholasalahverdian.com/literature/interview-thomas-wolfe-with-harvard-scholar-nicholas-alahverdian/>>.
- Austin/Остин 1958:** Austin, A. An Interview with Sinclair Lewis. // *University of Kansas Review*, 1958, vol. 24. 199 – 210.
- Blumenthal/Блументал 2003:** Blumenthal, R. A House Restored, An Author Revisited: Thomas Wolfe Shrine Returns. // *New York Times*, 5.06.2003, <<https://www.nytimes.com/2003/06/05/arts/a-house-restored-an-author-revisited-thomas-wolfe-shrine-returns.html>>.
- Carter/Картър 2000:** Carter, M. A. Abiding Loneliness: An Existential Perspective On Loneliness. // *Second Opinion*, 2000, vol. 3. 37 – 54.
- Galloway/Галоуей 1981:** Galloway, D. *The Absurd Hero in American Fiction*. Austin: University of Texas Press, 1981.
- Hemingway/Хемингуей 1981:** Hemingway, E. *Ernest Hemingway: Selected Letters 1917 – 1961*. New York: Scribner, 1981.
- Holman/Холман 1975:** Holman, C. Hugh. *The Loneliness at the Core: Studies in Thomas Wolfe*. Baton Rouge: University of North Carolina Press, 1975.

- Rubin/Рубин 1976:** Rubin, Louis D. Thomas Wolfe and the Place He Came From. // *The Virginia Quarterly Review: A National Journal of Literature and Discussion*, 1976, 12.12.2003, <<https://www.vqronline.org/essay/thomas-wolfe-and-place-he-came>>.
- Sartre/Сартър 1948:** Sartre, JP. *Existentialism and Humanism*. London: Methuen & Co. Ltd., 1948.
- Shuwen/Шууен 2016:** Shuwen, Z. The Homeless Loneliness in Thomas Wolfe's *Look Homeward, Angel*. // *English Language, Literature & Culture*, 1.05.2016, <<http://article.sciencepublishinggroup.com/html/10.11648.j.ellc.20160101.12.html>>.
- Walser/Уолсър 1979:** Walser, R. On Faulkner's Putting Wolfe First. // *South Atlantic Quarterly*, 1979, vol. 78, 172 – 181.
- Камю/Камю 1982:** Камю, А. Митът за Сизиф. // *Чужденецът. Митът за Сизиф. Чумата. Падането*. София: ИК „Народна култура“, 1982. [Камюц, А. Mitat za Sizif. // Chuzhdenetsat. Mitat za Sizif. Chumata. Padaneto. Sofia: IK „Narodna kultura“, 1982.]
- Хемингуей/Heminguey 1989:** Хемингуей, Ъ. Зелените хълмове на Африка. // *Ърнест Хемингуей: Избрани творби в три тома – том 2*. София: ИК „Народна култура“, 1989. [Heminguey, A. Zelenite halmove na Afrika. // Ernest Hemingway: Izbrani tvorbi v tri toma – tom 2. Sofia: IK „Narodna kultura“, 1989.]

РАЙ ИЛИ ВОЙНА: СЪЩНОСТ НА ЖЕНАТА
В РОМАНА НА ТОНИ МОРИСЪН „РАЙ“

Божидара Бонева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

PARADISE OR WAR: WOMANHOOD IN TONI
MORRISON'S PARADISE

Bozhidara Boneva

Plovdiv University "Paisii Hilendarski"

Toni Morrison's novel *Paradise* completes her acclaimed trilogy, which traces the experiences of African-Americans through significant historical times. The novel documents the attempts of a community to lay the foundations of paradise on earth in a small all-black American town. They perceive a threat to this utopia in the face of the women residing in the Convent on the outskirts of the town. Amidst the interpersonal relationships and conflicts, violence erupts, reshaping values and ideas. The aim of the present paper is to analyze the topic of womanhood, taking into account the development of women's lives, families and the world that surrounds them in and out of the Convent. Recurring themes in Toni Morrison's works – such as love, history and community – are examined in the context of womanhood.

Keywords: womanhood, Toni Morrison, race, feminism, community, violence

Тони Морисън написва знаменателния си роман „Възлюбена“ през 1987 година, а темите и мотивите, застъпени в него, представят живота на цялата чернокожа общност. Тя преразглежда историческото минало на своя етнос и интерпретира по съвременен начин идеята за робския разказ. Година по-късно „Възлюбена“ ѝ печели наградата „Пулицър“, а след още пет години – и престижната Нобелова награда. С помощта на тази творба тя не само проправя път за поколения чернокожи писателки, които ще последват стъпките ѝ, но и поставя началото на една трилогия, описваща изживяванията на афроамериканската общност във важни за тях исторически моменти: времето на робството и неговите последици, Харлемския ренесанс и периода след Втората световна война. „Възлюбена“ е последван от „Джаз“ през 1992 година и от „Рай“

през 1997 г. Връзката между трите романа според Тони Морисън се основава на понятието „любов“. В голяма част от интервютата и разговорите, проведени с авторката, тя говори за измеренията на любовта, нейното централно място в литературата и ефекта, който има върху хората. Твърди, че чрез „Възлюбена“ е искала да покаже разновидностите на женската любов, с „Джаз“ да се фокусира върху романтичната любов, а в „Рай“ да представи истинската любов към Бог (Reynolds/Рейнолдс 2003: 18). Но да се твърди, че трилогията е единствено нов прочит на любовта, би било твърде едностранично, тъй като тя, както и останалите творби на Тони Морисън, е социална амалгама от настоящи или отминали проблеми (расово неравноправие, полово дискриминация, класово разслоение), които попадат в ползрението на писателката тъкмо заради болезнения им отпечатък върху съвременното американско общество. С тази си обвързаност нейните творби отиват отвъд определението афроамериканска литература и се превръщат в коментар на човешката ситуация и съществуване. Предмет на настоящото изследване, фокусирано единствено върху романа „Рай“, са смисловите пластове на думата „рай“, разкриващи същността на жената в разнообразните ѝ измерения, представени съвместно с вече споменатите и повтарящи се теми в творбите на авторката като любов, общност, история. Настоящото изследване засяга и по-второстепенните женски образи, които до този момент не са проучени напълно от критиците на авторката, и прави опит да даде по-пълна картина на начина, по който Тони Морисън осмисля женската същност.

Романът „Рай“ разказва историята на една затворена общност в рамките на град Хейвън, щата Оклахома. Бедни и подчертано по-тъмнокожи от другите афроамериканци мъже, доскоро роби, носещи стигмата на расата си както в бялото, така и в чернокожото общество, решават да създадат съвършена общност от себеподобни с помощта на Бог. Девет бащи основатели поставят началото на изолирания *рай* в Хейвън. Те засилват устоите на своето творение със стриктно наложени социоморални ценности, които включват продължаване на родовата линия само в рамките на тези девет семейства. Идеите на бащите-създатели биват засилени след Втората световна война, когато техните синове, начело с братята близнаци, Стюарт и Дийкън Морган, изправени пред

расовото неравенство и икономическа нищета на следвоенна Америка, решават да изолират своето общество на ново място по вече създадените и изпробвани правила на своите бащи и да го кръстят Руби. Техните действия са насочени към благоденствието на общността, но тя се оказва мираж, понеже младото поколение иска да участва по-активно в националните борби за граждански права. Така в средата на 70-те години те трябва да се справят не само със сериозната съпротива от младите в града, но и с кризата на социалните ценности поради неизбежната поява на биологично израждане, което води до аборти, мъртвородени деца и неспособност за зачеване.

Най-голямата заплаха за света, създаден в Руби, е изоставеният Манастир, който лежи в покрайнините на града и в рамките на 10 години се превръща в убежище за отхвърлени, грешни и изгубени жени. Консолата, сирак, спасен от игуменката Мери Магда в Бразилия, управлява Манастира и приютява жените, загубили пътя си, а именно Мавис, Сенека, Палас и Грейс, като им осигурява безопасност и свобода във всяко едно значение на тези думи. Липсата на ценностни устои и установени правила прави техния рай коренно различен от този в Руби. Гледайки на тях като на „постоянна заплаха“, мъжете от Руби нападат Манастира и се опитват да избият обитателите му с цел запазване на своя утопичен рай. Сляпото преследване на расовата им утопия ги подтиква да отстраняват от обществения живот всякакви потенциални заплахи като Манастира (Hilfrich/Хилфрих 2006: 325). С други думи, маргиналят бива изтрит в полза на доминиращия център. И този сблъсък, и романът като цяло получават различни интерпретации от критиците, но най-често те са пречупени през призмата на две социално-исторически явления: датиращата още от колониалната епоха американска изключителност и междурасовите отношения. Тук те имат по-скоро спомагателна функция, тъй като от съществено значение за настоящото изследване е липсата на баланс между периферията и центъра. Идентичността на отделния индивид и идентичността на общността се сблъскват, за да разкрият дълго потискани истини на тема добро и зло, рай и война. Различието е под постоянна атака и е застрашено от изчезване. Но както ще стане ясно, силовото изграждане на хомогенна

общност е с краткотраен ефект и не води до дълготрайно решение на проблема.

В съответствие с рамковото повествование на романа нашият анализ взема за отправна точка живота в Руби и завършва с бъдещето на града след непростимите действия, извършени от деветимата мъже. Два от основните проблеми, които се зараждат в Руби, са яловостта и липсата на смърт. Изглежда сякаш героите са застинали във времето и земята им е започнала да се изражда. Доуви, съпругата на Стюарт Морган, е една от жените, уповаващи живота си на дълга към семейството и съпруга си. Докато разказва за живота си, тя дава своето мнение за великата цел на братята Морган да създадат рай на земята и за ефекта, който този проект е имал върху личния им живот. Според нея

колкото повече придобиваше Стюарт, толкова по-видими бяха загубите му. Продажбата на стадото му на най-висока цена през 1958 година съпътстваше загубата му в щатските избори за секретар на църквата... През 1962 изкопането до десет хиляди фута за природен газ в ранчото напълни джоба му с пари, но намали изключително много големината на земята и изгуби дърветата, които я правеха толкова красива за гледане... Малките загуби кулминираха с най-голямата, през 1964 година, когато беше на 40, клетвата на Фейри се сбъдна, те научиха, че никога няма да имат деца¹ (Morrison/Морисън 1997: 82).

Това, което създава впечатление при преразглеждане на събитията в живота на Стюарт, е балансът, който природата поддържа. Зад всяка една негова печалба, неизменно следва щета. И докато всичките му приходи са чисто материални, щетите засягат както вътрешния му духовен мир, така и външния физически свят, в който пребивава. Той не успява да започне работа в църквата и да отдаде себе си на духа, защото поначало не е достоен за този пост. Изгубването на гората предизвиква асоциации с неспособността за зачеване. В известното си есе, посветено на връзката между природата и женското начало, Шери Ортнър изяснява изкуствено създадените правила, които налагат връзката между тези събития. По нейните думи всичко започва с женското тяло и

---

¹ Преводът е на автора на статията – бел. авт.

размножителните му функции. Социалната роля, отредена на жената с оглед на биологичната ѝ заложеност, предопределя структурата на психиката ѝ, която също бива определяна като близка до природата (Ornett/Орнет 1972: 12). И поради факта, че Доуви е започнала съвместното си съществуване със Стюарт на базата на своето съгласие и примиреност към всичко, което той прави, тя попада в класификацията на Орнет и нейната второстепенност се свързва с биологичните ѝ възможности. Последното наказание на Стюарт е нейната липса на плодовитост, която едновременно говори за изродения град и за неспособността за създаване на рай.

Сестрата на Доуви, Соун, не е благословена с по-добър начин на живот. Соун е омъжена за брата на Стюарт, Дийкън. Това води много от критиците до разсъждения върху инбридинга. С оглед на факта, че Руби е затворен за външния свят, кръстосването между мъже и жени се случва само в рамките на тези девет родствени линии. Доуви признава, че двете сестри поотделно носят двоен товар: да бъдат омъжени за двама съпрузи (Morrison/Морисън 1997: 90). До стрелбата в Манастира те споделят една цел и едно тяло. Соун също претърпява загуба, свързана с майчинските функции на жената. Синовете на Соун и Дийкън загиват във войната във Виетнам и оставят родителите си без наследници на Моргановото материално и авторитарно наследство. Аналог на яловостта в семейството на Доуви се явява смъртността в семейството на Соун. Но това не са единствените доказателства за болезнените несъвършенства на рая. Друг пример за съществуването на нещо гнило в уредбата на общността им е семейство Флийтууд, чиито деца се раждат с дефект (Morrison/Морисън 1997: 58). Майка им, Суити, прекарва цялото си време в грижа за тях и дори стига до молби за помощ от Манастира и лечителските практики на жените, които го обитават, но впоследствие се отказва. Всички ситуации до този момент говорят единствено за моралните устои на жените от града и силата да се продължи напред в името на благото и поддържането на реда. Дискусиите относно съдбата и преживяванията на тези жени са подтикнати от факта, че мъжете им приемат усилията им за даденост. Както споменава Сузана Морис, в романа „Рай“ „високопоставените членове на обществото лесно забравят Другия,

който се намира в тях и до тях² (Morris/Морис 2011: 273). Състриктивните си патриархални и ограничаващи социални правила, бащите основатели превръщат жените в Другия, пасивния член на обществото си. Самото разпределение на ролите в тяхната утопия създава само част от основния конфликт, докато неотчитането на приноса на техните женски членове го дооформя. До голяма степен анализите на „Рай“ поставят основен акцент върху опозицията мъже от Руби и жени от Манастира, но това не означава, че съпругите като директен потърпевш на голямата мечта не заслужават място при анализа на женската същност. Ознаменуването на Манастира със свобода, оставя за тях позицията на невъзпят герой.

Начинът, по който биват използвани жените от града, е само като изкупителна жертва за създаване на имиджа на „добрата жена“, за да може обитателките на Манастира да изглеждат като всичко, което не влиза в значението на думата „добър“ (Krumholz/Крумхолц 2002: 24). Доказателство според тях за добрия ефект, който правилата предизвикват, е чувството за сигурност и защитеност на жените. Тяхната липса на страх от изнасилване и посегателство оправдава ограниченията, които доброволно понасят в името на физическата си свобода и неприкосновеност. Под претекст, че защитават традиционните ценности на общността, мъжете от Руби всъщност потискат представителките на слабия пол, които са само обект на притежание. Животът в първия безопасен град, населен изцяло от чернокожи, има своята цена и всеки един от членовете на общността я плаща по различен начин. Усилията на жителите на града се свързват и се анализират съпоставително със създаването на американската нация от пуританите, които също е трябвало да преодолеят множество трудности и препятствия, за да сложат основите на Америка. Ана Маркос и редица други критици му поставят названието „новия град на хълма за жителите, подсилен от йеремиади, които гарантират хомогенност и контролиране на създаването на митове“ (Fraile-Marcos/Фрейл-Маркос 2003: 3). Вниманието ни е насочено основно към женската идентичност, чието разглеждане на фона на изграждащия се Нов свят е предизвикателство заради практиките,

---

² Преводът е на автора на статията.

които се предприемат, когато строго изложените ценности не проработят. Красноречив исторически пример са трибуналите срещу вещиците в Салем, които донякъде са вдъхновили епизода с избиването на жените в Манастира. Но преди да пристъпим към насилието и финалния изход, нека се вгледаме по-детайлно в жените, избрали загражденията на Манастира.

Изоставен публичен дом, по-късно взет под опеката на църквата, се превръща в училище за млади индианки и в този му вид става дом на Консолата, младо сираче, спасено в беден бразилски град. Наименованието „Манастир“ се запазва дори и след като монахините го напускат и единствената, която остава да се грижи за зданието, е Консолата. Без предварителен план тя го преобразува спонтанно в убежище за прокудени, непокорни и поразени от нещастия жени. Четири от тях остават трайно в него – Мавис, Палас, Сенека и Джиджи. На всяка една е отредена отделна глава от романа, в която се изясняват причините за бягството и устрема към свободата. Един ден Мавис отива до супермаркета, но забравя да отвори прозореца на колата си и двете ѝ близначета се задушават. Неспособна да понесе вината и домашния натиск на съпруга си, тя изоставя личността си на омъжена жена. Палас е най-младият член на тяхната „общност“ и нейното бягство произтича от връзката ѝ с по-възрастен мъж, неговата изневяра и нейната бременност. Сенека е малтретирана психически и физически през целия си живот и започва да се самонаранява, докато Джиджи е най-свободолюбивата от тях и за нея бунтарството и бягството са просто начин на живот. Всички те по различен начин отказват да се съобразят с ценностите на обществото и очакванията на семейството и решават да формират собствена общност, която е „интуитивна, експериментална и дори мистична“ (Daemmrich/Деймрих 2003: 225). Техният рай играе ролята на главна опозиция на „рая“ в Руби. Благодарение на освободеността на духа жените в Манастира съвсем осъзнато впрягат усилия в създаването на райска градина, а не на изкуствен обществен ред. Интуитивността на женската природа рязко контрастира с рационалността на принудителния обществен живот. В манастира те свалят оковите на расата и пола и чрез общи ритуали пречистват миналото си.

Тези дейности са препратка към легендите за мистичната природа на женското начало. Тони Морисън ги описва по следния начин: „Сластни чернокожи Еви, с неизкупени от Мария-Магдалена грехове, те наподобяват уплашени сърни, препускащи към слънце, което вече е изгорило мъглата и сега разлива свящото си масло върху козината на дивеча“ (Morrison/Морисън 1997: 18). Библейските алегории съпътстват събитията в романа заради идеята на авторката да представи чиста любов към Бога. За нея те са първите грешници, които носят душата на невинна сърна, в този ред на мисли в образите им се преплитат чистота и грях, за да се достигне до извода, че хората не могат да бъдат само добри, както е заложено в правилата на Руби. В следващия момент те се превръщат в лесни святи жертви на системата и мъжкия ред. При преразглеждането на заложените идеи за формирането на идентичността на жената, Катрин Клемент прави преглед на потисническите структури и образи, заложен в съзнанието на обществото. Според нея обществата не предлагат еднакви места на всичките си членове в символичното. Екстремните ментални състояния или „аномалии“ като лудост, шаманизъм и акробатски умения се приписват не на мъжката, а на женската природа (Cixous/Сиксу 1986: 6). Затова жените са носители не само на репродуктивните способности, но и на аномалиите. Съвсем обикновени, наранени жени биват маргинализирани като „вещици“ и „грешници“. Според мъжете от Руби те са просто аномалия, която трябва да бъде изкоренена и премахната. Според жителите на града, „изолацията не гарантира безопасност“ (Morrison/Морисън 1997: 12). Заплахите или биват изтрити от общата история, или насилствено заличени. Но въпреки че Манастирът е представен като алтернативен рай, в който животът разцъфва, вратата е отворена за читателя да интерпретира и да избере своята версия на „рай“.

Настъпването на силовия конфликт ни довежда до коментар върху заглавието на романа. Тони Морисън е искала да го нарече „Война“, поради факта, че първоначалната ѝ идея е била размисъл върху насилието като човешко действие и начина, по който насилието се превръща в решението на даден проблем или доказателство за достойна кауза (Morrison/Морисън 1998). Под натиск от редактора си тя впоследствие променя заглавието на „Рай“. Редица критици го тълкуват като още една проява на позицията

на чернокожата жена в американското общество във време на политическа промяна и социални конфликти. Макар че твърдени-ята им са основателни, Тони Морисън не съжالياва за промяната, която е трябвало да извърши. Чрез изменението романът, вместо да предложи само конкретен коментар върху естеството на наси-лието, се оформя като един по-широк поглед върху религиозното себеосъзнаване, създаването и поддържането на идилично об-щество. С оглед на всичко казано до тук трябва да се обърне по-специално внимание на това *поддържане*, което се осъществява чрез унищожение и забравя. Подтикът на бащите, основатели на Руби, към „премахването“ е обобщен в думите на деветимата мъже. Авторката е решила да обобщи цялата им мотивация в един глас, извиращ в един тон от девет усти. „Смяташ, че имат магически способности? Знаем, че имат способности. Въпросът е чия способност е по-силна. Защо просто не се разкарат, не напус-нат?... Нещо се случва там и не ми харесва. Никакви мъже. Сами са си достатъчни. Крият бебетата... Кучки. Или по-скоро вещици“ (Morrison/Морисън 1997: 275 – 276). Те изброяват различни еле-менти, които ги обезпокояват и им създават усещане на тревож-ност. Всички те попадат под надслова *незнание*. Това, което из-мъчва мъжете, е незнанието и липсата на контрол върху случва-щото се в Манастира, същото е произтекло и с „вещиците“ в Са-лем. Страхът от всичко непознато е характерен за човешката пси-хика и нагласа, при появата му много хора прибегват до търсене на начин за възвръщане и упражняване на контрол и влияние. Избягването на дефиниция и запазването на неопределеността на Манастира е в унисон с постмодернистичните теории, развиващи се по същото време, когато е написан романът. Липсата на ред и определеност представя образа на жената като Другия, чиято идентичност е изтрита при разстрела и тяхното последващо из-чезване (Dalsgård/Далсгорд 2001: 24). Женската им същност и техният пол ги поставят в позицията на Другия, но неразделна за тяхната идентичност е и расата им. Макар че не живеят по прави-лата на бялото общество и би трябвало да са необременени от расизъм, определени стереотипи продължават да съществуват и да бъдат използвани срещу тях. Най-големият е промискуитетът на

чернокожата сексуалност, за който е намекнато в думите на деветимата мъже. В крайна сметка насилието не довежда до добро.

С романа си „Рай“ Тони Морисън слага края на известната си трилогия, започната с високооценената творба „Възлюбена“ и фокусираща се върху изживяванията на афроамериканците през различни важни за тях исторически моменти. „Рай“ се занимава с усилията на една изцяло чернокожа общност да създаде земна утопия и с опитите на пет непокорни жени да открият покой. В рамките на тези търсения се зараждат конфликти, които ескалират в насилие. На фона им се разкриват множество аспекти на същността на жената и ние имаме за цел да ги анализираме и съпоставим със заобикалящия ги свят, както и да преосмислим позицията на жената в обществото, особено в изкуствено създадените колективи.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Dalsgård/Далсгорд 2001:** Dalsgård, K. The One All-Black Town Worth the Pain: (African) American Exceptionalism, Historical Narration, and the Critique of Nationhood in Toni Morrison's *Paradise*. // *African American Review*, 2001, vol. 35, no. 2, 233 – 248.
- Daemrich/Дейрих 2003:** Daemrich, I. Paradise and Storytelling: Interconnecting Gender, Motif, and Narrative Structure. // *Narrative*, 2003, vol. 11, no. 2, 213 – 233.
- Krumholz/Крумхолц 2002:** Krumholz, L. Reading and Insight in Toni Morrison's *Paradise*. // *African American Review*, 2002, vol. 36, no. 1, 21 – 34.
- Morris/Морис 2011:** Morris, S., and A. M. De Prinsac. Toni Morrison. // *Icons of African American Literature: The Black Literary World*. Edited by Yolanda Williams Page, Santa Barbara: Greenwood, 2011, 266 – 298.
- Morrison/Морисън 1997:** Morrison, T. *Paradise*. New York: Alfred A. Knopf, 1997.
- Morrison/Морисън 1998:** Morrison, T. Interview by Charlie Rose. // *Charlie Rose*, 19.01.1998, <<https://charlierose.com/videos/17664>>.
- Ornett/Орнет 1972:** Ornett, S. Is Female to Male as Nature Is to Culture. // *Feminist Studies*, 1972, vol. 1, no. 2, 5 – 31.
- Reynolds/Рейнолдс 2003:** Reynolds, M. Interview with Toni Morrison. // *Toni Morrison: The Essential Guide to Contemporary Literature*. Edited by Loiusa Joyner, NY: Vintage, 2003, 11 – 19.
- Sixous/Сиксу 1986:** Sixous, H., and C. Clément. *The Newly Born Woman*. Translated by Betsy Wing, Manchester: Manchester UP, 1986.
- Fraile-Marcos/Фрейл-Маркос 2003:** Fraile-Marcos, A. Hybridizing the ‘City upon a Hill’ in Toni Morrison's *Paradise*. // *MELUS*, 2003, vol. 28, no. 4, 3 – 33.
- Hilfrich/Хилфрих 2006:** Hilfrich, C. Anti-Exodus: Countermemory, Gender, Race, and Everyday Life in Toni Morrison's *Paradise*. // *Modern Fiction Studies*, 2006, vol. 52, no. 2, 321 – 349.

КОНЦЕПЦИЯТА НА СТИВЪН МОНТЕ ЗА ЖАНРА СТИХОТВОРЕНИЕ В ПРОЗА

Александър Христов

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

STEVEN MONTE'S CONCEPT OF THE GENRE OF THE PROSE POEM

Aleksandar Hristov

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

The present article aims to discuss the elusive genre of the prose poem, bringing into focus Steven Monte's *Invisible Fences: Prose Poetry as a Genre in French and American Literature* (2000). By making comparisons between French and American literature, he looks not only at the formative contexts of the prose poem, but also at its reception, which influences how we read and how we understand the details of such works. Accordingly, the present paper delves into some theoretical aspects of Monte's book such as its terminology, its concepts and their practical applications. Special emphasis has been placed on his interpretation of prose poetry against the backdrop of his concepts of genre.

Keywords: prose poetry, genre, concept, Monte, invisible fences

В полетата на познанието битуват множество непримирими, противоречиви, различни идеи за жанра, за неговата същност, за способността му да категоризира, за диалозите между групите и произведенията, които ги изграждат. Мишел Фуко например смята, че „когато изследваме историята на дадено схващане, философска школа, литературен жанр, подобни категории ни изглеждат относително слаби, вторично и изкуствено натрапени в сравнение със солидната и основополагаща цялост на автора и творбата“ (Фуко/Fuko 2016: 10). Но теоретиците не са единомисленици относно завършеността и отвореността на текста, единността на автора и функциите на твореца след създаването на произведението – тогава, когато то е пред възприемателя. Според Лотман писателят избира както жанр, стил, художествено направление, така и език, чрез който да общува с читателя. Избраният език се включва в сложната „йерархия на художествените езици“ (Лот-

ман/Lotman 1998: 29) на епохата, културата, народа. Читателят може да отговори, метафорично казано, на писателя, като проучи езика, направлението, стила, жанра или да се дистанцира, като положи написаното в своя или в чужда (привнесена) парадигма. От една страна, професионалният читател (колкото и условно да е названието) разполага с привидна методологическа свобода да проведе комуникацията с художествения текст според собствените си намерения и умения. От друга, интерпретацията, отявлена или прикрито, разчита на опит за навлизане в избрания език.

Ако се разшири сферата на наблюдение от съответната творба до развитието на жанра, към който тя принадлежи, да се разглежда еволюцията на разказа например без съпътстващите го жанрове, „би значело да се ограничи съвсем безоснователно теренът, върху който се осъществява типът повествование“ (Янев/Yanev 1975: 37). Неотменна, важна част от развоя са и жанровата деволюция, модификациите, трансгресиите. Освен това трябва да се регистрират и анализират синхронните и диахронните движения вътре в системата, обменът между тях, съотношението между константно и вариативно.

Въпреки че литературните групи са немислими без произведенията – следствия от автори (осъзнати и неосъзнати) избори, – въвличането на творби би следвало да се основава на прецизен подбор. Според концепцията на Х. Р. Яус за хоризонта на очакванията рецепцията на текста също разчита на разпознаването на жанра. Не можем да възприемем разказ като поема, дори и да признаем основополагащата роля, изключителността на произведението независимо от жанровата му принадлежност, тъй като внушението, смисловите потенци, художествените особености са различни при прозаически и при поетически текст. Както и Жерар Женет подчертава, в литературата „вероятно не съществува по-древна и по-универсална категория от опозицията между проза и поезия“, а до началото на миналия век основният „различителен критерий“ е бил „изключително от фонично естество“ (Женет/Genette 2001: 210). При настоящото „прокарване на границата между проза и поезия“ „като все по-определящи се налагат семантичните аспекти на поетическия език“ (Женет/Genette 2001: 212). Преосмислянето на предела между родовете е пряко

свързано с факта, че „новото понятие за лирически род, обобщено на непознато дотогава теоретическо равнище, се поражда в границите на няколко интензивни и благотворни за литературната наука десетилетия от средата на XVIII до началото на XIX в.“ (Георгиев/Georgiev 2017: 55). Днес „литературното мислене може да изработва – и наистина изработва – много частни жанрови понятия“, но „колкото и частни да са и колкото и по-частни да стават, те винаги са общи и категориални спрямо отделната творба“ (Георгиев/Georgiev 1992: 67). С други думи, произведението и жанрът са функционално взаимообвързани, взаимозависими, но не и взаимнозаменяеми, докато отношенията между тях са „важен смислообразуващ фактор“ (Георгиев/Georgiev 1992: 67).

В книгата „Невидими заграждения: поезията в проза като жанр във френската и американската литература“¹ Стивън Монте не само проблематизира натрупаните литературоведски наративи за стихотворението в проза, но и настоява, че жанрът не е категория или всеобемна величина, а инструмент за интерпретиране. Монте съвместява, видоизменя, развива свои „версии“ на различни методи (например генетичния подход, присъщ на новите истории, херменевтичният кръг, рецептивната теория). Проявява прецизност при разполагането на творби и автори сред културни и обществени ситуации. Отделя място на „затворени“ анализи, които не изпълняват само илюстративни функции.

Налагат се известни уточнения относно термините, с които Монте борави, преди да бъдат представени не толкова механизмите и начините, по които ги съчетава или адаптира, колкото изводите, до които достига. Когато анализира френска литература, ученият пише за *жанра* стихотворение в проза („*poème en prose*“), а когато се съсредоточава върху американската – за *формата* прозаическа поезия („*prose poetry*“). Според него прозаическа поезия е по-скоро репродуциран израз, отколкото органично изработен жанров маркер. Словосъчетанието се налага чрез творчеството на автори като Ръсел Едсън, Робърт Блай, Карл Шапиро. Разграничението между двете означения – протекло в англоезична среда – сигнализира за стремежа към отдалечаване

¹ Всички преводи в текста са авторски с изключение на вече познатите на български език заглавия на книги.

от първоизточниците на жанра, но и за връзките на американските поети с френските им предшественици.

Монте поставя вече засегнатите тук въпроси – относно тълкуването на творбата и смисъла от съществуването на обединителни конструкции в литературознанието – като се позовава на изследвания върху природата на жанровете. Цитира текстове от Адена Розмарин, Ралф Коен, Дейвид Фишелов, Алистър Фаулър, като ги препрочита и коментира критически. Фишелов например е привърженик на прилагането на аналогии в теорията. Не приема да се дискредитира жанрът (не се съгласява с Мишел Фуко, Жак Дерида и отчасти с Фредрик Джеймисън по проблема), но предлага (както и Фаулър) за него да се разсъждава през въведената от Витгенщайн идея за семейни прилики между отделните членове. Произведенията могат да се различават значително помежду си, да възплъщават част от белезите и нито една творба да не носи всички. Монте намира предложението за уместно и (позовавайки се на Фаулър) твърди, че „жанрът функционира в литературата така, както граматиката функционира в езика“ – той е набор от указания, които „комуникативният акт предполага“, а не „схема, наложена впоследствие върху сбор от изказвания с цел да им се придаде съгласуваност“ (Monte/Монте 2000: 24). Още повече, че пълният регистър от характеристики е „в най-добрия случай идеал и дори списъкът на оперативните черти, определени от контекста на четене, би бил потенциално разширяем“ (Monte/Монте 2000: 238). Жанрът е „невидимо заграждение“ – чиито граници, независимо колко са неопределени, променливи – „никога не отсъстват, когато четем“ (Monte/Монте 2000: 238 – 239).

В разглежданата книга са разработени още две ключови понятия: негативна диференциация на жанровете и негативна диалектика – характерна за поезията в проза и различна от развитата при Теодор Адорно. Негативната диалектика е вътрешнотекстов сблъсък, който се експлицира чрез реториката в хода на производението. Според американския учен както при устна реч отделните сегменти могат да бъдат последвани от уточнения, от противоположни по смисъл изказвания, така и при художествените текстове написаното може да бъде оттегляно, коментирано или оборвано, без да се заличава. Негативната диференциация също е

принцип на установяване чрез разграничаване. Жанровете се оформят в (преки или индиректни) отношения с други жанрове. Установяват се, утвърждават се, когато оразличаването е факт, но и когато започнат да образуват своя традиция. Така „способността да се изгражда история около абстракция е може би необходимо условие за даден жанр, но в никакъв случай не е достатъчно“ (Monte/Монте 2000: 238). Възможно е „да се напишат истории и да се публикуват антологии на сонета например, въпреки че „сонетът“ може би се отнася „по-скоро до форма, отколкото до жанр“ (Monte/Монте 2000: 238). От една страна, в англоезичната литература антологията с поезия в проза са в пъти повече, отколкото във френската. От друга, в американски контекст принципите на съставяне свидетелстват за липса на недвусмислено гледище по въпроса. Личи неустановеността на формата.

Монте достига до основните положения, спомагащи за разглеждането на жанровете, чрез стихотворението в проза – „специален случай“, който може да „ни помогне да премислим теориите на жанра и тяхната употреба при интерпретирането“ на литературни творби (Monte/Монте 2000: 4). Парадоксално на пръв поглед, изследователят избягва да дефинира т.нар. специален случай. Както и сам пояснява, определението в познатите му варианти нерядко се изчерпва с тавтологията: поезия, която е написана в проза; понякога фокусът се измества към същността на поезията и/или на прозата – сами по себе си несклоними към пълно и категорично описание, към окончателно обяснение; а твърде често не се стига по-далеч от възпроизвеждане на възприеманото като оксиморон наименование на жанра.

Всъщност стихотворението в проза показва, че изведеното като оксиморон може да бъде функционално не само в конкретния литературен текст, но и на равнището на групата текстове. Фигуративно казано, единството е съставно, потенциално разширяемо и разчита на изговаряне – което променя формалната и съдържателната си материя – както езикът разчита на речта. Опитите за дефиниция водят до непълен образ, който лишава жанра от неговата иманентна процесуалност.

А Монте се насочва към преодоляване на досегашните опити, като охарактеризира „невидимите заграждения“ („invisible

fences“) при стихотворението в проза. За целта не визира само върховите постижения, търси и предшественици, съпоставя, вглежда се в предистории, в развитието на двете литератури, обозначени в заглавието на неговата книга. Във френската литература например терминът („*poème en prose*“) датира от началото на XVIII век, когато „добива популярност в дебата относно жанра“ (Monte/Монте 2000: 15) на „Приключенията на Телемаха“ (1699) от Франсоа Фенелон. Творбата на Фенелон е сред предходниците на модерната поезия в проза. Монте въвлича в разсъжденията си за навлизането на термина (и респективно – на жанра) във Франция първоначалното му буквално възприемане, както и следните знакови тенденции и процеси: появата на преводи и псевдопреводи на лирика в прозаически форми през XVIII век, като например „Атала“ (1801) на Шатобриан; твърде продължителния спор за традиционно и модерно изкуство („*querelle des anciens et des modernes*“); „възхода“ на романа – „исторически по-успешния жанр“ (Monte/Монте 2000: 16 – 17). Фразата на свой ред хвърля отражение върху решението на Бодлер „да идентифицира произведенията си“ като поеми в проза и спомага за налагането на термина като „литературно описание“ (Monte/Монте 2000: 16). Така Монте приема два момента за неоспорими. Първо, жанрът придобива модерното си значение след Бодлер и поети като Рембо и Маларме. Второ, с „относителната стабилност на термина става по-лесно стихотворението в проза да се възприема като жанр“ (Monte/Монте 2000: 22). Но значението също не остава затворено, то се видоизменя с натрупването на текстове при „разместване“ на рецептивните нагласи, докато очакванията са провокирани именно от написаното, от появилите се текстове.

В книгата към процеса по диференциация на жанра са съотнесени Юго с разколебаването на александрийския стих, Русо с „Размишленията на самотника“ (1782), както и други писатели, творби, проявления на френския литературен контекст. Изследователят не приема отпадането на класическата форма александрин като обяснение за зараждането на стиховете в проза, тъй като при промяна в структурната организация би следвало да възникне първо свободният стих. Подобни предположения имат прогностичен характер и в крайна сметка литературните факти остават. Така свободният стих

като литературно явление следва поезията в проза във Франция, за разлика от Америка, където, ако се спазва хронологията, събитията протичат в обратен ред. Ситуацията около александрийския стих няма аналог в англоезична среда, но и във френска – класическата форма още при Юго трайно се преобразява. А приведените в хода на книгата жанрове, родствени със стихотворението в проза (част от които без аналог в други литератури и сякаш затова останали почти непреводими – като популярните физиологии, променадите, *Choses vues*, рапсодиите, *Propos de table*, парижкото рондо, *Intermédés lycanthropiques*, *Petits Châteaux*), онагледяват протичането на негативната диференциация и припомнят, че стихотворението в проза носи механизма „в жанровия етикет“ (Monte/Монте 2000: 64). Но освен в етикета оразличаването, колкото и оприличаването, е видимо, когато се съпоставят различни, но произтичащи от един и същ контекст словесни прояви. Така поставени и мислени, явленията са изначално обвързани и поради процесуалното им изговаряне, което формира самата събитийност.

На практика процесът на диференциация приема „почти териториални конотации за Бодлер“ (Monte/Монте 2000: 56). За да защити цитираната хипотеза, Монте успоредява литературноисторическата ситуация с моменти от биографията и от кореспонденцията на поета, както и с разнородни текстове, предназначени за тогавашния читател. В творбите на френския творец открива диалогичното отношение спрямо заветите на Ал. Берtrand („Гаспар на нощта“ от 1842 г., наречени от Сент-Бъов – балади в проза), превеждането на текстове от Едгар Алън По (сред заниманията на Бодлер), „Изповеди на английския пушач на опиум“ (1822) от Де Куинси. Бодлер избира името на модерния жанр, стреми се неговите творби да са различни от познатата нему литература, но приема поезията в проза и като път за себеосъществяване, способ за словесно себепостигане. Например в посвещението, което пише за своите *poèmes en prose* и адресира до Арсен Усе, „представя решението си да намери нова форма“ като премислено и волево, не като „отказване от поетичните“ граници (Monte/Монте 2000: 65). В „Малки поеми в проза“ поетът се отгласква от статиите по „дочуто“ на Пиер Дакс, от журналистическите скици на Нервал, от текстовете карикатури, разпространени из тогавашната перио-

дика. С други думи, поезията в проза като жанр при Бодлер е „многогласна, диалогична“ и „по-отворена от поезията в стихове спрямо дискурси, традиционно чужди“ на лириката (Monte/Монте 2000: 87). В същото време редица обстоятелства от контекста той „изтрива или прикрива в акта на писането на стихотворения и критически текстове“ и оттогава немалко от изтрилото е невидимо (Monte/Монте 2000: 67). Факт е, че между изговореното от поета и написаното стои друга рамка, която събира и едновременно разделя намерение от постигане. Търсеното ново е идеалната величина, докато творбите задават параметрите за развие на жанра и на неговите потенции.

Но колкото и значителни да са модерните естетики, критическите дискусии относно експерименталното, антологите и сборниците със стихове в проза, излезли до началото на XX век, според Монте не по-малко съществено е, че френското стихотворение в проза се приема за престижен жанр и заради авторите, които пишат произведения в него. Изследователят смята за незадоволителна идеята, че произходът на жанра трябва да се възприема като дело на „избран“ автор. Успехът на жанра във Франция според него произтича от постиженията на Бодлер, Рембо, Маларме. Разрастването, налагането и разпространението на явлението се дължат и на поетите, и на рецепцията на техните произведения, и на сблъсъка на разнородни становища по темата – от Бодлеровите уклончиви размисления до твърденията, че подобен жанр не може да съществува. Разслояването при представите за възможностите на стихотворението в проза всъщност спомага да се узакони битуването на оксиморона като жанрово действие.

Постепенно поезията в проза се трансформира от сложно „предизвикателство за пречертване на границите“ на лирическото в „освобождаване от ограничения“ (Monte/Монте 2000: 91). Ако читателят се съгласява да мисли текста като „радикално отворен“ или като произлязъл от естетически търсения, които предполагат радикализиране, „проблемът с неопределеността“ предпоставя как отделната творба се „позиционира, интерпретира и оценява“ (Monte/Монте 2000: 91). Приема се, че стиховете от „Озарения“ (1886) на Рембо и от „Песните на Малдорор“ (1869) на Лотреамон например са революционни. Анализите на Монте

обаче клонят към противоположния извод. А ако съдим по „изявленията и редакционните практики на критиците и съставителите на антологии от XX век“, в края на XIX в. бавно се появява „нормативен или идеален тип стихотворение в проза“ – кратък и интензивен („intensive“) текст (Monte/Монте 2000: 107). Редица творби на Пол Клодел са от посочения тип, но при тях „прокарването“ на границите на лириката вече изгубва (жанровото си) значение. Указанието за постигане на нормата е спорно. Следва да се запитаме дали стихотворението в проза наистина спира да съществува, или по-скоро приема нов вид, дали не следва друго преместване на границите. Дали постепенното му създаване и диференциране не се корени в експерименталното?

Определящ фактор във френската литература и в англо-американския модернизъм от края на XIX в. са експериментите. Съществуват и анекдотични, и сюрреалистични стихотворения, и изобщо творби, в които се проиграват възможностите на езика, структурата, композицията, смисълът на текста. Именно във въпросните контексти според Монте поезията в проза битува не като жанр, а като една от поетическите форми. Така в Америка и във Великобритания „духът „да бъдеш новатор“ доминира в определени кръгове и въпросът в каква посока трябва да поеме поезията, е особено важен за поети като Езра Паунд, Уилям Карлос Уилямс и Ейми Лоуел“ (Monte/Монте 2000: 138). Появата на стихотворението в проза в английска среда до началото на миналия век за изследователя е предимно индивидуално авторово решение.

Може да се дебатира относно предвестниците на английската поезия в проза (от ранни сборници като „Декорации в проза“ (1899) на Ърнест Доусън и преводния „Пастели в проза“ (1890) на Стюарт Мерил, скиците на Хоуторн и рапсодиите на Емерсън до т.нар. декадентски творби на Оскар Уайлд). Прозаичната поезия се оразличава от свободния стих на Уолт Уитман, от модерната поема, от френското стихотворение в проза, но негативната диференциация не достига по-далеч от формалните аспекти и не би могло да се говори за история, за традиция.

Доколкото симбиозата между стих и проза засяга множество жанрове и форми, Монте се спира на модернистичните експерименти – като например поемата „Пустата земя“ (1922) на Елиът, творби

на Фрост – и отбелязва, че в тях прозаическото присъства. Но въпросът, който литературоведът поставя непрестанно, макар и понякога полускрито, е дали стихотворението в проза разчита да бъде жанрово разпознато, или потъва сред многообразието. Краткият, предизвикателен отговор гласи: „Да се интерпретира“ детайлно творба „в известен смисъл означава“ тя да се чете „като стихотворение“ (Monte/Монте 2000: 150). Следва уговорката, че ако прозаически текст се съпротивлява при тълкуване, можем да го четем като стихотворение в проза, въпреки че така жанрът (със своите особености) изчезва в процеса. В разглежданата книга се разчита на въвличането на текстове, факти, теории, знаци, а при подобен подход, с усъмняванията, които го съпътстват, се рисува подвижна картина, при която се сменят плановете на изобразяване. Актът на интерпретиране изхожда от творбата, като разчита и на индивидуалната представа за поетическото. Подводният камък е, че непознаването на жанра не би спряло самото му съществуване, писането на историята му, само би променило артикулирането на неговите прояви.

В американска среда първите по-значими стъпки поставят „Нежни копчета“ (1914) на Гертруд Стейн и „Кора в Ада“ (1920) на Уилям Карлос Уилямс. Стейн и Уилямс имат отношение към границите на прозаическото и лирическото, както и към литературната традиция. Според Монте „Нежни копчета“ и „Кора в Ада“ едновременно са книги, изградени от стихотворения в проза, но и предизвикват да се пренебрегне напълно идеята за жанра. Прочитът им сякаш зависи от означението, от причисляването или отказа от причисляване към поезията в проза. Следователно прозаичната поезия в Америка все още не се е установила. Тук като изключение се посочва творчеството на поети като Робърт Блай и Ръсел Едсън – автори на сборници със стихове в проза. Съвременният интерес към формата се дължи и на вниманието, което те предизвикват.

Всъщност според учения – въпреки че не одобрява да се поставя в центъра на възникналия интерес към формата определена книга или поет – „Три стихотворения“ (1972) на Ашбъри „бележи повратна точка в историята“ на американската форма (Monte/Монте 2000: 181). Аналогията, която прави спрямо поета, е с Бодлер и Рембо, с тяхната роля като фигури при установява-

нето на жанра във френския литературен процес. В творчеството на Ашбъри разликата между писане на стихове в строфи и в проза също е „формална“ (Monte/Монте 2000: 188).

В текстовете, в които поетът е определен като постмодернист, се извеждат следните характеристики на неговите творби: „неопределеност, демократизация на дискурси, подриване на жанрови ограничения, автореференциалност, (особено доколкото поезията поставя под въпрос собствената си власт и по принцип се деконструира), антимументализъм, полифония, диалогичност и отвореност“ (Monte/Монте 2000: 193). По протежението на цялото изследване се коригират подходите, при които поезията в проза като жанр се приема за революционна, подривна, постмодерна или неограничена, когато маркерите са употребени без аргументация или остават неясни, нефункционални. Затова върху „Три стихотворения“ като книга, която предизвиква силен критически отзвук и подобни размишления, се гради и концепцията за негативна диалектика, привнасят се примери и се споменава, че случаят не е изолиран – наблюдава се в медитациите на Томас Трахърн, в творби на Одън. Негативната диалектика, наслагването на противоположни идеи или на консеквентни авторефлексивни коментари като пораждащо смисъл движение в текста, има „силен прагматичен залог“ (Monte/Монте 2000: 198) при Ашбъри. Прогресията, доловима чрез реториката, не е механичен низ от повторения или многократно употребени „теми, образи, фрази“ (Monte/Монте 2000: 201). Тя е пулс в семантичните пластове, иманентно осмеляване те да бъдат разширени, да се преместят рамките около понятието за лирика и лирическо. Именно „Три стихотворения“ сигнализира за конвенциите както на прозата, така и на поезията, като в същото време задава тон на последвалата поезия в проза. „На място“ (1978; 1986) на Джон Холандър и „Моят живот“ (1980; 1987) на Лин Хежиниан едновременно „наследяват“ Ашбъри и се отклоняват от него. Монте изразява несъгласието си към етикерането на Холандър и Хежиниан като диаметрално противоположни автори. На първо място заради „удивителните прилики, които биха могли да бъдат поставени заедно“ (Monte/Монте 2000: 219) с разликата между цитираните им творби.

В крайна сметка, според „Невидими заграждения: поезията в проза като жанр във френската и американската литература“ осо-

беностите на стихотворението в проза „не се ограничават до формални“ свойства, тъй като, първо, включват и „очевидно външни ограничения“ като историята на рецепцията, контекста на публикуване, читателското внимание, второ, винаги „се различават в зависимост от историческата и културната среда и дори от по-тесните литературни контексти“ (Monte/Монте 2000: 239). В книгата към жанра се подхожда като към интерпретативна рамка, чието поставяне или премахване повлиява на прочита, на възприемането, доколкото спрямо произведението, което се тълкува, се отнася серия от въпроси. Трагикомедия от ХХ век и стихотворение, което е едновременно и ода, и поема, предполагат различни питання спрямо драма от Класицизма и „чиста“ поема. Въпросите, произтекли от и във самия анализ, засягат аспекти като език, стил, автор, време, място (вътрешни и невътрешни за литературата контексти), но и комуникацията помежду им, многостранното взаимодействие, при което се учленява конкретното явление.

Приносът на Монте, както стана ясно, не се изчерпва с констатацията, че в Америка липсва традиция, стихотворението в проза е все още форма, която би могла да се развие, докато във Франция жанрът има преди всичко историческо значение. Изследването доказва, че жанровете се създават и развиват в определена среда, като се оразличават от други жанрове, също неделими от епохата, ситуацията, идеите. Принципът на негативна диференциация, не като единствен, но като продуктивен при опит за осмисляне на полифонията в литературната събитийност, позволява да се навлезе в ритъма на пораждаване, без да се замъглява изключителността на явленията и без тя да се преекспонира, типизира или формализира. За жанра следва да се разсъждава не като за законодателна идеализация, а като за критически осъзната, контекстуално проявима, едновременно исторически наблюдаема и динамична, променлива цялост. В действителното единство творбите са комплексен резултат от авторови избори и от многозначен, многопосочен контакт с границите на постигнато, познато и съвременно, с видимите и невидимите заграждения.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Георгиев/Georgiev 1992:** Георгиев, Н. Жанр, херменевтика и един прочит на „Хаджи Димитър“. // *Сто и двадесет литературни години*. София: изд. „Век 22“, 1992, 58 – 89. [Georgiev, N. Zhanr, hermenevtika i edin prochit na “Hadzhi Dimitar”. // *Sto i dvadeset literaturni godini*. Sofia: izd. “Vek 22”, 1992, 58 – 89.]
- Георгиев/Georgiev 2017:** Георгиев, Н. Поява и утвърждаване на единното родово понятие лирика. // *Избрано в два тома. Т. 1. Литературна теория. Питания и изпитания*. София: ИК „Изток-Запад“, 2017, 7 – 115. [Georgiev, N. Poyava i utvarzhdavane na edinnoto rodovo ponyatie lirika. // *Izbrano v dva toma. T. 1. Literaturna teoriya. Pitaniya i izpitaniya*. Sofia: IK “Iztok-Zapad”, 2017, 7 – 115.]
- Женет/Genette 2001:** Женет, Ж. Поетически език, поетика на езика. // *Фигури*. София: изд. „Фигура“, 2001, 210 – 234. [Genette, G. Poeticheski ezik, poetika na ezika. // *Figuri*. Sofia: izd. “Figura”, 2001, 210 – 234.]
- Лотман/Lotman 1998:** Лотман, Ю. *Структура художественного текста*. Санкт Петербург: „Искусство-СБП“, 1998. [Lotman, Yu. *Struktura hudozhestvennogo teksta*. Sankt Peterburg: “Iskusstvo-SBP”, 1998.]
- Монте/Monte 2000:** Monte, S. *Invisible Fences: Prose Poetry as a Genre in French and American Literature*. Lincoln and London: University of Nebraska Press, 2000.
- Фуко/Fuko 2016:** Фуко, М. Що е автор? // *Генеалогия на модерността*. София: ИК „Изток-Запад“, 2016, 7 – 44. [Fuko, M. Shto e avtor? // *Genealogia na modernostta*. Sofia: IK “Iztok-Zapad”, 2016, 7 – 44.]
- Янев/Yanev 1975:** Янев, С. *Традиции и жанр*. София: изд. „Наука и изкуство“, 1975. [Yanev, S. *Traditsii i zhanr*. Sofia: izd. “Nauka i izkustvo”, 1975.]

ВИРТУАЛНОТО ТЯЛО И ВЛАСТТА ПРИ ЪРНЕСТ КЛАЙН И СЕРГЕЙ ЛУКЯНЕНКО

Николай Генов
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE VIRTUAL BODY AND POWER RELATIONS IN THE WORKS OF ERNEST CLINE AND SERGEI LUKYANENKO

Nikolay Genov
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

The paper delves into the power relations regarding the virtual body in the works of renowned sci-fi authors Sergei Lukyanenko and Ernest Cline. It explores the concepts of economical dependency, state and corporative power play, punishment and disciplinary control in the light of the virtual universe, trying to perceive the avatar as a tool (subject) and as a means (object) of institutional regulation. Through this process the research aims to dismiss the notion of the virtual space as free of interest, proving it to be an extension and/or expansion of real world goals.

Keywords: virtual body, punishment, virtual reality, Ernest Cline, Sergei Lukyanenko

Дискутиран от философията, литературата, компютърните игри, киното и анимацията, проблемът за (не)трайната същност на виртуалното тяло и интензивните чувства на възторг или тревога, които то предизвиква чрез своето двояко отношение към властта, в никакъв случай не се изчерпва с повърхностните наблюдения, възникнали като резултат от популярността на някои нашумели продукти на масовото изкуство. Напротив – за неподатливостта на проблема към всяка едностранчива форма на интерпретация можем да съдим по противоречивите позиции на фантастите, които се занимават с него. Там, където някои от тях намират следите на нови възможности за развитие и просперитет, други виждат само залога на бъдеще, лишено от своята автономия; това, което бива припознато като истинска свобода от едни, се изопачава в гарант за прикрита зависимост и тирания при други. Подобен е случаят с научнофантастичната поредица „Лабиринтът на отра-

женията“ на Сергей Лукьяненко и дебютния роман на Ърнест Клайн „Играч първи, пригответи се“.

Тези няколко относително сходни текста полагат своя обект (виртуалното тяло) върху една обща категориална плоскост – между държавата, разбираана като институционално-юридическа намеса в частния живот на индивида, и олигархията, схващана като проява на изострено финансово влияние от страна на корпорациите върху регулаторните механизми на виртуалното пространство. Възникналото дихотомно напрежение може да бъде проследено в две различни посоки, които се явяват и важни мотиви на посочените художествени произведения – киберинституционализацията като експериментален коректив на човешкото поведение и виртуалното тяло като корпоративен инструмент за упражняване на контрол върху пазарната среда. Важно уточнение е, че под понятието за власт настоящата работа визира предимно правото и възможността да се управляват волята и действията на определени лица или групи (Речник/Rechnik 2015: 102), тоест налагането на йерархичен контрол и ред чрез прилагането на специфични правомощия.

Когато едно тяло стане субект на преноса от реално към виртуално, то навлиза в особено напрегната фаза на хаос, която застрашава устоите на неговата идентичност. Тази фаза е междинна, защото се намира на границата между новото и старото; тя не е онова всецяло завръщане към природата, за което говори немската класика, тъй като не предлага преминаване от изкуствено състояние в естествено, а напротив, засяга еволюцията на изкуственото състояние в още по-изкуствено спрямо предходното. С други думи – виртуалната реалност е едно идеално пътуване към непознатото и нематериално безкрайното, което заплашва да повлече потребителя и да го погуби, ако той не внесе нещо външно със себе си, някакъв ориентир, способен да дефинира пространството и да му зададе познати контури. Този ориентир е общественият опит с всичките му възможни импликации и отношения; правилата, знаците и униформите, които гражданското съзнание вече е усвоило и без чието разпознаване неговото съществуване би се разпаднало на делими фрагменти. Така в неопитоменото пространство навлизат органите на реда, частните фирми,

представителите на бизнеса и огромните корпорации¹, чиито финансови интереси търсят методи за налагане на своите нужди върху потребността на останалите – закономерност, продиктувана от самата посока на кибернетично развитие. Логично би звучало тогава, че щом условията на VR-a² не противоречат на условията на съвременния бит, властта и желанието за власт, ще заемат ако не по-важна роля в управляването на обществото, то поне ключово място в неговата регулация. Нещо повече – твърде вероятно е това желание да се изроди в стремеж към сдвоен контрол; сблъсък на два топоса, реален³ и виртуален, при който сблъсък по-новият топос утилизира натрупаните ресурси на предходния, за да постигне абсолютен контрол, иначе немислим в една по-зряла и политически разработена социална среда. Този не съвсем оригинален сценарий е достатъчно добре упражнен от жанра на антиутопията, за да се превърне в удобна предпоставка за появата на „Играч първи, пригответи се“.

Действието в романа се развива в Съединените американски щати през четвъртото десетилетие на XXI век. Поради твърде високото потребление на природни ресурси светът е изпаднал в тежка екологична криза, която е съсипала икономиката на най-големите държави и ги е поставила в пряка зависимост от работните места на IOI – могъща корпорация с неутолими апетити. За да доминира напълно реалния пазар обаче, IOI е длъжна да си осигури акциите на най-голямата фирма производител на OASIS – система за виртуално „потопяне“. Целта може да бъде постигната само по един начин – чрез участие във виртуален лов на ключове, в който са криптирани най-важните документи на покойния създател на прозрачната медия. Тъй като залогът е твърде голям, а изкушението за власт – прекалено силно, IOI решава да впрегне всичките си на-

---

¹ Чрез виртуализацията си те осигуряват присъствието на реалното във виртуалното, тъй като остават разположени между двата свята и никога не се губят напълно в единия от тях.

² VR – съкращение на Virtual Reality (виртуална реалност).

³ Не е излишно да се подчертае, че в цялата работа понятието за реалност е хипотетична конструкция, която се изгражда през фикционалния дискурс на художествените произведения; разбира се като „действително“ дотолкова, доколкото контрастира на виртуалното в текста, без да цели да влезе в противоречие с неговата условност.

лични ресурси, за да се добере до финала. Така се появява идеята за виртуалното тяло като инструмент за разрешаване на властови конфликти.

По всичко личи, че за да се открие тази функция на виртуалното тяло, т.е., да бъде превърнато то в инструмент за постигане на реална икономическа власт, е необходимо да бъдат спазени няколко важни условия. На първо място, реалната държава трябва да загуби част от авторитета си, за да може да бъде поставена в неизгодна позиция спрямо частния сектор. Това означава, че тя трябва да поддържа слаб или никакъв контрол върху VR-а, което би позволило на произвола в него да се засили. Всички тези игри на криеница и обмен на средства нямаше да бъдат възможни, ако държавният апарат репресираще активно потребителя и го следеше отблизо – с други думи, ако държавата ограничаваше пазара и регламентираше по-важните му сектори. Така поставена, горната теза е донякъде противоречива, понеже опитът показва друго – че именно в периоди на криза намесата на държавните органи в личния живот на хората и в дейността на свободния пазар става най-забележима (Strange/Стрейндж 1996: 4). Или ако във времена на просперитет гражданите имат право да решават какво да ядат, как точно да строят и какво да правят в случай на семейни неволи и прочее, то при загубата на държавна власт се появяват куп разписания и закони, които налагат нови регламенти за общото благо на народа (Strange/Стрейндж 1996: 5). Тези регламенти рядко са ефикасни, защото не представляват нищо повече от хвърлено було, служещо само да маскира безпомощността на държавата в случай на крах, и при все че романът на Клайн се опитва да бъде пестелив при обговарянето на тези моменти, те се открояват ярко при по-внимателното му четене. Още в самото начало например става ясно, че хората от покрайнините са принудени да живеят в каравани, които се строят по строго определен начин – две дузини, струпани по вертикала, за да се спести пространство и да има място за всеки. Верно е, че нормативният характер на този вид строителство остава някак в сянка, но ако той не може да бъде разгърнат в убедително доказателството за липсата на държавни възможности, то по-нататък в повествованието Уейд, тийнейджърът протагонист, сам прави следния показателен извод: „От вели-

ката някога страна, в която бях роден, сега бе останало само името. Нямах значение кой я управляваше. Тези хора просто пренареждаха столовете на *Титаник* и всички го знаеха. Освен това сега, след като всички гласуваха от домовете си през ОАЗИС, единствените, които имаха шанс да бъдат избрани, бяха актьори, звезди от риалити програми или радикални телевизионни проповедници“ (Клайн/Клаун 2015: 257).

Второто условие, чието спазване се превръща в базова необходимост, за да може виртуалното тяло да се изгради като инструмент за упражняване на власт върху капитала, е ускореното развитие на технологиите да доведе до преразпределение на пазарните позиции. Особено подчертано е това движение в художествените жанрове, които се занимават с VR. Във всеки случай „Играч първи, пригответи се“ силно акцентира върху него – именно битката за икономическо надмощие е водещ мотив в хода на поведението и точно тя определя в най-висока степен ползите от усвояването на виртуалната реалност; завещанието на Джеймс Холидей и състезанието за унаследяване на неговите акции се явява завръзка на действието, което до самия си край се върти около центъра на този паричен апетит: „Цялото му богатство наистина щеше да бъде дадено на онзи потребител на ОАЗИС, който пръв намереше великденското яйце. [...] Това обаче не попречи на собствената му компания *Григериъс Симюлейшън Систъм* незабавно да заведе голямо съдебно дело в опита си да оспори последната му воля. [...] ГСС вложи няколко години и милиони долари в опити да спре състезанието, преди накрая да развее бяло знаме“ (Клайн/Клаун 2015: 85 – 86).

Струва си да се отбележи, че във VR-а действа една специфична техника на печелене, която разчита на непълната илюзия, каквато всъщност е виртуалното пространство, и се уповава на виртуалните потребности, зададени от нарисуваното тяло; от аватара, търсещ своя допълнителна облекча и мним комфорт. Всевъзможните инструменти, уреди, пособия, закупени от потребителя за улесняване на виртуалния му живот, са, казано накратко, безстойностни, тъй като проекцията може да взаимодейства с прозрачния интерфейс и без тяхната експлицитна роля. Търговията следователно е търговия на излишъка; един обмен на „оцветен

въздух“, на пиксели и цветове, които запълват празнините на потапянето и допълнително ограничават ирационалния му потенциал.

Вирусите и оръжията, от друга страна, са функционалности, които оперират предимно на реално (хардуерно) ниво. Те спадат към различна покупателна категория, защото предполагат прякото съприкосновение с други клиенти на мрежата; взаимодействие, което влияе не просто върху чуждата преценка и вкус, а ограничава потребителските възможности за „сърфиране“ и цялостното качество на предлаганата услуга. Поставен в такава светлина, въпросът за продажбите във виртуалния свят се сепарира на две неравни категории – една, която се отнася до индивидуалното и е до голяма степен козметична, и втора, която се отнася до общото и е по-скоро интерактивна. Границите между двете са прекалено флуидни и варират от автор до автор – при С. Лукяненко почти всичко, което пазарът предлага, е интерактивност – било то жилищна сграда, където могат да се поместят защитните софтуерни барикади на компютъра, или джаджа, служеща за проникване, разглеждане, отнемане на нечия информация. При Ъ. Клайн търговските оферти са с преимуществено увлекателен (immersive) характер – екскурзия до прецизна реконструкция на Египет или някоя друга отдалечена страна, която дефицитът на природни горива е направил недостъпна за реалната транспортна мрежа, уникален артефакт с вълшебни свойства, летящи крепости и т. н. Всичко това обаче не прави компаративното четене на романите за VR по-лесно, защото в тях се намесва и игрови компонент, флукутиращ по различен начин; всеки по-нататъшен извод би представлявал непълна генерализация, която пропуска характерните особености на дадено произведение. Затова и най-сполучливата теоретична постановка, която може да бъде формулирана относно подялбата на виртуалния пазар, опира до интерактивността и потапянето, сиреч до фундаментите на виртуализацията изобщо.

Но какви биха били ползите от усвояването на виртуалните пазари, ако инструментът, чрез който се извършваше то, се прилагаше само в чистия си вид, тоест просто сам по себе си? В най-добрия случай те щяха да се сведат до източник на монетарни дивиденди, добити от парада на един закупен карнавален костюм

с претенция за забележимост. Необходимо значи е нещо повече, за да може виртуалното тяло да прерасне в ефикасен уред за добиване и налагане на власт – то трябва или да се мултиплицира, или да се надари с неприсъщи за състава му качества. Ъ. Клайн избира да тръгне по първия път, а С. Лукяненко – да се потопи в дебрите на мистичното и да предпочете втория. Общото между двата подхода е силната интерференция на пространствата – дълбокото проникване на реалното във виртуалното.

При мултипликацията действат познати от историята механизми – отделни лица се организират в големи групи, за да постигнат обща цел. По-голямата единица, към която индивидът се свързва, е винаги съставена от тълпа или символ, който обаче е натоварен с някои от характеристиките на тълпата (Канети/Kaneti 1996: 163 – 164). В „Играч първи, пригответи се“ този символ е цифрата шест⁴. Тя стои, за да разкрие отказа на индивида от собствено съзнание, откъдето се поражда и чувството за мултипликация – една висша форма на консолидация, осъществена чрез негативната променливост на виртуалното тяло, което – стагнирано – започва да изпълнява ролята на униформа, тоест става универсално разпознаваемо и конкретно предназначено. Синхронизирано чрез команден център и направлявано от експерти в реално време, виртуалното тяло разполага с всички предпоставки да постигне абсолютен вътрешен ритъм и с това да се превърне в елемент на съвършената армия, която, добре екипирана, става опасна, безупречна и ефективна. Нещо повече – доведено до краен формализъм в романа, виртуалното тяло заприличва на черупка, чието съдържание може да бъде изпразнено и заменено във всеки един момент на повествованието. С други думи – страничен специалист, част от същата група, е в състояние да се „всели“ и да поеме контрол над единицата, стига потребността да изиска прилагането на тясната му квалификация. Процесът е максимално улеснен поради съвършеното изравняване на телата, които губят останалите си характеристики и престават да репрезентират индивидуалното, за да започнат да изразяват единствено груповото.

---

⁴ Каламбурът на английски (sixers – sux0rz) използва геймърски жаргон, за да опише някого като нещастник (от sucks). На български заигравката е предадена с „мазници“ (от шестици).

По различен начин се схваща инструменталният потенциал на виртуалното тяло в „Лабиринтът на отраженията“, където жаждата за власт и контрол е не по-малка от тази в дебютната книга на Ъ. Клайн. Интересът обаче се е фрагментирал; раздробил се е на помалки парчета поради липса на централен дистопичен елемент. Вместо монолитна корпорация, опитваща се да си присвои цялото, има множество заможни фирми, стараещи се да се сдобият с солиден дял от него. Плановите си те осъществяват чрез дайвъри – професионални крадци, надарени с изключителната способност да съзират фикционалните пластове под виртуалната повърхност. Така, без да са хакери и да разполагат с кой знае какви технически умения, дайвърите проникват в процепите на споделената илюзия и измъкват от нея засекретени фирмени тайни, които продават на заинтересованите страни срещу солидно заплащане.

Привилегированата позиция на дайвърите произлиза от необяснимите им (почти мистични) дарби. За разлика от стандартните потребители, които забравят, че стоят пред екран, легендарните крадци не са податливи на увлечението си и могат – благодарение на своята воля – да се откъснат от аватара по всяко време, връщайки се обратно в своето реално тяло. Това ги прави (по стечение на обстоятелствата) наемни „спасители“ в океана на споделените заблуди; благородни престъпници с чувство за дълг към дълбината, която ги храни.

Излишно би било да се интерпретира естеството на дайвърския феномен, защото отклонението от темата за властовите релации би станало неизбежно. Това, което е достатъчно да се маркира, е, че необичайното умение за почти интуитивно дешифриране на програмния код, заложен под анимираните илюстрации, съчетано с безподобната неподатливост на сетивната заблуда, може да превърне всяко виртуално тяло в перфектен механизъм за дискретно присвояване на власт. Встрани от конкретната художествена реализация на изпълнението му се очертава и един по-универсален извод – за да имаме функционална инструментализация на виртуалното тяло, трябва да прилагаме към него не символен, а прагматично валутен ресурс. Чистият интерес сам по себе си не е достатъчен, поне не в разгледаните примери, следователно идеята, мислена като спонтанен порив на духа към общо-

то благо, не може да открие своето приложение в един такъв свят на динамични роли и неовладени стихии. Но какво би се случило с институциите, които се опитват да моделират човека по предписанията на вече зададения от обществото модел, направлявани от привидно същия добронамерен порив? Докъде ще се разпростира тяхното влияние в полето на конкурентните иновации и пазарните борби, на неясните граници и неизяснените правила? Най-вероятно присъствието на тези институции, доколкото то би било възможно, ще бъде крайно ограничено и подчертано експериментално, както е в повестта „Прозрачните витражи“.

За да илюстрира добре този процес, С. Лукяненко използва една на пръв поглед алогична идея – той въвежда превъзпитателно заведение в своя Дийптаун, малък затвор на острова на свободните. Първоначално замислен като проект за следствен изолатор на лица, извършили престъпление във виртуалната дълбина (Лукяненко/Lukyankenko 2009: 556), затворът прераства в умишлено компрометирана единица, която цели не толкова да коригира поведението на някого, колкото да го измъчва и да му нанася трайни психически травми. Това бива постигнато чрез строго индивидуален подход – всяка килия е килия само фигуративно; всъщност, позовавайки се на визуалните възможности на VR-а, тя представлява частна симулационна среда, която се вкопчва в чувството за вина на своя обитател и методично злоупотребява с него. Целта на заниманието е да се постигне катарзис, но не чрез състрадание и страх, както е в античната трагедия (Аристотел/Aristotel 2013: 84), а чрез страдание и лично участие в една повтаряща се до безкрайност пиеса. По своята морбидност подобно схващане на наказанието като изродена форма на насилие подсилва дисциплинарните ползи от санкцията, преекспонирайки на пръв поглед нейните функции – да налага колективни ценности, да предпазва обществото от вредните за него елементи чрез инкарцерация, да реабилитира злосторниците, да ги отказва от по-нататъшни злоупотреби и да ги дава за назидателен пример на останалите (Terance/Терънс 2005: 4). В действителност обаче се стига само до дефункционализация на метода: „Защо затворът не е изолиран? Възможният отговор е един-единствен. За да има къде да се избяга“ (Лукяненко/Lukyankenko 2009: 551).

Каква е тогава ползата от него във виртуалната среда? Възможните отговори не са много, но ако се придържаме към текста, ще заключим, че превъзпитателните институции в дълбината съществуват предимно заради научния си принос: „Навремето фашистите са измъчвали хиляди военнопленници. При което са били получени ценни сведения за науката“ (Лукияненко/Lukyankenko 2009: 558).

И наистина – чрез утилизацията на VR-а за експерименти се обогатява опитният реализъм, а с това се засилва и валидността на получения резултат (Pierce/Пиърс 1997: 408). Представените стимули биват възприети по-ярко от онези, показани на екран или хартия (Pierce/Пиърс 1997: 408), вследствие на което се създава условие за възникването на неподправен афект.

Огромен недостатък на възможната употреба на киберинституционализацията като експериментален коректив обаче е високият ѝ и често неоправдан разход. През 90-те години, когато е писано произведението, наличната имерсивна технология е струвала стотици хиляди долари (Pierce/Пиърс 1997: 409) и това е добре подето от С. Лукияненко. В опит да остане верен на пресметливия и детайлен дух на предходните си романи, той търси излаз на допълнителни мотиви, които да оправдаят едно подобно държавно решение, и ги открива (отново) чрез сближаването на виртуалното с реалното: „Виртуалността стана прекалено важна част от живота ни. Тук има всичко — банки, институти, корпорации, военни бази и щабове. Следователно са нужни осведомители, агенти, шпиони. Дайвърите са страшно търсени. Тези от тях, които са открити и склонени да сътрудничат, са крайно недостатъчно. И ето, че се опитват да създадат нови“ (Лукияненко/Lukyankenko 2009: 557).

Казано по друг начин – упражняването на дисциплинарната власт е външно явление, което цели да моделира и опитоми новия топос. В този си стремеж държавните проекти се доближават твърде много до частните пазарни интереси, които бяха разглеждани по-горе – и двете имат за цел да добият влияние върху новото, като го усвоят по модела на вече подчиненото. И още – институциите не губят своите позиции, а ги удължават, доколкото главната им функция е не да забраняват, а да принуждават индивидите да развиват своята ефикасност, своите сили и способности; нак-

ратко – всичко, което им позволява да бъдат използвани в производствения апарат на обществото (Фуко/Fuko 2018). Или – както е по-прецизно да бъде наречено то, киберобществото.

Не на последно място в дискурса за киберинституционализацията трябва да се появи и училището като апарат за непрекъснато изпитване, съпътстващо процеса на обучение от начало до край (Фуко/Fuko 1998: 195). За разлика от затвора, който в повестта на Лукяненко е ако не силно дефункционализиран, то поне функционално преструктуриран, училището, с което се занимава „Играч първи, пригответи се“, е скъсало с традиционните си връзки дотолкова, доколкото е довело до крайност своите механизми за упражняване на власт. Възползвайки се от формалната променливост на виртуалното тяло, образователната институция, подобно на ИОИ, е наложила на индивида стриктен „дрескод“ – аватарът е длъжен да изглежда (расово) като човек от същия пол и възраст и да носи истинското си първо име с пореден номер, в случай че някой друг в сградата се казва по същия начин. Часовете се провеждат при спартанска дисциплина, която не е продукт на методите на йерархичен надзор на Батанкур (Фуко/Fuko 1998: 184), а е следствие от цензуриращите филтри на сървъра. Свободата на словото и движението на тялото са напълно отнети в полза на (привидно) съвършеното послушание, което става причина за промяна във вътрешността на наказателната парадигма – санкцията бива изтласкана в зоната на бюрокрацията и се налага само тогава, когато не се спазва темпоралната сегментираност на часовете и когато не се покриват минималните изисквания на изпита. Най-тежката възпитателна мярка, която може да бъде наложена на ученика, е изгонване; за виртуалната реалност това се тълкува като завръщане във физическата среда на държавното образование – бледа и неприемлива алтернатива, неспособна да се конкурира с онлайн обучението поради безплодното си усилие да се справи с нашумели проблеми като побоя по дворовете, несекващите подигравки, постоянното унижение и лошите условия на труд. Учителите в OASIS, разтоварени от амплото си на звероукротители, обичат своята работа (за разлика от колегите си в реалния свят) и се фокусират върху постигането на удовлетворяващи резултати, а анонимните им класове, напълно предпазени от вън-

шни дразнения, разполагат с достатъчно свобода, за да подбират внимателно социалните си кръгове и да се фокусират върху занятията си. При необходимост всеки потребител е в състояние да отстрани (заглуши) хората, които му пречат, за да използва неограничените библиотечни архиви на платформата, поместили в себе си повечето издадени в реалността книги. Така – чрез симулацията – се постига необходимата педагогическа дисциплина, която позволява протичането на оптимален учебен процес.

Виртуалното тяло, с други думи, е повече от проста проекция – то е възможност за експанзия на реални интереси. Дали те ще бъдат корпоративни, държавни, или личностни, е без значение, защото и в трите случая се пораждат напрежения и конфликти, за които, под натиска на обстоятелствата, се търси решение чрез съгласуването на разнородни средства – както изпитани, така и авангардни. Важното в случая е да се вземат под внимание неразривните зависимости между виртуалното и материалното, вътрешното и външното, тъй като едното (виртуалното) не би било възможно без другото (материалното) и обратно – материалното би било обречено, ако се остави само на себе си. Без тази ключова дихотомия властта в контекста на VR-а би ни изглеждала като едно твърде абстрактно понятие, а виртуалното тяло – като явление, прекалено чуждо на нейния досег.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Аристотел/Aristotel 2013:** Аристотел. *За поетическото изкуство*. София: „Захарий Стоянов“, 2013. [Aristotel. *Za poeticheskoto izkustvo*. Sofia: „Zaharii Stoyanov“, 2013.]
- Канети/Kaneti 1996:** Канети, Е. *Маси и власт*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1996. [Canetti, E. *Masi i vlast*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 1996.]
- Клайн/Клаун 2015:** Клайн, Ъ. *Играч първи, приготви се*. София: Intense, 2015. [Klaun, A. *Igrach parvi, prigotvi se*. Sofia: Intense, 2015.]
- Лукияненко/Lukyayenko 2009:** Лукияненко, С. *Прозрачните витражи*. София: ИК „ИнфоДАР“, 2009. [Lukyayenko, S. *Prozrachnite vitrazhi*. Sofia: IK „InfoDAR“, 2009.]
- Pierce, Aguinis/Пиърс, Агинъс 1997:** Pierce, C., H. Aguinis. *Using virtual technology in organizational behavior research*. // *Journal of organizational behavior*, vol. 18, 1997, 407 – 410.
- Речник/Rechnik 2015:** Попов, Д., Л. Андрейчин, Л. Георгиев, С. Илчев, Н. Николов, И. Леков, С. Стойков, Ц. Белчев. *Български тълковен речник*. София: Наука и изкуство, 2015. [Popov, D., L. Andreichin, L. Georgiev, S. Ilchev, N.

Nikolov, I. Lekov, S. Stoykov, C. Belchev. *Bulgarski talkoven rechnik*. Sofia: Nauka i izkustvo, 2015.]

Strange/Стрейндж 1996: Strange, S. *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Terance/Терънс 2005: Terance, D. Miethe, H. L. *Punishment. A comparative Historical Perspective*. New York: Cambridge University Press, 2005.

Фуко/Fuko 2018: Фуко, М. Сексуалност и власт. // *Е-същност*, 25.01.2018, <<http://e-sustnost.com/2016/01/09/сексуалност-и-власт-мишел-фуко>>. [Fuko, M. Seksualnost i vlast. // *E-sushtnost*.]

Фуко/Fuko 1998: Фуко, М. *Надзор и наказание. Раждането на затвора*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1998. [Fuko, M. *Nadzor i nakazanie. Razhdaneto na zatvora*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1998.]

ТРАВМАТА ОТ ЙЕДВАБНЕ В ДРАМАТА
„НАШИЯТ КЛАС“ НА ТАДЕУШ СЛОБОДЖАНЕК

Кристиан Янев
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE JEDWABNE TRAUMA IN TADEUSZ
SŁOBODZIANEK'S "OUR CLASS"

Kristiyan Yanev
Sofia University "St. Kliment Ohridski"

The paper is focused on the artistic works inspired by the recent public debates in Poland regarding the country's past and the difficult Polish-Jewish relations during the World War II, which were initiated by the publications of Jan Tomasz Gross's "Neighbors" (2000). The texts analyses one of the most highly acclaimed Polish works of art dealing with this topic – Tadeusz Słobodzianek's play "Our Class" (2009) and examines the interethnic relations between its characters and the depiction of the traumatic past in the play.

Keywords: Polish-Jewish relations; trauma; Jedwabne; dramaturgy

*„[Ж]ертви подготвиха тази съдба за жертвите“¹
(Słobodzianek/Слободжанек 2015: 243)*

Началото на новото хилядолетие маркира важна граница в полските дебати за близкото минало и механизмите на формиране на паметта за травматичните събития от миналия век². Прелом в обсъжданията по темата представлява книгата „Съседни“ (2000) на полско-американския историк и социолог Ян Томаш Грос, която проследява събитията в полската провинция непосредствено след нацис-

---

¹ С твърдението, изказано на конференция, посветена на Ян Карски, Т. Слободжанек перифразира емблематичното „Хора подготвиха тази съдба за хората“ от „Медальони“ на Зофия Налковска, като в същото време може да се потърси връзка с разграничените от Паул Хилберг три различни роли в Холокоста – жертви, насилници и свидетели (*bystanders*) (вж. Forecki/Форецки 2010: 133). Именно статутът на жертвата се появява често в полските дебати и се превръща в едно от ключовите понятия в обсъжданията по темата.

² В полска среда обобщения върху тези дебати и върху полската памет за Втората световна война предлагат например П. Чаплински (Czapliński/ Чаплински 2009, 2015) и П. Форецки (Forecki/Форецки 2010, 2018).

тката атака срещу Съветския съюз. В изследването си Грос реконструира протичането на погрома, състоял се на 10 юли 1941 г. в градчето Йедвабне и завършил с избиването на местното еврейско население от неговите полски съседи. Със своята тематика „Съседи“ провокира сериозни и продължителни дискусии в публичното пространство относно „полската колективна идентичност и ролята на национализма в съвремието“³ (Czapliński/Чаплински 2009: 161), а самото наименование „Йедвабне“ става символ, превръща се в „синекдоха“ (Forecki/Форецки 2018: 19), назоваваща редица случаи на насилие на християнското мнозинство над еврейското малцинство.

Последиците от тези обсъждания са видими и почти две десетилетия след публикацията на Грос⁴, което подсказва, че книгата му, „макар и принадлежаща към историята и социологията, има парадигматичен характер за полската литература за Холокоста“ (Czapliński/Чаплински 2009: 158). Също така тя поставя началото на отделна тенденция в белетристиката, драматургията и кинематографията, довела до появата на редица произведения, белязани от паметта „след Йедвабне“, чиято „наративна матрица стават „Съседи“ на Ян Томаш Грос“ (Tomczok/Томчок 2015: 261). Сред тези творби ключово място заема драмата на Тадеуш Слободжанек „Нашият клас“ (2009), която е и обект на настоящия текст. Целта на статията е да проследи как се развиват междуличностните и междуетническите отношения между персонажите на Слободжанек и как травмата от погрома в Йедвабне, която разкъсва връзките между членовете на общността, е изобразена в творбата му.

Драмата „Нашият клас“, отличена с награда „Нике“ за 2010 г., представлява според журито на най-престижното полско литературно отличие „елемент от процеса на скърбене, който трябва да завършим, за да може историята на евреите – не само от Йедвабне – да се превърне в част от нашия исторически и морален опит“

---

³ Всички цитати са в мой превод, К. Я.

⁴ Пример за това е монографията на политолога П. Форецки „След Йедвабне. Анатомия на функционалната памет“, която проследява отзвука „след Йедвабне“ (т.нар. *backlash*) сред полското общество, обхващайки разнообразните „защитни и същевременно конфронтиращи се реакции срещу публикацията на „Съседи“ (Forecki/Форецки 2018: 10).

(Borkowska/Борковска 2010). След своята световна премиера в Лондон пиесата на полския драматург се превръща в значимо и обсъждано сценично произведение, което се вписва в контекста на публичните спорове, засягащи полско-еврейските отношения по време на Втората световна война. В „Нашият клас“ обаче Слободжанек търси и своеобразно художествено обобщение, като преработва историческите факти, върху които творбата се основава, и разсъждава над психологическата мотивация за извършеното насилие над Другия. В драмата са различни реалните първообрази на персонажите, а авторът посочва онези извори, които е ползвал при създаването ѝ – „Съсед“ на Грос и едноименния филм на Агнешка Арнолд от 2001 г., двутомния сборник „Около Йедвабне“ на Института за националната памет и „Ние от Йедвабне“ на Анна Биконт (Slobodzianek/Слободжанек 2009: 98). Въпреки това обаче Слободжанек настоява, че неговото намерение не е „да опише престъплението в Йедвабне”⁵. Драматургът по-скоро разсъждава „защо това, което се е случило през лятото на 1941 г., [...] не позволява да бъде забравено и генерира все нови въпроси“ и се опитва да разбере „какво стечение на исторически, обществени, психологически фактори е довело дотам, че хора стават жертви на други хора, които също са били жертви”⁶ (Slobodzianek/Слободжанек 2015: 242 – 243).

„Нашият клас“, разполагащ се в широк литературен контекст, който се простира от романтическата и модернистичната литера-

---

⁵ Драматургът заявява това и в интервю с Анна Биконт, която се насочва към първообразите и разминаванията с историческите факти около погрома в Йедвабне. Слободжанек подчертава, че предпочита да разкаже „измислени – макар и опиращи се на истински събития – истории“ и да създаде в тях „истински отношения между измислени персонажи“, както и „фикция, която е подобна на действителността, но не претендира да е такава, макар и да претендира да търси истината“ (Slobodzianek, Bkont/Слободжанек, Биконт 2010).

⁶ Литературоведът Т. Жуковски се изказва критично относно опита на „Нашият клас“ да разкрие причините за погрома: „[н]аративната рамка на пиесата на Слободжанек не помага да се разбере това, което се е случило в Йедвабне, а в по-широк контекст – между поляци и евреи по време на войната. Тя е регрес в посока към стереотипа“, макар че веднага подчертава, че драмата въвежда „нови и изключителни елементи“ (Żukowski/Жуковски 2014/2015: 129), които според него обаче не са докрай акцентирани в критическата рецепция на творбата.

тура до традицията на полския театър за Холокоста⁷, представлява житейската равностметка на персонажите – съученици от един клас, направена след смъртта им. Това е зададено още в началото на драмата – в списъка с действащи лица, където освен рождената дата е подадена и датата на смъртта им. За жертвите на погрома Дора и Якуб това е 1941 г., когато тя е изнасилена от съучениците си поляци и запалена жива заедно с останалите евреи, а той е пребит до смърт от тримата си съученици поради обвинението, че е доносник на съветските окупатори – вина, която всъщност носи един от убийците му, неговият съученик Зигмунт. Последните персонажи пък умират в началото на XXI век, когато се състоят и разгорещените дебати около погрома в Йедвабне⁸. Както отбелязва Гжегож Нижиолек, героите разказват своята житейска история „от перспективата на края“ – на собствения си живот и на травматичните събития от миналия век. Полският театровед посочва също така, че техният разказ маркира „края на комуникативната памет, тоест края на историята, живееща в спомените на директните участници“, и влиза в състава на колективната и културната памет, описани от Ян Асман (Niziołek/Нижиолек 2013: 539). Затова разказите на десетимата съученици са „освободени от всякакви житейски лъжи“ (Niziołek/Нижиолек 2013: 539); персонажите споделят своите преживявания и греховете си, а тяхното травматично свидетелство цели да разкрие премълчаваната и табуизирана в продължение на десетилетия истина за престъплението, извършено в колектива им.

---

⁷ Може би най-подчертаваната интертекстуална връзка, присъстваща в повечето анализи и рецензии на драмата, е тази с театъра на Тадеуш Кантор и особено с „Мъртвият клас“. Сравнявайки двете драматургични творби в своята монументална история на полския театър за Холокоста, Г. Нижиолек подчертава, че докато „[с]пектакълът на Кантор е повсеместно приет като сеанс по обществена амнезия“, то „[д]рамата на Слободжанек следва да се разгледа като свидетелство за възврънатата памет“ (Niziołek/Нижиолек 2013: 539).

⁸ Заслужава да се отбележи, че в самата драма Слободжанек не назовава градчето, в което се развива действието; а географски ориентир предоставя споменатият град Ломжа (Słobdzianek/Слободжанек 2009: 17), намиращ се в близост до Йедвабне. Въпреки това препратките към погрома от 1941 г. са очевидни в биографията на персонажите, в описанието на конфликта и в подадените исторически дати.

За разлика от книгата на Я. Т. Грос, която изследва причините за етническият и религиозен конфликт в общността на съседите от провинциалното градче, Тадеуш Слободжанек се фокусира върху още по-малка група, обвързана от общи поколенчески и емоционални връзки. Самото съществуване на този колектив, обозначен още на паратекстово равнище чрез притежателното местоимение „нашият клас“⁹, обаче се оказва изключително проблематично. Още преди да бъде унищожена от насилието и антисемитизма, тази група се оказва до голяма степен въобразена и не намира потвърждение в отношенията между персонажите. Това, което обединява родените около 1918 – 1920 г. деца, е еднаквата възраст, както и сходното поколенческо преживяване, каквото е израстването в условията на независима Полша, когато митът за мултикултурното наследство на Полско-литовската жечпосполита¹⁰ все още присъства в полското съзнание. Слободжанек обаче изобразява несъстоятелността на тази представа за мирното съжителство на различните етнически и религиозни групи, показвайки атмосферата на нетолерантност и антисемитизъм още преди избухването на Втората световна война и преди съветската и нацистката окупация, които поставят героите в граничната ситуация на избор и предопределят съдбата им.

Примерите за етническо напрежение между учениците в класа са многобройни и се проявяват на различни равнища, причинени са от личностни сблъсъци между тях, от историческите събития през междувоенното двадесетилетие, както и от религиозното разделение и социалното маргинализиране на евреите. Дори

---

⁹ Върху колективната идентичност, произтичаща от принадлежността към „нашият клас“ като „универсална езикова, символична и социална общност“, обръща специално внимание в своя послеслов и литературният историк Леонард Нойгер (Słobodzianek/Слободжанек 2009: 101 – 103).

¹⁰ Подчертавайки преломното значение на „Съседите“, П. Чаплински отбелязва, че с изследването си Грос се вписва и в контекста на полската литература на малките родини, която „представя мултиетническите, мултикултурните, мултирелигиозните и мултиезичните общности като колектив, където всеки е различен, но никой не е чужд“, и където толерантността е „най-важното наследство, предавано от поколение на поколение“. Книгата на Грос обаче проблематизира този образ на миналото, изобразявайки „предразсъдъците, фобиите и ненавистта, които домашното, училищното и църковното образование постоянно затвърждават в съзнанието на жителите“ (Czapliński/Чаплински 2009: 163 – 164).

наглед невинните закачки между съучениците, осмиващи поляка Ришек заради увлечението му по еврейката Дора във втората сцена на драмата, подсказват за съществуващите предразсъдъци между двете групи и за трудността между двамата да настъпи истинска връзка, която общността да приеме. Това по-късно ще се повтори при Владек и Рахелка, спасена от погрома и принудена да приеме християнството и новото име Марианна, за да спаси живота си.

Също така историческият контекст на двадесетилетието между войните, експлицитно маркиран в драмата чрез годината на смъртта на Юзеф Пилсудски, е показателен за отношенията между поляци и евреи: „През 1935 г. се случи нещо, което промени съдбата на всички ни. Всички плакаха. Евреите най-много“ (Słobodzianek/Слободжанек 2009: 13). Именно по време на церемониите, съпътстващи смъртта на Пилсудски, в драмата са изказани и първите антисемитски нагласи – Хенек, пародирайки одата за Пилсудски, която съучениците му рецитират, заявява, че маршалът е „продад Полша на евреите“, и призовава те да бъдат прогонени „в Мадагаскар“ (Słobodzianek/Слободжанек 2009: 14). Забележката на 16-годишния по това време Хенек със сигурност е повторение на чувото в провинциалното обкръжение, в семейството или в обществото, което свидетелства за разпространението на антисемитските лозунги, неприязънта към евреите и обвиненията към тях поради икономическата и политическата ситуация в страната.

Най-ясно разделението между съучениците в класа обаче проличава на религиозно равнище – в четвъртата сцена на драмата, когато полските ученици произнасят католическа молитва, „съучениците евреи и съученичките еврейки“ (Słobodzianek/Слободжанек 2009: 17) са помолени да се отдръпнат на задните редове, за да не пречат на религиозната практика на мнозинството. Тази сцена извежда на преден план и явния конфликт между двата етноса, който не само разкрива съществуващата неприязън помежду им, но и сигнализира за насилието, което не след дълго ще се разиграе в полско-еврейското градче:

Зигмунт: Извинявам се, Менахем, пречи ли ти, че се молим?

Менахем: На мен не ми пречи. Аз съм невярващ...

Хенек: Но ние тук сме вярващи, Менахем...

Якуб Кац: Наистина? Всички? А в какво? Коя вяра ви нарежда да нападате еврейския магазин? Да разбивате прозорците с камъни? [...] Коя вяра, Владек, казва да хвърляш камъни по моята сестра и да ѝ разбиеш главата? (Słobodzianek/Слободжанек 2009: 18)

Описаните примери на нетолерантност и разделение между полското мнозинство и еврейското малцинство се вписват в продължителните тенденции на изключване и маргинализиране на евреите, на разполагането им в сферата на Другостта. За това, че в полския контекст евреите се възприемат през призмата на различието и непринадлежността, подсказва например твърдението на Мечислав Домбровский, според когото „[з]а полското съзнание те представляват постоянен въпросителен знак, дразнещ, предизвикващ страх и притеснение“, както и неяснота дали са „чужди“, или „свои“, макар и да са „със сигурност различни“ (Dąbrowski/Домбровский 2006: 7). Пшемислав Чаплински също говори за „ексклузивния характер“ на доминиращия колектив, който отхвърля евреите като елементи, „непринадлежащи към „нашата“ общност“¹¹ (Czapliński/Чаплински 2009: 158).

Сред важните причини за маргинализацията на евреите е и обвинението, че не са солидарни с патриотичните каузи на полското мнозинство, както и че оказват подкрепа на съветските войски, след като източната част на страната е окупирана вследствие на пакта Рибентроп-Молотов през 1939 г. В драмата присъства стереотипът за „юдеоболшевишката“ заплаха (т.нар. *żydokomuna*), който е използван като оправдание за актовете на насилие над евреите. Драматургът обаче преобръща и проблематизира подобна представа, защото, въпреки че в драмата двама от евреите – Якуб Кац и Менахем – наистина работят в новосъздадените съветски институции като киното, то доносник се оказва полският им съученик Зигмунт, който предава своите сънародници, а по-късно се превръща и в един от основните инициатори на погрома:

¹¹ В текста си Чаплински се позовава на концепцията на Джорджо Агамбен за *homo sacer*, за да обясни характера на погрома, както и „проблемите с полските дебати, посветени на Холокоста, и литературните затруднения с изобразяването на престъпленията, извършени от поляци срещу евреи“ (Czapliński/Чаплински 2009: 157).

Зигмунт: Раздаваха съветската конституция. Веднъж я взех и я прочетох. И намерих това, което исках. Че в Съюза синът не отговаря за баща си. Заех от свещеника канцеларска хартия и написах писмо до Сталин.

[...]

Зигмунт: Получи се. От Москва пристигна писмо до нашето НКВД и ме уведомиха, че моят въпрос ще се реши и че трябва да се явя. Отидох. Посрещна ме самият майор. [...]. Дълго разговаряхме защо евреите толкова лесно се поддават на чуждо влияние, а поляците са толкова отдадени патриоти. Предложи ми псевдонима Попов.

[...]

Зигмунт: Трябваше да пожертвам някого. Хенек нямаше да издържи това. Да не говорим за Владек. Ришек винаги е бил издръжлив.

[...]

Зигмунт: Започнаха да се събират хора. Казах, че това [еврейският му колега Якуб Кац, бел. моя, К. Я.] е кучият син, който предаде Ришек на съветите и заради когото моят баща умря в Сибир. Както и много, много други поляци.

[...]

Зигмунт: Все повече хора започнаха да се събират. Казах им: има още много такива като Кац в нашия град! (Słobodzianek/Слободжанек 2009: 27–36)

Затова, след като личните вражди, етническите и религиозните разлики, както и антисемитизмът надделяват над идеята за поколенческата и емоционалната общност, нищо не може да възпре насилието, в резултат на което предвоенният колектив е безвъзвратно унищожен. Драмата проследява униженията, на които са подложени евреите в градчето, бруталността и издевателствата, както и сексуалното насилие над еврейките¹², като натуралистично описва протичането на погрома, завършил с изгарянето на оцелелите евреи и

---

¹² Испанската полонистка А. Калдерон Пуерта обръща специално внимание на този мотив в своя анализ на „Нашият клас“. Според изследователката драмата изобразява сцените на насилие над трите женски персонажа от страна на техните бивши съученици, но не проблематизира ролята на жертви, традиционно приписвана на жените в патриархалното общество. Калдерон Пуерта подчертава, че „оправдаването на сексуалното насилие извършват самите жени“, като по този начин „и трите героини го релативизират, репродуцирайки със своето поведение патриархалния дискурс, чиито жертви са“ (Calderón Puerta/Калдерон Пуерта 2015: 207).

ограбването на техните ценности. Въпреки многобройните примери за безсмислена и сякаш атавистична жестокост обаче, дори след като персонажите са участвали в избиването и насилването на еврейските си съученици, те продължават да се позовават на предвоенната общност на „нашия клас“, когато говорят помежду си:

Зигмунт: Владек ни е съученик. А съученикът е като семейство. А може би и повече.

[...]

Владек: Рахелка! Всичко това е за твоето спасение. [...] Разбрах се с момчетата и се съгласиха да помогнат. Зигмунт, Ришек и Хенек.

Рахелка: Тези убийци?

Владек: Рахелка, това са нашите съученици (Słobodzianek/Слободжанек 2009: 49 – 50).

Всъщност според литературоведа Леонард Нойгер „след извършването на престъплението нашият клас се превръща в общност на пазената тайна“ (Słobodzianek/Слободжанек 2009: 102), като оцелелите са принудени от обществения натиск да премълчат истината за трагичните събития, ставайки „свидетели, легитимиращи историята, която доминиращата група представя като официална версия на случилото се“ (Żukowski/Жуковски 2014/2015: 136). По този начин жертвата и насилникът остават неразривно свързани, еднакво обременени от непризнатата истина¹³, а понякога дори променят местата и ролите си. Това личи най-силно при два от персонажите, Зигмунт и Менахем, които се отличават с най-голяма жестокост и насилие спрямо своите някогашни съученици. Докато Зигмунт убива, насилва и ограбва по време на погрома, то Менахем, който според Анна Биконт е „като изваден от антисемитски стереотип“ (Słobodzianek, Bikont/Слободжанек, Биконт 2010, [http](http://)), сътрудничи на комунистическите служби за сигурност и по време на процеса срещу извършителите на погрома измъчва своите бивши съученици със същата жестокост, каквато те някога са демонстрирали към своите еврейски съседи. Между съдбите на двамата се проявява свое-

¹³ Като символ на вината и на трагичната памет в драмата се появяват духовете на загиналите съученици, които присъстват на сцената заедно с оцелелите, като „те са свидетели на моралните им падения и ги придружават в часа на смъртта им“ (Waligórska/Валигурска 2014: 221).

образна симетрия¹⁴, свидетелстваща за травмата, която тегне като „проклятие“ (Słobodzianek/Слободжанек 2009: 85) над тях и която не им позволява да забравят извършеното.

В този „релативизиращ наратив“, където „и поляци, и евреи са изобразени като отговорни за насилието и нуждаещи се от опрощение“ (Waligórska/Валигурска 2014: 221), единствено изговарянето на истината, разкриването на вините и включването на болезнения разказ за насилието между „съседите“ в колективната памет може да започне процеса на лекуване на травмите от миналото. Затова и Тадеуш Слободжанек разглежда своята драма като част от опитите на полската литература да се справи с тежкото наследство на XX в. и подчертава „възможността за катарзис в театъра“ – катарзис, разбираан в психологически и психоаналитичен аспект, като терапия и освобождение от преживяното страдание¹⁵ (Słobodzianek/Слободжанек 2015: 243). И именно този опит превръща „Нашият клас“ във важно художествено изобразяване на травматичните полско-еврейски отношения и в толкова представително произведение за полската литература „след Йедвабне“.

---

¹⁴ Върху симетрията между двамата обръща внимание и Т. Жуковски, който анализира „сходното наказание – символично и библейско“, състоящо се в смъртта на техните синове, което е представено паралелно в последната сцена на драмата (Żukowski/Жуковски 2014/2015: 127). Гжегож Нижиолек също акцентира върху специфичната „семиотична obsesja“ в „Нашият клас“, където „[в]сичко е знак, всичко означава нещо, всичко се преплита с останалото, свързва, допълва се и се противопоставя взаимно“ (Niziołek/Нижиолек 2013: 542), което свидетелства за множеството връзки между съдбите на персонажите, които авторът подчертава чрез повторителни мотиви, изрази и паралелно развиващи се сцени.

¹⁵ Следва да се отбележи, че изследователи като Г. Нижиолек, който се отнася критично към драмата на Слободжанек, проблематизират тази възможност за катарзис чрез изкуството. Както Нижиолек заявява в увода на своята монография, „Свидетелството, което дава театърът, не може да бъде символична компенсация за фактите на минала пасивност, безразличие, страх и глупост. Не помага да се преодолее миналото, не принадлежи към ритуала на скърбене. [...] Свидетелствата на театъра, за които пиша, нищо не спасяват. Не са в състояние да изобразят нищо. Не донасят катарзис. Но *съществуват*. Съществували са. С миналото ги свързва определен симптом. Един от многото, които е преживяло обществото от *bystanders*“ (Niziołek/Нижиолек 2013: 35 – 36).

БИБЛИОГРАФИЯ

- Borkowska/Борковска 2010:** Borkowska, G. Nike 2010. Co się stało z tamtą klasą? // *Gazeta wyborcza*, 3.10.2010, <http://wyborcza.pl/1,75402,8458926,Nike_2010_Co_sie_stalo_z_tamta_klasa_.html?disableRedirects=true>.
- Calderón Puerta/Калдерон Пуерта 2015:** Calderón Puerta, A. Motyw gwałtu w opowiadaniach “Aryjskie papiery” Idy Fink i w dramacie “Nasza klasa” Tadeusza Słobodzianka. // *Teksty Drugie*, 2015, Vol. 2, 203 – 214.
- Czapliński/Чаплински 2009:** Czapliński, P. Prześladowcy, pomocnicy, świadkowie. Zagłada i polska literatura późnej nowoczesności. // *Zagłada. Współczesne problemy rozumienia i przedstawiania*. Poznań: Wydawnictwo “Poznańskie Studia Polonistyczne”, 2009, 155 – 181.
- Czapliński/Чаплински 2015:** Czapliński, P. Katastrofa wsteczna. // *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria literacka*, 2015, № 25 (45), 37 – 66.
- Dąbrowski/Домбровски 2006:** Dąbrowski, M. Fantazmat żydowski w literaturze polskiej. // *Pisarze polsko-żydowscy XX wieku. Przybliżenia*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2006, 7 – 31.
- Forecki/Форецки 2010:** Forecki, P. *Od Shoah do Strachu*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2010.
- Forecki/Форецки 2018:** Forecki, P. *Po Jedwabnem. Anatomia pamięci funkcjonalnej*. Warszawa: IBL, 2018.
- Niziołek/Нижниолек 2013:** Niziołek, G. *Polski teatr Zagłady*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2013.
- Słobodzianek, Bikont/Слободжанек, Биконт 2010:** Słobodzianek, T., A. Bikont. Tadeusz Słobodzianek i fikcja, która szuka prawdy. // *Gazeta wyborcza*, 21.09.2010, <http://wyborcza.pl/1,75410,8403192,Tadeusz_Slobodzianek_i_fikcja_ktora_szuka_prawdy.html?disableRedirects=true>.
- Słobodzianek/Слободжанек 2009:** Słobodzianek, T. *Nasza klasa*. Gdańsk: Wydawnictwo Słowo/Obraz Terytoria, 2009.
- Słobodzianek/Слободжанек 2015:** Słobodzianek, T. Tabu i katharsis. // *Pamięć i odpowiedzialność. Dziedzictwo Jana Karckiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2015, 241 – 245.
- Tomczok/Томчок 2015:** Tomczok, M. Po Jedwabnem. Narodziny popularnej opowieści rozliczeniowej. // *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria literacka*, 2015, № 25 (45), 257 – 273.
- Waligórska/Валигурска 2014:** Waligórska, M. Healing by Haunting: Jewish Ghosts in Contemporary Polish Literature. // *Prooftexts*, 2014, Vol. 34, № 2, 207 – 231.
- Żukowski/Жуковски 2014/2015:** Żukowski, T. Fetysz „obiektywności”. *Nasza klasa* Tadeusza Słobodzianka. // *Studia Litteraria et Historica*, 2014/2015, Vol. 3/4, 109 – 147.

**АНТОЛОГИИТЕ НА ФАНТАСТИЧНА ПРОЗА
В КОНТЕКСТА НА ХЪРВАТСКАТА
АНТОЛОГИЙНА ТРАДИЦИЯ**

*Симона Кръчмарова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

**ANTHOLOGIES OF FANTASTIC PROSE IN THE
CONTEXT OF THE CROATIAN ANTHOLOGICAL
TRADITION**

*Simona Krachmarova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”*

This article deals with anthologies of Croatian literature, particularly with fantastic prose anthologies. The main aim of the article is to differentiate the types of fantastic prose models, to analyze the selection and composition criteria of the collections, and to establish the role of the anthologies for the affirmation of the canon in the genre of the fantastic narrative. According to the composition and content, the collections of fantastic prose can be classified into two anthology models: generational and panoramic.

The paper also summarizes the genesis of many Croatian anthologies, predominant among which are poetic anthologies dedicated to love and patriotism.

Keywords: anthologies, anthological models, Croatian fantastic prose, history of Croatian anthologies

Човек се стреми към създаване на цялостна визия за заобикалящия го свят от най-древни времена. В сферата на художественото слово обобщенията се извършват от историографиите, антологиите, панорамите, христоматиите, прегледите и алманасите. Докато историографиите са изцяло металитературни синтези, проследяващи в хронологичен план еволюцията на дадена литература, сборниците с подбрани художествени образци, сред които с представителността си се открояват антологиите, които свързват под и чрез едни корици оригинални литературни произведения, металитературни текстове, а понякога и илюстративен материал от изобразителните изкуства. Обект на настоящата статия са антологиите на хърватската литература и по специално антологиите на фантастичната проза, а целта ѝ е да диференцира типовете

моделите фантастична проза, да анализира критериите за подбор и композиция на творбите и да установи ролята на антологиите за утвърждаването на канона в жанра на фантастичния разказ.

Етимологията на събирателното съществително антология се извежда от гръцката дума *anthología*, съставена от *ánthos* – цвете и *lógos* – слово. В монографията „Антологии и канон: антологийни модели на българската литература“ Биляна Курташева посочва, че втората съставка на думата е вариант, изведен от гръцкия глагол *legein* – събирам, бера (избира, подбира, но и съхранява, колекционира). Курташева определя антологията като „литературна и металитературна форма“, „вид елитарен подбор, подреждане и представяне на автори и творби“ (Курташева/Kurtasheva 2012: 7), който утвърждава и съхранява литературната традиция.

Панайот Карагъзов отбелязва, че антологиите „селектират литературните произведения въз основа на хронологични, жанрови, естетически, идейни, тематични, генерационни и др. основания“ (Карагъзов/Karaguzov 2007: 105), че „всяка антология представлява своеобразна аксиологична оценка, субективизирана от съставителя и обективизирана от неговото време“, и че „съставителят на антологии е обвързан предварително с хронологични, идейни, естетически и пр. маркери“ (Карагъзов/Karaguzov 1996: 23). При избора на „цветя на словото“ ролята на съставителя, често наричан антолог, е първоопределяща. Антологът трябва не само да избере според определени критерии творбите, но и да ги подреди по предпочитан от него начин, който оптимално да предаде на читателите замисленото послание. Но и най-талантливият селекционер не може да създаде впечатляваща антология без необходимите произведения, затова Б. Курташева подчертава, че предпоставка за създаване на жанрова антология е наличието на „натрупан корпус от литературни текстове“ (Курташева/ Kurtasheva 2012: 16 – 17) и че от своя страна, появата на жанрова антология е показател за еволюцията и утвърждаването на конкретен жанр в дадена литература чрез присъствието на критична маса качествени творби в нея.

Антологийната практика при хърватите започва през XVI в. с латинистичния сборник на Никша Ранина (Brešić/Брешич 2001: 161 – 178). Първата написана на хърватски език песнопойка, наподобя-

ваща тематична патриотична антология, е съставената от Драгутин Раковац и Людевит Вукотинович „Pěsme domorodne“ (1842, 1854). Според Винко Брешич първата същинска хърватска антология е „Венец от избрани хърватски и сръбски стихотворения“ (1873) на Аугуст Шеноа, последвана през 1876 г. от „Антология на хърватската и сръбската народна и художествена поезия с увод за поетиката“. През 1892 г. Хуго Бадалич издава „Хърватска антология“, включваща само творби от етнически хървати.

В статията си „Първо столетие на хърватската антологийна практика“ В. Брешич представя възникването на необходимостта от антологии в хърватска среда и разграничава предисторията от историята на подбиране на литературни произведения. Разликата между историята и предисторията се състои в континуитета, тоест в „постоянството на антологийната практика и нейното пълноправно встъпване и настаняване“ в културната национална среда (Brešić/Брешич 2008: 62). Брешич обобщава, че „при литературата това означава на първо място обединяване на регионалното наследство в едно, последвано от търсене и изучаване, а след това и неговото представяне като едно цяло“ (Brešić/Брешич 2008: 62). Изследователят отбелязва, че първоначалната цел на хърватските антологии е да съберат и публикуват поезията от по-старите периоди, предимно дубровнишката, а след това и лирическата и епическата народна поезия. Следва насочване към съвременните творби, като в началото (предвид идеологичната насоченост на периода и желанието за утвърждаване на всеславянската идея) се съставят общи антологии, а впоследствие надделява националният елемент и сръбското творчество отпада от антологиите.

До XX в. поради липса на достатъчно количество едножанрови творби преобладават общите антологии, а след появата на нови за хърватската изящна книжовност жанрове – тематичните и жанрови сборници. Появяват се съставената от Бранко Водник „Антология на най-новите хърватски повествователи“ (1912) и първата антология на едно поколение „Хърватска млада лирика“ (съст. Любо Визнер, 1914). За първа жанрово-тематична хърватска антология се смята „Антология на любовната лирика“ (съст. Божидар Ковачевич, 1927), събрала творби на ренесансови и барокови хърватски поети от Шишко Менчетич до Иван Бунич Вучич.

В Хърватия през 30-те години на ХХ в. избухва своеобразен антологичен бум. През 1933 г. Милан Решетар съставя „Антология на дубровнишката лирика“, колектив от поети – антолозиите „Лирика“ (1932) и „Десетимата“ (1933), а Драгутин Тадиянович и Олинко Делорко – „Хърватска модерна лирика“, в която за първи път са публикувани съвременни творби на чакавски и кайкавски диалект. През 1934 г. Никола Павич отпечатва първата написана на диалект „Антология на чакавската лирика“, а през същата година Иве Йеленович и Хияцинт Петрис съставят „Антология на новата чакавска лирика“. Антолозиите на хърватски творби, написани на диалект, показват възобновения интерес към разнообразното диалектно богатство, което при утвърждаването на единна национална хърватска литература през предходните сто години е било изтласквано в периферията на литературния процес.

По повод 100-годишнината на илиризма (хърватския романтизъм) Славко Йежич създава своеобразен венец на антологичната практика – колекция от шест антологии под надслов „Сто години хърватска литература“ (1934 – 1935), които обхващат целия ХІХ век.

По време на Втората световна война излизат поредица антологии на патриотична тематика: „За Родината. Патриотична лирика“ (съст. Якоб Ивашинович, 1941), „Хърватската родина. Антология на хърватската патриотична поезия 1841 – 1941“ (съст. Винко Николич, 1942), „Лаври. Новите хърватски патриотични стихотворения“ (съст. В. Николич, 1943), създава се и антология с тема, близка до родолюбието – майката – „Хърватската майка в песнопойка“ (съст. В. Николич и Сиди Кошутич, 1941), а същата година Звонко Милкович съставя „Хърватски балади и други стихотворения“. През 1942 г. са съставени поколенчески избори от стихотворения под наслов „Раненият гълъб“ и „Хърватска млада лирика“ и панорамната антология „42“, включваща 42 лирически творби и 42-ма автори от Марко Марулич до Иван Горан Ковачич. През същата година Милан Бегович публикува двутомната „Хърватска проза на ХХ век“ и „Между две войни – антология на новата хърватска лирика“ (съст. В. Николич).

След Втората световна война (повлияни от народната революция) се появяват политически пристрастни антологии: „Огън и рози“ (съст. Юре Кашцелан, 1956), „Югославска революционна поезия“

(съст. Мак Диздар, 1959) и др. Възникват и емигрантски антологии – „Книга на безименните“ (1947) и „Под чуждо небе. Хърватска емигрантска поезия, 1945 – 1955“ (съст. В. Николич, 1957).

Петдесетте години на ХХ в. в Хърватия се характеризират с поколенчески антологии и антологии с обединяващ фактор родните градове на авторите. През 1955 г. излиза и първата антология на хърватския пътепис „Хърватски пътеписци“ (съст. Славко Йежич), а през 1957 – 1958 г. – жанровоцентричните „Антология на хърватските стихотворения в проза“ (съст. Драгутин Тадиянович и Златко Томичич), „Антология на хърватското есе“ (съст. Иво Франгеш, 1957) и „Антология на хърватската драма“ (съст. Мариан Маткович, 1958).

Публикуването на антологии става трайна политика на издателствата през следващото десетилетие, през което излизат: „Антология на дубровнишката лирика“ (съст. Драголюб Павлович, 1960), „Хърватски поети между двете световни войни“ (съст. Владко Павлетич, 1963) и „Антология на хърватската проза“ (съст. Петар Шегедин, 1956).

През 60-те години продължава публикуването на регионални лирически антологии, а кръгът около сп. „Razlog“ („Причина“) в бр. 10 за 1962 г. прави свой антологичен лирически подбор. През това време групата около литературното списание „Krugovi“ („Кръгове“) отпечатва още три поетични антологии. Антологичната дейност е в крак със съвременните тенденции и мигновено „реагира на появата на новите медии, в които свое място намира и литературата“ (Brešić/Брешич 2001: 172 – 173) чрез обнародването през 1966 г. на две антологии: „Антология на радиодрамата“ (съст. Чедо Прица) и „Антология на ТВ-драмата“ (съст. Борислав Мъркшич). Бързата поява на тези антологии се обяснява с динамиката на производство на драматургични продукции за електронните медии.

През 70-те години на ХХ в. се засилва чисто практическата функция на антологиите за училищно ползване. Рафо Богишич съставя: „Лютня и тромпет: антология на по-старата хърватска поезия: за ученици и студенти“ (1971) и „Хърватски петраркисти“ (1975). Иван Сламниг публикува „Антология на хърватската поезия от А. Качич Миошич до А. Г. Матош“ (1974). През 1975 г. излиза първата хърватска антология за деца „Вечният търсач“

(съст. Далибор Цвитан), последвана през същата година от „Златна книга на световната поезия за деца“. През 1970 г. излиза и „Златна книга на хърватската поезия от началото ѝ до днес“, която е съставена от Влатко Павлетич и е смятана за най-всеобхватната поетична антология, включваща и поезията на хърватските поети емигранти.

През 70-те и 80-те години се увеличава и броят на антологиите, свързани с хърватската диаспора: „Антология на буневачките хървати“ (съст. Геза Кикич, 1971), „Хърватска изселническа лирика“ (съст. Луциан Кордич, 1974), „Хърватският Одисей. Антология на хърватската поезия за изселничеството от XV век до днес“ (съст. Иво Смолян, 1980). През 80-те години излиза и антологията на духовна тематика „В сянката на трансценденцията“ (съст. Невен Юрица и Божидар Петрач, 1987) и първата антология, посветена на литературно течение „Антология на дадаистичната поезия“ (съст. Бранимир Донат, 1985), както и тритомната „Антология на хърватската драма“ (съст. Бранко Хечимович, 1988).

Началото на 90-те години е белязано от Югославската война и преобладават поетичните антологии на военна тематика, сред които се откроява „В този страшен час“ (съст. Анте Стамач и Иво Санадер, 1992). След първата половина на десетилетието се съставят обобщаващи антологии с фиксиран исторически период от време: „Удивителни. Четвърт век хърватска поезия 1971 – 1995“ (съст. Тонко Мароевич, 1996) и съставената за сп. “Quorum” панорама на поезията на 80-те и 90-те години „Страстта на разликата и тъмният звук на празнината“ (съст. Бранко Чегец и Мирослав Мичанович, 1995). След 1995 г. се забелязва увеличаване на прозаичните антологии: „Хърватски пътеписи“ (съст. В. Брешич, 1996, 1997), „Съвременна хърватска новела“ (съст. Томислав Сабляк, 1997) и „Антология на хърватската новела“ (съст. Крешимир Немец, 1997).

В началото на нашето столетие започват да доминират нови тенденции, които се отразяват и в полето на антологиите. През 2014 г. и 2016 г. се появяват две антологии на Фейсбук поетите (съст. Здравко Одорчич), в които са включени автори от цял свят, публикуващи в социалната мрежа. Появяват се и антологии на международни литературни фестивали и антологии, които са с практическа насоченост, отговарящи на пазарните стандарти и

търсения като „Антология на най-доброто: стихотерапия за мениджъри: поезия, хайку, поетични есета, поетични очерци, поетични мисли-мъдрости, поетични мисли от сутрешното радио“ (съст. Ядранка и Горан Тудор, 2014).

В. Брешич обобщава, че изобилната хърватска антологийна практика оставя около 200 заглавия, сред които преобладават поетическите антологии на любовни и патриотични теми (Brešić/Брешич 2001: 178). В същото време редица антологии не загърбват литературната иманентност и се фокусират върху конкретни жанрове и направления като драмата, пътеписа, дадаизма и др. Изключително интересни в това отношение са антологиите на фантастичната проза, които показват зараждането, развитието и утвърждаването на жанра и парадоксалната му обвързаност със соцреалистичния период на хърватската литература чрез негово-то заобикаляне или игнориране.

Фантастичната хърватска проза има дълга история, в която вписват имената си поредица знаменити писатели, сред които Владимир Назор, Иво Войнович, Мирослав Кърлежа, Дубравка Угрешич и др. От появата на първия фантастичен разказ, „Ljubav na odru“ („Любов на смъртен одър“), на Рикард Йоргованич (1853 – 1880) през 1876 г. до съставянето на първата антология „Покана за омагьосващо пътешествие. Антология на фантастиката в най-младата хърватска проза“ („Poziv na basnoslovno putovanje. Antologija fantastike u najmlađoj hrvatskoj prozi“) през 1972 г. изминава почти цял век. През това столетие фантастиката от романтическа разновидност се утвърждава в разпознаваем жанр и кулминира в поколението на т.нар. хърватски фантасти, публикували поредица интересни разкази и новели през 70-те години на ХХ век.

Наред с афинитета на романтизма към свръхестественото, двигател на фантастиката е и епохата на реализма, на която фантастичните произведения се противопоставят, но без която не биха съществували. Соцреализмът от своя страна е пореден задвижващ фактор за създаването на нови фантастични творби. В статията „За младата проза“ Велимир Вискович посочва как: „Писателите, които стъпват на литературната сцена през петдесетте години, отхвърлят соцреалистичния проект за прозата, основаващ се на рязката полярност между героя и неговия антаго-

нист; техният герой не е „човек планина“ с очи, вперени в щастливото бъдеще [...], авторите заменят протагониста с антагониста, което обикновено характеризира значителната степен на социална неприспособеност, склонност към деструкция“ (Visković/Вискович 1983: 181). Количествено и качествено хърватската художествена фантастика се обособява през 50-те и 60-те години на XX в., когато определящи в югославското литературно пространство са творбите на соцреализма (и на хърватина Мирослав Кърлежа в частност) и всеки писател следва да се съобразява с тях. Младите хърватски прозаисти се определят против метода на соцреализма и не взимат отношение към произведенията на Кърлежа. Стремещт на младите към фантастика идва от липсата на комуникация в социалистическата действителност. През 70-те години фантастичната вълна в хърватската проза се засилва. Фантастиката дава възможност за създаване на нови светове, различни от реалния свят на ограничение и предпазливост, в който, за да могат читателите да достигнат до посланието на автора, трябва да умеят да четат между редовете.

Важен стимул за бума на фантастиката представлява движението *Хърватска пролет* (1971), което цели отстояване на хърватската национална идентичност в състава на СФРЮ, предоставяне на повече права, икономическа и политическа независимост, свобода на словото, въвеждане на многопартийна система, автономност на хърватите чрез официално признаване на хърватския език и култура като отделни. Именно през това десетилетие се формира едно различно литературно поколение, поколението на хърватските фантасти, определено от Юрица Павичич като „неофициална група в хърватската литература, появила се около 1969 г. и изчезнала до средата на 70-те години“ (Pavičić/Павичич 2000: 11). Някои наричат писателите фантасти „борхесовци“, но се оказва, че почти всички хърватски фантасти са преминали „борхесовския“ си период, без да четат творчеството на Борхес, което все още не е било преведено на хърватски. Интересно е да се отбележи, че книгата на Цветан Тодоров „Увод във фантастичната литература“ (1970), която излиза по време на „бума“ на латиноамериканската фантастична литература, е преведена на сръбски едва осем години след издаването ѝ. По-достъпни за хърватските

„фантастичари“ са били преводите от руски, английски и немски на Михаил Булгаков, Едгар Алън По и Франц Кафка.

Условно хърватската фантастика може да се раздели на три периода: от края на XIX в. до 70-те години на XX в., от 70-те години на XX в. (период на „бум“ на хърватските фантасти) и на период на най-нова фантастична проза след 80-те години на XX в. до днес. Квинтесенцията на жанра представят четирите антологии на хърватската фантастична проза, публикувани през периода 1972 – 2001 г., които формално са озаглавени антология, панорама и избор: „Poziv na basnoslovno putovanje. Antologija fantastike u najmladoj hrvatskoj prozi“ (съст. Нада Пинтерич, 1972); „Antologija suvremene fantastične proze i slikarstva“ (съст. Бранимир Донат и Игор Зидич, 1975); „Guja u njedrima. Panorama novije hrvatske fantastične proze“ (съст. Ивица Жупан, 1980); „Prodavaonica tajni. Izbor iz hrvatske fantastične proze“ (съст. Ягна Погачник, 2001).

Основните теми, застъпени в антологиите, са: определяне на границите между реалността и съня, нормалността и лудостта, истината и лъжата; непознатото, което е далечно и предизвиква страх у героите, проблемът за идентичността и за това – как не можем да бъдем сигурни кои сме; халюцинациите като вид игра с човешкото съзнание; забравата като бягство, спасение, но и наказание.

Според композицията и съдържанието сборниците с фантастична проза могат да бъдат класифицирани в два антологийни модела: поколенчески и панорамен. Антологиите от 1972 и 1980 г. са концентрирани изцяло върху поколението на фантастите от 70-те години и са хисторически пример за поколенчески антологичен тип. Тъй като втората и четвъртата антология представят пълен образ на хърватската фантастична проза от нейното литературно появяване до съвременността на съответния антолог, те се вписват в панорамния антологичен тип. Някои автори присъстват и в двата типа антологии, а творбите на Ст. Чуич, П. Павличич, Др. Кеканович и Г. Трибусон могат да бъдат намерени и в четирите книги.

От гледна точка на подредбата на корпуса от художествени текстове в поколенческата антология на Пинтерич и при всеобхватната антология на Донат имаме хронологично подреждане, съобразено с годината на раждане на авторите. Начинът на подреждане, който е избрал Жупан, е по азбучен ред на фамилията

имена на авторите, а при Погачник първоначалният хронологически порядък е разколебан в средата на антологията. Общо за всички антологийни типове е, че са придружени от кратки биографични бележки за авторите и от критически текстове към тях.

Изключително важно е художественото оформление и интердисциплинарният характер на някои от антологиите. В „*Guja u pjedrima. Panorama novije hrvatske fantastične proze*“ интерес представлява визуалната игра със съзнанието на читателя, тъй като разказите са написани на черен фон с бели букви – подобно на създатели на нов свят, авторите на разказите от тъмата на хаоса, чийто символ е черният цвят, изписват с бели букви различното. Панорамата се откроява графично с още няколко детайла. Още преди читателят да е отворил книгата, нейните корици внушават представата за здрава обвързаност на творбите в нея. Създава се илюзията, че през кориците и всички разкази преминава змия, която след това продължава своя път извън книгата. Също така, освен че всеки разказ носи своята история, през цялата панорама преминава историята на змията от корицата под формата на динамични графики: в началото на всеки един разказ е поместена графика, в която е изобразена първата буква от първата дума на разказа, а всеки следващ разказ и съответната поредна графика среща читателя с нова фаза на движение на графиката. Така се придава допълнителна оригиналност и динамика на антологията чрез вмъкването на един оригинален, обвързан с новите технологии елемент – анимацията. Този интердисциплинарен похват доказва, че съществува континуум и заимстване между поколенческия и панорамния антологичен модел – между Антологията на Донат и Зидич и Панорамата на Жупан, а също и надграждане на графичното оформление, вдъхващо живот на образа. Илюстрациите в антологията на Жупан са органично свързани със заглавния разказ на панорамата, „*Guja u pjedrima*“ („Змия в пазвата“), на Павао Павличич. Картината на змията, която излиза от панорамата и продължава пътя си, символично пренася посланието на разказите извън рамката на антологията.

Антологията на Донат и Зидич представлява великолепен синтез между художествена литература и изобразително изкуство. Включените произведения на изобразителното изкуство са поста-

вени между страниците и са тематично обвързани с мотивите на конкретния разказ, визуализирайки свръхестествените явления.

След края на седемдесетте години честотата на писане на фантастични разкази постепенно намалява, авторите, които са образували ядрото на хърватските фантасти, насочват интереса си към други жанрове и към писането не на кратки разкази, а на романи. Като причина за това Велимир Вискович посочва нуждата от промяна, тематичната наситеност и опасността от шаблонизиране (Visković/Вискович 1980: ЛП). След 90-те години пишещите фантастика са изключение.

Дългата и непрекъсната история на хърватските антологии доказва утвърждаването на металитературната форма на антологията в Хърватия, както и осъзнаването на нейното масово влияние и възможност за целенасочено упътване на вкуса на читателя. Представената лаконична историография на хърватските антологии е своеобразно огледало на развитието на историческата поезика на хърватската литература – на появата и утвърждаването на определени жанрове и стилистични направления, а също така и на доминиращите в обществото и литературата тематични кръгове. Изброените антологии маркират динамичните хърватско-, югославо- и европоцентрични стремежи, както и обвързаността на литературата с постигане на максимална езикова, културна и политическа еманципация на Хърватия.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Brešić/Брешич 2001:** Brešić, V. Hrvatske antologije. // *Teme novije hrvatske književnosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 2001.
- Breshich/Брешич 2008:** Brešić, V. Prvo stoljeće hrvatske antologičarske prakse. // *Nova Istra. Časopis za književnost kulturološke i društvene teme*. Pula: UDK. Br.1/2, god. XIII, sv. XXXVII, 2008.
- Visković/Вискович 1980:** Visković, V. Sekundarna zbilja u novijoj hrvatskoj prozi. // *Guja u njedrima. Panorama novije hrvatske fantastične proze*. Izdavački centar Rijeka: Rijeka, 1980.
- Visković/Вискович 1983:** Visković, V. *Mlada proza*. Zagreb: Znanje Zagreb, 1983.
- Карагъзов/Karagyozov 1996:** Карагъзов, П. *Полската поезия между двете световни войни. Антология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. 1996. [Karagyozov, P. *Polska poezija mezhdu dvete svetovni voyni*. Antologiya. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”. 1996.]
- Карагъзов/Karagyozov 2007:** Карагъзов, П. *История и историография на славянския литературен XX век. // Под знака на европейските литературни*

диалози. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2007. [Karagyozov, P. *Istoriya i istoriografija na slavyanskiya literaturen XX vek. // Pod znaka na evropeyskite literaturni dialozi*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”. 2007.]

Курташева/Kurtasheva 2012: Курташева, Б. *Антологии и канон: антологийни модели на българската литература*. София: Просвета, 2012. [Kurtasheva, B. *Antologii i kanon: antologiyuni modeli na balgarskata literatura*. Sofia: Prosveta. 2012.]

Павиčić/Павичич 2000: Павиčić, J. *Hrvatski fantastičari – jedna književna generacija*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta, 2000.

Робаčник/Робаčник 1999: Робаčник, J. *Fantastična proza Rikarda Jorgovanića. // Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*. Split: Knizhevni krug Split, 1999.

СВЕТА ВАРВАРА –
ХРИСТИЯНСКИ КУЛТ И НАРОДНИ ПРАКТИКИ

Пламена Костова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ST. BARBARA –
A CHRISTIAN CULT AND FOLK PRACTICES

Plamena Kostova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

The present study deals with the cult of St. Barbara: it traces how the information from the hagiographic narrative reflects legendary ideas and motifs, and how it influences people's ideas and practices.

For a better understanding of the spread of the cult of St. Barbara among the Slavs, in the first part of the report, some accounts of the hagiographical texts in Old Bulgarian literature have been translated without this review being intended to be exhaustive.

The second part of the study examines some of the motifs that make up the hagiographic narrative for the saint, among which we find the so-called *wandering motifs*. The saint's place in folk practices and beliefs is considered. Observations show that the cult of St. Barbara mixes ideas related to the pagan but also to the Christian worldview.

Keywords: St. Barbara, Christian cults, folk practices, hagiographic text, motifs

Настоящото изложение се занимава, от една страна, с християнския култ към света Варвара, от друга – проследява как сведенията от агиографския наратив се свързват с легендарните представи и мотиви, които влияят на народното съзнание. Целта на изследването е да покаже един по-различен от обичайния наратологичен прочит.

Св. Варвара е сред най-известните и почитани в християнския свят светици. Въпреки това сведенията за нея не са много. В науката битува тезата, че става дума не за историческа, а за легендарна фигура¹.

---

¹ Подобно на св. Никола, св. Георги, св. Екатерина и др. (Атанасова 2015); Kirsch/Кирсч 1907 (at: <http://www.newadvent.org/cathen/02284d.htm>, достъп на: 9.09.2018).

Според информацията от запазените агиографски текстове Варвара е живяла през III в. и загива мъченически в периода между 235 и 313 г. (т.е. преди официализирането на християнството), но обикновено за най-достоверна се приема 306 г. (Сергий/Sergiy, 3: 493 – 494; Каравълчев/Karavalchev 2012: 87 – 98). Няма единно научно мнение кой е мъчителят ѝ. В различните варианти на нейното *Мъчение* се срещат имената на Максимин Тракиец (235 – 238), Галерий Максимиан (293 – 305, починал 311), Максимиан (305 – 313) или съуправител на Диоклециан². Има спор и къде се е подвизавала – в град Илиопол, Рим, Тоскана, Никомидия, Антиохия и др. Сред изследователите няма единно мнение и около множеството сведения за живота на светицата, базирани на богатата агиографска традиция.

Според легендата Варвара произхожда от богато езическо семейство. Тъй като притежава изключителна красота, баща ѝ Диоскор решава да я затвори във висока кула и по този начин да я предпази от хорските очи. Междувременно девойката тайно приема християнството. По заповед на Диоскор майстори започват да строят баня с два прозореца, които да гледат на изток. По молба на Варвара, отправена към майсторите в отсъствие на баща ѝ, прозорците стават три (в чест на Св. Троица). Със собствения си пръст тя начертава в купела кръст (Kazhdan/Каждан 1991: 252). Докато върши това, стъпката ѝ оставя отпечатък в банята и оттам потича лековита вода. Когато разбира за действията на дъщеря си, Диоскор решава да я накаже. Варвара бяга от дома си, а баща ѝ я преследва. Заловена, светицата бива подлагана на различни изтезания, а през нощта, докато е в тъмницата, Христос изцелява раните ѝ. Въпреки страданията Варвара не отстъпва от вярата си и умира мъченически, посечена от собствения си баща, който покъсно е наказан за деянието си – умира, покосен от мълния³.

Ако съдим по достигналите до нас немалко агиографски текстове, легендата за мъченица Варвара е много популярна. Справката в основния справочник – ВНС – показва, че са запазени ня-

² За четворната управленска колегия вж. по-подробно у Острогорски/Ostrogorski 2013: 66 – 96.

³ Според някои версии на *Мъчението* с него бива наказан и управителят на града – Максимиан, или Маркиан.

колко анонимни *Мъчения* (ВНГ 213 – 216с), един авторски текст, датиращ от IX в. – житие от Йоан, епископ на гр. Сарди (ВНГ 215i), а от X в. датира редакционната преработка, дело на известния книжовник Симеон Метафраст (ВНГ 216).

Св. Варвара става известна в средновековната българска литература още с приемането на християнството и навлизането на първите календарни сборници в писмената ни култура. Паметта ѝ е засвидетелствана както в календарите⁴, така и в сборниците, съдържащи агиографските текстове – песенни и наративни⁵ – за честване на паметта на светците.

Настоящото изложение ще се фокусира върху някои мотиви от историята за Варвара, почерпани от агиографските наративи и съотнесени към народните представи за образа на светицата.

За по-доброто разбиране на култа към мъченицата ще приведем някои сведения за агиографските текстове в старобългарската книжнина – без този преглед да има за цел да бъде изчерпателен.

Условно се очертават две групи⁶, съдържащи различни версии за *Мъчението* на светицата.

Първата група включва ръкописите Хил 644 от 1320 – 1330 г., НБКМ 676 от XIV в., ръкопис № 33 от Националната библиотека на Австрия във Виена от края на XIV в. и ръкопис № 442 от библиотеката на Хилендарския манастир. Те са със следното начало: **Въ тѣхъ времѣхъ црѣвоуѣщоу маѣѣтѣмѣнѣмъ в гонѣннѣ велѣко на хрѣстѣанѣ.** Гръцкият първообраз на тази версия е съчетал в себе си текстовете, намиращи се под № 213⁷ и № 215⁸ в ВНГ (ВНГ: 76).

---

⁴ Под дата 04.12. мъченицата се споменава в месецословите на почти всички славянски евангелия и апостоли, сама или с Юлиания, пострадала заедно с нея (Дограматжиева/Dogramadzhieva 2010: 110 – 111, 246 – 247; Христова-Шомова/Hristova-Shomova 2012). Остромировото евангелие е единственото място, където се споменава, че „паметта на св. Варвара във Влахерна“ се почита на 7 август (Дограматжиева/Dogramadzhieva 2010: 206).

⁵ В славянската книжнина службата за св. Варвара навлиза твърде рано.

⁶ Текстологичните наблюдения, доказващи това, са обект на самостоятелно изследване и тук няма да бъдат коментирани.

⁷ Гръцкият текст е издаден от J. Viteau (Viteau 1897: 89 – 105).

⁸ Гръцкият текст е издаден от A. Wirth (Wirth 1892: 105 – 111).

Във втората група попадат – Германовият сборник (1358 – 1359 г.)⁹, Бдинският сборник (1360 г.)¹⁰ и ръкопис № 24 от Националния исторически музей на България (първата половина на XIV в.). Със следното начало: *Прѣ максимѣан ѿрн влѣцѣ сѣшн маркитанѣ. вѣ дноскорѣ в гатѣ зѣло.* Тези гръцки първообраз отговаря на текст № 214с от ВHG (ВHG: 76).

В основата на повествованията за св. Варвара стои *мотивът за младия човек, затворен в кула или дворец*, за да бъде изолиран и предпазен от реалния свят (Delehaye/Делие 1907: 34), познат от народното творчество и по-конкретно от приказките. За илюстрация ще използваме приказката на Братя Грим¹¹ „Марулка“¹², в която четем следното:

„Марулка била най-красивото дете под слънцето. Щом навършила дванадесет години, магьосницата я затворила в една кула сред гора, която нямала нито врата, нито стълби, а само едно малко прозорче“ (Братя Грим/Bratya Grim 1995: 25).

Мотивът за затворената девойка е известен не само в приказното творчество, подобно изолиране на момичетата се наблюдава при редица езически племена. Дж. Фрейзър подробно описва тези обичаи (Фрейзър/Frazer 2006: 553 – 566). В най-общ план те се изразяват в следното – момичетата в пубертета биват затваряни за няколко години в отделни клетки, колиби, стаи (и дори зашивани в хамаци); при тях не влиза никой друг освен прислужницата им или близки жени. Девойките могат да излязат едва когато се омъжат. Тези суеверия, както ги нарича Фрейзър, няма как да

⁹ Издание на ръкописа прави Ел. Мирчева (Мирчева/Mircheva 2006).

¹⁰ Публикация на *Мъчението на св. Варвара* подготвя Мая Петрова (Petrova/Петрова 2003) по изданието: Bđinski Zbornik. Ghent Slavonic Ms 408, A. D. 1360. Facsimile edition. Ed. by I. Dujčev. London, 1972, наротивът за Варвара е издаден и като част от състава на Макариевите чети-миней (ВМЧМ 1904).

¹¹ Редно е да отбележим, че голяма част от първите автори на литературни приказки черпят сюжети от фолклорното творчество. Ив. Симеонов отбелязва, че всички двеста приказки на Братя Грим, включени от тях в тритомния сборник „Детски и домашни приказки“ (1812 – 1822), са създадени по фолклорни сюжети от приказки, събрани по всичките краища на Германия (Симеонов/Simeonov 2003).

¹² В авторизираната фолклорна приказка на Шарл Перо „Пепеляшка“ откриваме същия мотив – красивата девойка е заключена в стая от мащехата си.

не оставят следа в последвалото културно развитие. Пример за това е старогръцката легенда за Даная, която била затворена от баща си в подземие или бронзова кула, но въпреки това забременяла от Зевс, който достигнал до нея под формата на златен дъжд.

Варвара може да излезе от кулата само при условие, че се омъжи. Като имаме предвид това, както и легендата за Даная, можем да обобщим следното: най-вероятно с този епизод се възпроизвежда езическата практика, описана от Фрейзър, на изолиране на младото момиче, преди да се омъжи. Ако няма сключване на брак, девойката остава затворена. Така е и при Варвара, която отказва да се омъжи и ѝ се забранява да излиза.

Друг приказен мотив откриваме в епизода, който разказва за преследването на Варвара. Докато баща ѝ се опитва да я настигне, той се допитва до двама овчари. Единият отрича да е виждал девойката, докато другият я издава. Затова Варвара проклина него и стадото му и те се вкаменяват.

Мотивът за клетвата се среща в приказките, както е добре известно. За да аргументираме казаното, ще приведем като илюстрационен материал приказката на Братя Грим „Жабокът цар, или Железният Хайнрих“. Авторите разказват за красив принц, който е омагьосан от зла вещица, която го превърнала в жаба. В края на историята царската дъщеря успява да развали проклятието. Друга подобна приказка е „Красавицата и звярът“¹³. В нея принцът е превърнат в чудовище/звяр от зла фея и само истинската любов на Хубавка може да развали проклятието, както и става във финала на творбата.

Клетвата е утвърдена като словесна проява не само в приказното творчество и народните практики, но се среща и в християнските текстове. Пример за това, освен коментирания тук житиен текст, е една пространна неканонична молитва – *Молитвата на св. Сисон и сестра му Мелентия, предпазваща от дявола* (Христова/Christova 2001: 130 – 132), където се описва сходна ситуация. Както е добре известно, в този текст, който е наречен молитва, но всъщност представлява един пространен наратив, се разказва за това как св. Сисиний е изпратен от ангел Господен при своята сестра Мелентия, която е родила пет деца, но дяволът ги е взел.

---

¹³ „Красавицата и звярът“ е една от десетте авторизирани фолклорни приказки на Шарл Перо.

Светецът трябва да спаси новороденото дете на Мелентия и да прогони завинаги дявола. През нощта лукавият се промъква и взема бебето. Докато св. Сисиний го преследва, по пътя си той се спира и разпитва дали някой е видял дявола:

„И като гонеше дявола, срещна върба божия и рече: „Видя ли врага да бяга и дете да носи?“. Тя бе видяла, а каза: „Не видях“. Тогава Сисин я прокле: „Цвят да имаш, а плод да нямаш!“. След това намери къпина и рече: „Видя ли врага да бяга, дете да носи?“. Тя бе видяла, но рече: „Не видях!“. Тогава свети Сисин я прокле: „Къпино, да бъдеш за човека препятствие, а за себе си проклятие! Където ти е коренът, там да ти е върхът!“. После стигна до явор, дърво божие, и рече: „Яворе, видя ли врага да бяга и дете да носи?“. Той беше видял и каза: „Видях“. И рече свети Сисин: „Да си благословен, яворе, да си в църквите клепало и да зовеш праведниците към спасение, а грешниците към покаяние“. И пак достигна до маслина, дърво божие, и рече: „Маслино, не видя ли врага да бяга и дете да носи?“. Тя бе видяла и каза: „Видях, гмурна се в морето с рибите морски“. Свети Сисин рече: „Маслино, да си благословена в църква и да бъдеш за цяр на хората!“ (Христова/Hristova 2001: 131).

Подобен пример предоставя и един оригинален български текст – известен като *Народното житие на Иван Рилски*. След отеглянето на светеца в пустинята дяволът решава да насъска брат му срещу него. Казва му, че знае къде се намират светият отец и синът му, но детето ще бъде изядено от зверове. Когато Иван Рилски вижда брат си и разбира, че е подлъган от дявола, отправя молитва към Бог. Разбрал грешката си, брат му иска прошка и със сълзи на очите моли да прибере детето си. След като бащата и синът си тръгват, дяволът изпраща една змия, за да ухапе детето. Узнавайки за станалото, светецът проклена змията, ухапала братовото му дете:

„А светият отец Иван заповяда да отнесе детето в местността, наречена Осеново. И баща му го погребва и си замина. И заради тази праведна душа светият отец Иван посещаваше местността и си я превърна в покоище. А змията превърна на камък, за да се знае силата на молитвата на светия отец Иван. И людите, които дохождат, вземат от нея за лечение на всички“ (Динеков, Куев, Петканова/Dinekov, Kuev, Petkanova 1978: 287).

От направените наблюдения бихме могли да заключим, че *Мъчението на св. Варвара* е изградено от архаични представи и мотиви, засвидетелствани в предхристиянските практики и текстове. Това е и начин да се илюстрира възприемането на т.нар. *странстващи мотиви* от християнската литература и пренасянето им в различни културни контексти, текстове и жанрови форми.

В следващата част от изложението ще разгледаме някои народни представи, свързани със светицата. Както е добре известно, в християнската култура редица езически представи продължават своя живот, като започват да се осмислят през нова призма. От друга страна, имаме примери и за това как официални християнски представи и практики се пречупват и възприемат в народното съзнание съобразно с традиционното светоусещане. Важна черта в мирогледната и празничната система е народното и битовото осмисляне на християнските светци (Георгиева 1993: 232 – 240).

В народната памет св. Варвара¹⁴ се обвързва със схващането, че мъченицата е закрилница от болести и по-конкретно от шарка. Смята се, че великомъченицата „заваря“ болестите (Старева/Stareva 2005: 346; Старева/Stareva 2007: 124; 148). Празникът е известен с името *Женска Коледа*. Вярва се, че от този ден до Коледа, в продължение на двадесет дни, по къщите тръгват *варварки* – млади момичета, които наричат за здраве, берекет и късмет, а стопаните ги даряват с брашно, боб, леща и ошав (Захариев/Zahariev 1949: 186; Дяков/Dyakov 2013: 121 – 122). Има редица обреди, които съпътстват празника. Жените приготвят обредно вариво от различни бобови и житни зърна, подсладено с мед (срв. с Георгиева/Georgieva 1993: 169; Попов/Popov 2008: 126). Раздават се намазани с мед царевични питки и ракия за здравето на децата. Според сведенията, дадени от Д. Маринов¹⁵, за омилюстивяването на Баба Шарка в деня на св. Варвара край огнището се поставя обредна трапеза. Вярва се, че ако дойде болестта, ще си вземе от храната и няма да закача децата. Част от обичая е на кръстопът да се пали огън, който се прескача от децата. От огъня се запазват отделни главни за лек, в случай че дете се разболее през годината.

---

¹⁴ Варвара в превод от гръцки език означава „чужденка“, а на лат. – „груба, жестока“.

¹⁵ Маринов/Marinov 1994: 283 – 285.

В народните представи шарките са три демонични *сестри* – *черна сипаница, брусаница и лещенка* (Попов/Поров 2008: 109). Те се осмислят като рошави, грозни, почернени, дрипави, гърбави и куци старици, идващи от гората. Освен *Баба Шарка* се наричат също *Баба Писанка, Радушка, блага, богиня, леля, сестричка, гостенка, китка, цвете, сладка и медена, бяла и черна* (ЕБНМ/ЕВНМ: 447). Така се избягва назоваването на болестта с истинското ѝ име. Това е във връзка с представата, че с изричането на името се извиква злата сила. В Странджа външният вид на болестта се свързва именно с образа на нейната господарка Варвара, която се подpira на патерица, с нея удря децата и те се разболяват.

Съотнасянето на великомъченицата с шарката не е случайно. В агиографските текстове, посветени на Варвара, девицата отправя последната си молитва към Иисус Христос. Моли го да закриля християните, почитащи деня на нейната мъченическа смърт, като ги предпази от *ѐза ѡсопнаа н нна ѐзѐ н злѡба (... от болестта шарка и друга болест и злоба)*. Лексемата *ѡсѡпа* – освен *зараза* означава и *вариола, шарка* (Цейтлин/ Tseytlin 1994: 576). Опирайки се на тези наблюдения, можем да обясним присъствието на Варвара като Баба Шарка в народните вярвания. Както агиографският текст влияе върху народните представи и практики, така и практиките могат да влияят върху текстовете. Оттук следва, че Варвара е натоварена с функциите на лечителка.

Според българските народни обичаи на 4 декември жените месят специален обреден хляб, който стопанинът разчупва високо над главата си, за да има плодородие (Попов 1994: 84 – 85). Целта на този ритуал е децата и класовете да пораснат високи. Върху хляба се пали голяма свещ, наричана варварска, която се пази през цялата година тъй като е магическа. Ако през пролетта и лятото има бури и градоносни облаци, свещта се изнася на двора и всичко отминава. Този магически атрибут се пали, когато има тежко раждане на добитък. На този ден сутрин се яде вариво от пшеница или царевица, за да не се *запече полето*, а да е влажно и да класят нивите (Старева 2005: 347).

Появата на свещта в народните практики, свързани с Варвара, може да се обясни с една част от агиографския текст за нея, която разказва за едно от мъченията, на които е подложена светицата –

горенето на тялото ѝ със свещи. След поредния ѝ отказ да принесе жертва на езическите богове, епархът дава заповед тялото на мъченицата да бъде горено със свещи.

Според друг обичай на празника на светицата девойките, които искат да се омъжат, показват своята пъргавост и работливост. Обичаят изисква да станат рано, за да изпекат бяла погача, която раздават на съседни и роднини. Тази, която приключи първа, я чака венчило през годината. В агиографския текст Варвара е девойка, на която ѝ предстои бракосъчетание. Тя може да *избира* между плътския и духовния брак, в първия случай женихът ще бъде избран от баща ѝ, а във втория – жених е Христос. Като имаме предвид, че идеята за брак е заложена в *Мъчението* по един или друг начин, може да направим предположението, че чрез агиографския наратив е навлязла в народните вярвания.

Друга легенда (от Буковина), в чиято основа се разчита агиографският наратив за великомъченицата, разказва за красивата девойка Варвара. Баща ѝ, който бил езичник, я затворил в тъмница, защото Варвара изповядвала християнската религия. Там светицата била подложена на жестоки мъчения и денонощно се молела на Бога да я избави от страданието. Накрая той чул нейните горещи молби и спуснал от небесата струя слънчеви лъчи, които нежно галели лицето ѝ и я успокоявали. С тях Варвара успяла да се освободи от тъмницата и да полети към небесните палати на Бога, където срещнала своя жених Иисус Христос. Според агиографската легенда Диоскор затваря дъщеря си, за да не я вижда никой, а не защото е приела Христовото учение.

Разминаване откриваме относно мястото на мъченията и спасението на великомъченицата.

Интересен е начинът, по който Христос стига до Варвара – под формата на струя слънчеви лъчи. Този епизод много напомня легендата за Даная, за която стана дума вече в изследването. Ще си позволим да припомним, че Даная също е затворена в кула, а Зевс стига до нея по формата на златен дъжд. Примерът до голяма степен илюстрира тезата от Wirth, че в основата на култа към Варвара стоят легендите за Даная (Wirth/ Вирт 1892: 97 – 99).

Тази легенда за св. Варвара съдържа в себе си християнския мотив за *небесния брак* между светицата и Христос, един от ос-

новните *топоси* в *Мъчението на св. Варвара*. Въпреки че се наблюдават някои отклонения между *Мъчението* и легендата, тя стои най-близо до агиографските текстове за светицата.

Друго предание е свързано с произхода на Варвара. То е записано в Света гора през XIX в. от руския монах Партений¹⁶ (Каравълчев/Karavalchev 2012). Според него светицата е родена, пребивавала и загинала в България и по-конкретно в околностите на Разлог (Старева/Stareva 2007: 124). Основен аргумент е местната топонимия и забележителности – старото название на днешното с. Елешница е Илиопол; наличието на баня (*Диоскорова баня* или *баня на св. Варвара*), до която има горещ минерален извор, където се провежда голям празник, съпроводен с молебен, ритуално къпане и пиене на вода. Вярва се, че водата е лековита и цери всички болести¹⁷. В околностите се намират множество камъни, разположени близо един до друг; според местното население това е вкамененото стадо на овчаря, издал светицата по време на преследването ѝ (Петрова-Танева, Йовчева, Малчев, Рангочев/Petrova-Taneva, Yovcheva, Malchev, Rangochev); относителната близост на родопското село Гела – според някои версии на *Мъчението на св. Варвара* след смъртта ѝ тленните ѝ останки били взети от благочестив мъж на име Валентин и били пренесени и погребани на място, наречено Гелас/Геласия (Каравълчев/Karavalchev 2012; Старева/Stareva 2003: 424).

Като заключение на казаното дотук¹⁸ бихме могли да обобщим, че в народните представи, от една страна, Варвара персонифицира болестите¹⁹, от друга – символизира плодородието, покровителка е на здравето и брака. В култа ѝ се смесват представи, свързани както с езическия, така и с християнския мироглед. А обредите и традиционните вярвания имат връзка с християнската представа за светицата, засвидетелствана в агиографските текстове за нея.

¹⁶ Публикувано е през 1856 г.: „Сказание о странствии и путешествии по России, Молдавии, Турции и Святой земле постриженника Святыя горы афонския инока Партения“. Москва, 1856, 302 – 303.

¹⁷ Идеята за лековитата вода присъства не само в народните вярвания, откриваме я и в *Мъчението на св. Варвара*.

¹⁸ Посочените примери не претендират за изчерпателност.

¹⁹ Чрез външния си вид и част от функциите, които притежава.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Атанасова/Atanasova 2015:** Атанасова, Д. *Реторика на историческото. Деяние на св. Никола в южнославянски контекст*. София: Фондация Литературен вестник, 2015. [Atanasova, D. *Retorika na istoricheskoto. Deyanie na sv. Nikola v yuzhnoslavyanski kontekst*. Sofia: Fondatsiya Literaturen vestnik, 2015.]
- Братя Грим/Vrattyа Grim 1995:** Братя Грим. *Приказки, т. I*. София: Дамян Яков, 1995. [Vrattyа Grim. *Prikazki, t. I*. Sofia: Damyan Yakov, 1995.]
- ВМЧМ/VMCHM 1904:** *Великие Минеи Четии, собранные Всероссийским митрополитом Макарием*. Декабрь, дни 6-17. Москва: Синодальная Типография, 1904. [*Velikie Minei Chetii, sobrannye Vserossiyskim mitropolitom Makariem*. Dekabr', dni 6-17. Moskva: Sinodal'naya Tipografiya, 1904.]
- Георгиева/Georgieva 1993:** Георгиева, Ив. *Българска народна митология*. София: Наука и изкуство, 1993. [Georgieva, Iv. *Balgarska narodna mitologiya*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1993.]
- Динев, Куев, Петканова/Dinekov, Kuev, Petkanova 1978:** Динев, П., К. Куев, Д. Петканова. *Христоматия по старобългарска литература*. София: Наука и изкуство, 1978. [Dinekov, P., K. Kuev, D. Petkanova. *Hristomatiya po starobalgarska literatura*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1978.]
- Дограмаджиева/Dogramadzhieva 2010:** Дограмаджиева, Е. *Месецословните четива в славянските ръкописни евангелия (X – XVII в.)*. // *Старобългарска литература*, 2009, т. 43 – 44, 259 – 272 // [Dogramadzhieva, E. *Mesetsoslovnite chetiva v slavyanskite rakopisni evangeliya (X – XVII v.)*. // *Starobalgarska literatura*, 2009, t. 43 – 44, 259 – 272.]
- Дяков/Дуаков 2013:** Дяков, Т. *Народният календар. Празници и вярвания на българите*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2013. [Dyakov, T. *Narodniyat calendar. Praznitsi i vyarvaniya na balgarite*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2013.]
- ЕБНМ/EBNM 1999:** *Енциклопедия „Българска народна медицина“* (гл. ред. М. Георгиев). София: ИК „Петър Берон“, 1999. [*Entsiklopediya “Balgarska narodna meditsina”* (gl. red. M. Georgiev). Sofia: IK “Petar Beron”, 1999.]
- Захариев/Zahariev 1949:** Захариев, Й. *Пиянец – Сборник с народни умотворения*, № 45, София: Печатница на Българска академия на науките, 1949. [Zahariev, Y. *Piyanets – Sbornik s narodni utovoreninya*, № 45, Sofia: Pechatnitsa na Balgarska akademiya na naukite, 1949.]
- Каравълчев/Karavalchev 2012:** Каравълчев, В. Св. Варвара Илиополска – по следите на едно предание. // *Християнство и култура*, 4 (71), 2012. [Karavalchev, V. Sv. Varvara Iliopolska – po sledite na edno predanie. // *Hristiyanstvo i kultura*, 4 (71), 2012.]
- Мирчева/Mircheva 2006:** Мирчева, Е. *Германов сборник от 1358/1359 г. Изследване и издание на текста*. София: Валентин Траянов, 2006. [Mircheva, E. *Germanov sbornik ot 1358/1359 g. Izsledvane i izdanie na teksta*. Sofia: Valentin Trayanov, 2006.]
- Маринов/Marinov 1994:** Маринов, Д. *Народна вяра и религиозни народни обичаи*. София: Българска академия на науките, 1994. [Marinov, D. *Narodna vyara i religiozni narodni obichai*. Sofia: Balgarska akademiya na naukite, 1994.]

- Острогорски/Ostrogorski 2013:** Острогорски, Г. *История на Византийската държава*. София: Прозорец, 2013. [Ostrogorski, G. *Istoriya na Vizantiiskata darzhava*. Sofia: Prozorets, 2013.]
- Петрова-Танева, Йовчева, Малчев, Рангочев/Petrova-Taneva, Yovcheva, Malchev, Rangochev 2003:** Петрова, М., М. Йовчева, Р. Малчев, К. Рангочев. Св. Варвара // *Encyclopaedia Slavica Sanctorum*, http://www.eslavsanct.net/viewobject.php?id=1181&la_ng=bg. [Petrova-Taneva, M., M. Yovcheva, R. Malchev, K. Rangochev. Sv. Varvara // *Encyclopaedia Slavica Sanctorum*].
- Попов/Popov 2008:** Попов, Р. *Светци и демони на Балканите*. София: Летера, 2008. [Popov, R. *Svettsi i demoni na Balkanite*. Sofia: Letera, 2008.]
- Сергий/Sergiy 1-3:** Сергий, архиеп. *Полный месяцеслов Востока*. 1. Восточная агиология. 2. Святой Восток. 3. Святой Восток. Москва, 1997 (репринт по 2 изд. Владимир, 1901). [Sergiy, arhier. *Polnyj mesyatseslov Vostoka*. 1. Vostochnaya agiologiya. 2. Svyatoy Vostok. 3. Svyatoy Vostok. Moskva, 1997 (reprint po 2 izd. Vladimir, 1901).]
- Симеонов/Simeonov 2003:** Симеонов, Ив. *Фолклорната и литературната приказка*. // *Литернет*, № 10 (119), 05.10.2009, <<https://litternet.bg/publish8/isimeonov/folklorната.htm>>. [Simeonov, Iv. *Folklorната i literaturnata prikazka*. // *Litternet*, № 10 (119).]
- Старева/Stareva 2003:** Старева, Л. *Български светци и празници*. София: Труд, 2003. [Stareva, L. *Balgarski svettsi i praznitsi*. Sofia: Trud, 2003.]
- Старева/Stareva 2005:** Старева, Л. *Български ритуали за късмет. Ритуали и забрани, гадания, предсказания и магии, метеорологични прогнози, обредни вещи, храни и символи*. София: Труд, 2005. [Stareva, L. *Balgarski rituali za kasmet. Rituali i zabrani, gadaniya, predskazaniya i magii, meteorologichni prognozi, obredni veshti, hrani i simvoli*. Sofia: Trud, 2005.]
- Старева/Stareva 2007:** Старева, Л. *Български магии и гадания*. София: Труд, 2007. [Stareva, L. *Balgarski magii i gadaniya*. Sofia: Trud, 2007.]
- Фрейзър/Frazer 2006:** Фрейзър, Д. *Златната клонка*, ч. 1 – 2. София: Рата, 2006. [Frazer, D. *Zlatnata klonka*, ch. 1 – 2. Sofia: Rata, 2006.]
- Христова/Hristova 2001:** Христова, Б. *Амулетите и талисманите в българската писмена традиция*. София: Анубис, 2001. [Hristova, B. *Amuletite i talismanite v balgarskata pismena traditsiya*. Sofia: Anubis, 2001.]
- Христова-Шомова/Hristova-Shomova 2012:** Христова-Шомова, И. *Служебният Апостол в славянската ръкописна традиция*. Том II. Изследване на синаксарите. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2012. [Hristova-Shomova, I. *Sluzhebniyat Apostol v slavyanskata rakopisna traditsiya*. Tom II. Izsledvane na sinaksarite. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2012.]
- Цейтлин/Tseytlin 1994:** Цейтлин и др. *Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков)*. Москва: Русский язык, 1994. [Tseytlin i dr. *Staroslavyanskiy slovar’ (po rukopisyam X – XI vekov)*. Moskva: Russkiy yazyk, 1994.]
- ВНГ/БХГ 1957:** Halkin, Fr. *Bibliotheca Hagiographica Graeca*. Troisiem edition. Bruxelles: Société des Bollandistes, 1957.
- Bdinski Zbornik 1972:** *Bdinski Zbornik. Ghent Slavonic Ms 408, A. D. 1360*. Facsimile edition. Ed. by I. Dujčev. London, 1972.

- Delehayе/Делле 1907:** Delehayе, H. *The Legends of the Saints. An Introduction to Hagiography*. London – New York.
- Kazhdan/Каждан 1991:** Kazhdan, A. *The Oxford Dictionary of Byzantium prepared at Dumbarton Oaks*, editor in Chief. vol. I – III, Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Kirsch/Кирсч 1907:** Kirsch, J. P. St. Barbara. In *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company, 1907. // <<http://www.newadvent.org/cathen/02284d.htm>>.
- Petrova/Петрова 2003.** Petrova, M. *The Bdinски Sbornik: a Portrait of a Medieval Bulgarian Book (Historical, Typological, and Textual Analysis)*. PhD Thesis defended at the Department of Medieval Studies, Budapest: Central European University.
- Viteau/Витеу 1897:** *Passions des saints Écaterne et Pierre d'Alexandrie, Barbara et Anysia*. Paris, 1897.
- Wirth/Вирт 1892:** Wirth, A. *Danae in christlichen legenden*. Viena, 1892.

СПИСЪК НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ СЪКРАЩЕНИЯ НА РЪКОПИСИ:

- Хил442** – Ръкопис № 442 от манастира Хилендар на Атон
- Хил644** – Ръкопис № 644 от манастира Хилендар на Атон
- НБКМ676** – Ръкопис № 676 от Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, София
- НИМ24** – Ръкопис № 24 от Националния исторически музей в София
- Герм. (ПБР1)** – Ръкопис № 1 от библиотеката на Румънската патриаршия, Букурещ (Германов сборник)
- Бдин. (БС408)** – Ръкопис № 408 от Университетската библиотека на град Гент (Бдински сборник)
- WSI33** – Ръкопис № 33 от Австрийската национална библиотека във Виена

СИТУАЦИИТЕ НА РАЗПИТ
В АВТОБИОГРАФИЧНИТЕ ТЕКСТОВЕ
НА Г. С. РАКОВСКИ

Ива Анастасова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

SITUATIONS OF INTERROGATION
IN THE AUTOBIOGRAPHICAL TEXTS
OF G. S. RAKOVSKI

Iva Anastasova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

This work analyses the situations of interrogation in two of Georgi Rakovski's autobiographical texts. It examines the genre specifics of both works. Furthermore, it deals with the intricacies of communication, which serve to both distinguish and define the texts. The article examines self-naming as an important act of identification and draws a comparison between Rakovski's characters and the *ancient trickster* character. Analogies are found in other texts from Medieval and Bulgarian Renaissance literature.

Keywords: Georgi Rakovski, interrogation, autobiography, ancient trickster, Bulgarian Renaissance literature

Георги Стойков Раковски продължава традицията на автобиографизъм в българската възрожденска литература с комплекс от повествования, в които личността Раковски се превъплъщава в различни идейно-духовни роли. Тук се разглеждат основно два текста – „Показания на Георги Македон“ от 1842 г. и „Неповинен българин“, писан в Котел през 1854 г. Първият представлява документ до влашката полиция заради участието на Раковски (по това време приел името Георги Македон) във Втория браилски бунт. Вторият е белетризиран автобиографичен текст – спомени от разразилата се в Котел вражда между еснафи и чорбаджии. Особено любопитно обаче е изображението на разпита като комуникативна ситуация. Именно то е в основата на настоящата статия и по-нататък ще бъдат открити някои специфични негови характеристики в творчеството на Г. С. Раковски.

Макар и автобиографични по своята същност, двата текста са жанрово нееднородни. Това произтича не само от различните поводи за написването им, но и от целта на тяхното въздействие. „Неповинен българин“ е литературно конструиран автобиографичен текст, а „Показанията на Георги Македон“ напомнят на построени епистолярно мемоари. Героят, основа на когото е авторската личност Раковски, прави опит да се впише в два концептуално различаващи се контекста – този на историята и този на литературата. Изборът на жанров определител задава линия на всевъзможни самономинативни вериги, в които отличаваме героя Раковски като бунтовник, грък, ръководител на въстание, дори шут. В различните му именни и персонални травестии чрез античния похват на театрално разменяне на маски и потапяне в идейно натоварени роли се крие представата за героичното, „всички елементи на битието са предопределени от институцията на героичното“ (Андреева/Andreeva 2004).

Жанрът на автобиографията представлява писане-за-себе-си и е своеобразен начин на самозаявяване. Личността пречупва себе си единствено през собствения си мироглед. Това ѝ дава свободата да конструира житейския си опит по такъв начин, че той да бъде възприет и осмислен от другите като значим. Биографии не се пишат за случайни личности, защото „прерастват в исторически“ (Станева/Staneva 1996: 99). Те имат за цел да впишат лицето в канона, който в конкретния случай се явява литературен („Неповинен българин“) и исторически („Показания на Георги Македон“). Така то (лицето) се самоутвърждава и самоизтъква, присвоява си културна памет.

Фикционалното построение на „Неповинен българин“ извиква чувство за условност на автобиографичното преживяване, макар че литературното фикционално поле предопределя подобно усещане, а може да се твърди, че и двата текста споделят тази особеност. „Показанията на Георги Македон“ не е текст, обособен като кореспонденция или конкретноисторически документ, въпреки че служи на историята и се стреми към утвърждаване на историческа личност. Така или иначе обаче героят на „Показанията“, който е и обект, и субект на сакрализация, доизмисля себе си и своята значимост в организацията на Втория браилски бунт,

а преднамереното лъжеисторизиране е похват, който нарушава историческата достоверност и напомня по-скоро на мистифицирано построение на документалните показания.

„Показанията на Георги Македон“ служи като документ за спомен, като своеобразно завещание за поколенията. Уж опрян на правдоподобието, текстът добива квазиреалистичност, основава се на историческа подмяна. Героят Раковски си присвоява ролята на организатор на бунта, символично се украсява с ореола на гордите защитници на родното. Интересно е, че авторът, Георги Македон, не предава в своите показания-признания само себе си, а описва в детайли дейността и уменията на всички участници, излага подробно плана за действие по време на бунта. Така се постига ефект на свръхзапознатост, а това усилва достоверността. Интимността на показанията се овъншнява, но и успешно изпълнява ролята си на медиатор за набавяне на историческа памет; осъществява комуникативния акт между адресанта индивид и адресата колектив.

По друг начин е построена комуникативната ситуация в „Неповинен българин“. Първо, ситуацията на разпита там е със снета диалогичност. Турският председател още в началото дава ясно да се разбере, че владее положението. Дотук нищо обезпокоително или странно – разпитът е форма, в която единият човек винаги се намира на по-високопоставена позиция от другия, но и форма на разговор/диалог, в която комуникативната ситуация се основава на въпроси и отговори с цел научаване на нова информация. Неповинният българин обаче няма право на ответ или по-скоро – неговата дума няма никаква тежест. Отговорите също се „диктуват“ от по-висшестоящия и са неприемливи, ако не удовлетворяват хоризонта на неговите очаквания. Ролите на подчиненост са продиктувани и от външни фактори като необичайното място на разпита сред „диван хана“, пишно украсен „по азиатски начин“ (Раковски/Rakovski 1983: 61); случването му на трапезата, през нощта. Второ, основната функция на разпита – получаване на нова информация, тук отсъства. Разпитваният е впримчен между стремежа си към изясняване на истината (запознаване с „неповинната“ му) и защитата срещу грешното знание на осъдителите му. Така схемата на класическия разпит не само не е спазена, а е изначално ненужна.

Дори и когато се съгласяват с него „от милосърдие“ (Раковски/Rakovski 1983: 63), поставяйки се в позицията на Господа помилвател, съдниците му налагат препотвърждение на онова, което „ми знайме“ (Раковски/Rakovski 1983: 63). Разпитващият знае „всичко, с точно уверение“ (Раковски/Rakovski 1983: 63), той не търси попълване на своите слепи полета, а само преповтаряне на онова, в което е уверен. Разпитваният започва да придобива амбивалентна същност – той пита за присъдата си, поставяйки се в ролята на разпитващ за себе си, като същевременно отрича невярната информация на своя съдител и я подменя с реалните факти.

Важно е да обърнем внимание на знаковите самономинации и смяната на етническа принадлежност, с които се натоварва героят Раковски. Възниква въпросът „кому е нужно да променя името си. След като „името е сред базисните идентификатори на човека“ (Налбантова/Nalbantova 2005), то смяната му е подтикната или от преднамерено искане за скриване на истинската личност, или от нуждата да бъдеш припознат като някой друг. При Раковски самономинцията сякаш работи и в двете посоки. В „Показанията на Георги Македон“ не само че се прилага преобръщане и преподреждане на фактите, свързани с организацията на Втория браилски бунт, но и наблюдаваме смяна на идентичността по линия на името и етноса. Георги Македон е псевдоним, включващ първото име на вуйчото на Раковски, също бунтовник – Георги Мамарчев, и втори компонент, посочващ участието на Раковски в *Македонското дружество*, организирано от българските учаци в Атина. Представянето за грък пък елиминира „идентичността на роба“ (Налбантова/Nalbantova 2005). При „Неповинен българин“ героят Раковски не приема чуждо име, но начинът, по който се самоназовава, е любопитен. В повечето случаи името не е изписано изцяло, а съществува в съкратена форма – Рак, Раков., Р., Г., Г. Р., Г. Раков., бележейки високооценяваща делото си личност, която притежава самочувствие, че ще бъде разпозната, както и да се „подпише“.

Раковски работи със самономинативните вериги умело, измисляйки едва ли не име за всяка ситуация. Би могло да се твърди, че по този начин се заявява нуждата от идентификационен универсализъм, т.е. каквото и име да „скалъпи“ Раковски, то ви-

наги и неизменно води чрез асоциации до неговата личност. От друга страна, не е изключено да постига и обратния ефект. Така реалната личност Раковски се претопява сред „личностите Раковски“, всяка от които самият той е пожелал да бъде. Подобна линия на размисъл води до заключението, че въпреки условното равенство между разказвач и персонаж ние не можем да се доверим на разказвача и по някакъв начин попадаме под неговата манипулация. В „Неповинен българин“ например наративът е в трето лице, но автобиографизмът на повествованието говори за стремеж към „оглеждане“ от страна на разказвача, тоест как той би искал да бъде видян от трето лице. Множествената личност на Раковски оформя каталог на номинациите, в който „всеки следващ текст е като нов документ за самоличност“ (Андреева/Andreeva 2004).

Текстовете на Раковски не изобразяват личността във всички ѝ аспекти. За нея са важни идеологоразкриващите топоси и ситуации. За разлика от Софрониевите „страдания“, автобиографиите на Раковски не гравитират около жанра на житието, макар че също си присвояват функцията на канонизиране на личността – например срещаме топоса на тъмницата като място на изтърпяване на мъките, а оковаването във вериги напомня образа на типично руските юродиви и така го сближава с Исусовите страдания. Утилитарната природа на възрожденската литература е предпоставка за възпитателния елемент в текстовете на Раковски.

Героят в двата текста също е конструиран по различен начин. В „Неповинен българин“ той напомня на античния трикстер, свързан малко или много с шутовщината. Вниманието се фиксира чрез съзнателно объркване на езикови реалии – френското „политес“ и етимологично гръцката дума „политика“. Използва се своеобразен жест на подмяна – едновременно смешна и спасителна. „Аз политика що е не знам и не разбирам що ме питате. Политика знам, че е комплимент, която отдават френците помежду си, а особно на жените; снемат си капелите с телесно кършене и ги поздравяват с ласкателни и сладки притворни речи, това наричат политисмо“ (Раковски/Rakovski 1983: 63).

Трикстерът е образ, натоварен с положителни конотации. Неговата клоунщина цели симпатия, но и сякаш презарежда героя

със силата на отговора. По-нататък, предизвикал гнева на разпитващия турски председател, героят Раковски открито заявява позицията си на „неповинно“ осъден. Но ако античният трикстер успява да постигне целите си вследствие на смешното, неповинният българин все пак търпи друга смислова натовареност. Литературата на Възраждането се основава на антични и западноевропейски модели, опитвайки се да настигне скорострелно западните култури. Въпреки това обаче тази литература в същността си е българска и поради това, както руската, носи националния и идеологическия дух на своята епоха, време и исторически момент. Затова похватът на героя хитрец от Античността е доразвит по класическия модел на утвърждаващия се борец за свобода, идеологически полезен и нужен на своето време. Същият този герой преди това (в „Показанията на Георги Македон“) вече е самозаявил своето място в полето на великата история, която остава и пребъдва в колективната памет на народа. Героят си самоприсвоява житейски опит и се издига в полето на епическия героизъм (тоест отново взема античен модел и го доразвива в хода на българската традиция). За тази цел обаче адресатът индивид се конструира според очакванията на времето, тъй като единствено значимите за колектива ценности се запечатват трайно в колективната памет. Паралел бихме могли да очертаем с „Житие и страдания грешнаго Софрония“ на Софроний Врачански, където трикстерската природа е изразена в своята цялост. Там травестиращият герой успява да напусне град Враца, увивайки главата си с шал и представяйки се за мюсюлмански поданик.

Освен на хитроумен герой в „Неповинен българин“ прави впечатление на твърде компетентен, знаещ – той е надарен със силата на словото, играе със знанията си по френски и с тези за Корана, като по този начин подчинява ситуацията и се опитва да я обърне в своя полза. Това е често срещан похват в средновековната българска литература – например в „Пространно житие на Константин-Кирил“ светецът оборва агаряните с аргументи от Корана. Героят Раковски привлича вниманието на магистратите, предизвиква тяхното суеверие с идеята за Божието възмездие след смъртта. „Ако са истински книгите и ваша ал коран, който казва, че душите са безсмъртни и че ще има второ възкресение

мъртвим и ще остане там правосъдний божий съд, аз тамо ще си искам правдата от всички вас/ Защото съм неповинен“ (Раковски/Rakovski 1983:62). Така диалогичното поле се издига до трансцендентно ниво, където ролите биха се разменили, където разпитваният не знае всичко, а очаква своята присъда, където разпитваният всъщност има думата в решаването на съдбата си, а тя не е предварително начертана.

Чрез автобиографичните текстове опознаването на личността на Раковски се движи отвътре (текстово) навън (исторически). Те се стремят към удостоверение на присъствието в историческото време, към митологизиране на отделната личност като част от колектива и градивен елемент на културното значимо.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Андреева/Andreeva 2003:** Андреева, Д. Автобиографичните хипостазии на Раковски. // *Литернет*, 06.05.2018, <https://liternet.bg/publish11/d_andreeva/rakovski.htm>. [Andreeva, D. Avtobiografichnite hipostazi na Rakovski. // *Liternet*.]
- Арnaudов/Arnaudov 2004:** Арnaudов, М. Г. С. Раковски. // *Литернет*, 06.05.2018, <<https://liternet.bg/publish9/marnaudov/bpissateli/2/gsrakovski.htm>>. [Arnaudov, M. G. S. Rakovski. // *Liternet*.]
- Налбантова/Nalbantova 2005:** Налбантова, Е. Кой е Георги-Сава Раковски или за един аспект на възрожденските идентификации. // *Литернет*, 06.05.2018, <<https://liternet.bg/publish2/enalbantova/rakovski.htm>>. [Nalbantova, E. Koy e Georgi-Sava Rakovski ili za edin aspekt na vazrozhdensките identifikatsii. // *Liternet*.]
- Раковски/Rakovski 1980:** Раковски, Г. С. *Автобиографични трудове*. София: Отечествен фронт, 1980. [Rakovski, G.S. *Avtobiografichni trudove*. Sofia: Otechestven front, 1980.]
- Раковски/Rakovski 1983:** Раковски, Г. С. *Съчинения*. Първи том. София: Български писател, 1983. [Rakovski, G. S. *Sachineniya*. Parvi tom. Sofia: Balgarski pisatel, 1983.]
- Станева/Staneva 1996:** Станева, К. *Апология на българското. Творчеството на Георги Раковски*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1996. [Staneva, K. *Apologiya na balgarskoto. Tvorchestvoto na Georgi Rakovski*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1996.]
- Топалов/Topalov 1983:** Топалов, К. Автобиографичните творби на Раковски и мемоарната литература през Възраждането. // Раковски, Г. С. *Съчинения*. Първи том. София: Български писател, 1983, 471 – 484. [Topalov, K. Avtobiografichnite tvorbi na Rakovski i memoarnata literatura prez Vazrazhdaneto. // Rakovski, G. S. *Sachineniya*. Parvi tom. Sofia: Balgarski pisatel, 1983, 471 – 484.]

АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ В 1897 ГОДИНА И ИДЕАЛЪТ ЗА ЦЕЛОКУПНА БЪЛГАРИЯ

Ана Тобиева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

ALEKO KONSTANTINOV IN THE YEAR 1897 AND THE IDEAL OF BULGARIAN UNION

Ana Tovieva

Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

This article deals with Aleko Konstantinov, known for participating in a number of public initiatives, and, more specifically, with his position on current political events of 1897. Several texts are analysed, in which the author expresses his position on the fate of the Bulgarians in Macedonia. He shares his view in an official letter written in January of 1897 and addressed to an unknown person. In this letter he writes about the Macedonian reform project and the initiative of William Gladstone, aimed at finding a solution to the Macedonian question. This document is of interest because it provides information about A. Konstantinov's political reaction on the issue of Macedonia and reveals his talent as a journalist and a politician.

Keywords: Aleko Konstantinov, feuilletons of A. Konstantinov, Bulgaria in 1897, The Macedonian question

Хронологията на политическите събития през 1897 г. показва, че на 19 февруари, след подобряване на отношенията със Сърбия и посещение на сръбския крал Александър в нашата страна, е подписан българо-сръбски договор. В постигнатата спогодба се изключва подялбата на Македония на сфери на влияние, както и самостоятелните действия на двете балкански държави срещу Турция. През април се откриват български търговски агентства в Битоля, Скопие и Солун, след това и в Дедеагач и Одрин. През април и май се води Гръцко-турска война по повод гръцкото въстание на о-в Крит. Приблизително по същото време Франц Йосиф и Николай II в Петербург сключват руско-австрийско споразумение за запазване на статуквото на Балканите. И двете страни нямат интерес от усложнения по Източния въпрос, тъй като Австро-Унгария има вътрешнополитически затруднения около нацио-

налния въпрос, а Русия е насочила поглед към Далечния изток. Споразумението предвижда консултации между двете държави при ново изостряне на положението на Балканите. Междувременно проруската политика на Народната партия успява на 26 октомври с берати за владици в Битоля, Дебър, Струмица. Дава се разрешение за отваряне на търговски агентства в Цариград, Драма, Кавала, Сяр и Родосто. Въпреки това българският национален въпрос не намира разрешението си – отбелязват изследователите. България и Сърбия подобряват отношенията си с уверението, че двете страни ще се подпомагат по национални, религиозни и училищни въпроси в Европейска Турция. За съжаление, този пункт в договорките улеснява Сърбия по отношение на нейната пропаганда в Македония. Официалната българска политика бележи успехи с извоюването на берати и търговски агентства в Македония, но през пролетта на същата 1897 нелегални чети продължават да действат в Одринска Тракия. Малко по-късно Гърция губи започнатата война, но като резултат султанът е принуден да даде автономия на о-в Крит през следващата 1898 г. По повод на събитията в онзи исторически момент летописецът Симеон Радев прави обобщение за изчерпаните надежди относно националния въпрос, като представя посрещането на поредния български митрополит Григорий в македонските земи. Очакванията на българската общественост се озовават в плен на поредна подмяна. Сменят се лицата на претендентите за духовни водачи на българите, но проблемът изглежда по-малко разрешим. Македония като проекция на определена неосъществимост имплицитно присъства в обществения и политическия живот в изследваната от нас година. Писателите от 90-те се намират също в обсега на този политически проблем. През 1897 година темата е коментирана от известни автори като Михайловски, Яворов, Петко Тодоров и др.

Сред тях откриваме също името на публициста и писателя Алеко Константинов. Връзката политика – литература е изключително активна в произведенията му, защото авторът е следял отблизо обществения живот и е реагирал почти мигновено. Колкото до темата за Македония – тя присъства постоянно в текстовете, създадени от него, и се превръща в пресечна точка на обществените му борби. Навсякъде във фейлетоните се усеща по-

черкът на сатирика публицист, поел рисковете да пише в обстановка, когато се стреля в прекия смисъл на думата. Темата „Македония“ стои в основата на опитите на Алеко да обхване обществените процеси в тогавашния момент. Отношенията ни с европейските и балканските държави се коментират постоянно. Критикува се настоятелното търсене на външен модел за подражание в политическия и обществения живот, като по този начин приоритетни въпроси като обединението на земите, населени с българи, се поставят в зависимост от чужди интереси. Раздразнение се долавя по повод начина, по който управляващите официално анонсират важни за страната събития: „Преломяването на Стара планина, отварянето на линията София – Роман трябваше да се почувства като победно тържество, трябваше да се устрои като народен празник...“ (Константинов/Konstantinov 1980 – 1981: 166) „Случайните големци“, които се явяват специални гости по откриването на линията, са всъщност управляващите в съседна Сърбия – държавата, която в същия момент отделя средства и полага усилия, за да провежда своя пропаганда в Македония. Отрицателното отношение на Алеко Константинов заради важността, която българският елит отдава на посещението на сръбския крал в България през февруари 1897, може да бъде открито в повечето текстове, създадени от писателя през първата половина на годината – „ЧНГ“, „Разни хора, разни идеали 3“, „Panem et circenses“, „София – Мездра – Враца“, „В Българска Швейцария“ и др. Авторът критикува избора на партньори от страна на управляващите в международните отношения на държавата ни, най-вече от перспективата на неразрешения македонски въпрос. Неуместно изглежда да се приемат договорките със Сърбия, след като тя заявява политически претенции в поробената територия.

Още първият фейлетон за новата 1897 г., който Алеко Константинов написва и озаглавява „ЧНГ“, изобилства от политически отпратки, като голяма част от тях цитират зависимостите в европейската политика. Авторът създава обобщен образ на тогавашните отношения, като извиква символиката на колелото. „Въртят се“ партиите, интересите, посоките, но напредък за страната не се забелязва, нещо повече – европейски сили, заставали доскоро на антагонистични позиции спрямо български интереси,

сега се озовават в онази част от „колелото“, която ги превръща в желани партньори. В този смисъл Константинов тълкува търговския договор с Австрия. Писателят иронично припомня заслугите с обратен знак на тази европейска сила за българското развитие. Пресилено е да се подцени отрицателното отношение от недалечното минало на новия търговски партньор към българските интереси. Саркастичното „майка-благодетелница на нашата татковина, що денем-нощем сълзи рони и Богу се моли, да ни сподоби със Санстефанска България, и е всеки час готова да ни поднесе Македония на тавичка, както поднесе златната сабя на нашия благодетел Абдул Керим паша...“ – откровено коментира болезнен идеологически свод. „Тъй върви светът, какво ще му направиш!“ – заключава авторът и прави любопитното наблюдение за вестниците „Свобода“ и „Прогрес“, които застават ту от светлата, ту от тъмната страна на „политическото колело“. Когато за стамболовисткия вестник „Свобода“ всичко било светло, за народняшкия „Прогрес“ всичко било мрачно; сега, след като колелото се завъртяло, т. е. след като двете партии разменили местата си на управленческото място, всичко застанало наобратно.

Четирифеялетона от „Разни хора, разни идеали“ също са обвързани с мотива за „преобръщането“, разбирано най-вече като политически шанс, като възможност за изместване на опонента. Във втория феялетон, публикуван на 18 януари 1897 във в. „Знаме“, откриваме отново мотива за колелото на живота: „О, нашият приятел не е прост, знае той много добре, че животът е колело, че могат да настанат времена за истинско разчистване на сметките... Молодец!“ (Константинов/ Konstantinov 1980 – 1981: 129) Смята се, че под „нашият приятел“ трябва да се разбира тогавашният министър-председател Константин Стоилов. Най-близо до темата за Македония стои третият феялетон от поредицата. Когато в началото на настоящата работа коментирахме отношението на летописеца Симеон Радев към събитията в македонския край, вече имахме случай да отбележим тягостното усещане заради повтарящата се безрезултатност в усилията на заинтересованите страни проблемите там да намерят разрешение. Болезненото повтаряне на въпроса за това – кой ще освободи Македония, в текста на Алеко Константинов извиква саркастичен ефект. Дали ще е

русият цар, дали пък султанът няма да се реши да ни я даде, или направо – той самият да я освободи – разсъждава главният герой. Сред причудливите му предположения, изтъкани от комизъм и гротеска, изпъква силното желание въпросното освобождение да се случи по време на управлението на „своята партия“, когато политическият късмет е на тяхна страна. Колкото до желаещите това освобождение – те са изобразени като послушните деца на Европа. Той, султанът, не бил глупав: виждал „кои са кротки, кои са палави“, и щял „да се отсрами с нещичко“, а ние „Да гледаме само да не го ядосваме...“. Мотивите за благоволенieto и благодарността, когато се говори за разрешаването на Източния въпрос, допълнително подчертават усещането за подчиненост, за неутрализиране на борческа активност от страна на българите. По същото време, в началото на 1897 г., агентите на сръбската пропаганда в Македония провели ожесточена борба срещу назначаването на българина Синесий за митрополит в Скопие. Тогавашното правителство в София, разчитайки на обещаните от султана реформи, се въздържало от намеса в подкрепа на българското население. Писателят е смутен от подобно политическо поведение.

Неблагоприятната за страната ни политика, видяна в европейски аспект, откриваме в една от последните творби на поета – стихотворение със заглавие на руски език: „Все обстоить благополучно“ („Всичко е наред“). Този текст стои във връзка с подобни мотиви у Раковски и Вазов и визира моментите, когато българските родолюбци са се усъмнявали в хуманната мисия на Европа. Основното внушение в него е свързано с християнското милосърдие и човешината. Писан по време на един от най-светлите празници, самият текст носи мрачно послание. Миротворската мисия, с която Европа се гордее, тук е приравнена с определени мерки, които най-общо да осигурят спокойствие в районите с поробено християнско население. Авторът свързва това поведение на Великите сили с интереси.

След всичко казано от гледната точка на литератора демократ, останал извън кулоарите на властта, любопитно е да надникнем в самото Народно събрание през 1897 г. Докато Алеко Константинов сътворява запомнящи се образи, управляващите в лицето на Народната партия чертаят линията на официалната политика. Впоследствие речите от българския парламент се припомнят и

препрочитат главно в научна аудитория, а книгите на Константинов започват да се изучават и в училищата. Така гледната точка на литератора придобива давност. Не толкова ясно са стояли нещата в 1897, защото изказванията на българския министър-председател също са предизвиквали овации и одобрение – това може да се види от Дневниците на Деветото ОНС.

На 12.02.1897 д-р Стоилов произнася реч, в която се изтъква, че всеки български политически деец трябва да зачита интересите на отечеството си. Интерпелаторите в Народното събрание Славейков и Цанов поставят на дневен ред въпроси, около които фейлетонистът Константинов гради художествени превъплъщения. Народните представители питат за мерките, които правителството смята да възприеме за защита на българската народност в Македония, както и за мерките по обезпечаване на нашите национални и политически интереси в европейска Турция. Поставен е въпросът за последиците от поведението на гръцкия народ и неговото правителство към съединение с родствените за тях християни. Интерпелаторите споменават за мълчание, когато се решават национални и политически интереси. Отговорът на д-р Стоилов гласи: „Нашите най-жизнени интереси, господа представители, са в пределите на българското княжество, те стоят в границите на българската държава“ (Стоилов/Stoilov 1939: 296).

Той говори за общите интереси на човечеството и за изоставяне принципите на шовинизма. След адмирации от привържениците в залата д-р Стоилов призовава към търпение относно събитията, които се развиват на Балканите, защото в Цариград заседава конференция, която трябва да изработи реформи за провинциите на Османската империя.

Мотивите за благоволенieto, послушанието и благодарността, които коментира във фейлетоните си Алеко Константинов, откриваме като част от предпочетените доводи в речите на Константин Стоилов, произнесени в Народното събрание. В началото на 1897 г. агентите на сръбската пропаганда в Македония провеждат борба срещу назначаването на българина Синесий за митрополит в Скопие. Както споменахме, българското правителство разчита на обещанията от султана реформи и води въздържана политика. В третия фейлетон от цикъла „Разни хора, разни идеали“ Алеко Константи-

нов разглежда това поведение на управляващите среди като бездействие. Различният прочит на д-р Стоилов върху политическия контекст се наблюдава в отговора на министър-председателя на 12.02.1897 г. относно питането на народния представител Вълко Нейчев по повод съобщенията на вестниците за гоненията, вършени от турските власти в скопския санджак. Там, където Константинов подозира търговски интерес, служейки си с образа на Солунската митница, българският пръв министър изтъква мотива „благоразумие“, провокиран от патриотизъм и следване на разумна политика на лоялност към Високата порта. Стоилов припомня, че императорското турско правителство отказва на сърбите (но не и на българите) да издаде берат за владика.

След откриването на втората редовна сесия на Народното събрание през октомври 1897 г. д-р Стоилов твърди, че „България плува и няма да потъне“. Той говори главно по въпроса за международните отношения на страната. Правителството е критикувано, че по заповед, дошла от Цариград и Петербург, не е изпълнило дълга си към отечеството. Държавният глава отвърща също с критика: той не приема за разумни призивите за солидарност с гръцкия модел, нито упреците, че правителството не се е възползвало от обстоятелствата. Споменава за благодарности от Русия и Австрия заради лоялно отношение на българския народ. Фактът, че д-р Стоилов тълкува това като сериозен политически капитал, който един ден бихме могли да потърсим, свидетелства за възприетата тактика на изчакване и увереността, че съобразяването ни с Великите сили ще бъде оценено. Тази линия на поведение често не намира одобрение от опозицията, критикува се и в художествени текстове. Голяма част от обществото смята, че България губи от прекаленото изчакване. Д-р Стоилов настоява, че един от принципите на международното право е невмешателството в работите на чуждите държави. Това гледище той поддържа и по въпроса за поведението на румънските власти в Добруджа, както и за отношенията ни със Сърбия.

В една от последните си речи за 1897 г. по отношение на интерпелацията на народните представители Хр. П. Славейков, М. Цанов и Н. Габровски относно жестокостите, извършени от турските власти върху българското население в Кочанско и Щипско, министър-председателят се стреми да разсее тревожната атмосфе-

ра. Д-р Стоилов отново се придържа към формулировката: „Искаме да се даде автономния на Македония, но не сме авантюристи и няма да увлечем България в авантюра“. Държавният глава намира за преувеличени опасенията от доминиране на сръбското влияние в Македония и напомня за постигнатите успехи, за да защити политическата линия на правителството. Смята, че по македонския въпрос се работи, а колкото до намеренията за нерешителност, уверява, че управляващите са готови да се възползват от всяка благоприятна комбинация в международната политика. В заключение отново се чуват познатите мотиви за благоволенieto, за вярата в европейските държави, които работят за въвеждане на реформи. Вероятно разбирането, вложено в една от заключителните фрази, която дословно гласи: „Там, гдето европейският концерт говори и действа, за нас, малките, няма място да действаме“ (Стоилов/Stoilov 1939: 482), е станало повод за опасенията на писатели като Алеко Константинов, че правителството третира поданиците си като незначителна сила. Недоволството е провокирано от предписанията за пасивност, които се чуват от трибуната на българския парламент. Стоилов често изтъква, че ние все още сме в позиция да се доказваме като достойни за доверие, трябва да сме лоялни спрямо нашия съюзен и така ще можем в най-голяма степен да помогнем на нашите братя отвъд Рила.

Дотук проследихме как литераторът Константинов, носителят на определено художествено виждане, реагира на важни политически въпроси. Като познаваме биографията на този автор и заявеното от него желание да вземе пряко участие в политическия живот като част от управленския елит, любопитно е да коментираме един документ от месец януари 1897 г. Става дума за черновата на официално писмо, написано от Алеко Константинов до неустановено лице, свързано с дружество „Байрон“ по повод проекта за реформи в Македония, както и с подетата от Уилям Гладстон инициатива за решаването на македонския въпрос. Този документ представлява интерес, тъй като в него присъства политическата реакция на Константинов по темата за Македония. Несполучилият с вот за Парламента писател е известен с участието си в редица важни обществени начинания. Едно от тях е членството във Върховния македонски комитет, където е избран още

през 1895 г. В настоящия документ откриваме как опозиционерът, кандидатът за овластяване, сатирикът на неудачни политически ходове, се нагърбва с изпълнението на конкретна политическа задача. От написаното бихме могли да съдим за управленския му потенциал.

В първата част на писмото прави впечатление известна съдържаност и дипломатичност, които контрастират с познатата от творбите му емоционалност. Константинов поставя изискванията на комитета, чийто представител се явява, с определена предпазливост. Личи, че се опитва да се придържа към заявената от Гладстон формулировка по въпроса, а именно – „Македония за македонците“. През 1897 г. в писмо до секретаря на Байроновото дружество Френсис С. Стивънсън именно Гладстон употребява фразата „Македония за македонците“, която получава широка известност. Идеята му е, че това население, подложено на всевъзможен натиск, включително от „въоръжени пропаганди“, трябва да бъде оставено свободно да се самоопредели и да получи автономия. Това собствено е искането на етническите българи в областта, а също и на Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО). Константинов подчертава, че предприетата от Гладстон инициатива съвпада със стремежите на комитета, а колкото до исканията, предложени в собствения им проект, изработен в предходната година, те са станали много поограничени, по-скромни и следователно по-приемливи и подходящи дори за мирно разрешение на въпроса. „Ний се стремим да спечелим Македония за македонците, тъй както е България за българите; Сърбия за сърбите и Гърция за гърците“ (Фонд 2097к/Fond 2097к, опис 1, а.е. 37, л. 1) – подчертава в изложението си А. Константинов. Той напомня факта, че Сърбия и Гърция са независими кралства, а България е полузависимо княжество. Съпричастността с положението на македонското население сякаш изисква от пишещия известна отстъпчивост. Затова той продължава да разсъждава в същата посока и добавя: „...ка[к]то ще видите от нашия проект, ний ограничаваме нашите искания само със създаването от Македония на една автономна област, която да гарантира свободното и спокойно развитие на населяващите я народности, при строго спазване правата на малцинствата“ (Фонд

2097к/Fond 2097к, опис 1, а.е. 37, л. 1). След избирането си за член на бюрото на македонския комитет в края на 1896 (16 декември), Алеко Константинов е изключително редовен на заседанията, както е отбелязано в протоколите им. На 8 май 1896 г. той предлага да се публикува проектът за реформи в Македония, който Върховният македонски комитет изработва с негово участие и връчва на д-р Стоилов, министър-председател на Княжеството по това време, по повод на водените преговори с Турция в Цариград. На това заседание Алеко Константинов предлага все още да не се иска становището на Англия във връзка с подетата по това време инициатива на Уилям Гладстон за решаване на Македонския въпрос. Предпочита да се оповести проектът на Върховния македонски комитет за реформи в Турция и да се организират дружества в Княжеството против турския проект за реформи.

Явно позицията му да не се иска обвързване с Англия и инициативата на Гладстон е претърпяла изменение, тъй като през януари 1897 г. с настоящото писмо той се показва вече готов да приеме сътрудничеството им. В писмото си Константинов споменава за готвените от турска страна реформи, посрещани с недоверие от македонското население. Подчертава се предпочитанието към легалната борба: „...до колкото чрез нея е постижима целта, ний ще чакаме и този път да видим какви ще бъдат очакваните предстоящи реформи и начина на гарантирането им: ако те съвпадат с нашите искания, ние ще бъдем доволни, ако ли не удовлетворяват даже и тия наши скромни искания, тогава, нека не очаква Европа, че ще настъпи мир и тишина в разглобената Турска империя“ (Фонд 2097к/Fond 2097к, опис 1, а.е. 37, л. 2).

В следващите редове пишещият става настъпателен с изявлението, че между живеещите в България македонци винаги ще се намерят до 10 000 души, готови с оръжие в ръка да се притекат на помощ на угнетените си братя. Любопитство предизвиква и фактът, че Константинов е склонен да се надява на материална помощ от другата страна и съвсем ясно изказва подобна молба към адресата, буквално към „неговите приятели филантропи, съчувстващи на освобождението на поробените и измъчени македонци“ (Фонд 2097к/Fond 2097к, опис 1, а.е. 37, л. 2).

В края на писмото тонът отново е реалистичен, пишещият подчертава, че той и съмишлениците му не се зальгват, че са в състояние сами да сломят турското владичество. Натъкваме се на възрожденската по дух идея, че целта е да се поддържа революционна тревога и да се предизвика намесата на Силите. Споменава се и за удовлетворение поне на минимална част от исканията. Писмото завършва: „Няма съмнение, че е още по-желателно Европейската дипломация час по-скоро да дойде до убеждение, до което е дошъл високохуманния г-н Гладстон, че е време да се тури край на Султанската тирания в Европа. Но това, за съжаление, си остава и до днес само като благочестиво пожелание“ (Фонд 2097к/Fond 2097к, опис 1, а.е. 37, л. 2).

Цитираният документ допълнително осветлява вида на обществените ангажименти, поети от известния писател през 1897 г. Бихме могли да добавим, че с подобни начинания той подсказва не само с творчеството си, но и с действия как би желал да бъде поставен въпросът за националното обединение на българските земи.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Константинов/Konstantinov 1980 – 1981:** Константинов, А. *Събрани съчинения в 4 тома*. София: Български писател, 1980 – 1981. [Konstantinov, A. *Sabrani satchineniya*. T.1 – 4. Sofia: Balgarski pisatel, 1980 – 1981.]
- Радев/Radev 2014:** Радев, С. *Лица и събития от моето време*. София: Захари Стоянов, Т. 1 – 4, 2014= [Radev, S. *Litsa i sabitya ot moeto vreme*. Sofia: Zahari Stoyanov, T. 1 – 4, 2014.]
- Стоилов/Stoilov 1939:** Стоилов, К. *Речи*. София: Т. Ф. Чипев, 1939. [Stoilov, K. *Rechi*. Sofia: T. F. Chipev, 1939.]
- Фонд 2097к/Fond 2097к:** Фонд 2097к, опис 1, а.е. 37, л. 1 [Fond 2097к, opis 1, а.е. 37, l.1.]

ВРЕМЕ, ЛИТЕРАТУРА, НОРМИ В РАЗКАЗИТЕ НА Г. П. СТАМАТОВ И МАРИЯ ГРУБЕШЛИЕВА

Вера Хинчева

Институт за литература (Българска академия на науките)

TIME, LITERATURE, NORMS IN THE TALES OF G. P. STAMATOV AND MARIA GRUBESHILIEVA

Vera Hincheva

Institute for Literature, Bulgarian Academy of Science

The study compares Georgi Stamatov's and Maria Grubeshlieva's works from the 40s of the 20th century. It examines the male and female attitude towards the tragic phenomenon of prostitution. The fate of the *fallen woman* is also discussed by various Bulgarian and foreign researchers and public figures. Their attitude reveals the hypocrisy of society (from antiquity to the present day), for which everything is a commodity and a necessity.

Keywords: G. P. Stamatov, M. Grubeshlieva, prostitution, women, society

Следосвобожденската ни литература засяга сред основните си теми и мотиви и идеята за гражданина на свободна България, която се развива и променя динамично още през първите десетилетия държавност. Той стои на границата между Ориента и Европа, патриархалното и модерното, провинцията и столицата, старото и новото, чуждата власт и свободата, лична и обществена, между които болезнено се разкъсва. Тук идва и темата за морала на този нов човек, който трябва да се самосъздаде, самоконструира, за да догони съвременния свят, като преодолява вече остарели предразсъдъци. Тази реализация често има висока цена.

Настоящото изследване има за цел да проследи как се вграждат социалните норми в литературата на 30-те години. В центъра на изследователския ни интерес стои творчеството на писателя Георги Стаматов. Чрез съпоставка на разкази от Георги Стаматов и Мария Грубешлиева обаче правим опит да срещуположим не само двама творци и произведения от един и същи период, но и да проследим как се противопоставят мъжкият и женският поглед и оценка за социалните недъзи и резултатите от болезненото разминаване между желано и реално. Това са разказите на Стаматов

„Медени години“ и „Надя“ от сборника „Прашинки“ (1934) и разказите на Грубешлиева „Обикновена история“ и „Писмото“ от сборника „Женени хора“ (1943). Във всички тях общото е бичуването, ваденето на показ на вечната, срамна, унищожителна, но като че ли неизтребима във всяка епоха търговия – тази с жената. Жената, която, както всяка друга стока, може да се купува и продава за определен период срещу повече от съмнителни блага – една сделка с предначертан изход. През погледа на изследователи търсим отново мъжко-женския поглед върху „най-древната професия“ и противоречивата оценка на обществото за нея – парадоксално срамна, но и необходима.

Разказите на Стаматов са представителни за стила му от късния период в неговото творчество – кратки, отсечени, като камшичен удар, ругатня и присъда, каквато е критическата оценка за него още от първите му произведения (в статиите и спомените на д-р Кръстю Кръстев, Стилиян Чилингиров, Владимир Василев, Георги Цанев и други той е виждан по-скоро като публицист, а не белетрист). Горд, че като съдия не е издал нито една смъртна присъда, той прави това в творбите си чрез бичуването на новите градски норми, без да слага на оценките си политическа окраска. Като бесарабски българин, Стаматов разполага с уникалната оптика на „чужденец“ да оглежда, да описва и да представя България такава, каквато я вижда. Тази безпристрастност сближава изследваните автори. Прозата на Грубешлиева, пише Албена Вачева, „също бяга от идеологическото, класовото разделение и грубото политизиране. Тя отчита социалната реалност, но я интерпретира художествено, не като точна моментна снимка на модерното българско общество“ (Вачева/Vacheva 2016, [http](http://)).

Изграждането на женските персонажи от „Медени години“ и „Надя“ е типично за стила на автора. То личи още в начина, по който са именувани героините – в първия разказ героинята всъщност няма име, а във втория жената е наречена Надя, но името привидно е напълно условно, защото то би могло да бъде също и Лили, Мими, Лина и т.н. Героините на Стаматов остават най-често без фамилно име, защото то в случая е маловажно. Тя за автора е просто Жената, дъщерята на Ева, жителката на „Малкия Содом“.

Ветка от „Обикновена история“ също не е изключителна жена. Тя може да бъде всяко едно момиче от социалната си среда. Още името на разказа подсказва баналното в драмата на едно обикновено българско семейство от периода. Люба (или Любхен) от „Писмото“, от своя страна, представя другия тип жена – подсигурена материално, имотна, жена, която не се нуждае от мъж, за да бъде издържана. Героинята си дава сметка както за доброто си положение в обществото, така и за рисковете, което носи то – фалшиви приятели и поклонници.

Считан за женомразец и заради личните си разочарования, Стаматов справедливо споделя пред съвременниците си, че „не жената е лоша, а животът и често мъжът е този, който я „разваля“, тласка по нанадолнището на живота, давайки ѝ измамна и временна подкрепа, с което я прави фатално зависима от моментния си каприз. Иронично в посочените разкази навсякъде той присъства само като „БЛАГОдетеля“. Той е по-силен – физически, икономически, социално, докато жената е сама, млада и уязвима и разполага само с един нетраен капитал – младостта.

Двете героини на Стаматов могат да се видят и като посетими по съдба, и като едно и също лице, но в два периода от живота си. **Надя** е все още млада и с някакво усещане за свян, което я принуждава да посещава само места, където не *дохожда никой от нейната среда*, но вече подлъгана от комплиментите, че *Такива госпожици не са за провинцията* (Стаматов/Stamatov 1934: 79). Въпреки остатъците от срам и усещането, че това не е порядъчен живот за момиче като нея, Надя вече е свикнала дотолкова с него, че се опитва да убеди самата себе си, че всъщност е успяла жена, надминала, надраснала себе си, средата си, със сигурно бъдеще. *Пред мен е цял живот, тате... Крива ли съм? Само аз ли живея така? И никому не прави впечатление... В що съм виновна? ... Че трябва да живея?* (цит. съч.). Жената осъзнава, че и в падението си е по-достойна от останалите, защото живее ... *между хора, натрупали милиони с по-страшни компромиси от нейния*. Тук се повдигат други наболели обществени въпроси – за истинската проституция и за лицемерието на обществото.

Безименната проститутка от „Медени години“ виждаме, когато вече е зарязана от „благодетеля“ си и оставена сама да се

оправя с живота. Вече са отминали нейните „медени години“. Покровителят, когото тя е откраднала от друга подобна на нея, вече има друга моментна слабост – банален, очакван финал, за който тя не би могла да го вини. Героинята ще се сблъска изведнъж с безпаричието, с „приятелите“, които набързо ѝ обръщат гръб, с хазяина, който ще хвърли в лицето ѝ жестоката истина – че в квартирата тя няма „нищо свое“, други са плащали за нея, други са купували живота, който е смятала за свой. *Никога тя не е била оскърбявана от мъж. Порокът, особено в мизерия, е смел... доскоронният джентълмен-стопанин стана обикновен кредитор, тя – фалирала длъжница* (Стаматов/Stamatov 1934: 66). Лицемерното общество е представено чрез фигурата на този хазяин, който изведнъж гони продажната жена, превърнала квартирата в бардак, в който неговите почтени дъщери нямат място. Но в щастливите ѝ години същият човек не е отказвал да се ползва от парите, виното, тортите или дрехите ѝ.

При Грубешлиева се натъкваме и на **мъж**, който сам е поставил цена на личността си. Костов от „Писмото“ вижда в жените единствено средство за задоволяването на различните си нужди. Бедните и „лесни“ момичета са временна компания, богатите дами – средство за осигуряване на хубав живот с чужда помощ. Комизмът идва от неспособността на човека консуматор да даде нещо в замяна и от себе си. Ухажването, жестовите на внимание – това у него е по сценарий, банално, досадно, но необходимо за момента.

Опозициите „минало – настояще“, „преди – сега“, „чистота – невинност“, „ред – безредие“ ще се преплитат на много места и в четирите разглеждани разказа. От ресторантите, кината, баловете и приемите, на които е разхождана като скъпа играчка, украшение, каприз, героинята пада до мизерната обстановка в квартирата, която хармонира с душата ѝ, в която царуват мрак, безредие и отчаяние. Надя е загубила Надеждата си за по-добър живот, отминали са „медените години“ и е останала перспективата за смъртта като избавление. Ветка е загубила всичко – семейството, доброто име, измамния благодетел.

Обстановката при Стаматов е само загатната, маркирана, тя трябва да подсили идеите на автора. В неговите творби квартирата, ресторантът, киното, градската градина са само местата, къде-

то обичайно се срещат героите. Там започва порокът, там героите изживяват страстите си. Разказите му приличат на сцени от пиеса, в които и диалогът представлява думи на автора, сложени в устата на героите, за да предадат неговите убеждения и присъди, което критиката често посочва като основен недостатък на твореца. При Мария Грубешлиева обаче местата на действието имат по-голяма роля. Локалът, трамваят, кафенето, фабриката за тютюн, богатият дом – те трябва да маркират етапите в живота и падението на героите. Виждаме и тълпата, „зяпачите“, лешоядите, вечно жадни за зрелища, чуждо нещастие и кръв.

Най-големият удар за падналата жена и при двамата се оказва сблъсъкът с **миналото**. Докосването до портрет, снимки, писма, изплуването на спомени, случайна среща с близките – те са свързани с моменти на криза, преоценки, равносметка. Те са кривото огледало, пред което героите се изправят, за да видят актуалното си „аз“. Когато безименната „поддържана жена“ от „Медени години“ среща малкото си сестриче, **Надето, последната надежда**, която да я спаси от бездната, момичето побягва така, *сякаш бягаше от зараза* (Стаматов/Stamatov 1934: 71). Когато униженият работник от „Обикновена история“ среща в цирка полуголата си дъщеря, която вече е изгонил, тя се скрива, избягва, изнизва се подобно на змия.

Облеклото на героините се променя и според промяната в общественото им положение, както и според кризата, която изживяват в момента. То също е важна част от опозицията „преди“ и „сега“. На върха на младостта, красотата и популярността героините разполагат с луксозен гардероб, от който се ползват и привидно почтените близки. Жената без име, преживяла болезнено (не)очакваното падане от измамния Олимп на богатите и успешните, за първи път от години ще се появи в обществото със скромно облекло, с истинското си лице. Другото е било чуждо, за временно ползване, подобно на самата нея. Ветка на Грубешлиева постепенно стига до разсъбличането и разголването чрез неприличния тоалет, носен в цирка. От богатото облекло на независимата Люба накрая в съзнанието ни остава червеният шал, който повече прикрива, отколкото разкрива.

Женският глас при Грубешлиева маркира социалния статус, възможностите и самочувствието на героините. Читателят така и

не „чува“ Ветка, защото тя изчезва всеки път, когато се очаква да ѝ бъде дадена „думата“. Нейната история е разказана от мъжете – баща ѝ, случайния му събеседник, началника, малкото братче. За разлика от нея, гласът на богатата Люба или Любхен, както я нарича Костов, звучи оглушително – от „закачливо-гальовен“, до злобен, неузнаваем, с което се показва превъзходството на героинята. *Аз съм богата и мога всякога да си купя мъж... Сбогом –* отсича тя, разкрила случайно предателството, с което задейства падането на маските и разкриването на истинския образ на „серийния годеник“. *Устните му трепереха от вълнение, стискаше юмруци в джобовите и се заканваше на онази в провинцията, която така непоправимо го изложи тук и разби всичките му умело подготвени планове... Искеше му се да я хване за косите, да я блъска и ругае... Озлобен беше и срещу тази, която до преди час наричаше своя годеница. Никога, никога в досегашните си похождения не беше изпадал в такова комично положение... А мислеше, че е устроил вече живота си... (Грубешлиева/Grubeshlieva 1943: 61). С тях е лесно, те не искат вярност!* – възкликва той след случайно застаналата за пореден път пред него малка проститутка, на която не е заплатил дължимото. Макар да е уличница от най-долна проба, в това отношение дори тя го превъзхожда – не се е клела във вярност, нито е предлагала брак, нито се е преструвала на почтена.

Дискурсът на **писмото** също заема важно място в разглежданите разкази. Героите на Стаматов често изясняват отношения си с писма. Те могат да са любовни, да дават обяснения, да разкриват разочарования, куриозни събития, които водят до (не)очаквана развързка. Всяко поредно писмо ескалира емоциите и е прелюдия към кулминацията на действието. Писмото съобщава, разкрива, обвинява, слага временен или окончателен край на отношенията. Такова е писмото, което получава Надя от женения си любовник, такова е и писмото, което получава героинята Люба (Любхен) от „Писмото“ на Грубешлиева. И двете носят шок, разочарование, ужас, но и облекчение пред истината. С първото жененият съобщава за наложителна кратка (а може би окончателна) раздяла, но оставя солидна сума пари, с второто богатата наследница узнава,

че за годеника си е просто поредната ценна плячка, ухажвана с банални жестове и думи *като по тефтер*.

Попадането на Ветка в цирка отключва и мотива за предразсъдъците спрямо актьорската професия. На артистите дълго време се е гледало с пренебрежение, като на хора без сериозно занимание, без постоянно местожителство, със съмнителен морал и липса на постоянни доходи. Те „къща не хранят“, нямат „сериозна“ професия, плодът на техния труд често не се вижда, не може да се „пипне“. Хората са подозрителни към тях, защото те не приличат на другите и не се вписват в техния обикновен, подреден, ясен и канализиран начин на живот. Особено строга е присъдата за жената, избрала такъв път, доскоро запазен само за мъжете (които обичайно изпълнявали и женските роли). Да се заяви като „актриса“, за една жена означава да понесе общественото клеймо „паднала жена“. Почтените професии на тогавашната българка са твърде малко, защото нейната истинска реализация са домът, семейството и майчинството. Този мотив срещаме например в романа „Казаларската царица“ (1903) на Вазов, който развива актуалния тогава „женски“ въпрос. В него Патриархът разсъждава къде и как би намерила своето място и поприще сънародничката и съвременничката му като вече равна по права с мъжа, способна е да се справи в един несигурен свят и дали тази новозавоювана свобода зависи от самата нея, или, както винаги, мъжете ще определят границите и допустимото.

Поглеждайки към **световната литература**, откриваме много примери за жени, избрали волно или не пътя на порока. Колкото жени, толкова и съдби, характери, избори и превратности. Припомняме няколко примера за такива „паднали жени“. Соня от „Престъпление и наказание“ пропада след жестоката подигравка на мащехата си, че няма защо да пази „голямото си съкровище“. Фантин от „Клетниците“ продава след прекрасните коси и здрави зъби „и останалото“, защото е изнудвана за пари от семейството, на което е поверила детето си. Вечна жертва на мизерията и обстоятелствата се оказва Мол Фландърс от едноименния роман на Даниел Дефо. Разгръщайки класиката обаче, срещаме освен жертви и авантюристично настроени жени като Амбър от „Вечната Амбър“, Нана от едноименния роман на Зола или „Фани Хил“ на

Джон Клелънд, за които порокът се оказва най-краткият път към бленуваното общество и илюзия за господство над мъжете. Бел Уотлинг от „Отнесени от вихъра“ (не)изненадващо се оказва помна, състрадателна и сърцата от всички благовъзпитани дами.

Мопасан в „Бел Ами“, подобно на М. грубешлиева в „Писмото“, представя и фигурата на младия, прекомерно амбициозен мъж, склонен да използва дамите, за да се издигне дотам, докъдето иска да достигне, вместо да разчита на самия себе си, както се очаква от един мъж. Все пак подобни мъжки образи изглеждат като екзотични птици на фона на „обичайните заподозрени“, вечни изкусителки и грешници – жените.

Проблемът, който разглеждаме, не е само популярен сюжет за художествената литература. Многократни са опитите да се обясни, изясни, обговори въпроса защо проституцията е вечно актуално явление, което през цялата човешка история не престава да се движи на границата между забраната и допускането. Правени са и опити да се обрисуват както портретът, така и душевността на тези жени, да се обясни защо и какво ги тласка по този път, от който изходът е предварително зададен. Прието е да се счита, че веднъж влязла в групата на декласираните, за тази жена няма връщане назад, няма шансове за вписване обратно в „доброто общество“. Тя никога няма да бъде добра съпруга, с почтено занятие, рано или късно ще се върне отново към улицата.

В книгата си „Жената престъпничка и проститутката“ Чезаре Ломброзо се опитва да даде психологически портрет на „нощните пеперуди“. Той вижда тези създания като вечно свързани с престъплението и престъпниците – не само пред моралните норми, но и пред закона. За него такива жени са ниско интелигентни, обичайно изцяло лишени от нравственост, те не познават нито силата на семейните връзки, нито чувството за общност. Те действат, водени само от личния си интерес (Ломброзо/Lombroso 2018: 85). Ото Вайнингер (Вайнингер/Vayninger 1991: 79) стига дотам да твърди, че не само продажната жена, но Жената, абсолютната жена, е вечната проститутка – без значение дали е в бордея, или в дома си като съпруга. Тя е стока, предназначена за продажба, която трябва да се продаде възможно най-добре, за да съществува. Тя

води единствено биологично съществуване – без други цели, интереси и възможности, освен Мъжа.

Лицемерието на обществото, за което е вечно актуална старата максима „Парите не миришат“, е ясно показано и от родни автори като Димо Казасов. В книгата си „Улици, хора, събития“, той пише, че такива заведения, легални или незаконни, има и конкретно посочва къде в страната са се намирали тези „свърталища на порока, болестите, побоищата и престъпленията“ – в самия център на столицата и в покрайнините на провинциалните градове. Докато почтените граждани ги заобикалят възмутено, то властите прибират редовно данъците от тях (Казасов/Kazasov 1968: 141). *Проституцията*, пише Симон дьо Бовоар, *се явява парадоксалната, но необходима и неизбежна корелация на брака* (Бовоар/Bovoar 1996: 307). Определен брой жени просто трябва да бъдат пожертвани, отписан, за да върви светът в някакъв порядък. Падналата жена, упражняваща „най-древната професия“, се оказва вечното присъствие, особено в градската обстановка, защото там тя може да бъде анонимна и еманципирана.

Считана за един от теоретичите на модерния феминизъм, Люс Иригаре заявява, че *женското винаги се мисли чрез мъжкото, докато обратното никога няма да бъде вярно. Жените*, пише тя, *без значение почтени или не, са като стока за мъжете, които ги купуват и продават с оглед на тяхното полезно действие (дом, деца, удоволствия)* (Иригаре/Irigare 2002: 73). С това се съгласява Пиер Бурдийо, който подчертава, че *самият социален ред „функционира като огромна символична машина, стремяща се да затвърди мъжкото господство, на което той е основан“*. Жените, продължава той, *са обречени да бъдат в обращение като знак на доверие... сведени до стока, до статуса на инструмент за производство или възпроизводство на символи и социален капитал* (Бурдийо/Burdiyo 2002: 18).

С третираните проблеми текстовете на Стаматов и Грубешлиева се оказват и новаторски, и вечно актуални не само в контекста на българската, но и на световната литература. Те поставят открито болезнени, неудобни и скандални въпроси за обществото, семейството, връзките между хората, мястото на новата жена в новите реалности и опасностите, които я дебнат по пътя към реали-

зацията ѝ в търсене на щастието. Общото между двамата творци е не само отказът от заемане на политическа позиция, но и от обвинения към жената, която (не)волно пропада по нанадолнището на живота. В изследваните разкази виждаме и разпада на семейството, което изиграва и решаваща роля за падението на героите.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бовоар/Bovoar 1996:** Бовоар, С. *Вторият пол. II. Преживеният опит*. София: Колинс-5, 1996. [Bovoar, S. *Vtoriyat pol. II. Prezhiveniat opit*. Sofia: Kolins-5, 1996.]
- Бурдийо/Burdiyo 2002:** Бурдийо, П. *Мъжкото господство*. София: Лик, 2002. [Burdiyo, P. *Mazhkoto gospodstvo*. Sofia: Lik, 2002.]
- Вачева/Vacheva 2016:** Вачева, А. Прозата на Мария Грубешлиева – трансформации на социалното. // *Литернет*, 24.06.2016, <<https://liternet.bg/publish4/avacheva/maria-grubeshlieva.htm>>. [Vacheva, A. *Prozata na Maria Grubeshlieva – transformatsii na sotsialnoto*. // *Liternet*.]
- Вайнингер/Vayninger 1991:** Вайнингер, О. *Пол и характер*, София: Ренесанс, 1991. [Vayninger, O. *Pol i karakter*, Sofia: Renesans, 1991.]
- Грубешлиева/Grubeshlieva 1943:** Грубешлиева, М. *Женени хора*, София: Д. Гологанов, 1943. [Grubeshlieva, M. *Zheneni hora*. Sofia: D. Gologanov, 1943.]
- Иригаре/Irigare 2002:** Иригаре, Л. *Този пол, който не е само един*. София: СОНМ, 2002. // [Irigare, L. *Tozi pol, kojto ne e samo edin*. Sofia: SONM, 2002.]
- Казасов/Kazasov 1968:** Казасов, Д. *Улици, хора, събития*, София: НС ОФ, 1968. [Kazasov, D. *Ulitsi, hora, sabitiya*. Sofia: NS OF, 1968.]
- Ломброзо/Lombrozo 2014:** Ломброзо, Ч. *Жената престъпничка и проститутка*, Русе: Ахат, 2014. [Lombrozo, Ch. *Zhenata prestapnichka i prostitutka*. Ruse: Ahat, 2014.]
- Стаматов/Stamatov 1934:** Стаматов, Г. П. *Прашинки*. София: Вестник на жената, 1934. [Stamatov, G. P. *Prashinki*. Sofia: Vestnik na zhenata, 1934.]

МАШИНАТА И ОКЕАНЪТ: ОБРАЗЪТ НА ТРАНСАТЛАНТИЧЕСКИЯ ПАРАХОД В ПЪТЕПИСИ ОТ 20-ТЕ И 30-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК¹

Мария Русева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE MACHINE AND THE OCEAN: THE IMAGE OF THE TRANSATLANTIC STEAMSHIP IN BULGARIAN TRAVELOGUES FROM THE 1920S AND 1930S

Maria Ruseva
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Abstract: The paper focuses on the image of the transatlantic steamship presented in Bulgarian travelogues, which were published in the 1920s and 1930s and which narrated the journey to North and South America. The steamship is seen not only as an opportunity for the traveller to overcome the distance between two ocean ports, but also as a certain type of travelling experience and as a modern achievement which represents a technical and social improvement. Life on the steamship is presented as providing a complete socio-cultural space, which aims to give maximum comfort and cosines for the passenger on the long journey between The Old and The New World.

Keywords: travelling, steamship, America, Bulgarian interwar literature, 1920s, 1930s

В статията „Погледи към морето на един, който иска да мине за философ“ (1936) Боян Болгар пише: „В далечината, където синята подвижност – морето, и синята неподвижност – небето, се допират, отминава [...] парахода „Цар Фердинанд“ голям колкото детска играчка“ (Болгар/Bolgar 1936: 357). През погледа на наблюдаващия от брега човек внушителният образ на парахода се позиционира в миниатюра съобразно мащабите на хоризонта, а плаването в открито море може да изглежда измамно далечно и по детски недостижимо. Ако се обърне обаче перспективата и се потърси погледът на наблюдаващия от палубата на кораба към

---

¹ Научната публикация е подготвена по проект за млади учени „Литература и техника. Изобретяване на модерността в българската литература“ към Фонд „Научни изследвания“, ДМ 10/1 от 13 декември 2016 г.

брега, то параходът възприема функцията да отделя човека от твърдостта на земята и има потенциала да го превърне от пасивен съзрцател в действен откривател. За модерния човек от 20-те и 30-те години на XX век параходът² от XIX век е естествена част от техническото отмерване на света посредством своята безусловна точност и бързина на задвижване от парните машини. За разлика от своя предшественик – ветрохода, благодарение на парната машина, поставена в сърцето на парахода, последният става независим от вятъра, а морската стихия започва да се мисли (макар не напълно) като сравнително овладяема. Параходът интригува човека не само като възможност за придвижване и преодоляване на определен тип водно пространство, но и от гледна точка на преживяване на пътя и като предизвикателство при неговото техническо усъвършенстване. В българската литература между двете световни войни параходът като художествен образ намира израз в творчеството на автори като Елисавета Багряна, Дора Габе, Пантелей Матеев и др., а плаването с параход се превръща в обект на внимание в редица произведения на Борис Шивачев („Писма от Южна Америка“, 1932), Светослав Минков („Другата Америка“, 1938), Матвей Вълев (повестта „На котва“, 1938; сборниците с разкази „Радост в живота“ и „Отсам и отвъд“, 1940), Яна Язова (романът „Капитан“, 1940), Антон Динев („Една екскурзия до Цариград и Атина“, 1926), Андрей Маркович („Из южните страни“, 1930) и др. В тях добиват очертания водещи морски и презокеански пътища и маршрути, като текстовете позволяват да се потърси характерната атмосфера на парахода през погледа на пасажера, но и още на моряка, капитана, корабния лекар и др.

Образът на парахода в споменатите текстове впечатлява окото на пътуващия човек със своето мащабно и монолитно излъчване. От малкия морски кораб, предназначен за къси разстояния между Европа, Африка и Азия, параходът поэтапно достига размерите на пет- до седеметажна движеща се сграда – трансатлантик. Презокеанският параход добива измеренията на плаващ колос с живо

---

² Първият параход е построен през 1690 г. от Дени Папен, но параходите започват да се строят масово и да изместват ветроходите едва през първата половина на XIX век (вж. Valenti/Валенти 1978).

туптящо сърце, който събира емоциите на пасажера между възторга и страхопочитанието; от тържественото изсвирване при отплаване до страховития рев на параходните машини пред разбунтувалата се водна стихия. Животът на пасажерите на парахода в българската междувоенна литература се проектира като завършено социокултурно пространство, което цели да постигне и пресъздаде максимално удобство за пътешественика на ХХ век. По своята монументалност пътническият параход получава определения от „плаващ дворец“ (Б. Шивачев, З. Чолакова) и „параход-град“ (Вл. Полянов³) до „подвижен малък свят“ (Е. Багряна⁴) и „Cosmopolis“ (Б. Шивачев). Със своите обеми, предназначение и амбиции да обслужи човека пътническият параход постепенно започва да се съизмерва със стабилните конструкции на висока луксозна сграда и с предлаганите услуги на градското пространство и може да се каже, се опитва дори да ги превъзхожда по своята динамика. В художествените текстове от междувоенния период параходът изгражда умален модел на свят, който събира разнолико интернационално общество, но за индивидуалния светоглед на модерния човек плаващият дворец може да се изравни по своите характеристики и с плаващ затвор – ограничено пространство с непробиваеми водни стени.

В „Размишления за техниката“ (1935) Хосе Ортега-и-Гасет разглежда концепцията за човешките потребности като най-важната за изясняване на въпроса какво представлява техниката. Техниката е осмислена като тип „преустройство, което човекът налага на природата с оглед да задоволи потребностите си“ (Ортега-и-Гасет/Ortega-i-Gaset 2016: 578). Параходът е машина, техническо превозно средство, което се вписва в тази концепция през опита за прокарване на морски пътища и очертаване на нови посоки, които да позволят скоростното преодоляване на големи разстояния. Ако си послужим с думите на Шпенглер от неговата

³ Вж. научнопопулярната книга на Владимир Полянов „От първата лодка до парахода-град“ (1947), която, без да претендира за научност, се стреми да представи „Кратка история на мореплаването“ (по своето подзаглавие), предназначена за деца и юноши.

⁴ Вж. стихотворението „Зовът на морето“ на Е. Багряна, част от стихосбирката „Звезда на моряка“ (1931): „параходът плава сред континентите като подвижен малък свят“ (Багряна/Bağryana 1931: 62).

статия „Машината“ (1922), изобретяването на парната машина „преобръща всичко и преобразява из основи стопанския образ“ (Шпенглер/Shpengler 2005: 667). Може да се каже, че задвижваният от парните турбини параход от своя страна би следвало да се впише в „идеята на машината като малък Космос, който следва единствено волята на човека“ (Шпенглер/Shpengler 2005: 666).

В настоящия доклад няма да спираме вниманието си върху малките презморски параходи, които шестват из литературните страници на произведенията, описващи пътуването на междувоенния човек до Цариград, Атина, Египет и Светите места. Предстои да се съсредоточим върху онези образи на трансатлантически параходи, конструирани за преплаване на големите водни разстояния между Стария и Новия свят. За целта ще разгледаме поетапно пътуването по два презокеански маршрута. На първо място – маршрутът между Европа и Северна Америка, описан в книгите на Васил Узунов „В Америка“ (1926), Златка Чолакова „Америка“ (1937) и Олга Чавова „Скитница“ (1940), при който надделява удивлението на пътешественика от достиженията на параходната машина. На второ място, ще бъде проследен маршрутът между Европа и Южна Америка, представен в пътеписите на Борис Шивачев „Писма от Южна Америка“ (1932) и Светослав Минков „Другата Америка“ (1938), при осъществяването на който се откроява като водеща монотонността от продължителното пътешестване по вода.

Рейсът Европа – Северна Америка

Скитският философ Анахарзис (600 г. пр. н. е.) е казал: „Има три вида хора – живи, мъртви и такива, които пътуват по море“ (цит. по Полянов/Poljanov 1947: 85). Пътешестваният през морета и океани е човекът, застанал на границата между живота и смъртта. Това е пътуващият човек, който се отличава с висока сензитивност на възприятията и ясна осъзнатост по отношение ефимерността на собственото съществуване и подвластността на водните стихии. В пътеписните книги на Васил Узунов, Златка Чолакова и Олга Чавова плаването с параход към Северна Америка извиква у пътешественика както непринудена възхита от

постиженията на машините, така и неизбежни съмнения пред несигурността на океана.

В разглежданите текстове читателят се запознава с образите на четири парахода, дело на англо-американската компания "Cunard Line" (по-късно "Cunard White Star"). В посоката към Новия свят параходите отплават от Ливърпул, Англия („Америка“ на Зл. Чолакова) или от френския град Шербург (в книгите на Васил Узунов и Олга Чавова), като на финала на маршрута акостират на пристанището в Ню Йорк. Героят на Васил Узунов в началото на 20-те години на XX век плава на борда на параход „Мавритания“ (1907 – 1934⁵), а героинята на Олга Чавова в края на 30-те години пътува на параход със същото име „Мавритания“ (1939 – 1965), явяващ се наследник на първия вече пенсиониран параход. В книгата на Златка Чолакова е описано пътуването на параход „Сития“ (1921 – 1958) от средата на 30-те години. В обратната посока на пътуването към Европа героините на Златка Чолакова и Олга Чавова се завръщат с емблематичния параход „Кралица Мери“ (1936 – 1967), докато във финала на пътеписа на Васил Узунов без навлизане в детайли бива споменато името на параход „Патрия“ (1914 – 1932, собственост на френската компания Fabre Line).

Още в пътните бележки на Алеко Константинов „До Чикаго и назад“ (1894) плаването на презокеанския параход "La Touraine" бива изобразено като неравностоен сблъсък между машината и океана: „като че виждаш някой жив гигант в предсмъртна борба“ (Константинов/Konstantinov 1894: 13). На фона на безбрежния океан Алеко Константинов сравнява парахода с „нешастна ладийка“ (Константинов/Konstantinov 1894: 13). Сходни сравнения получават и споменатите по-горе многоетажни параходи, които, въпреки своите колосални размери, губят мащаб, след като веднъж са навлезли в открития океан. В пътеписната книга на Васил Узунов „В Америка“ параход „Мавритания“ свири „тъжно“, а „сред непостижимите морски простори изглежда като една мравка“ (Узунов/Uzunov 1926: 8). За парахода от книгата на Зл. Чолакова читателят научава, че „Сърцето на Сития тупти равно, си-

⁵ В скоби са предадени годините на пускане в експлоатация на парахода и на неговото пенсиониране (вж. Gibbs/Гибс 1957: 52 – 92).

гурно“ (Чолакова/Cholakova 1936: 22), но нейното стоманено туловище е сравнено с крехка „кутия“: „Люлее те морето, навежда тая кутия и понякога толкова много я наклонява, струва ти се, че ще те изсипе“ (Чолакова/Cholakova 1936: 22). И още: когато попада в центъра на буря, параход „Сития“ „крещи“ и „реве“ и получава определения „загубен“, „измъчен“, „облъскан от вълните“ и издаващ „безнадеждни писъци на умиращ гигант“ (Чолакова/Cholakova 1936: 24).

В разглежданите текстове водната стихия непрекъснато демонстрира своето надмощие, на фона на което параходите добиват минималистични образи с отрицателни конотации. Параход „Мавритания“ получава определението „движещ се страшен затвор“ (Узунов/Uzunov 1926: 13), а за героинята на Зл. Чолакова на параход „Сития“ в тясната каюта още по-тясното легло напомня „ковчег за мъртъвци“ (Чолакова/Cholakova 1937: 22). Вторият по-нов параход „Мавритания“ от книгата на Олга Чавова също се „люшка на вси страни“ (Чавова/Chavova 1940: 222), но задава усещане за сравнителна устойчивост, сигурност и комфорт при пребиваването на парахода. Това усещане обаче постепенно се измества от осезаема скука: „Студено е, вятърът е непоносим. Хората се суетят насам-натам. Няма нищо особено из кораба“ (Чавова/Chavova 1940: 222). Въпреки редицата удобства, множеството просторни салони, кина и библиотеки, на борда на „Мавритания“ липсват развлечения, които да предизвикат очарованието на пътуващия европеец.

Двата парахода, носещи общото име „Мавритания“, както и „Сития“ са големи трансатлантици, които обаче не могат да се сравняват с историческото величие на плаващия дворец „Кралица Мери“. В книгите на Златка Чолакова и Олга Чавова фокусът на впечатления върху океанската благосклонност при пътуването към Америка се измества при поемането на обратния път към Европа върху техническите постижения на „Кралица Мери“ – „най-голямото чудо на океана“ (Чолакова/Cholakova 1937: 18). За гигантския колос героинята на Олга Чавова отбелязва, че корабът е толкова голям, че при бурно море „не се чувства нищо“ (Чавова/Chavova 1940: 225).

И в двете книги бива изведено като акцент, че най-големият преокеански параход на своето време е носител на престижна

„синя лента“: „Кралица Мери“ е „счупила рекорда на параходното плаване между Европа и Америка“ (Чолакова/Cholakova 1937: 136). Гигантът не просто смайва по своите мащаби, но въпреки тромавия колосален вид прекосява презокеанския маршрут за четири дни. Внушителността на „Кралица Мери“ се засвидетелства и в двата пътеписа посредством прецизността на числата: „81,35 х. тона, 37 м. височина, 330 м. дължина, 30 м. ширина и 12 дека“ (Чавова/Chavova 1940: 224). Освен с безусловна точност и бързина, „Кралица Мери“ гради своя въздействащ образ на безпогрешно функционираща, величествена машина на 7 етажа с асансьори, басейни, черкви, кина, библиотеки, градини и пр. удобства, „за да не чувства никой, че е на параход, че му липсва поне едно удоволствие“ (Чолакова/Cholakova 1937: 138). Образът на „Кралица Мери“ имплицира желанието на човека да моделира и пресътвори пътуването по море и океан през удоволствията и благата на сушата. И ако параходите „Мавритания“ и „Сития“ се явяват още веднъж доказателство за добре познатата всевечна власт на океана като водна стихия, „Кралица Мери“ се превръща в име на техническото превъзходство, което следва да се извиси над природата и да демонстрира успеха на човека, силата на неговия изобретателски дух.

Друго неоспоримо достижение на „Кралица Мери“, отбелязано в книгата „Америка“ на Златка Чолакова, е техниката, с която параходът си служи, не само за да преодолява скоростно пространството, но и да се надпреварва с времето, като наваксва новините и събитията по света. „Тълкуваха се новините във всекидневния, печатан на парахода вестник. В него имаше известия от цял свят [...]. Разговаряха се по телефона със сушата и чуваха своите приятели да им се обаждат от всички краища на земята. Четяха си писмата, получени на парахода с аеропланна поща“ (Чолакова/Cholakova 1937: 140). За пасажерите на „Кралица Мери“ плаването през океана спира да се възприема като тотална откъснатост от световните процеси, точно обратното – то започва се вписва органично като новина, сензация и част от всеобщата темпорална наситеност и събитийна плътност на света.

В книгата на Златка Чолакова не остава подминато и другото лице на парахода – парните машини, бумтящи в неговите недра.

Пред погледа на героинята на Златка Чолакова светският земен образ на „Кралица Мери“ се сдвоява с демоничния образ на машините, който напомня „ужасът на фабрика, мракът на подземие, тътнеж на ада“ (Чолакова/Cholakova 1937: 139). Такава е „Кралица Мери“ – корабът събитие в мореплаването през 1936 г. Но в динамиката на модерността на света събитията на деня изгубват все по-бързо своята значимост, а славата на машината се явява не по-малко мимолетна от тази на нейния създател: „Утре ще построят други параход, още по-голям. И за Кралица Мери ще се говори със съжаление като за слязла от екрана кинозвезда“ (Чолакова/Cholakova 1937: 136). И въпреки оптимистичните прогнози за нов грандиозен прогрес на бъдещи градове-параходи, „Кралица Мери“ успява да задържи първенството и да радва пасажерите по рейса Европа – Северна Америка чак до 1949 г.⁶

Рейсът Европа – Южна Америка

В рецензия за книгата „Другата Америка“ (1938) на Светослав Минков, публикувана в сп. „Златорог“ през 1939 г., Петър Диневков отбелязва: „Днес българинът не е вече страхлив и смутен чужденец по широките пътища на света – той е свой и естествен навсякъде, той е брат на всички граждани на човечеството“ (Диневков/Dinekov 1939: 101). Двете пътеписни книги на Борис Шивачев „Писма от Южна Америка“ (1932) и на Светослав Минков „Другата Америка: едно пътуване отвъд екватора“ (1938) засвидетелстват любопитството на българина към непознатите земи на южноамериканския континент. Пътуващият човек и разказвач от книгата на Светослав Минков и скитникът емигрант от „писмата“ на Борис Шивачев предприемат с уверена стъпка своето презокеанско пътешествие, заредени с приключенски ентузиазъм за предстоящата среща с Новия свят.

Плаването към Южна Америка и в двете пътеписни книги обаче минава под знака на равномерно отброяване на времето до крайната дестинация – акостирането на южноамериканския бряг.

---

⁶ Параходът „Кралица Мери“ печели синя лента през август 1936 г. (скоро след първото си отплаване на 27 май с.г.), като задържа титлата с кратки прекъсвания (през 1937) до 1952 г. С избухването на ВСВ през 1949 г. обаче корабът е трансформиран от пътнически във военен (вж. Gibbs/Гибс 1957).

За разказвача на Св. Минков движението постепенно започва да се възприема през монотонността на техническия такт: „дни и нощи – вода. Дни и нощи – все това глухо бучене на параходните машини“ (Минков/Minkov 1942: 56). Във впечатленията на пътешественика от книгата на Борис Шивачев на свой ред движението се изравнява със статичността: „Ние плаваме с повече от 20 мили скорост. Обаче движението не се чувства. Като че ли стоим вечно в центъра на един огромен кръг“ (Шивачев/Shivachev 1932: 18). Океанът и корабът в разглежданите текстове образуват неразчленима двойка в тягостното уравнение на дългото пътуване до южното полукълбо.

Параходите към Латинска Америка от двата пътеписа не могат да се сравняват по мащаби с големите трансатлантици към Северна Америка, на които „на обяд и на вечеря свири оркестър“ (Минков/Minkov 1942: 14). Освен с липса на жива музика, параходите към Южна Америка отстъпват и от гледна точка на инвестирано време, което пътниците прекарват в „безкрайното еднообразие“ на открития океан. Ако по маршрута от Европа към Ню Йорк се достига в рамките на 4 до 6 денонощия, то пътят към Южна Америка се изминава в продължение на 14 денонощия. Бавно течащото време за пасажерите на парахода към Рио де Жанейро и Буенос Айрес влиза в разрез с установената динамика на модерното време на XX век. Още по-контрастно тази разлика бива откроена в сравненията на парахода „Флорида“ от книгата на Св. Минков с преминаващия над него чепелин, поел по обратната посока към Европа. Спрямо огромната летяща „сребърна граната“ „Флорида“ се смаява до овехтяла „старинна фрегата“ (Минков/Minkov 1942: 63), която не просто смушава със старовремския си произход, но и задава усещането, че не плава по права посока, устремено към целта, а се „клати“ хаотично и настрани по водната повърхност.

Подобно на корабите по рейса Европа – Северна Америка параходите по маршрута към Южна Америка също се славят с названието „плаващи дворци“. За тях читателят научава, че „всички големи трансатлантици, които пътуват между Европа и Буенос Айрес, са луксозни“ (Шивачев/Shivachev 1932: 18), като се различават помежду си единствено в детайлите, в стила на салоните

(Шивачев/Shivachev 1932: 18). В „Писма от Южна Америка“ на Борис Шивачев името на кораба остава неназовано, то губи своята актуалност предвид констатираната еднотипност на всички параходи по маршрута и е включено в по-общото и знаково „малък Cosmopolis“ (Шивачев/Shivachev 1932: 20). В книгата „Другата Америка“ на Св. Минков корабът „Флорида“ също се вписва в даденото определение, но ще отбележим още, че през погледа на пътешественика интелектуалец „Флорида“ добива индивидуален облик и характерен живот на плаване през океана.

Образът на „Флорида“ се явява „плаващ хотел“, но и „плаващ затвор“ – от една страна, параходът гостоприемно приютява на своята палуба пътниците, като се грижи за техните удобства, а от друга страна, в открити води корабът парадоксално „ограничава“ перспективите в рамките на отворения хоризонт. Пространството на парахода предлага точно разчетен списък от дейности (на „Флорида“ ежедневно свири грамофон, играе се бридж, прожектира се кино и др.), който списък обаче се префункционализира на фона на статичното презокеанско небе. В разказа пътеописание на Светослав Минков цялостната атмосфера на парахода бива сравнена с театрална постановка: „И внезапно, всичко наоколо добива някакъв театрален характер: и бутафорската мебелировка на трапезарията с пасторални стенописи и с пъстри плюшени кресла, и пътниците, и келнерите, и грамадните варени омари, направени сякаш от червен картон“ (Минков/Minkov 1942: 14). Благополучното пътуване с презокеанския параход по рейса Европа – Южна Америка може да бъде разчетено през призмата на добре отрететирана пиеса, в която суката следва да бъде най-верният приятел на пътниците актьори.

Прекосяването на океана е предизвикателство, път с безкрайно множество посоки, по който човек може лесно да изгуби стабилното усещане за пространствено ориентиране. Морето, океанът символизируют „преходно състояние между все още безформените възможности и оформените реалности, ситуация на двузначност – несигурност, съмнение, нерешителност, която може да завърши добре или зле“ (Шевалие, Геербрант/Shevalie, Geerbrant 2000: 65). Изправянето пред безкрайния хоризонт, на който отсъстват очертаванията на земни брегове, превръща пътуването в

травматично преживяване. Това провокира разказвача на Св. Минков да възкликне: „Струва ти се, че се намираш на един от ония запустели призрачни кораби, обречени на вечно скитничество из океана“ (Минков/Minkov 1942: 26). И още, в пътеписа на Борис Шивачев четем: „Когато океанът се вълнува, той е страшен. Страшен като разгневен езически бог, когото само жертвите омилостивяват.“ (Шивачев/Shivachev 1932: 21). В книгите на Светослав Минков и Борис Шивачев надделяват усещанията за монотонност и еднообразие на пътуването, както и угнетеност пред враждебността и неконтролируемата мощ на океана.

В заключение може да се каже, че както плаването по рейса Европа – Северна Америка, така и прекосяването на маршрута Европа – Южна Америка извиква и въодушевлението от досега с живота на големите параходи, и страхопочитанието към безбрежните презокеански хоризонти. Въпреки всеобщия стремеж на човека да осигури колкото се може повече от удобствата на сушата по време на пътуване, в случая не може да се говори за уеднаквяване и стандартизиране на услугите, предлагани на параходите по различните морски и презокеански маршрути. Точно обратното – запазените образи на параходи в произведения от българската литература от 20-те и 30-те години на ХХ век свидетелстват за техния индивидуален, характерен облик, който отразява не на последно място непрекъснато динамизиращия се научно-технически прогрес.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Багряна/Bagryana 1931:** Багряна, Е. *Звезда на моряка*. София: Т. Ф. Чипев, 1931. [Bagryana, E. *Zvezda na moryaka*. Sofia: T. F. Chipev, 1931.]
- Болгар/Bolgar 1936:** Болгар, Б. Погледи към морето на един, който иска да мине за философ. – В: *Златорог*, год. XVII, 1936, кн. 8, с. 356 – 360. [Bolgar, B. *Pogledi kam moreto na edin, koyto iska da mine za filosof*. – V: *Zlatorog*, god. XVII, 1936, kn. 8, s. 356 – 360.]
- Динеков/Dinekov 1939:** Динеков, П. „Другата Америка“ от Светослав Минков. – В: *Златорог*, год. XX, 1939, кн. 2, 99 – 101. [Dinekov, P. „*Drugata Amerika*“ от Svetoslav Minkov. – V: *Zlatorog*, god. XX, 1939, kn. 2, 99 – 101.]
- Константинов/Konstantinov 1894:** Константинов, А. *До Чикаго и назад*. София, 1894. [Konstantinov, A. *Do Chikago i nazad*. Sofia, 1894.]
- Минков/Minkov 1942:** Минков, С. *Другата Америка: Едно пътуване отвъд Екватора*. София: Хемус, 1943, 2. изд. [Minkov, S. *Drugata Amerika: Edno putuvane otvad Ekvatora*. Sofia: Nemus, 1943, 2. izd.]

- Полянов/Polyanov 1947:** Полянов, В. *От първата лодка до парахода-град*. София: Знание, 1947. [Polyanov, V. *Ot parvata lodka do parahoda-grad*. Sofia: Znanie, 1947.]
- Ортега-и-Гасет/Ortega-i-Gaset 2016:** Ортега-и-Гасет, Х. *Бунтът на масите и други студии от 1923 до 1940 г. Съчинения*, том 1. София: Захарий Стоянов, 2016. [Ortega-i-Gaset, H. *Buntat na masite i drugi studii ot 1923 do 1940 g. Sachineniya*, том 1. Sofia: Zahariy Stoyanov, 2016.]
- Шевалие, Геербрант/Shevalie, Geerbrant 2000:** Шевалие, Жан и Ален Геербрант. *Речник на символите: митове, сънища, обичаи, ритуали, форми, фигури, цветове, числа и др.*, т. 2. София: Петриков, 2000. [Shevalie, Zhan i Alen Geerbrant. *Rechnik na simvolite: mitove, sanishia, obichai, rituali, formi, figuri, tsvetove, chisla i dr.*, т. 2. Sofia: Petrikov, 2000.]
- Шивачев/Shivachev 1932:** Шивачев, Б. *Писма от Южна Америка*. София: Хемус, 1932. [Shivachev, B. *Pisma ot Yuzhna Amerika*. Sofia: Hemus, 1932.]
- Шпенглер/Shpengler 2005:** Шпенглер, О. *Машините. В: Залезът на Запада: Опит за морфология на световната история*, том 2. София: Лик, 2005, с. 661 – 673. [Shpengler, O. *Mashinite. V: Zalezat na Zapada: Opit za morfologiya na svetovnata istoriya*, том 2. Sofia: Lik, 2005, s. 661 – 673.]
- Узунов/Uzunov 1926:** Узунов, В. *В Америка*. София: Земя, 1926. [Uzunov, V. *V Amerika*. Sofia: Zemya, 1926.]
- Чолакова/Cholakova 1936:** Чолакова, З. *Америка: Скици*. София: Д. Чилингиров, 1937. [Cholakova, Z. *Amerika: Skitsi*. Sofia: D. Chilingirov, 1937.]
- Чавова/Chavova 1940:** Чавова, О. *Скитница*. София: Художник, 1940. [Chavova, O. *Skitnitsa*. Sofia: Hudozhnik, 1940.]
- Gibbs/Гибс 1957:** Gibbs, C. R. Vernon. *Passenger Liners of the Western Ocean: A Record of Atlantic Steam and Motor Passenger Vessels from 1838 to the Present Day*. New York, 1957.
- Valenti/Валенти 1979:** Valenti, P. Leibniz, Papin, and The Steam Engine: A case study of British Sabotage. – In: *Fusion*, vol. 3, December 1979, no. 3, p. 27 – 46, <<http://wlym.com/archive/fusion/fusion/19791212-fusion.pdf>>.

„ЛИРИЧЕСКИТЕ“ МЕМОАРИ НА ДОРА ГАБЕ -
ПАМЕТ И ЗАБРАВА

Теодора Кашилска
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

THE „LYRICAL“ MEMOIRS OF DORA GABE -
MEMORY AND OBLIVION

Teodora Kashilska
Plovdiv University „Paisii Hilendarski“

The research examines Dora Gabe's memoirs, dedicated to various renowned Bulgarian writers. The text follows the publishing chronology of the memoirs and that enables us to highlight the periods, during which Dora Gabe created a more significant quantity of memoir texts, and study the reasons for this. The examination of the memoirs gives us the chance to draw conclusions about what determined the poetess's choice of who to dedicate a certain memoir to. As a result of a thorough analysis of memoirs, dedicated to Yavorov, Slaveykov, Vazov, Yovkov and others, the present research makes conclusions about the construction of memory in the narrative world of Dora Gabe's memoirs.

Keywords: Dora Gabe, memoir, memory, lyrics

Отминал миг!
Остана запечатан
върху екрана
на паметта ми.
Понякога го прожектирам
в небето,
някъде във стратосферата...
„Мимолетно“

И мисля още: може би живея,
за да си спомням...
Така животът става двоен.
„Невидими очи“

Паметта е високочестотен мотив в лириката на Дора Габе; интересът ми в настоящото изследване обаче е насочен към мемоарите на поетесата, посветени на българските писатели.

Дора Габе живее почти цял един век. Самата тя определя себе си като *врѣстница на всички поколения*. Пред очите ѝ се извършва преломът в художествените търсения на творците, чийто интерес постепенно преминава от колективното и родовото към индивидуалното и личното. Поетесата става свидетел на зараждането на символизма и авангардните течения. През 60-те тя е сред активните участници в развихрянето на естетическите експерименти в литературата. Наред с това Габе има възможността да наблюдава и развитието на лявоориентираните творци, които след 1944 г. създават текстовете си под флага на социалистическия реализъм. Каква ли литературна история биха могли да изпишат спомените ѝ, щом пред погледа ѝ живеят и творят автори, включвани в поне два конспекта на университетските литературни дисциплини?

Ако се вгледаме в публикуваните ѝ мемоари, ще видим, че става дума за много сериозно „стеснено“, подбрано присъствие на авторите в тях. Дали има причина за това – личен избор ли стои в основата на тази публично споделяна памет, или спомените ѝ нямат шанс да се появят поради политическата ситуация в страната, недопускаща по страниците на официалните издания появата на имена, изхвърлени от канона на социализма.

Нека първо проследим хронологията на публикуването на мемоарните текстове. В периода 1919 до 1939 г. Дора Габе публикува текстове за Пейо Яворов, Пенчо Славейков, Мара Белчева, Екатерина Ненчева и Йордан Йовков. По-голямата част от тях са издадени по случай годишнина от смъртта на творците.

По време на войните Дора Габе не публикува. От 1944 до 1956 г. поетесата създава мемоари по случай 100-годишнината от рождението на Иван Вазов и 40-годишнината от смъртта на Яворов. Според Пламен Дойнов този период в българската литература се характеризира с *нормативизиране на доктрината на соцреализма, който става задължителен „творчески метод“ за всеки български писател* (Дойнов/Доупов 2011, [http](http://)). Не е случаен фактът, че в този времеви отрязък паметта ѝ е оскъдна и е провокирана най-вече от средата, изискваща определен тип говорене. По времето на соцреализма Вазов

е противопоставян на авторите от кръга „Мисъл“ като творец, който никога не се е откъсвал от проблемите на своята родина и народ, а също така и като изтъкнат русофил. От друга страна, Яворов е сложна фигура, тъй като принадлежи към „Мисъл“, но въпреки това най-често се оказва пожален от критическото острие, тъй като в неговия първи творчески етап се откриват социалните мотиви. Въпреки това споменът за Яворов не е публикуван в специализирано литературно-критическо издание, а в сп. „Жената днес“, макар то да е едно от периодичните издания с най-голям тираж в страната през 50-те.

В периода след 1956 г. Дора Габе нарушава мълчанието си. В литературата по това време се наблюдава реабилитиране на имена и традиции от българското минало, настъпва етапът, известен като „размразяване“. През 1962 г. в издателството към Съюза на българските писатели започва да излиза поредицата „Литературни мемоари“ под редакцията на Борис Делчев и Симеон Султанов. Спомените на Габе за Яворов, Славейков, Вазов и Йовков са препечатани в поредицата, но освен това поетесата пише няколко нови мемоарни текста (за Гео Милев, Ангел Каралийчев, Никола Фурнаджиев и Димитър Димов), поканена от съставителите.

До 1970 поредицата включва спомени за утвърдени имена, които или не попадат под ударите на социалистическия реализъм, или са реабилитирани, тъкмо чрез това или други подобни издания. Сред тях са Йовков, Славейков, Яворов, Гео Милев, Иван Вазов, Димчо Дебелянов, прокрадват се и имената на символисти като Лилив, Траянов, не са пропуснати Смирненски, Вапцаров, Полянов, Румянцев и др. През 70-те обаче се наблюдава промяна в подбора на имената – правят впечатление тези на Талев, Димов, септемврийците: Каралийчев, Фурнаджиев; експресиониста Ламар. Все имена, които поради една или друга причина са били отхвърлени от официалната доктрина. Поредицата изглежда като сериозен опит тези творци да бъдат въведени сред установените от канона.

Оказва се, че Дора Габе публикува мемоарните си текстове, вслушвайки се в духа на времето, изискващо спомняне за определени фигури. Поетесата дава на читателите това, което те очакват и искат да прочетат.

Първият спомен на Габе за Яворов носи заглавието „Един кротък гост“. В кратко изложение Габе представя последното

гостуване на Яворов в дома им с Боян Пенев след злополучната 1913. (Тук ще направя уговорката, че не смятам да се спирам на драматичните любовни отношения между Габе и Яворов, нито пък на тези между нея и съпруга ѝ Боян Пенев, тъй като са обговаряни многократно от литературните изследователи, а до известна степен са се превърнали и в твърде пикантни сюжети от литературната история.) За Яворов тя посочва – *всичката тайнственост, бездънност и тъмна скръб на нощта нахлуваха с него. А също и: една смърт го беше отнесла, а нощта го възвърна при нас* (Габе/Gabe 1963: 386). Силно впечатление правят метафоричният език и внимателното вглеждане в детайлите от поведението на Яворов, издаващи психологическото му състояние – нестабилността и скръбта. Във всичките си спомени Дора Габе ще демонстрира едно изострено осезателно възприятие и умение да улавя характерното във фигурата на човека.

От 1924 г. образът на Лора Каравелова започва да се появява все по-натрапчиво в мемоарите на Габе за Яворов, но не като личност, ангажирана с литературата, а като жената, погубила поета. Тонът, с който Габе говори за Яворовата съпруга, става все по-ожесточен, поетесата подчертава болезнената ревност на Лора, която според нея оковава *харамийския дух* на твореца. Ако през 1924 Габе ще напише: *във въздуха се носеше вече бурята* (Габе/Gabe 1963: 376), то през 1939 ще изрече най-тежката присъда: *Яворовата другарка го завлече в една безсмислена, с нищо неоправдана смърт* (Габе/Gabe 1963: 385).

Яворов остава в съзнанието на поетесата като *силен човек и поет*. Наред с признателността за ценните уроци в мемоарите на Габе за него се долавя пламенното чувство, което тя изпитва към поета: той едновременно я привлича и отблъсква с *опасното си влияние*. Въпреки опитите си да избяга, тя споделя: *мъчно можеше да забрави Яворов оня, който го е почувствал веднъж отблизо* (Габе/Gabe 1963: 374), но все пак тя прекратява дружбата им, за което многократно ще споделя, че съжالياва: *аз си развалих най-голямото щастие, заради туй пусто влечение да ида да видя свят* (Сарандев/Sarandev 1986: 19).

В мемоарите на Габе за Славейков преобладава вълнението у поетесата при срещите ѝ с въздействащата и респектираща я личност.

Младата жена е впечатлена от непримиримия дух на твореца, силата и значимостта на личността му. За нея той е *въдъхновител, учител, баща*, надарен с *огнено възмущение и смелост на избраник*. Любопитно е да се отбележи, че в центъра на спомените си за Славейков Габе поставя самата себе си. Тя си спомня моменти, в които е провокирала определена реакция у поета – огорчението му от репликата ѝ: *Страх ме е от вас!* (Габе/Gabe 1931: 2), неудобството, което той изпитва, когато тя за пръв път го чува да изрича нецензурни думи. Най-емоционален обаче е моментът, в който Славейков я поглежда в очите, за да *стопи тежестта си във ведрината на двадесетгодишни очи* (Габе/Gabe 1931: 2), момент, за който Габе ще напише: *Никога няма да забравя тази вечер и очите на Славейкова!* (Габе/Gabe 1931: 2).

В сборник по повод смъртта на Йордан Йовков през 1937 г. Дора Габе публикува първия си спомен за писателя, с когото я запознава брат ѝ сред широките поля на Добруджа. Още в първите редове Габе подчертава дистанцията между себе си и Йовков – *не ме е сближавало видимо нищо с него*, казва тя. Поетесата си спомня писателя като *кротък, тих и усмихнат* (Габе/Gabe 1962: 420), вежлив и внимателен, в нейното съзнание той присъства преди всичко с поетическия си талант като певец на родната ѝ Добруджа. Благодарение на творбите му пред погледа ѝ заживяват добруджанци със своите радости и неволи. Веднага може да бъде уловена разликата в начина, по който Габе възприема Славейков, и този, по който възприема Йовков. Тя като че ли все още не осъзнава значимостта на тази личност. Отношението ѝ ще се промени едва през 1975 г., когато е публикуван вторият мемоарен текст за него. Тридесет и осем години по-късно тя все пак си припомня няколко ситуации, в които отново личните ѝ емоции доминират. Габе разказва за своята реакция, когато разпознава себе си в героинята от „Чифлика край границата“ – Нона. Тази история според поетесата вече се е превърнала в легенда, а тя се е примирила с това да бъде Нона. От спомена става ясно, че от дистанцията на времето Габе е оценила значимостта на Йовков за националната ни литература и най-вече за Добруджа – *дълбоко в душите на добруджанци са заживели героите на Йовков* – казва тя – *във всяко ново време те намират своето място и своето име* (Габе/Gabe 1975: 6).

Споменът на Габе за Вазов е обнародван през 1950 г. Тя споделя, че още в пети клас в ума ѝ се запечатват стиховете от „Епопея на забравените“, които по думите ѝ укрепват волята и стремежа ѝ да служи и тя на своя народ. Дора Габе не пропуска да спомене и факта, че не е съгласна с отричането на Вазов от страна на кръга „Мисъл“ – *колкото и да ми обясняваха Пенчо Славейков и Боян Пенев [...], че стихът му бил беден, нехудожествен, – аз се борех с такава упоритост, с която децата се борят срещу околната обстановка, когато е в разрез с нещо дълбоко вярно в сърцата им* (Габе/Gabe 1950: 2), споделя тя.

Що се отнася до така характерната емоционалност в паметта на Дора Габе, то тя присъства и тук. Случките, които разказва за него, са дребни на пръв поглед – веднъж Вазов я хваща за раменете и ѝ казва: *То си е наше това момиче, нали?* (Габе/Gabe 1950: 2). Следва описание на психологическото ѝ състояние: *веднага падна камъкът, който ме притискаше от няколко седмици* (Габе/Gabe 1950: 2). Неслучайно този жест остава в съзнанието на поетесата, тъй като за нея връзката с великите имена на епохата е ценна и подобно признание от самото начало на творческия ѝ път, и то от високата позиция на самия Патриарх, я кара да се чувства приобщена, а и предопределена да бъде сред значимите в българската литература.

За Гео Милев Дора Габе оставя любопитен спомен, разказващ за посещението ѝ в дома на поета, при което твърде силно впечатление ѝ правят възглавничките с ярки цветове. Толкова силно, че самата тя отбелязва: *тия възглавници и тоя експресионизъм замъглиха впечатлението ми от човека* (Габе/Gabe 1965: 222). В паметта на поетесата се запечатват необикновените багри и пречупените образи. Нейната памет се основава на силното зрително и емоционално впечатление.

Студентските години и бохемските вечери с приятелите на Каралийчев в дома на собствените ѝ родители са описани в спомена ѝ за поета, тъй като през 1926 г. Каралийчев живее като техен наемател.

Никола Фурнаджиев пък Габе си спомня по време на бомбардировките в Пловещ. Представя го като запален привърженик на Русия и Червената армия, поразява я обаче радостта му от кървавата победа.

Последният писател, за когото Дора Габе публикува мемоарен текст, е Димитър Димов. Тя споделя, че ѝ е трудно да свърже образа на болнавото момче, което минава заедно с майка си по ул. „Иван-Асен“, и създателя на романи като „Осъдени души“ и „Тютюн“.

Що се отнася до представителките на женската поезия, в паметта на Дора Габе тя присъства с две имена – Екатерина Ненчева и Мара Белчева. Те двете са близки приятелки на Габе в различни моменти от нейния живот и може би приятелският дълг е в основата на спомнянето за тях. Интересен е въпросът защо Дора Габе не оставя мемоари за Елисавета Багряна. Известен е фактът, че в определени моменти от живота си двете са влюбени в едни и същи мъже, а преди смъртта си Боян Пенев избира за своя спътница в живота Багряна. Това не пречи на двете поетеси по-късно да работят и пътуват заедно, а техни съвременници да свидетелстват за добрите отношения помежду им. Остава все пак съмнението дали отсъствието от мемоарната текстовост не е резултат от притаена ревност към съперницата. Отговорът на този въпрос се крие по-скоро в това, че Габе и Багряна живеят по едно и също време. Неестествен би бил актът на спомнянето за човек, който все още е жив, освен ако не става дума за специализирано издание, което да събере впечатленията на съвременниците му.

Нека да проследим кои текстове всъщност забелязва поетесата. Въпреки че смята Яворов за свой учител и се възхищава на таланта му, Габе не посочва нито една негова творба в своите мемоари. Тя възприема Славейков най-вече като личност с изключително значение за културата и литературата в страната и макар че споменава, че познава „Епически песни“, не ги коментира никъде. В своите спомени поетесата конструира аза, а не литературните процеси и творбите в тях. Нейната памет е „лирическа“, както самата тя я определя в анкетата си с Иван Сарандев. Най-трайна следа у нея оставят емоциите и впечатленията от срещите, а понякога споменопораждащ се оказва малкият жест, незабележимият детайл. Мемоарните ѝ разкази са кратки въздишки, в които се долавят носталгията по младостта и копнежът по несбъднатите мечти. Чрез „лиризацията“ на мемоарната си проза Габе доказва, че Другият е големият екран, на който тя

проектира своята личност. Другият в нейните спомени е превърнат в партньорски образ на представянето на самата себе си.

Литературна история, която продуцира паметта, е различно изписана през мемоарните разкази на Дора Габе, защото, както тя самата казва: *от миналото взимаме днес само онова, което е съществено, което е коренът на нашия дух* (Зарева/Zareva 1976, http).

БИБЛИОГРАФИЯ

- Габe/Gabe 1931:** Габe, Д. Спомени за Пенчо Славейков. // *Съвременник*, 1931, кн. 22, 2. [Gabe, D. Spomeni za Pencho Slaveykov. // *Savremennik*, 1931, kn. 22, 2.]
- Габe/Gabe 1962:** Габe, Д. Спомен за Йордан Йовков. // *Антон Страшимиров, Елин Пелин, Йордан Йовков в спомените на съвременниците си*. София: Български писател, 1962, 420 – 422. [Gabe, D. Spomen za Yordan Yovkov. // *Anton Strashimirov, Elin Pelin, Yordan Yovkov v spomenite na savremennitsite si*. Sofia: Balgarski pisatel, 1962, 420 – 422.]
- Габe/Gabe 1963:** Габe, Д. Спомен за Пейо Яворов. // *Пенчо Славейков, П. К. Яворов, П. Тодоров в спомените на съвременниците си*. София: Български писател, 1963, 370 – 387. [Gabe, D. Spomen za Peyo Yavorov. // *Pencho Slaveykov, P. K. Yavorov, P. Todorov v spomenite na savremennitsite si*. Sofia: Balgarski pisatel, 1963, 370 – 387.]
- Габe/Gabe 1965:** Габe, Д. Спомен за Гео Милев. // *Гео Милев, Христо Ясенев, Сергей Румянцев в спомените на съвременниците си*. София: Български писател, 1965, 222 – 224. [Gabe, D. Spomen za Geo Milev. // *Geo Milev, Hristo Yasenov, Sergey Rumyantsev v spomenite na savremennitsite si*. Sofia: Balgarski pisatel, 1965, 222 – 224.]
- Габe/Gabe 1965:** Габe, Д. Спомен за Ангел Каралийчев. // *Асен Разцветников, Ангел Каралийчев, Никола Фурнаджиев в спомените на съвременниците си*. София: Български писател, 1976, 332 – 333. [Gabe, D. Spomen za Angel Karaliychev. // *Asen Razsvetnikov, Angel Karaliychev, Nikola Furnadzhiev v spomenite na savremennitsite si*. Sofia: Balgarski pisatel, 1976, 332 – 333.]
- Габe/Gabe 1975:** Габe, Д. Словото на мъчаливия. // *Пулс*, 1975, кн. 25, 6. [Gabe, D. Slovoeto na malchalivia. // *Puls*, 1975, kn. 25, 6.]
- Дойнов/Doynov 2013:** Дойнов, П. НРБ – литературата – речници, диалози, (не)разбиране. // *Литнет*, 21.04.2013, <<https://litenet.bg/publish/pdoynov/nrb-literaturata.htm>>. [Doynov, P. NRB – literaturata – rechnitsi, dialozi, (ne)razbirane. // *Litenet*.]
- Зарева/Zareva 1976:** Зарева, В. С отворени очи. // *YouTube*, 04.11.2015, <<https://www.youtube.com/watch?v=VU8YvWX55mU>>. [Zareva, V. S otvoreni ochi. // *YouTube*.]
- Сарандев/Sarandev 1986:** Сарандев, И. *Дора Габe. Литературни анкети*. София: Наука и изкуство, 1986. [Sarandev, I. *Dora Gabe. Literaturni anketi*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1986.]

ПЕНЬО ПЕНЕВ И ДИМИТРОВГРАД – СДВОЕНО МИТИЧНО МИНАЛО

Милена Минчева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

PENYO PENEV AND DIMITROVGRAD – A COMBINED MYTHICAL PAST

Milena Mincheva

Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

In this paper the author examines the mythological aspects of the city of Dimitrovgrad and the figure of the poet Penyo Penev, the genealogy and development of these myths, as well as their continuous presence in modern literature. This study explores the utilitarian ideal that leads to the merger of the figure of the poet and the city of Dimitrovgrad, exposing the political interference in establishing the esthetic value of Penyo Penev’s work and modifying the image of the poet in order to satisfy the sociocultural demands of the specific time period.

In order to establish the extent of censorship and changes made to the original texts, the author uses biographies and literary criticism books regarding the work and life of Penyo Penev, archives from the Museum of History in Dimitrovgrad, Home Museum „Penyo Penev“ and City Library „Penyo Penev“, as well as different editions of Penev’s works from various time periods.

The results point towards a clear differentiation between the figure of the poet and the city, uncovering a rich plethora of themes, motifs and images in the works of Penyo Penev, which usually remain marginalized.

Keywords: Penyo Penev; Dimitrovgrad, socialism, socialist literature

В настоящия текст ще бъдат разгледани митологичните представи за Димитровград и Пеньо Пенев, за генеалогията на тези митове и битуването им в настоящето. Ще бъдат представени причините за тяхното възникване, както и взаимодействието помежду им.

В културното пространство образите на Димитровград и на Пеньо Пенев сякаш вече са се сраснали. Приемат се като дихотомна двойка, възникнала под взаимното си влияние. Това неделимо цяло, в което са се превърнали, е в резултат не само на литературни и културни влияния, а преди всичко на политико-идеологически. Димитровград е градът, който вдъхновява и под-

помага осъществяването на „поета с ватенката“, но и Пеньо Пенев е авторът, възпял изграждането на този утопичен град.

Подобна интерпретация не само е подвеждаща, но и напълно ограничаваща функциите на града в социокултурен аспект, а на поета – в потенциала му като такъв. С казаното не се отхвърля тезата, че съществува силно влияние между тях. Това влияние е абсолютен факт, но то не е достатъчно да обясни всеки мит сам за себе си, напротив, дори изключва тяхното самостоятелно съществуване.

Дори само хронологически погледнато, митът за Димитровград се създава и разпространява много преди името на Пеньо Пенев да битува в общественото пространство. Изграждането на града се дължи на множество икономически и социални казуси, невъзможни за разглеждане в дадения кратък формат, но тези казуси създават една силна вълна от пропаганда в литературата и публицистиката, които в дадения исторически контекст обслужват БКП. Този широк спектър от художествени и журналистически произведения се характеризира предимно с не особено висок поетически изказ. Пространството се централизира около първия български социалистически град, а времето е обърнато към по-светлото бъдеще, което този град ще донесе. Освен с футуристичната устременост, периодът се характеризира и със своеобразен начин за измерване на новото време. Успеваемостта за сроковете на строежите се следи в „петилетки“, а в лириката се появяват множество сюжети, изградени в своеобразната времева рамка на същата тази „петилетка“. Цялостната идеология се стреми към изграждане на представата за новост, включително и за новите граждани, които ще обитават утопичното пространство. Това са предимно типизирани образи на ведри работници като машинисти, апаратчици, миньори и много др. Митът за Димитровград е факт още през 1948 г., когато градът тепърва започва да се строи.

Пристигайки като бригадир, Пеньо Пенев вече е запознат с митологемата и вдъхновен от трудовия заряд, още с първите си стихове той се вплита пълноценно в идеологическата парадигма на епохата. Докато пише и публикува в местната преса първите си стихове, вдъхновени от Димитровград, творци от неговото поколение вече подготвят и издават стихосбирки и сборници на същата тематика. (През 1948 г. Климент Цачев издава своите

„Стихотворения“, а 1950 г. Пламен Цонев дебютира със стихосбирката „Димитровградски пулс“, през следващата година излиза и книгата „На брега на Марица“ от Вълчо Раковски.)

Твърде закъсняла, през есента на 1956 г. излиза първата самостоятелна книга на Пеню Пенев – „Добро утро, хора!“. Оттук насетне произведенията, посветени и вдъхновени от мита за града, ще добият съвсем нова и по-значима естетическа стойност. Дебютната му стихосбирка е в абсолютен синхрон с изискванията за висока литература от тогавашното време. Лирическият човек възпява Димитровград и тоталитарното строителството с ясната представа, че той сам е част от създаването на една нова история и е сред нейните строители. Ясно заявен е трибунният мажорен тон, с който авторът пише стиховете си. Оптимизмът и вярата в по-доброто близко бъдеще са основополагащи. Но в тези години, когато излиза „Добро утро, хора“, градът е вече реалност, той е събрал българската младеж в гърдите си, затова центърът на проблема вече е изместен.

През 1957 г. се появява добруджанският цикъл „Всеки своя пътека си има“. Следващите творби са в пълен противовес със стихосбирката „Добро утро, хора!“. Преобръщането на темите и мотивите е толкова силно, че поражда асоциации с шизофренно раздвоение в творчеството на автора. В цикъла надделяват чувствата на разочарование, самота, неразбиране от света, отрицателност. Мажорният оптимистичен тон е заменен с минорен, стиховете имат дълбоко интимен, изповеден характер. За този цикъл Пеню Пенев е принуден да дава обяснение и дори да се откаже от тях. Перипетиите, появили се около тези стихотворения, пораждат и последната му поема „Дни на проверка“. В нея изповедният тон е основен. Поетът сякаш прави равностметка на целия си живот. Героят, който е бил част от народа, строящ Димитровград, вече е индивидуална личност, неспособна да се впише в действителността. Епохата, раждаща новия град с новите граждани, вече е проблематична епоха, с която той воюва. Белите пътеки, реалии, проектирани в стиховете му пряко от Димитровград, свързващи брат с брата, вече са добили екзистенциален смисъл и са се оказали „извървени“. Близкият им край е вече доловим.

След самоубийството на Пеню Пенев интересът от страна на читателите към творчеството му нараства. „Дни на проверка“ се приема много радушно, макар да е отказано публикуването ѝ при-

живе. По-ранните димитровградски произведения на поета сякаш се преоткриват. Властта не допуска подобни проблематични автори да се изявяват, но в случая не може да се справи по друг начин, освен да се преклони пред таланта, който е спирала. Смъртта обаче се превръща в добра възможност образът на П. Пенев да бъде модифициран и префункционализиран с оглед на потребностите на партията – така, както преди това е създадена митологемата Димитровград. Творбите на поета започват да се произдават все по-често, но най-силно се лансират стихотворенията му от димитровградския период. Критиката му лепи етикети като „поетът с ватенката“, „барабанчикът на епохата“, защото само подобен автор може (и трябва) да съществува в социалистическата действителност.

Именно в такъв контекст се ражда митът за Пеньо Пенев и силната му обвързаност с Димитровград. Гръмкият глас, който възпява урбанизацията в България, издига в култ първия социалистически град и внася заряд сред тълпите по време на манифестации – така ще се определя авторът и до днес. Към цикъла „Всеки своя пътека си има“ и поемата „Дни на проверка“ критиката ще погледне с дълбочина едва след 90-те години. Пеньо-Пеневата сатира никога няма да представлява интерес за изследователите поради утилитарния си характер, а интимната лирика, посветена на толкова много жени в живота на поета, ще остава винаги в периферията, също както и множеството му писма. Много често именно в тях се крият ключовете към адекватната интерпретация на творческата му продукция, но рамката, в която СБП ограничава тази широкоаспектна продукция, е твърде тясна – сведена основно до димитровградския период. Маргинализирани се дори такива произведения, свързани отново с бригадирското движение и партията, но писани преди 1949 г., преди Димитровград („Марш на Росстрой“, „Селска младост“, „Утро“).

Разминаването в творческия език на Пеньо Пенев от „Добро утро, хора“ и „Дни на проверка“ обаче остава с голяма въпросителна: дали това пренасочване на миросгледа от оптимистично експресивен към интимно-личностен е в резултат само на неоправданите очаквания за изграждането на новия социалистически свят?

Ако се върнем към детско-юношеските години на поета, ще открием произведения, предхождащи бригадирските му преживявания край язовир „Росица“. Това са стихове на „прохождащ“ автор, който

„опипва почвата“, търси своя натюрел, експериментира. Именно те обаче се доближават в голяма степен до произведенията му, писани десет години по-късно. Тежкото битуване, безсмислието на живота и стремежът към смъртта играят активна роля в споменатия период.

Такива са непубликуваните творби „Октави“, „Мълчанието говори“. „Повест за моята скръб“, „Ще слезе вечер“, „Песен за пистолета“ и др. (Георгиев/Georgiev 1990: 25).

Включването на тази част от Пеньо-Пеневото творчество в обсега на литературнокритическите проучвания (както и противопоставянето ѝ на „Добро утро, хора!“ и „Дни на проверка“) не изглежда толкова просто. Късните произведения на Пеньо Пенев, писани след 1957 г., вече не се противопоставят на димитровградските, а сякаш продължават една авторова интенция, изблизнала от него още в началото на творческия му път. Юношеските му стихове не са силно естетически и стилистически издържани, но отразяват света на лирическият човек, който ще се прояви отново десет години по-късно вече на високо естетическо равнище.

В своята книга „Поетика и сътворение: поетика на автотекстуалността“ Радосвет Коларов твърди, че в творчеството на дадени автори съществуват инициационни творби, мотиви, идеи и образи, които биват разгърнати и доразвивани в следващи текстове – особено след периоди на поетическо отсъствие или лутане (Коларов/Kolarov 2009). В такава матрица може да се положи и творчеството на Пеньо Пенев. Още през 1947 г. той пише в писмо до своя любима – Фана – няколко стиха:

...Аз обичам живота. О, как го обичам.
Но съм влюбен в смъртта.
Кой ще ме разбере?...

Ослепял и глух ми е деня...
Аз обичам живота.
Но съм влюбен в смъртта.

В тези стихове се есенцира основната проблематика в Пеньо-Пеневото творчество и ключът за неговото разчитане. Те обясняват силния оптимизъм и надеждата, с които авторът строи

Димитровград и го проектира в творчеството си. Тази надежда е силно преживяна именно заради любовта към живота. Утопичната представа за града е единственото, което дава смисъл на лирическият Аз да изживее живота, който обича.

Появява се и мотивът за желаната смърт, меланхолията и тъгата, които по-късно са неизменни състояния на твореца, а не само художествена фикция. Неразбирането от околния свят и неизменно съпътстващият го мотив за самотата са част от тази трагична съдба, отправната точка на която тръгва още от ученическите години. Именно краткият израз „Аз обичам живота. / Но съм влюбен в смъртта“ ще обуславя късното творчество на автора. Чувството за обреченост ще звучи в поемата „Дни на проверка“.

Тази интерпретация деструктурира митологичното свързване на поета и града. Димитровградските му стихове се превръщат в конструктор, който няма да определя цялото му творчество, а само отрязък от него. Ограниченото време, прекарано в утопично изграждащо се пространство, инспирира поета и така се раждат прекрасни стихотворения – едни от първите му поетически извисени и зрели творби. Ако продължим да анализираме обективно всички стихотворения, които авторът е създал, а не само публикуваните и лансираните през социализма, ще продължим да разрушаваме митологемата, създадена след смъртта му и битуваша до днес.

Ще открием още един период в творчеството му, върху който малко се обръща внимание – казармения. Това творчество е запазено предимно в архивите, някои стихотворения дори не са завършени, а тези, които са, никога не са издавани официално. Творбите сформират своеобразен цикъл „Далечни песни“, който в естеството си представлява любовна лирика, посветена на така наречената Кичона. В повечето произведения личи силно влияние от символизма, а в други присъстват дори конкретни цитати. Така например в предпоследната строфа от стихотворението „Ти“ недвусмислено прозира цитат от Яворов:

Когато те погледнах с много нежност,
аз чувствах – тайна в теб мълчи...
Затуй очите си ти свеждаш –
любимите – две хубави очи...

Веднъж отворили темата за интимната лирика на Пенев, не можем да я ограничим дотук. Нехронологическа извадка на всички любовни стихотворения на поета би разгърнала една твърде широка канава, която следва да бъде разгледана. Лирическият човек, съхранен в този отрязък от творчеството на автора, отново е изявен като интроверт и меланхолик. Това не е познатият образ на Пеньо Пенев, изграден през социализма. Не е и болният разум, с който СБП се е опитвала да обясни цикъла „Всеки своя пътека си има“. Това е минорният глас на един печален, страдащ човек. Налице е интимна лирика, отразяваща дълбоките чувствени преживявания на Аз-а и „много[то] мили жени“, които е „разлюбил“.

Едни от първите си подобни стихотворения поетът посвещава на ученическата си любов Светла, която назовава с псевдоним Клара. В тях личи категоричната всеотдайност на безкрайно обичащия човек. В по-зрелите стихове все повече намалява тази категорична свързаност между лирическият Аз и любимата му. Отношенията стават все по-проблематични, а самотата и тъгата надделяват над споделената любов.

Това допълнително поле за анализи позволява да се доразвие тезата, че Пеньо Пенев е много повече от социалистически поет. Представата, свързваща го предимно с патетичния и гръмък тон, с който е възпят Димитровград, няма да бъде определяща, защото в твърде много стихове и в твърде много периоди от живота си той ще пише с меланхоличния глас на човека, „обичащ живота, но влюбен в смъртта“.

Много от стихотворенията, посветени на отделни празници, на политически личности, на партията и пр., са писани от Пеньо Пенев по поръчки, заявени от редакциите на вестниците. Стихосбирката „Добро утро, хора!“ изразява истинските чувства на един млад бригадир, даващ труда си с надеждата за по-светло бъдеще. Но тази стихосбирка е крайно недостатъчна, за да се даде цялостна характеристика на авторовата личност и на лирическият човек на Пеньо Пенев.

Веднъж разделени, двете митологеми ще спрат да функционират. Утопичният образ на града отдавна не съществува. Той се ражда в едно „ново време“, но не успява да роди „новото време“, за което мечтаят строителите му. Не успява и да запази славата си

на „град на младежта“. Но по принципа на ентропията всяка утопия, т.е. всяко напълно подредено пространство, бива разпръснато с разрушителната сила на вътрешната си инерция.

Митът за Димитровград е свързан с поетическия образ на Пеньо Пенев като котва, която го дърпа надолу във водите на забравата, позволявайки му само да диша, но не и да излезе целият на повърхността. Веднъж откъснати един от друг, митовете ще прекратят своето съвместно битуване. Тогава образът на Димитровград няма да изчезне, а ще бъде сведен до един важен топос в житейската биография на поета. Самият поет, от своя страна, ще бъде разкрит в цялостната многоаспектност и вариативност на творчеството си. Ще бъде освободен от етикети като „поета с ватенката“ и ще получи заслужено читателско признание заради големия си талант и значимостта си за българската литература.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Георгиев/Georgiev 1990:** Георгиев, Л. *Поетът с ватенката*. София: Български писател, 1990. [Georgiev, L. *Poetat s vatenkata*. Sofia: Balgarski pisatel, 1990.]
- Коларов/Kolarov 2009:** Коларов, Р. *Повторение и сътворение: поетика на автотекстуалността*. София: Просвета, 2009. [Kolarov, R. *Povtorenie i satvorenie: poetika na avtotekstualnoshta*. Sofia: Prosveta, 2009.]
- Пенев/Penev 1962:** Пенев, П. *Стихотворения*. София: Български писател 1962. [Penev, P. *Stihotvorenia*. Sofia: Balgarski pisatel, 1962.]
- Пенев/Penev 1980:** Пенев, П. *Добро утро, хора! Избрани стихотворения*. София: Български писател 1980. [Penev, P. *Dobro utro, hora! Izbrani stihotvorenia*. Sofia: Balgarski pisatel, 1980.]
- Пенев/Penev 2003:** Пенев, П. *Дни на проверка*. София: Захарий Стоянов. 2003. [Penev, P. *Dni na proverka*. Sofia: Zahariy Stoyanov 2003.]
- За целите на изследването е използван архив от фондовете на Историческия музей в Димитровград, дом-музей „Пеньо Пенев“, градска библиотека „Пеньо Пенев“ [Archives at the Museum of History in Dimitrograd, Home Museum “Penyo Penev” and City Library “Penyo Penev”].

ОТ ДАЛЧЕВ ДО ХЪОЛДЕРЛИН: ФИГУРАТА НА
ДАЛЧЕВ В „ДРУГО ИМЕ“ НА БОРЯНА КАЦАРСКА
И „СКРЪБ ПО ДАЛЧЕВ“ НА МИГЛЕНА
НИКОЛЧИНА

Франческа Земярска
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

FROM DALCHEV TO HÖLDERLIN: THE FIGURE OF
DALCHEV IN BORIANA KATSARSKA'S "ANOTHER
NAME" AND IN MIGLENA NIKOLCHINA'S
"SORROW A LA DALCHEV"

Francheska Zemyarska
Sofia University "St. Kliment Ohridski"

The paper is focused on the reception of Dalchev by the poetical books of Miglena Nikolchina, "Sorrow a la Dalchev" (1994) and Boriana Katsarska, "Other Name" (1991). Both poets address the figure of Dalchev but from a different perspective. While Katsarska uses Dalchev's poetic in a transformative way to elaborate her own style, Nikolchina evokes the figure of Dalchev as a complex social response. There is a specific dynamic and intertextual dialogue between the two books.

Keywords: Miglena Nikolchina, Boriana Katsarska, Atanas Dalchev, reception, the poetry of the 90s, intertextuality, self-reflexivity

Контекстът, в който се създава българската литература след 1989 г., а именно съгъстените политически промени и новите дискурси на свобода, извежда плурализма като основен динамичен фактор. Преходът създава нови хоризонти и възможности, но същевременно води и до нов тип кризи, разочарования, деидеализации и провали. Многообразието, придружено с динамика на промяната, допринася за дестабилизиране на идентичностите и принадлежностите, откъдето и трудността да се групират по определен признак различни поетически поколения. Проблемът е не само контекстуален, а и естетически поради роенето на поетики и интензивното им развитие.

Експериментът, играта и лабораторната работа с езика са водещи за поетите, дебютирали през 90-те. Езикът е ориентиран

много по-силно към своята формална страна и критическа само-рефлексивност, към паметта за други поетични гласове. Освен работата с езика, другата отправна точка е паметта и играта с традицията: умното и внимателно преработване на забравени или маргинализирани поетики от миналото. Като емблематичен пример за разпознаването на конкретни поети, тяхното „възкресяване“ и диалога с тях, може да се посочат пародийните „Българска христоматия“ (1995) и „Българска антология“ (1998). Не прякото наивно вдъхновение активира новите езици през 90-те, а буквално фигурите на конкретни други поети и тяхното поетично фигуриране. Това неминуемо води до рефлексивно себепологане в паралелните канони на миналото.

Подобно поетическо обръщане и диалогизиране може да се разпознае в експлицитното присъствие на фигурата на Далчев в края на 80-те години и началото на 90-те, в поезията на поетесите Боряна Кацарска в стихосбирката „Друго име“ (1991 г.) и Миглена Николчина в стихосбирката „Скръб по Далчев“ (1993 г.). Реферирането към Далчев не е нова практика на 90-те години, а симптоматично явление и в двете предходни десетилетия. Фигурата на Далчев е фигура на високия интелектуалец, чийто глас се проявява във времена на криза и дава друга перспектива към човека и събитията. В преломното време между войните Далчевият глас е изразител на модерния човек – интелектуалец, чийто песимизъм е сложно социална реакция. Т. нар. „замлъкване“ на поета е ясно обусловено от политическата конюнктура.¹ От своя страна, контекстът на стихосбирките „Друго име“ и „Скръб до Далчев“ е време на съпротива и опозиция на интелектуалците срещу вече отиващия си социалистически режим, а последвалите политически и икономически проблеми водят до нов тип криза. Миглена Николчина и Боряна Кацарска са разпознаваема част от интелектуалните среди на това динамично време. Именно тогава позоваването и идентифицирането с Далчев е, от една страна, непричаст-

---

¹ Между 1944 – 1989 г. излизат само сборниците „Фрагменти“ (1967 г.) и „Балкон“ (1972 г.), но през тези години Далчев е активен преводач на художествена литература от автори като Йохан Волфганг фон Гьоте, Блез Паскал, Мишел дьо Монтен, Стендал, Фридрих Хьолдерлин, Емили Дикинсън, Антон Чехов, Исак Бабел, Федерико Гарсия Лорка, Габриела Мистрал и др.

ност към конюнктурно писане, а от друга, припознаване в образа роля на *обречения над книгите*. Вграждането на образа на интелектуалеца е основна тема и за двете поетеси. В стихосбирките им фигурата на Далчев присъства експлицитно, налични са и характерни негови образи. И докато Боряна Кацарска продължава архитектуриката на стиха му и преобръща ключови за неговото творчество теми и мотиви, за да изгради собствен стил, то при Миглена Николчина присъствието на поета се отнася по-скоро към интелектуалната роля и културните търсения на Далчев – той се превръща в ключ, сложна матрица на разпознаване и принадлежност, която ще бъде възпроизвеждана отново.

I. Кацарска: разпукването на камъка

За „Друго име“ на Боряна Кацарска Юлиян Попов казва, че тя е „авторизирала похитеното“ (Попов/Роров 1991: 5). Това *похищаване* и асимилиране в собствени регистри с известни уговорки може да се отнесе към онова, което поетесата прави с фигурата на Атанас Далчев в първата си стихосбирка. Процесът на асимилация преминава през четири основни момента: продължаване на архитектуриката на стиха на Далчев, видоизменяне на характерни за него теми, мотиви и образи; концептуално развитие на стихосбирката и утвърждаване на собствен стил през саморефлексивни жестове.

На образно ниво Кацарска използва много от най-характерните Далчеви образи като прозореца („Музика“, „Общуване с прозорец“, „Под линия“), камъка („Скален манастир“, „Сравнения“, „Под линия“, „Памет“), балкона („Нощен хербарий“), часовника („Общуване с прозорец“, „Под линия“), вятъра („Като вятър и като дъжд“, „Разрушаване“, „Гора“), стаята („Общуване с прозорец“) и др. Тя отваря полето на семантичните значения на тези образи, преработва ги и ги вкарва в поезията си не тенденциозно, а хармонично и с умисъл. Веществеността на Далчев е налична, но трансформирана. Кацарска преодолява граничните територии като балкона и прозореца, като ги прави единна цялост, те вече не са хетеротопни пространства. Къщата, така характерна за Далчев, е същата, но може да бъде наречена дом и измеренията ѝ се простират до нови места. Кацарска видоизменя цели Далчеви стихотворения,

като най-ясен паралел може да бъде направен между стихотворенията „Повест“ на Далчев и „Общуване с прозорец“ на Кацарска.

„Ако случайно някой влезе в къщата,
там няма да намери никого;
ще види само прашните портрети“
(Далчев/Dalchev 1994: 30)

Стихотворението на Кацарска подхваща именно тези три стиха и ги продължава с:

„Висеше си накриво отначало
картината, часовникът е спрял –
не се е променило нищо в стаята,
откакто Обитателят е отлетял.“
(Кацарска/Katsarska 1991: 13)

На нивото на архитектурата на стиха Кацарска използва същата стъпка като Далчев – ямб. Това ритмично синхронизиране не е случайно. Като запазва ритъма на стиха, Кацарска споява връзката между двете стихотворения на микронивото на звука. Интересна е лексикалната подмяна, решението ѝ да смени „стопанинът“ с „обитателят“. В нея може да се препотвърди идеята за видоизменението на една – на пръв поглед – много сходна концепция. *Стопанин* препраща към стопанисване, поддържане на определено пространство в някакъв ред. Стопанисването поставя на много по-преден план пространството за сметка на субекта, за разлика от обитаването. По същата логика обитателят се свързва с обитаването – живеенето на определен субект някъде. Макар да използва същите или много сходни образи, Кацарска не си служи с характерния за Далчев вещизъм, а напротив, тя персонифицира вещите и пространството, прави ги органично свързани. Прозорците при Далчев фигурират като черни и затворени, при Кацарска притежават крила. Персонификацията на вещите и пространството създава усещане за продължаващ живот в тази къща, където Далчев казва, че няма да бъде намерен никой. Кацарска създава контакт между вътре и вън, живо и неживо, земно и небесно. Ав-

торката до голяма степен запазва формалната структура на стиха, но преобразува съдържанието. Образите в двете стихотворения са много сходни. Успоредният им прочит изгражда сюжетна линия между тях. Езикът на Боряна Кацарска в „Друго име“ създава междутекстови връзки, организира свят – силно метафоричен и субективен.

Концептуално замислената стихосбирка на Кацарска се движи към преименуването на смъртта. Различните текстове образуват обща тъкан и създават цялостното усещане за другото име на смъртта. Тази идея диалогизира с емблематичния стих на Далчев от стихотворението „Камък“ – „вечно и свето е само мъртвото“ (Далчев/Dalchev 1994: 49). И ако при Далчев непреходността се въплъщава в камъка, то Кацарска използва същия образ, като обаче последователно разпуква неговата повърхност, но и разширява обхвата му. Разпуканият камък е показателно преобразуване, така се употребява и фигурата на Далчев – от формално подражание към поява на собствен стил. В последното стихотворение, в „Друго име“, тя саморефлексивно надскача фигурата на Далчев, като метафорично го вижда как отминава. Поетесата довежда до крайност твърдението в един от стиховете на „Камък“, а именно „Ти си свят.“ (Далчев/Dalchev 1994: 49). Тя създава образа на скалния манастир, който изхожда от камъка на Далчев, но има своя форма. Тя буквализира идеята за светия камък и едновременно с това се заиграва с второто значение на този израз, като сякаш отправя манастира в едно небесно пространство и така побира света в пределите на камъка.

Паралелите между поетиката на Далчев с тази именно на Боряна Кацарска и Миглена Николчина на едно място не е случайна. Техните поетикоскопосвети освен към Далчев са открити една към друга, може да се намери *експлицитно* назована междутекстова връзка между „Друго име“ и „Скръб по Далчев“. Стихосбирките на двете поетеси са свързани именно през „Скален манастир“ на Кацарска, което Николчина цитира в „Скръб по Далчев“. Николчина е поставила епиграф от последния стих на стихотворението на Кацарска и му опонира, създавайки персонаж, обитател в пространството на манастира.

Така, освен че по своеобразен начин продължават линията и традицията на Далчев, Кацарска и Николчина откриват и съвсем нови хоризонти на неговите хетеротопни пространства.

II. Миглена Николчина: иронията и скръбта като сложно социални реакции

В стихотворението на Николчина „Скален манастир“ основен е ироничният тон. Едвин Сугарев разглежда скърбите в ранната поезия на Миглена Николчина и стихотворението „Скръб по Далчев/Хьолдерлин“ като разполовяващи творчеството на поетесата (Сугарев, Sugarev 2017: 519). Стихотворението е написано в самия край на осемдесетте години, през 1987 г., макар да е публикувано по-късно, през 1993 г. В него ясно се откроява гласът на интелектуалеца, чиято ирония по особен начин се излива върху едни от най-наболелите въпроси през образа на Панко Печката, наречен още Пантелей, Панко Монаха, Панко Изчадието, Пегацини. Това е един събирателен образ на произвеждане на многоликост на субекта, която не може да се събере в единна цялост, а напротив, непрестанно разподобява индивида. Той не е „това и това“, а е оформен от недостатъчност – „не е това и не е това, и не е вече другото“. Николчина подхваща темата от стихотворението на Кацарска и преработения от нея образ на камъка на Далчев, но го лишава от символен пласт – символното е демонстративно отнето. Онова, което при Кацарска се отваря като нови метафизични измерения на камъка, в „Скален манастир“ на Николчина е изоставеното пространство на скалата. От камъка е премахната и Далчевата святост на мъртвото:

„Напоследък
не е туй вече Аладжа,
а Скален манастир. Но и това е много,
че манастир тук няма, всичко е скала.“
(Николчина/Nikolchina 2008: 61)

В стихотворението „Скръб по Далчев/Хьолдерлин“ се откроява много силната саморефлексивност в поезията на Миглена Николчина. Стихотворението е прекъснато в средата си, където се

намира „стихотворение в стихотворението“, което има характеристики и на критическа бележка. Така отново се смесват скърбите и иронията, елегичният с рефлексивния, знаещия глас. Скърбите препращат към жанра на елегията: Миглена Николчина скърби по Далчев, който скърби по Хьолдерлин, който скърби по Златния век в Древна Гърция. Именно в този момент обаче Николчина проиграва поезията си през двоен ключ, от една страна, елегичен, а от друга, философизиран – „нали все скърбни сме по някоего далечен“ (Николчина/Nikolchina 2008: 71).

Линията на многоликия субект не по-малко отчетливо се разгръща в стихотворението „Златен век“, което нескрито реферира към „Скърб по Далчев/Хьолдерлин“. Повтарящият се стих „тоя свят не е достатъчен“ (Николчина/Nikolchina 2008: 45) е в основата си далчевски, което е указано в самото начало на стихотворението. Опитът на първия свят е затворен между броенето на прозорците в стаята, но независимо от прибавянето на нови, все по-плътни елементи в стихотворението, мотивът за недостатъчния свят продължава да се появява. Носталгичното вглеждане в предишни времена е надмогнато. Скърбта по изгубеното време е видяна в ироничен ракурс, защото „някой свят не им е бил достатъчен“ (Николчина/Nikolchina 2008: 45).

Присъствието на фигурата на Далчев в поезията на Николчина като сложно социална реакция употребява ролята му на преводач на Хьолдерлин, а не само на поет. Така фигурата на Далчев е налична със своята многоизмерност на интелектуалец и преводач, или буквално на поет, който се обръща към други поети. Така структурата на скърб по Далчев, скърб по Хьолдерлин, скърб по Златния век напомня структурата *mise an abyme*, като ядрото е именно саморефлексивното обръщане към поезията като неналична отвъдност или към поета предходник.

Иван Цанев определя слога на Кацарска като имащ памет за езика на предците, докато при Миглена Николчина паметта е преместена от символичното към асимволичното. Двете авторки органично се обръщат към фигурата и поетиката на Далчев в своите ранни стихосбирки; с този жест те не само преработват паметта на своето време, но и отварят нови хоризонти. Самият жест *на поет от поета* е силно саморефлексивен, така освен всичко

останало двете стихосбирки повдигат непрекъснато въпроса какво е езикът на поезията. Изборът на Кацарска и Николчина да преизобретят линията Далчев – Хьолдерлин дава един паралел и различен разказ от възкресяването на кръга „Мисъл“ през 90-те. В него паметта минава отвъд националното, за да възвести класическата античност като Касталийския извор на поетическото.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Далчев/Dalchev 1994:** Далчев, А. *Стихотворения и фрагменти*. София: ИК „Христо Ботев“, 1994. [Dalchev, A. *Stihotvoreniya i fragmenti*. Sofia: IK “Hristo Botev”, 1994.]
- Кацарска/Katsarska 1991:** Кацарска, Б. *Друго име*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1991. [Katsarska, B. *Drugo ime*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1991.]
- Николчина/Nicolchina 2008:** Николчина, М. *Градът на амазонките*. Пловдив: Жанет 45, 2008. [Nicolchina, M. *Gradat na amazonkite*. Plovdiv: Zhanet 45, 2008.]
- Попов/Поров 1991:** Попов, Ю. Сетивата на хартията (предговор). // Кацарска, Б. *Друго име*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1991. [Popov, Yu. *Setivata na hartiyata*. // Katsarska, B. *Drugo ime*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1991.]
- Сугарев/Sugarev 2017:** Сугарев, Е. Асимболии и други своеволия в ранната поезия на Миглена Николчина. // *Парачовешкото: грация и гравитация*. Сборник в чест на проф. Миглена Николчина. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2017, 519 – 526. [Sugarev, E. *Asimvolii i drugi svoevoliya v rannata poeziya na Miglena Nicolchina*. // *Parachoveshkoto: gratsiya i gravitatsiya*. *Sbornik v chest na prof. Miglena Nicolchina*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2017, 519 – 526.]

ОБРАЗИ МАТРИЦИ И ОБРАЗИ КОНСТРУКТИ
В РОМАНИТЕ НА ЕМИЛИЯ ДВОРЯНОВА
И ВАЛЕРИ СТЕФАНОВ

Зорница Гъркова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

CHARACTER PATTERNS AND CHARACTER
CONSTRUCTS IN EMILIA DVORYANOVA'S
AND VALERI STEFANOV'S NOVELS

Zornitsa Garkova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

The article offers a new approach to the characters in Emilia Dvoryanova's and Valeri Stefanov's novels by outlining the way these characters are constructed. Since the two writers are part of today's literary context and due to the limited critical attention or studies devoted to their writings, the paper establishes two new terms to explain the specificity of their characters, namely, *character patterns* and *character constructs*. The terms originate in Gerard Genette's notion of intertextuality, which means that we always have in mind two other terms – *hypotext* and *hypertext*. The paper brings to the foreground some examples of relations between hypotext and hypertext, each of them using the character pattern to a different extent to construct its own character construct. Nuanced stylizations, such as parody, irony and travesty, or in some cases (especially in Dvoryanova's novels) tribute, are examined in a larger text, the author's dissertation.

Keywords: intertextuality, hypotext, hypertext, postmodernism, character patterns, character constructs

Съвсем в началото трябва да уточня, че съзнавам напълно риска, пред който се изправям, създавайки нови понятия в опит да ги впиша в един вече наличен (кон)текст. Всъщност поемам този риск с доза очакване, че тези понятия – образи матрици и образи конструкции – ще ми дадат нова рамка, в която да мисля персонажните системи в романите на двамата автори, а оттук и ново потвърждение за метафикционалния постмодерен характер на повествованията им.

Ако приемем, че рискът си струва, следващият въпрос, на който неминуемо следва да отговорим, е защо именно образи матрици и образи конструкции, и то в текстовете на двамата автори. Какво налага този избор на автори? И още повече – какво налага изработването на нови понятия, за да бъдат описани специфики в персонажните системи на романите на тези автори? Струва ми се логично да преминем през едно кратко презентиращо въведение за мястото на тези автори в контекста на съвременната българска литература (с предпоставката, че именно това въведение ще ги впише и в контекста на постмодерната литература) не с цел да търсим прилики и отлики между тях (такива неминуемо ще открием), а по-скоро за да изведем тези засега общи и на практика неясни теоретични понятия до конкретизиране и илюстриране в произведенията на въпросните автори. Оттук следват няколко важни уговорки: първата от тях – по отношение на двамата автори и романовите традиции, от които те произлизат; а втората – засягаща самия литературен образ.

Емилия Дворянова дебютира в началото на 90-те с романа „Къщата“ (1993) и до края на века публикува романа „Passion или смъртта на Алиса“ (1995) и новелата „La Velata“ (1998). Следват романите „Госпожа Г.“ (2001), „Земните градини на Богородица“ (2006), както и „Концерт за изречение (Опити върху музикално-еротическото)“ (2008) и „При входа на морето“ (2014). Сложният и пищен синтаксис на романите ѝ, изградени основно чрез „поток на съзнанието“, както и сложните алегии и пародирания, не на последно място чрез „игра“ с разказваческите инстанции, я сближават с традицията на Улф, Джойс и Пруст, а атмосферата в романите ѝ от 90-те – и с българския диабололизъм.

Валери Стефанов дебютира по-късно в романовото писане с „Изгубените магарета“ (2005). Следват „Някой отдолу“ (2008), „Слепият градинар или душата си тръгва в 10:34“ (2011), „Жените са спомен от Мрака“ (2014) и „Любовни истории от Вавилонската библиотека“ (2016). Можем да потвърдим, че в някакъв смисъл „Любовни истории от Вавилонската библиотека“ е своеобразно продължение на „Жените са спомен от Мрака“ с тази разлика, че усетът за метафикционалност, който текстовете от „Любовни истории“ (оттук насетне ще изписвам романа така в

полза на краткостта) носят у себе си, е изграден по различни механизми. Докато в първия роман можем да търсим рамка на чисто композиционно равнище, във втория тя е вътрешна, сюжетно осъществена. Тази метафикционалност или настоятелна сигурност на въпросните текстове по отношение на тяхната конструираност ги полага в различни в сравнение с тези на Дворянова традиции. Те са традициите на Борхес, от една страна, и тези на Джулиан Барнс – „Папагалът на Флобер“ (1984), „История на света 10 ½ глави“ (1989), от друга страна.

Необходимостта двамата автори да бъдат разгледани в общ план, без това да означава, че те ще бъдат строго съпоставяни, се налага от допускането, че текстовете им, разбира се, в различна степен, по различни механизми и с различни цели, споделят общ интерес към Другостта, използват радикални жестове и конструират персонажните си системи в полза на „политически“ проект по усъмняване в „големите разкази“. Или казано с думите на Никола Пичфърд: „[...] и феминизмът, и постмодернизмът имат някои общи, споделени интереси – фокусират се критично върху конструирането на Другостта като система от противопоставящи се позиции на идентичност“¹ (Pitchford/Пичфърд 2002: 23).

Всеки литературен образ изглежда изграден в някаква матрица. Ако се върнем при „Поетиката“ на Аристотел², можем да видим грубите очертания, или условно казано, миметичните основания на тази матрица. Те обаче няма да бъдат нито достатъчни, нито адекватни на персонажните системи в романите на двамата автори. Оттук и първата необходимост от вече въведените погоре понятия. Образите в романите на двамата автори като цяло не са типизирани характери. Изключения като суеверната разказвачка Йо от „Passion“ (оттук насетне ще изписвам името на рома-

¹ Преводът е мой, З. Г. (Срв.: “[I will begin my argument by establishing that] feminism and postmodernism do have some shared interests; both focus critically on the construction of otherness, as a system of opposed identity positions.”).

² Срв.: „Понеже подражаващите изобразяват лица, а те по необходимост са или добри, или лоши (характерите почти винаги се свързват само с тези качества, тъй като, що се отнася до характера, всички се отличават с порочност или добродетелност), представят ги или като по-добри от нас, или като по-лоши, или като подобни нам, както постъпват живописците“ (Аристотел/Aristotel 2013: 78 – 79).

на така в полза на краткостта) на Емилия Дворянова или преследвача на Грета в романа „Някой отдолу“ на Валери Стефанов имат своите сюжетни и смислови основания. Много по-сложно изглежда положението с Давид и Вирсавия в „Жените са спомен от Мрака“ и „Любовни истории“ или с трите Марии в романа „Земните градини на Богородица“ на Дворянова. Нито един от тези образи не е самият себе си, често, както това се случва с Давид и Вирсавия, образите драстично и видимо се колебаят между хипотекста, от който са заети, и хипертекста, който ги заема за свои цели, понякога с тяхното метафикционално, експлицитно заявено в текста знание, както вече посочихме. Този тип заемания на парадигматични образи (персонажи) от различни текстови корпуси в текстовия масив на конкретното произведение, ни препращат и към първата възможна обосновка на понятията матрици и конструкции, като можем да допуснем, че образите от хипотекстовете са тези от парадигматичния ред, а тези от хипертекстовете – от синтагматичния. Разбира се, не говорим изцяло и само за „механично“ заемане или снемане на образ от предишен, вече съществуващ и в голяма част от случаите значим, емблематичен или добре познат за читателя текст, въпреки че могат да бъдат дадени примери и за подобно снемане/заемане. Можем обаче да допуснем, че в романите на двамата автори част от образите „градят“ смисъл именно заради парадигматичния ред, от който са взети. А тъкмо върху вече посоченото антиципирано читателско познание хипертекстът може да използва или доизгради образа в полза на собствените си цели и смисъл.

Понятията, които опитахме да изясним и ще продължим да изясняваме и илюстрираме с примери от произведенията, са свързани не просто със самите литературни образи, а на практика с темата, която тези „образи-образци“ „носят“ със себе си. Това е свързано с две важни последствия за самите текстове и техните послания и едно взаимодействие от решаващо значение между начините, по които са конструирани образите, и употребите им в контекстите, в които влизат. Оттук възникват и голяма част от ефектите на пародиране, травестиране, амплифициране или дори преднамерено заглушаване на разказвачески инстанции и персонажи. Иначе казано, в част от случаите, за които тепърва ще ста-

не дума, романовите текстове не просто заемат герой/образ от предишен текст, те заемат тема, понякога стил от друг текст, обект на пастиш, понякога ремарки за конкретен образ, които впоследствие лишават от значимост, разсейвайки по този начин посланието, което той носи със себе си от предишен текст, трансформирайки го или премествайки го изцяло до негова смислова противоположност.

Горното можем да вземем за отправна точка и позовавайки се на Жерар Женет, да допуснем, че става въпрос за репликиране, за пастишна трансформация, в определени случаи дори за травестиране – все практики, които и Никола Пичфърд разглежда в своето изследване върху текстовете на Кати Акър и Анджела Картър, наричайки тези практики *rewriting*. А пренаписването в случаите с текстовете на Дворянова и Стефанов има освен чисто литературни ефекти, също така и по-широки, по-обхватни, политически в тесния смисъл на думата ефекти, тъкмо такива или подобни на тези, постигнати от Картър и Кати Акър.

Това пренаписване влиза в множество отношения с практиката на рязане и добавяне, с която последните два романа на Валери Стефанов активно работят, но и с практиката на *tribute*, която Дворянова използва за романа си „При входа на морето“, в случая без съществено значение дали тя е преднамерена, или възникнала като по-късно авторово или критическо осъзнаване на възможните прилики и точки на пресичане и отблъскване между „Вълшебната планина“ на Томас Ман, като един своеобразен хипотекст, и въпросния роман.³

Следователно оттук насетне ще използваме понятията образи матрици и образи конструи именно с оглед на ефектите, които произвеждат върху „текста осиновител“. При такъв подход, струва ми се, ще получим различни изводи от тези, които бихме получили, ако мислим за героите на двамата автори в „категиите на баналните страсти: любов, ревност, изневяра, лъжа“ (Кирова/Kirova 2002: 256).

Прави впечатление, че на чисто композиционно ниво романите на Дворянова търпят изменения – от първите романи, в които

---

³ Визирам разговора между Клео Протохристова и Емилия Дворянова, публикуван в кн. 2/2015 на сп. „Страница“.

разказваческите инстанции се редуват, а респективно – се сливат или се оспорват в гледните си точки към света, Дворянова преминава към много по-монолитно писане, маркирано най-вече от споменатата по-горе техника „поток на съзнанието“. Това е особено видно в романа „При входа на морето“, предпоследен за авторката преди наскоро излезлия „Мир Вам“. В интерес на истината „При входа на морето“ всъщност ни дава твърде малко материал по отношение на матричните образи. Това обаче правят много активно първите три романа на авторката, без да броим „Къщата“. И в трите романа – „Passion“, „Госпожа Г.“ и „Земните градини на Богородица“ – виждаме ясно удвояване (или утрояване, ако вземем за пример „Земните градини на Богородица“) и тенденция към многозначност в изграждането на образите. Ако се позовем на Браян Макхейл, който посочва образа на Алиса на Луис Карол като значим и дори организиращ една цяла система на пренаписване и рециклиране в западната, предимно американска литература (McNale/Макхейл 2015: 50 – 61), то този роман на Емилия Дворянова е един от първите за българската литература⁴, следващи логиките при изграждането на литературния образ на Алиса, валидни за постмодерното писане. Макхейл разграничава няколко типа Алиса, отложили се както в тъканта на романикони за постмодернизма, като започнем с „Обявяването на серия 49“ на Томас Пинчън и неговата героиня Едипа Маас, минем през множеството пиеси, филми и телевизионни преработки – повече от 200 между 1869 и 1930 г., та стигнем до пиковите за западния постмодернизъм десетилетия на 60-те, 70-те и 80-те, когато образът на Алиса преживява огромни трансформации както в полето на масмедийната култура, така и в граничните полета на жанровата литература. В контекста на образите матрици и образите конструкти Алиса изглежда пренаписана в романа на Дворянова, но въпреки това запазва част от своите атрибути – огледалата и заешката дупка, както и името си. Именно огледалата и заешката дупка са ремарките, лишени от значимостта си в хипотекстовете на Луис Карол. В този смисъл се касае не за стилова трансформация, а за използване на образа и конотациите, които той поражда

---

⁴ Повече по въпроса за Алиса в романа на Дворянова и за Алиса изобщо в литературата, писана от жени след 1989 г., вж. у И. Пелева (Пелева/Peleva 2013).

у читателя. Липсата на съществените за образа на Алиса огледала⁵ го изместват алегорично, но с отрицателен знак.⁶ При Емилия Дворянова образът функционира най-вече чрез своята тотална женственост и отдръпнатост от света и е свързан предимно с постигането на тялото-смисъл, за разлика например от популярните филмови трактовки от последните години, където феминистките послания са икономически и социално насочени, съвсем в духа на викторианската епоха и в контекста на съвременната рефлексия върху нея и мястото на жената в нея.

Романът „Госпожа Г.“ разполага своя герой матрица – воайора – по коренно различен начин. Той е „дарен“ с глас/дневник, заемащ поне половината от текста. Композицията силно напомня тази на „Колекционерът“ на Джон Фаулз, с тази разлика, че местата на жертвата и условно казано, на насилника, са някак странно разменени – докато при Фаулз смъртта е изходът за жертвата пеперуда, при Дворянова самата смърт на воайора изглежда жертвена, така че да изличи чуждия поглед към Госпожа Г., оставяйки само сянка на съмнение у кого е последният ход, картата, чрез която ще се проиграят репрезентациите. Развоят на текста убедително посочва чия и каква е тази карта, а посланието отново е изнесено отвъд привичните употреби на образа на воайора. Той, казва романът чрез своята композиция, е колкото наблюдаващ, толкова и подлежащ на наблюдение. Тук, можем да кажем, няма конкретен хипотекст, носещ или оспорващ послания чрез героя си матрица в смисъла и диапазона, в който това се случва в примера с Алиса. Ако и да откриваме прилики с романа на Джон Фаулз, би било по-скоро спекулативно да твърдим, че имаме ясно разграничен хипотекст. Можем обаче да търсим прилики на едно генерично жанрово равнище. Композицията на романа използва два основни отделни наратива, единият от които може да се чете и като самостоятелен дневников текст, а това, за смисловите цели

---

⁵Всъщност в романа има огледало, но то се появява в следната сцена: „... видях госпожицата седнала на един стол пред тоалетката, съвсем гола, краката ѝ вдигнати върху плота, а той стои отзад и гледа, не в нея, в огледалото гледа, и аз си представих какво се е виждало там...“ (Дворянова/Dvoryanova 2005: 58).

⁶„...там се втрених и излязох от мислите си, от топлото и тихото на музиката, защото огледалото го нямаше или, по-точно, хем го имаше, хем го нямаше...“ (Дворянова/Dvoryanova 2005: 25).

на романа, постига на първо място разказ в разказа, а в допълнение и метафикционалност на именно дневниковия разказ. Оттук и връзката, която романът прави между жанра на дневника и неговия воайор разказвач, постигайки травестиране на жанра, амплифицирането му до гротескови крайности в откровенията на разказвача.

Като че доста близко по отношение на темата „преследвач – жертва“ стои романът „Някой отдолу“ на Валери Стефанов, но тук във видимия спектър на използваните хипотекстове и респективно техните образи на първо място попада този на Червената шапчица, наслоен и наслояващ се върху фолклорния образ на Безумната Грета, изобразена в платното на Брьогел Стария, но както и при Алиса на Дворянова, тук от образа не е останало почти нищо освен ремарки в текста, конфронтиращи се с ремарките за другия образ. Отново наблюдаваме странно обръщане на сюжета на приказката, чрез което романът до финала си опитва да удържи напрежението между двата образа, в крайна сметка в полза на Безумната Грета.

Ако се върнем при предишния роман на Валери Стефанов, ще забележим, че образите там също настояват на своята матричност, установена с библейския хипотекст и по един или друг начин втвърдяваща се точно поради тази причина. Отново по същата причина изглежда още по-ключово и знаково напрежението между модерната игрова трактовка на хипотекста, и то през погледа на магарето. Без да насилваме твърде много границите на интерпретацията, можем да допуснем сложна интертекстуална връзка със „Златното магаре“ на Апулей. Сред другите, по-скоро обичайни примери за матричност, попадат образите на Марта и Мария, както и този на Рави, но тук всички те са на границата на изличаването си, не заради употребата им в текста, а най-вече поради разнородните усвоявания, на които са били подложени.

В матриците на християнското и библейското попада и романът „Земните градини на Богородица“ с образа на трите Марии. По този повод Иван Иванов казва, че „Неслучайно образите на Мария са незавършени, тя не е цялостно изграден образ, а конструктор, който синтезира разполовеността на женското“ (Иванов/Ivanov 2015: 172). Моето допълнение – трактовка на образа

конструкт на трите Марии, и то в полза на разграничението, което описвам, е за Мария не просто като за конструкт от трите Марии, а за сочеща към един образ матрица, чиито възплъщения откриваме именно в допълващите се и никога докрай учленени Марии. Тяхното конструиране в този по-висок образ матрица (Богородица) предизвиква и ефектите на противопоставяне между сакрално и профанно. За такова противопоставяне намекват и текстовете от „Жените са спомен от Мрака“ и „Любовни истории“, където основните образи на Давид и Вирсавия текат като лайтмотив през цялата тъкан на романите, било във фрагмента „Една вечер на лейтенант Поливанова“, който е знаково повтарящ се и в двете книги, било в който и да е от другите фрагменти. В тях освен напрежението между образа матрица и образа конструкт, може да се проследи и напрежение между високо и ниско.

За това напрежение, композиционно рамкирано по различен начин, можем да говорим не само в този фрагмент, а като цяло и в двата романа. Първият от тях – „Жените са спомен от Мрака“ – създава персонажната си система в големи глави, използвайки цял спектър от матрици (Ева, Сара, Вирсавия), но с неясно конотиране върху конструкта. Изглежда, че това е Жената като цяло, но в същото време в текста на композиционно ниво прозира и още един конструкт, за който ще спомена допълнително по-надолу. „Любовни истории“ работи основно с образите на Давид и Вирсавия, наследявайки тази тема от предишния роман, но отново е фокусиран предимно върху образа на жената, тоест на Вирсавия. Образът на Давид („типичен измамник, или трикстер“) ⁷ „проблясва“ най-ярко и „най-близо до оригинала“ именно във фрагмента „Една вечер на лейтенант Поливанова“, в който пастишът „оперира“ върху стила на Андрей Платонов, а Сталин буквално изнасилва Поливанова, дъщеря на „враг на народа“. Композицията ни насочва към цяла редица от конструкти, които се наместват върху този голям образ. Всички те са от различен порядък и ползват матрицата по различен начин, което на практика означава, че „Всеки хипертекст е максимално независим и може да бъде четен като самостоятелно фикционално единство и в

---

⁷ Вж. Кирова/Kirova 2011.

същото време е неизбежно свързан с всички останали, което релативизира пространства и времена“ (Иванов/Ivanov 2015: 212). Бих добавила, отново в контекста на матричността и конструираността, че отношенията между двата типа образи винаги релативизират хипообраза, тоест матрицата. Ефектите, които сложните интертекстуални връзки правят в цялата тъкан на „Любовни истории“, обаче биха функционирали като пастишни „само когато между автора и читателската аудитория има „пастишен договор“, подпечатан от съпявата някъде, под някаква форма, на името на пастишизиращия и обекта на пастиша: тук X имитира Y“⁸ (Genette/Женет 1997: 128). Подобно „пастишно ограничение“ и неговото преодоляване именно по горепосочения от Женет начин е много по-валидно за романите на Стефанов, отколкото за тези на Дворянова, и то най-вече в обсъжданите в момента два романа. „Любовни истории“ всъщност е „серия от пастиши на определена тема, всеки от които служи като транспозиция на който и да е от останалите“⁹ (Genette/Женет 1997: 121). Носителите на тази определена тема са именно образите матрици на Давид и Вирсавия, а пастишизирането на писателски почерци – от Платонов през Кафка до Робърт Пърсиг, създава серия от образи конструи.

Говорихме вече за липсата като съществена функционална характеристика на Алиса в романа “Passion”. Подобна е и липсата на лекаря в романа „При входа на морето“, и то не само и единствено в контекста на „Вълшебната планина“, а и по отношение на рестриктиращата власт, която тази матрица на лекуващата инстанция има върху целия сюжет на романа. Подобна, подривана и травестирана от композицията (както е в „Госпожа Г.“) липса – наличие на рестриктиращата власт, наблюдаваме и в образа на детектива в романа “Passion”, както и в образите на разследващите изчезването

---

⁸ Преводът е мой, З. Г. (Срв.: According to this theory, a text can function as a pastiche only when both author and audience enter a “pastiche contract”, sealed by the coappearance somewhere, in some form, of the name of the pasticheur and the subject of the pastiche: here, X is imitating Y.).

⁹ Преводът е мой, З. Г. (Срв.: On the other hand, in the (very exceptional) case in which a series of pastiches is composed as a suite of variations on a single theme, like “L’Affaire Lemoine” (with the exception of the pseudo-Saint-Beuve, which comments metatypologically on the pseudo-Balzac), any one of them can serve as a transposition of any of the others.).

на едната от Мариите в „Земните градини на Богородица“. Нито в първия роман, нито във втория търсенето/разследването се увенчава с успех. За тези образи можем да добавим, че отношението им към матрицата е по-скоро каквото на всеки литературен образ към реалността, но и по-същественото – че те функционират на едно по-скоро жанрово равнище, носители са на жанрова матрица – тази на криминалния роман. Иначе казано, те рядко излизат от рамките си на предпоставеност и са на практика такива, каквито матрицата предполага да бъдат.

Спецификите на повествователните и изобразителните решения в романите на двамата автори предполагат, че зад всеки образ матрица стоят един или дори повече конструкти, които се домогват до него и дори го надмогват, маскирайки го до липса на ясна определеност. В същото време, изглежда, че в тези романи има образи, при изграждането на които това напрежение е овладяно, конструкти, които не се колебаят по отношение на характеристиките, приписани им от наратива, и функциите, които сюжетът е определил за тях. В тази категория донякъде попадат вече споменатите детективи и полицаи, лекарят от „При входа на морето“, но също така и разказвачът на Йо от „Passion“, както и Хана от „При входа на морето“, не на последно място и любовникът на Вирджиния от „Концерт за изречение“, а ако се върнем към романите на Валери Стефанов, също и образът на преследвача жертва от романа „Някой отдолу“, както и нараторът колекционер в последната част на „Изгубените магарета“. Този именно е образът, за който споменах по-горе – на конструкта автор-натор, не най-важният, но най-описателният пример за съзнателната, преднамерена метафикционалност на текстовете. Той също попада в специфични отношения с образа матрица, но те остават отвъд или над текста. Най-ясно това се вижда в „При входа на морето“, ако се обърнем към текстовете на Дворянова. Според И. Иванов „главната героиня на романа, Анастасия, не е самостоятелно изграден характер, а фиктивният двойник на автора, който транскрибира посланията му в полето на симулираната алегорична множественост, за да преведе тревогите и тайнствата на избликващите потоци на женското съзнание“ (Иванов/Ivanov 2015: 176).

Подобно отношение можем да видим при наратора от „Свистък VII: Гостът с монетата“ в „Изгубените магарета“, който прос-

тира „знанието си“ върху целия текст на романа, а по идентичен начин се преживява и нараторът от рамкиращите и въвеждащи фрагменти „Битийна загадка, приписвана на Исаак Слепи“, „Нощ в пустинята“ и „Писмо от Мелхиседек“ в романа „Жените са спомен от Мрака“. Съвсем същото, изглежда, е отношението на конструкта глас-наратор в романа „Слепия градинар или душата си тръгва в 10:34“ към образа матрица на Димчо Дебелянов. А ако продължим тази линия, трябва да отбележим, че в „Любовни истории“ всяко едно от пренаписаните произведения, като започнем с фрагмента „Компанията от влака“ и стигнем до „Федър във фермата“, крие зад себе си един авторов конструкт, който винаги гледа в две посоки – към матрицата на текста, следователно към матриците образи, каквито са и Сиймор на Селинджър, и К. на Кафка или Урия на библейския текст, но и към матрицата на себе си, а в този смисъл и към възможността да бъде явен или скрит, преговорен и пренаписан, оспорен и в някакъв смисъл дори загубен в текста.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Аристотел/Aristotel 2013:** Аристотел. *За поетическото изкуство*. София: „Захарий Стоянов“, 2013. [Aristotel. *Za poeticheskoto izkustvo*. Sofiya: „Zaharii Stoyanov“, 2013.]
- Иванов/Ivanov 2015:** Иванов, Ив. *Българският постмодерен роман в културната ситуация през новото хилядолетие*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2015. [Ivanov, Iv. *Balgarskiyat postmoderen roman v kulturnata situatsiya prez novoto hilyadoletie*. Sofiya: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2015.]
- Дворянова/Dvoryanova 2005:** Дворянова, Е. *Passion или смъртта на Алиса. La Velata*. София: Обсидиан, 2005. [Dvoryanova, E. *Passion ili smartta na Alisa. La Velata*. Sofiya: Obsidian, 2005.]
- Genette/Женет 1997:** Genette, G. *Palimpsests. Literature in the Second Degree*. Nebraska City: University of Nebraska Press, 1997.
- Кирова/Kirova 2002:** Кирова, М. *Критика на прелома*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2002 [Kirova, M. *Kritika na preloma*. Sofiya: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2015.]
- Кирова/Kirova 2011:** Кирова, М. *Давид, Великия. История и мъжественост в еврейската Библия. Книга 1*. София: Сиела, 2011 [Kirova, M. *David, Velikiya. Istoriya i mazhestvenost v evreiskata Bibliya. Kniga 1*. Sofiya: Siela, 2011.]
- McHale/Маккейл 2015:** McHale, B. *The Cambridge Introduction to Postmodernism*. New York: Cambridge University Press, 2015.
- Пелева/Peleva 2013:** Пелева, И. Български писателки от 90-те години до днес: смъртоносната изключителност, Бог и Антон Страшимиров (Е. Дворянова,

Т. Димова, М. Станкова, К. Ангелова, А. Стамболова, Е. Алексиева). // *Неслученият канон. Български писателки от 1944 година до наши дни*. София: „Алтера“ 2013, 399 – 454. [Peleva, I. *Balgarski pisatelki ot 90-te godini do dnes: smartonosnata izklyuchitelnost*, Bog i Anton Strashimirov (E. Dvoryanova, T. Dimova, M. Stankova, K. Angelova, A. Stambolova, E. Aleksieva). // *Neslucheniya kanon. Balgarski pisatelki ot 1944 godina do nashi dni*. Sofiya: „Altera“ 2013, 399 – 454.]

Pitchford/Пичфърд 2002: Pitchford, N. *Tactical readings. Feminist Postmodernism in the Novels of Kathy Acker and Angela Carter*. Lewisburg: Bucknell University Press, 2002.

**СЪДИИ И ПОДСЪДИМИ В РОМАНА
НА АНГЕЛ ИГОВ „КРОТКИТЕ“**

Дора Маринова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**JUDGES AND DEFENDANTS IN ANGEL IGOV'S
NOVEL “KROTKITE” (“THE MEEK”)**

Dora Marinova

Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

The task of this text is to track how the novel “Krotkite” (“The Meek”) by Angel Igov presents one of the most emblematic images connected with the processes that began in Bulgaria following September 9th, 1944 – the People's Court. The activity of the People's Court as part of the history of Socialist Bulgaria cannot be observed without considering the events that occurred after 1989 and the changes in regards to how we think and speak about traumatic moments from the recent past that inevitably influence our national identity. For this reason here we are going to make a clarification by briefly presenting the two fundamental views towards this fragment from our history, that have been formed shortly after the establishment of the democracy in Bulgaria. In the course of the research we use some of Baudrillard's theoretical models.

Keywords: Judges, Defendants, Angel Igov, Socialism

Задачата, която си поставяме в настоящия текст, е да проследим как романът на Ангел Игов „Кротките“ (2015) чете един от емблематичните образи, свързани с процесите, започнали у нас след Девети септември 1944 г. – Народния съд. Дейността на Народния съд – като част от историята на социалистическа България – обаче не може да бъде мислена изолирано, без връзка със събитията след 1989 г. и промените в говоренето за травматичните моменти от близкото минало, неизбежно рефлектирали върху националната идентичност. Затова тук ще бъде отворена една голяма скоба, в която ще се опитаме да изложим накратко двете основни позиции в отношението към този фрагмент от нашата история, оформили се непосредствено след установяването на демокрацията у нас. В хода на изследването ще използваме някои от постановките на Бодрияр, търсеци отговор

на въпроса защо всъщност от края на миналия век научната мисъл толкова настойчиво обглежда своето минало.

Преломите в историята на една нация обикновено водят след себе си множество катаклизми и често преобръщат социалния и политическия облик на страната. Един такъв преломен момент се оказва 1989 година – не само за България, но и за всички държави, дълго време съществували под крилото на бившия СССР. Аналогични събития страната ни преживява на Девети септември 1944 г., когато за една нощ новият режим обезсилва дотогавашните властимащи и ги изправя „пред съда на историята“. 1944 и 1989 г. фиксират болезнени отрязъци от българската история и структурират вътрешните ѝ граници, за да означат нееднократните обрати в политическия развой на страната. Едновременно с това обаче всяка от тях предлага своя структура на историческо повествование, в която се опитва да тълкува ходовете на миналото. Често интерпретациите на тези структури влизат в остро противоречие, а сблъсъците, произлезли от различните интерпретации, очертават проблемните ядра на историята. Това дава основание на историци, психолози, литературоведи да заговорят за травматичност в съзнанието и паметта на обществото по отношение на някои исторически събития.

След 1989 г. опитът да се осмисли историята се превръща в своеобразна война, която изправя от двете страни на бойното поле привържениците на социализма и демокрацията: „Тук сблъсъкът е между тези, които са изгубили легитимността си заради отреченото време на тоталитаризма, и тези, които възвръщат легитимността си заради реабилитирането на света преди Девети септември. Става дума за инверсия в посоката на легитимация – от социалистическо към предсоциалистическо минало“ (Грекова/Grekova 1995 – 1996: 138). В резултат на това се оформят две противоположни линии на интерпретация на историята: големият сюжет за антифашистката съпротива се противопоставя на сюжета за съпротивата срещу тоталитаризма, на жертвите на фашизма се противопоставят жертвите на тоталитаризма, на лагерите преди – лагерите след Девети септември, на ЗЗД – Наредбата закон за Народния съд. За двата враждуващи свята бинарните опозиции на палачи – жертви, виновни – невинни, герои – предатели вз-

имно се оспорват, но и подхранват. Всичко това говори, че до опит за заличаване на конфликтите не може да се стигне, защото всяка сила се противопоставя на другата, замеряйки я с чудовищните постъпки на своето време.

След 1989 г. българското общество е изправено пред необходимостта отново да търси отговора на въпроса „Кои сме ние?“. Проблемът за търсенето на българската идентичност намира своите опори в представите не спрямо „светлото бъдеще“, а по отношение на миналото. Това е и причината българската литература настойчиво да се обръща към историята, и то не само към достойните и величави личности и събития, както многократно прави в предишни периоди на криза, но и към онези болни и болезнени времена, оставили оголени рани в тялото на един народ, преживял своя разрив два пъти. Тук е моментът да обърнем внимание на подбудата, довела до това завъртане на погледа към вече изминалото. „Ретроизвивката на историята“, споменавана от Бодрияр, поема обратен курс към историята на миналото – курс, който проправя път към множество неудобни истини, потискащи социални и национални напрежения: „Събуденото минало нахлува със своите сенки, забравени и забранени места. Сякаш не същото, а друго минало – на отворените рани, на травмите, на оголените напрежения, непримиримотта“ (Изследователски колектив/Izsledovateliski kolektiv 1995 – 1996: 10). Желанието да разберем защо се е стигнало дотам, е водещият мотив за това обръщане към историята: „На всичко онова, което излиза на повърхността, успоредно с връщането на историята по собствените ѝ следи, в принуда за реабилитацията относно не знам кое престъпление – престъпление, извършено от нас и въпреки нас самите, престъпление на човечеството срещу самото него, чийто ход се ускорява със съвременната история и чиито всеобщи поражения, всеобщо разкаяние и всеобщи лоши спомени днес са сигурни знаци – престъпление, срещу което отново трябва да се повдигне процес и поради това неумолимо да се завръщаме назад, до самото начало, ако трябва, в търсене на ретроспективно опрощение по липса на решение за съдбата ни в бъдеще. Трябва безусловно да се знае какво в даден момент е тръгнало зле и следователно да се изследват всички следи на нашия път, да се преобърнат всички боклук-

джийски кофи на историята, да се възкреси най-доброто и най-лошото в напразния опит за отделяне на доброто от злото“ (Бодрияр/Bodriyar 1995: 144).

В един по-широк смисъл Бодрияр ни дава посоката и траекторията, по която се придвижват мисленето и опитът да се обгледа цял един век на цивилизация, на научен прогрес, на постижения, но и на провали. Точно това и предполага един ретроспективен поглед назад. Този поглед сякаш превръща в предмет и обект на изследване самата история, която трябва да бъде подложена на ревизия. Според Бодрияр тя – историята – се преговаря и пренаписва, за да се възстанови един универсален баланс, за да се заличат всички конфликти и да се постигне международно оневиняване. Сякаш целият век ни е белязал с множество травми и неспокойни от престъпленията на човечеството срещу човечеството се стремим „да преживеем всичко отново, за да го поправим, да преживеем всичко отново, за да го изясним“ (Бодрияр/Bodriyar 1995: 22).

Съвременната литература отваря нови проблемни полета с книги като „Кротките“ на Ангел Игов и „Една и съща нощ“ на Христо Карастоянов, които се насочват към онези моменти, когато българското общество преживява своите вътрешни колизии. Започнал още със събитията от 1923 и 1925 г., конфликтът сред народа се задълбочава още повече през 1944 г., когато една наредба узаконява жестоки престъпления и посяга на тогавашната българска интелигенция. „Спиралата на насилието“, както се изразява Лиляна Деянова (Деянова/Dejanova 1995 – 1996: 62), разделя българския народ още по-категорично. Истинският разрыв идва с това, че престъпленията се извършват от името на държавата, при това с официални документи. Държавата вече не е единно понятие за целокупния български народ. „Кротките“ на Ангел Игов ни дава възможност да видим връзките на онези точно събития и актове, които разединяват народа.

Книгата на Ангел Игов надхвърля черно-белите линии на интерпретация и се опитва да намери нюансите на това сложно време. Като събитие, довело до големи промени в обществения строй на страната, 1944 г. се оказва разединяваща за обществото, а годината се превръща в отправен пункт за идентификация. Ав-

торът на „Кротките“ ни среща с тази повратна за българското общество дата – Девети септември, когато на практика за една вечер богатите обедняват, палачите стават подсъдими, а жертвите съдии: „По един или друг начин, будиш се една сутрин и светът е различен, защото през нощта някой го е сменил под носа ти...“ (Игов/Igov 2015: 13).

Разривът и разделеността на народа в книгата се провиждат в кратките ретроспекции, които авторът предлага на читателя в портретите на деветгодишния Митко и бай Стефан. Социализмът, предхождан и едновременно с това съпътстван от Втората световна война, поставя граница на един период от историята ни и начало на друг. И двамата герои са наследници на времето преди социализма, но и двамата стоят един срещу друг, разделяни от бариерата на обстоятелствата. Единият (бай Стефан) получава своята травма по време на Първата световна война, защитавайки България. Другият (Митко) осакатява ръката си, докато играе с химикалка по време на Втората световна война. И двамата обаче преминават прага на новото време, като влизат в него с разменени роли, но отново разделени. Героят от Първата световна война, който доскоро е изпълнявал длъжността на свидетел на съдия-изпълнители по домовете, конфискуващи имущество, притежателят на голяма къща и пенсия, се превръща в народен враг, за когото е дошло време за разплата. На стария и наситен от привилегии бай Стефан повествователят противопоставя младото и злополучно дете, което с възторг посреща окичения в представителна червена лента Емил Стрезов – легитимния представител на новия държавен строй. Епизодът, в който Митко отдава чест с недъгавата си ръка, има характер на гротеска. Възхищението му иронично припомня възторга на Вазовия дядо Йоцо, който, изпълнен с надежда в бъдещето на България, очаква железницата – символ на свободата и напредъка на младата държава.

Народният съд е в основата на повествованието, а през опозицията Емил Стрезов – Елиас се прави опит да се осмисли този трагичен етап от историята на България. Характерите на героите се разкриват посредством поредица от диалози от политическо естество. Техните монолози пък показват вътрешния им свят – съмненията и противоречията, които ги разкъсват. Какво предс-

тавлява всъщност Народният съд – заслужено наказание или жестока саморазправа, е въпросът, около който гравитира книгата.

Емил Стрезов е основното оръжие в ръцете на Ангел Игов в осъществяването на замисъла на романа. Репрезентиран като легитимен представител на новия строй, героят заема едно междинно положение в новата йерархия, а функцията му на обвинител го прави по-скоро трагичен, отколкото тираничен. Неговият кръг от съратници, замислени като идейни, но не идеологически опоненти, често го провокира да се съмнява в крайностите, към които го подтиква новият режим. Новите властници допускат, че правото е в техни ръце, а разплатата с доскорошните представители на терора (фашисткия) е напълно оправдана: „Не е терор, ако съдиш виновни хора“ – ще заключи Емил Стрезов в един от разговорите със своя съмишленик. Създаден с наредба закон в края на 1944 г., Народният съд има за цел да разследва и осъди всички виновни за участието на България във Втората световна война. На това основание са наказани всички заподозрени във фашистка дейност и антисемитизъм. Това е духът, който носи новото време, а героят на Игов Емил Стрезов е изцяло пропит от него. На тази основа е изграден образът на Елиас – еврейнът, имащ всички основания да търси отмъщение като потърпевш от нацисткия режим, но дори той чувства, че има нещо нередно в саморазправата на Народния съд: „Но аз няма да се хващам да съдя. Не е за мен тая работа, казвам ви [...]“⁴. И Емил Стрезов, и Елиас стоят от една и съща страна на барикадата, но имат различно виждане за правото на съд. Срещу отказа на Елиас да бъде част от обвинителите на Народния съд се изправя категоричната и разбираща се някак от само себе си позиция на Стрезов: „Обаче все някой трябва да съди, нали?“ (Игов/Igov 2015: 72).

Романът на Ангел Игов поставя едно от вечните питання, пред които се изправя всяко едно говорене за историята – кой има право да съди и кой да прощава. Изследването на историческата участ според Рикьор опира в крайна сметка именно до вината и прошката. Но в книгата на Игов прошката не съществува като възможност, вината е тази, която задвижва спиралата. По този начин насилието се превръща в легитимационен ресурс – сегаш-

ното насилие се легитимира чрез предишното насилие, нашето насилие се легитимира чрез чуждото.

Неопределителното местоимение в реторично зададения въпрос на Емил Стрезов „Обаче все някой трябва да съди, нали?“ ни кара да си припомним тезата на Рикьор в „Паметта, историята, забравата“ относно задачата на съдията и историка. Според Рикьор задачата на съдията е да съди, докато историкът не може и не иска да прави това. В романа на Игов ролята на съдията очевидно се поема от представителите на Народния съд, които трябва да съдят, да решават, да отсичат. Но преди заключителния етап на присъдата съдиите трябва да преведат процеса през фазата на дебата. Процесът започва с постановка и реконструкция на миналото, където се разглеждат фактите. Той се състои от „езикова церемония, включваща множество протагонисти“, и се основава на аргументи от страна на противниковите страни, които имат равен достъп до думата. Присъдата трябва да има статут на възмездие, схващана като „възстановителна функция както на обществения ред, така и на достойнството на жертвите, на които е въздадена справедливост“ (Рикьор/Rikyoг 2006: 330). В книгата на Игов процес има само в първия и заключителния етап – предварително проучване и произнасяне на присъда. Останалите протагонисти – обвинените във фашистка дейност и антисемитизъм – са лишени от дебат. Отсъствието на слово у противниковите страни лишава протагонистите от така необходимия равен достъп до думата, който да даде поле на кръстосващите се дискусии, необходими за тълкуване на фактите. Според Рикьор именно в пресичането на тези две линии на тълкуване попада присъдата възмездие. Липсата на дискусия обаче компрометира самата присъда.

Изхождайки от намерението за истинност от страна на съдията и историка, Рикьор обособява и трета позиция, претендираща също за обективност, но и търсеща присъда – на гражданина. Неговият поглед се „структурира въз основа на собствения му опит, проучван различно от наказателното съдебно решение и от публикуваното историческо проучване“ (Рикьор/Rikyoг 2006: 345). Четена през философията на историята, тази трета страна обаче е белязана от един недостатък – състоянието ни да мислим света абстрактно, през собствена гледна точка. Това подтиква и

Рикьор да помести желанието за обективност и безпристрастност под знака на „невъзможността на абсолютния трети“ (Рикьор/Rikyuor 2006: 325). Хорът от гласове и свидетели от времето на Народния съд се явява тази своеобразна трета страна в романа. През оптиката на „кротките“, казва Амелия Личева, се извежда „гласът на общественото мнение, изгражда се събирателният образ на народа“, но Личева продължава с характеристиката си „на „кротките“, които умеят да се снишават, нагаждат, да замълчат, и за които бунтът, несъгласието, проговарянето дори, са немислими“ (Личева/Licheva 2015: 3). Ето, че е дошло време на демокрация, бунтът вече е мислим, а именно гражданинът е този, който може да оспори едно съдебно решение и да потърси друга присъда. В последните редове от книгата на Игов става ясно, че оцеляват хората зад ъгъла, гратисчиите на историята: „кротките, които ще наследят земята“ (Игов/Igov2015: 194) и които ще обърнат нов поглед към историята.

Защо историкът остана встрани от нашите наблюдения? За да отговорим на това питане, се налага отново да се опрем на постановките на Рикьор. Вниманието на съдиите в един процес се съсредоточава до малък брой действащи лица в историята, които обикновено са по върховете на държавата. Историкът не може да допусне толкова ограничен фокус: „Там, където наказателният процес разпознава само индивидуални протагонисти, историческото дирене непрестанно свързва персонажите с тълпите, с теченията и с анонимните сили“ (Рикьор/Rikyuor 2006: 335). Историкът разширява не само броя на действащите лица, но и контекста на събитията. За него не по-малко заслужили обвинение са „пасивните свидетели“, каквито в един момент могат да се окажат „кротките“. В романа на Игов липсва позицията на историка, защото вмъкването му би изместило фокуса към по-сложни взаимосвързаности, а в резултат ще имаме друг роман, т.е. друг тип мислене и писане за миналото. Очевидно авторът на „Кротките“ предпочита да се съсредоточи върху конкретен проблем, а не върху цялостна интерпретация на историята. За него е по-важно да разкрие вътрешните противоречия на онзи човек, който от неизвестен никому се превръща в обвинител и заема важна роля в дейността на Народния съд. Разпокъсан между това да изпълнява

дълга и едва начеващото съмнение за справедливостта на присъдите, Емил Стрезов се оказва маша в ръцете на новата идеология. Често той не може да схване цялата картина, отделни елементи му се губят, но въпреки това продължава съвестно да следва своето време, воден от сляпата вяра в правотата си. Насилието, с което новата власт иска да разчисти сметките на народа с миналото, още повече задълбочава пропастта и нанася нови рани на българската нация.

Някак логична е и една препратката към романа на Христо Карастоянов „Една и съща нощ“, който разказва не просто за смъртта на Гео Милев, но и за аналогични събития. И двете книги бягат от епическото, те не ни връщат към въстанията и техния мащабен обхват, а към онези държавни актове, които узаконяват престъпленията срещу собствения народ. Без съмнение това са болезнени отрязъци от нашата история, чиито белези все още разединяват обществото. Една от причините за извеждането на всички тези травматични моменти според Бодрияр е част от „всеобщо разкаяние и всеобщи лоши спомени днес“, а опитът да си отговорим защо се стигнало до тях, ще даде решението „за съдбата ни в бъдеще“.

Днес, когато се намираме едва в първата четвърт на 21. век и нищо не пресича желанието за репрезентиране и възстановяване на миналото, а напротив, то все повече се задълбава и проблематизира от литературата, можем да кажем, че „Кротките“ също е част от този спонтанен порив и критичен поглед към миналото. Книгата на Игов заема своето трагично място в съдебния процес на историята – в името на всички престъпления, извършени срещу човечеството през 20. в., които трябва да бъдат разкрити и разкритикувани, за да ни дадат отговор и надежда за (не)напразния опит „за отделяне на доброто от злото“.

БИБЛИОГРАФИЯ

Бодрияр/Bodriyar 1995: Бодрияр, Ж. *Илюзията за края или Стачката на събитията*. София: Критика и хуманизъм, 1995. [Bodriyar, Zh. *Iliuziyata za kraya ili Statchkata na sabitiyata*, Sofia: Kritika i humanizam, 1995.]

Деянова/Deyanova 1995 – 1996: Деянова, Л. *Историческа памет и колективна памет. // Националната идентичност в ситуация на преход: исторически ресурси*. София: Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme, grant N 609/1995, 1995 – 1996, 46 – 86. [Deyanova, L. *Istoricheska pamet i kolektivna pamet. // Natsionalnata identichnost v situatsiya na prehod: istoricheski*

resursi. Sofia: Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme, grant N 609/1995, 1995 – 1996, 46 – 86.]

Игов/Igov 2015: Игов, А. *Кротките*. София: Жанет 45, 2015. [Igov, A. *Krotkite*. Sofia: Zhanet, 2015.]

Изследователски колектив/Izsledovatelски kolektiv 1995/96: Изследователски колектив. *Националната идентичност в ситуация на преход: исторически ресурси*. София: Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme, grant N 609/1995, 1995 – 1996. [Izsledovatelски kolektiv. *Natsionalnata identichnost v situaciya na kriza*, Sofia: Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme, grant N 609/1995, 1995 – 1996.]

Лиотар/Liotar 1993: Лиотар, Ж. *Постмодерното, обяснено за деца*. София: Критика и хуманизъм, 1993. [Liotar, Zh. *Postmodernoto, obyasneno za deca*. Sofia: Kritika i humanizam, 1993.]

Личева/Licheva 2015: Личева, А. За „Кротките“ на Ангел Игов. // *Литературен вестник*, бр. 32, год. 24, 14 – 20.10.2015, 3. [Licheva, A. Za „Krotkite“ na Angel Igov. // *Literaturen vestnik*, br. 32, god. 24, 14 – 20.10.2015, 3.]

Рикьор/Rikyor 2006: Рикьор, П. *Паметта, историята, забравата*. София: Сонм, 2006. [Rikyor, P. *Pametta, istoriyata, zabravata*. Sofia: Sonm, 2006.]

СЪВРЕМЕННИТЕ ТЕХНОЛОГИИ КАТО СРЕДСТВО ЗА ОБУЧЕНИЕ ПО ЧЕТЕНЕ С РАЗБИРАНЕ

Цанка Маринова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

MODERN TECHNOLOGIES AS A MEANS OF READING COMPREHENSION TRAINING

Tsanka Marinova

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

The report examines the development of modern technology as a tool for reading comprehension. The main stages of the lesson are given, and the application of information and communication in the different components of the lesson technologies is developed. Their role for the realization of the learning objectives and tasks is shown. Attention is paid to the main features of the multimedia lesson for new reading knowledge, highlighting the positive lessons learned from the use of modern technology.

Keywords: advanced technologies, ICT, multimedia reading, lessons with understanding

Търсенето на иновативни пътища за осъвременяване на образователния процес включва замяна на традиционните условия за учене чрез хартиени материали с електронни учебни материали и с интегриране на информационните технологии в образователния процес. Началното училище има потенциал за пълноценно използване на информационно-комуникационните технологии¹ в преподаването, но в същото време е необходим отговор на редица въпроси, свързани с мярката в използването им и управлението на огромното количество информация.

В условията на класно-урочната система урокът се определя като основна организационна форма, чрез която се осъществява процесът на обучение. Съвременният профил на урока по четене се проектира и реализира в съответствие с концептуалния модел на четенето с литературен характер, който определя актуалните и перспективните задачи на обучението. Съвременният урок по

---

¹ По-нататък ИКТ.

четене развива способността за обмисляне и преживяване на света в словесно-художествени образи и усвояване на литературните произведения чрез преживяване и оценностяване.

За постигане на тази цел Т. Власева разглежда урока, който трябва да моделира процеса на четене като творческа дейност за:

- конкретно-образно възприемане (декодиране на текста, възсъздаване на образния свят и непосредственото му преживяване, съпреживяване и оценяване);
- образно-обобщено разбиране (интерпретиране и осмисляне на прочетеното като ценностна съдържателна форма);
- интелектуална оценка (търсене на значението на произведението за всички читатели и личностния смисъл за всеки читател) на литературните произведения като факти на изкуството (Власева/Vlaseva 2017).

Съществуват различни типове уроци за усвояване на художествено-творческото четене. Определящи за структурата им са функциите на урока. Често срещана е следната класификация:

1. Урок за нови знания;
2. Урок за упражнение;
3. Урок за обобщение и преговор;
4. Комбиниран урок.

Тези уроци не съществуват в чист вид. Разграничението им е по формални критерии.

Важно място заема и поредността на изучаване на дадено произведение. Ако учебното съдържание е заложило два учебни часа за едно произведение, то в първия час преобладават задачите за възприемане и осмисляне на съдържанието на художествената творба, а във втория час ще преобладават задачите за самостоятелна работа с текста, творчески задачи, драматизации, съчиняване и други.

Три са основните етапи на урока:

1. Предурочна подготовка, при която се изясняват целите, методите, съдържанието, както и дейностите на учениците;
2. Изпълнение на урока, където има тема, цели, дидактически задачи и материали;
3. Следурочни дейности, при които се оценява урокът.

Структурата на съвременния урок по четене се определя от избраната тема. Тя включва:

- подготовка за възприемане на темата с ясно аргументиране на необходимостта от изучаване;
- основни проблеми под формата на въпроси и задачи, които водят до размисли и знания за спецификата на изучаваното;
- обобщение, при което се обосновават тезиси по темата.

За да е успешна методическата работа, урокът трябва да е интересен, да кара учениците да мислят и да изказват свободно своето мнение. Опитът показва, че използването на съвременните ИКТ е добър помощник за реализиране на това. Участието им:

1. Активизира познавателната дейност на учащите се. Тя се достига чрез:
  - илюстративни и информационни материали в урока;
  - диференцирани въпроси към изпълняващите упражнение;
  - подбор на интересен материал;
  - по-високото темпо на работа на учениците.
2. Повишава мотивацията за учене на даден предмет посредством:
  - повишаването на интереса към един или друг предмет е вследствие на свободното обсъждане на зададени въпроси и изказване на собствено мнение;
  - внедряването на диалогичната форма на работа при изпълняването на зададени упражнения;
  - едновременно слуховото и зрителното възприятие на материала.
3. Икономисва време за обяснение на материала:
  - чрез увеличаване темпа на работа;
  - чрез повишаване нивото на структуриране на уроците (от простото към сложното, от известното към неизвестното, от интересното към още по-интересното);
  - чрез по-голям обем илюстративен материал, който онагледява бързо новите знания;
  - както и чрез активизиране на интереса на обучаващите се.
4. Активизира учениците.

Новите средства и начини на преподаване заинтригуват учениците. Всеки по-различен подход към теоретичните знания прави часа по-интересен и по-разбираем за обучаваните. По този начин ИКТ подтикват децата към по-голям интерес и динамика към изучаваното учебно съдържание.

5. Позволява да се допълва съдържанието на даден учебен материал.

Ефективността от съчетаване на класическите материали и виртуални допълнителни средства е реална, защото това води до по-голяма яснота и по-добро разясняване на учебните знания. Търсенето на такива добавъчни способности отнема време, но е необходимо, защото те въздействат за лекотата на възприемане на нови понятия и знания и ползите са значителни.

6. Осъществява се индивидуална и диференцирана работа с обучаващите се.

Ефективното използване на интерактивните средства на обучение води до интелектуална интерактивност, защото ученикът се научава самостоятелно да разсъждава логично и това изгражда културата му на самостоятелно мислене. Разширява се възможността за самостоятелна и изследователска работа.

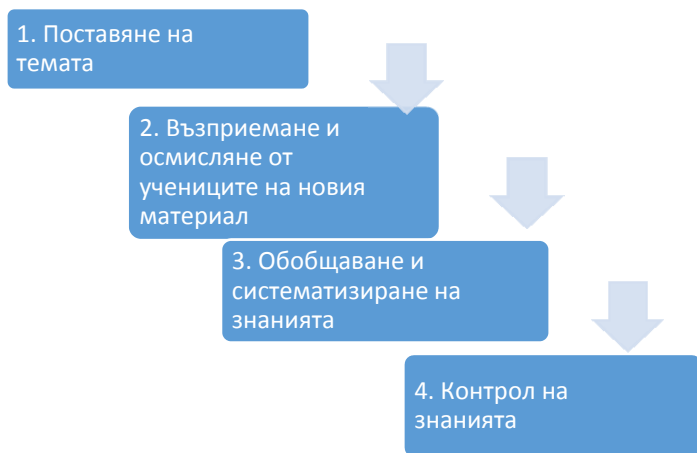
7. Създава се приятна атмосфера по време на урока и се стимулира творческата активност на обучаемите.

Урокът е естетически и емоционален, завладяващ и интересен. Позволява използването на нагледни дидактически материали, което води до по-голям заряд при овладяване на учебното съдържание. Разширява възможността за самостоятелна и изследователска работа. Мултимедийните технологии не променят структурата на урока. В него всички основни етапи се запазват, но ефективността на образователния процес се повишава. Средата на обучение е бързоразвиваща се и интригуваща.

ИКТ могат да намерят своето място във всички етапи на урока – при първоначалното представяне на новия материал, при неговото осмисляне и затвърдяване, при изграждането на компетенции за практическото му приложение в примери и задачи, както и при констатирането на равнището на знания. Основното, което ги обединява, е изискването за активно участие на ученика

в учебния процес, т.е. ИКТ да бъдат помощник, посредник между ученика и учителя и трети партньор в учебния процес.

Фиг. 1. Приложение на ИКТ в различните компоненти на урока

ИКТ могат да бъдат използвани в различните части на урока – от обявяването на темата до контрола на знанията.

1. Темата на урочната единица може да бъде представена на слайд, в който кратко са изложени ключови моменти.
2. При възприемане и осмисляне от учениците на новото учебно съдържание учителят може да представи на екрана на мултимедията нови думи, моменти от изучаваното произведение, таблици.
3. Обобщаване и систематизиране на знанията учителят постига, като ръководи самостоятелната дейност на своите ученици, оказва им нужната помощ и подкрепа. При тази самостоятелна дейност е важно допълнителният материал да води към полезно усвояване на новото учебно съдържание и да бъде в синхрон с това, което е заложено в учебната програма.
4. Контрол на знанията се осъществява чрез използването на компютърни тестове, които повишават ефективността на учебния процес и активизират умствената дейност на децата. Те стават по-съсредоточени и по-внимателни. Тестът може

да бъде представен като въпроси, чиито отговори децата дават в тетрадките си или изпълняват задачи с избираем отговор. Всъщност възможностите за различни тестове са много. Тук ролята на учителя е съществена при изработването на такива проверовъчни упражнения. Това е предизвикателство към квалификацията на всеки български учител, който обучава ученици в начален етап. Ето защо той повишава своята професионална квалификация, като съществена част от нея е усъвършенстването на неговата компютърна компетентност.

В своята книга „Технологията на подготовката на урока в съвременната информационна образователна среда“ Елена В. Чернобай разработва технологична карта за изграждане на образователния процес в информационната образователна среда, състояща се от 5 етапа:

1. Въвеждане в темата на урока и създаване на условия за осъзнато възприемане на новия материал;
2. Организация и самоорганизация на учащите се хода на урока;
3. Практикум;
4. Проверка на получените резултати;
5. Заключителен етап, домашна работа.

Във всеки един от тези етапи е обособено подразделение за видовете средства на ИКТ, за методическата им насоченост, за ролята и ползата от тях при реализиране на видовете учебни дейности в час. Тези методически препоръки позволяват да се овладее технологията за подготовка на урока в информационната образователна среда в съответствие с изискванията на съвременното образование (Чернобай/Chernobay 2014).

Основната цел на приложението на ИКТ е да подобри качеството на образованието. Качеството на обучението е това, за което работим.

Според М. Сергеева с помощта на компютърните технологии могат да бъдат решени следните задачи:

- Увеличаване на интензивността на урока;
- Увеличаване на мотивацията на учениците;
- Мониторинг на постиженията им.

Трудно е да си представим модерен урок без използването на ИКТ. Чрез тях може:

1. Да се посочи темата на урока;
2. В началото на урока, посредством помощта на въпроси по темата, да се създаде проблемна ситуация;
3. Да се използват като допълнение към обяснението на учителя презентации, формули, диаграми, рисунки, видео фрагменти и т.н.;
4. Да се използват за по-добър контрол на учениците (Сергеева/Sergeeva 2006).

Ст. Здравкова разглежда методическия път на оgramотоявяването, като отбелязва, че в началото на оgramотоявяването фокусът пада върху декодирането на четивното поле. Детето фокусира читателския обект, разчита го, като разпознава сричката, после преминава към прочит на цялата дума, докато накрая достигне нивото на прочит на изречения и текст.

Спазва се определена методическа последователност:

- а) „влизане“ в сричката;
- б) от сричково към глобално четене (четене по цели думи);
- в) от четене на думи към четене на изречения и текст“ (Здравкова/Zdravkova 2013: 43 – 72).

Когато детето чете бавно, често допуска грешки и неточности. Смесовите догадки, които са в помощ на четящия, в този момент са почти нулеви. Детето не осъзнава ситуацията и не улавя проблем. Информацията се разкрива постепенно, в процеса на четене, на последващ етап, когато започва формирането на умения за разбиране. Настъпва преработка на графически закодираната информация. Ученикът се явява активен участник в процеса на овладяването на декодирането с внимание към смисъла, който е „единствената правилна перспектива за придобиване на опит и за пораждаване на усещане у детето за същността на четенето, за функциите му, за потребността от писмена реч“ (Здравкова/Zdravkova 2013: 54).

В този формиращ период на овладяване на техническата част на четенето, а и не само в него, ИКТ имат своето съществено място. Съвременната дигитална образователна среда в училище дава богати възможности за презентация на илюстративния материал, който помага на ученика да свърже абстрактната представа с конкретното сетивно възприятие. „Детето се пренася по-лесно в света на художествената творба посредством илюстрации. Добре

е те да бъдат няколко, за да се проследят различните действия“ (Вълкова/Valkova 1977: 37).

От изключително значение е да се поддържа жива мотивацията през всички етапи на ограмотяването на учениците като основна предпоставка за успешно овладяване на уменията за четене с разбиране. Определящо значение за интереса към предстоящото в часа изиграва:

- добрата презентация;
- анимационното представяне на предстоящото учебно съдържание;
- дикторският запис на материала.

Информационните технологии намират място не само във всички структурни компоненти на урока, но и в различните типове уроци. Всеки урок има своите конкретни задачи, които биват реализирани успешно. Конструирането на урока има различни варианти, но те водят единствено към повишаване качеството на урочната единица.

Уроците могат да имат различна насоченост:

- актуализиране на знанията;
- затвърдяване на вече усвоените умения и знания;
- обобщаване и систематизиране на познанията.

В тези уроци ученикът е:

- поставен в центъра на образователния процес по четене с разбиране;
- дава му се възможност за самостоятелна познавателна дейност в мултимедийни условия;
- създава се нова среда на общуване в клас;
- успешно се съчетават индивидуалната, екипната и общокласната дейност на учениците.

Мултимедийният урок за нови знания по четене с разбиране притежава всички основни характеристики на урок за нови знания с иновации в целта; подбора, организирането и представянето на учебното съдържание по четене чрез информационни технологии; типа взаимодействие между учениците, от една страна, и между учителя и учениците, от друга. Той се явява част от общата система на уроци в училище и част от системата на уроци за нови знания с всички общоприети елементи за тях – цел, съдържание, методи и средства.

Урокът се планира, конструира и реализира от учителя, като той подбира учебния материал, методите и средствата и ги обособява в структурни компоненти. Информацията се поднася достъпно и разбираемо, но и интересно за учениците. Игровият елемент в началното училище е част от урока, защото децата са с по-слаба способност за концентрация и по-неустойчиво внимание. Трябва да се предизвиква у тях любопитство и удивление.

Подготовката на учителя, особено с участието на ИКТ, изисква време и старание. Задълбочената предварителна подготовка е в основата на всяко едно творчество. Такава подготовка води до успешно представяне на материала във втората фаза на урока. Води до вдъхновение не само на учителя, но и на учениците в клас, до задълбочено овладяване на новите понятия и успешно реализиране на задачите на урочната единица. По-живият характер на урока се осъществява днес чрез различни дигитални упражнения и задачи, които привличат децата, и води до активно, съзнателно и самостоятелно участие на учениците под ръководната роля на учителя.

Обогатяването на междупредметните връзки с възможностите на компютърните технологии с цел осигуряване на повече полезност и релевантност на знанията и уменията, които овладяват учениците, е основна отговорност на учителя и израз на професионалната му компетентност. В. Макракис разглежда началния учител като творец на учебните часове, който прави презентации към уроците, създава текстове и тестове, разработва и използва мултимедийни уроци, работи с интернет ресурсите. Използва нов начин на преподаване, чрез който учениците усвояват по-качествено материала. Авторът подчертава, че прилагането на новите технологии в образованието води до промяна в ролята на учителите, до нови методи на преподаване и нови подходи към образованието на учителите (Макракис/Макракис 2005).

Според Рамката на ИКТ компетенциите за учителите, публикувана от Организацията за образование, наука и култура на ООН, успешната интеграция на ИКТ в класните стаи ще зависи от уменията на учителите да организират нова учебна среда, да съчетават новите технологии с педагогиката, да разработват социалноактивни класни стаи, да подтикват към съвместни дейнос-

ти, сътрудничеството и работа в екип. В документа се обръща внимание, че се изискват различни умения за управление на учебния процес в клас. Преподавателските умения на бъдещето трябва да включват способността за разработване на иновативни начини за използване на технологиите за обогатяване на учебната среда, както и да насърчават технологичната грамотност, задълбочаването на знанието и създаването на знания. Така професионалното развитие на учителите се превръща в ключов елемент за подобряване на образователната система (Юнеско/Unesco 2011).

Разнообразният илюстративен материал, представен от началния учител чрез ИКТ, представлява качествено ново ниво на съвременното обучение. То води до повишаване на познавателната активност на учениците и предизвиква интереса им към ученето. Днешните деца приемат информацията именно в такава форма, а не само с помощта на учебника, а това води до повишаване на индивидуалното участие на учениците в час. Те стават равноправни участници в образователния процес.

Използването на компютър, мултимедия проектор, мобилни телефони, оптично устройство за лаптоп, както и представените пред учениците чрез тях мултимедийни продукти, водят до следните положителни резултати:

1. Увеличава се интересът към изучаваното учебно съдържание.
2. Информацията, представена чрез съвременните информационни технологии, активизира два канала за възприемане – слуховия и зрителния.
3. Това води до по-лесно усвояване на информацията от учениците.
4. Стимулира се познавателната способност на учениците.
5. Този начин на преподаване води до индивидуализация на образователния процес.
6. Увеличава възможността за повече самостоятелна работа и работа в екип.
7. Води до трайни отношения на партньорство между учениците и между учениците и учителя.
8. Създават се условия за творческа изява и удовлетвореност от извършената дейност.

9. Води до прилагане на методите на обучение чрез нови технологии.
10. Преодолява се субективизмът в поставянето на оценка единствено от учителя, защото ученикът сам вижда грешките си.
11. Води към овладяване на висока литературна грамотност и компетентност.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Власева/Vlaseva 2017:** Власева, Т. Обучението по литература в начален етап на образование. Проблеми и перспективи. // *ИССУУ*, 29.07.2017, <<https://issuu.com/714955/docs/>>. [Vlaseva, T. Obuchenieto po literatura v nachalen etap na obrazovanie. Problemi i perspektivi, // *ISSUU*.]
- Вълкова/Valkova 1977:** Вълкова, Ст., Григорова Л. *Развитие на устната и писмена реч на учениците в I – III клас*. София: Народна просвета, 1977. [Valkova St., Grigorova L. *Razvitie na usnata i pismena rech na uchenitsite v I – III klas*, Sofia: Narodna prosveta, 1977.]
- Здравкова/Zdravkova 2013:** Здравкова, Ст. *Съвременният образователен процес за овладяване на четенето – иновационни проекти. Традиции и иновации в началното образование*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2013. [Zdravkova, St. *Savremenniyat obrazovaten protses za ovladyavane na cheteneto – inovatsionni projektsii. Traditsii i inovatsii v nachalno obrazovanie*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2013.]
- Макракис/Makrakis 2005:** Макракис, В. *Обучение на учители за нови роли в новото време: опит от ИКТ програма на Обединените арабски емирства. Издание на 3-та Национална конференция на Гърция за дидактиката в информатиката*. Коринт, Гърция, 2005 [Makrakis, V. *Obuchenie na uchiteli za novi roli v novoto vreme: opit ot IKT programa na Obedinenite arabski emirstva. Izdanie na 3-ta Natsionalna konferentsiya na Gartsiya za didaktikata v informatikata*. Korint, Gartsiya, 2005.]
- Сергеева/Sergeeva 2006:** Сергеева М. А., Использование информационно коммуникативных технологий в обучении детей начальной школы. // *Педсовет*, 01.10.2006, <<https://pedsovet.org/publikatsii/nachalnaya-shkola/ispolzovanie-informatsionno-kommunikativnyh-tehnologiy-v-obuchenii-detey-nachalnoy-shkoly>>. [Sergeeva M. A., Ispolzovanie informatsionno-kommunikativnyh tehnologij v obuchenii detej nachal'noj shkoly, // *Pedsovet*.]
- Чернобай/Chernobay 2014:** Чернобай, Е. Вл., *Технология подготовки урока в современной информационной образовательной среде*, Москва: Просвещение, 2014. [Chernobay E. Vl. *Tehnologiya podgotovki uroka v sovremennoy informacionnoy obrazovatel'noy srede*, Moskva: Prosveshtenie, 2014.]
- Юнеско/Yunesco 2011:** Юнеско, *Рамка на ИКТ компетенциите за учителите, публикувано от Организацията за образование, наука и култура на ООН*, 2011. [Yunesco, *Ramka na IKT kompetentsiite za uchitelite, publikuvano ot Organizatsiyata za obrazovanie, nauka i kultura na OON*, 2011.]

Годишникът е издаден по проект ЧФ19-ФФ-005
към Фонд „Научни изследвания“ при ПУ „Паисий Хилендарски“
и със спомоществателството на Студентския съвет
и Центъра за руски език и култура в ПУ.

Verba iuvenium
Словото на младите

Брой 1

Българска, първо издание

Предпечатна подготовка: Георги Ташков
Печат и подвързия: УИ „Паисий Хилендарски“

Пловдив, 2019

ISSN 2682-9460